

ISSN 2524-2547

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Харківський національний університет
імені В.Н. Каразіна

СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА

Науковий журнал

Випуск 64

SOCIAL ECONOMICS

Scientific journal

Issue 64

Заснований 2000 року

Харків – 2022

Журнал присвячений висвітленню результатів наукових досліджень у галузі економічних наук: питання мотивації праці, управління на різних рівнях економіки, кредитна і грошова системи, облік та аудит, міжнародна економіка та світове господарство, економіко-математичні методи і моделі, статистичний аналіз і маркетингові стратегії. Для наукових працівників, викладачів, аспірантів і студентів економічних спеціальностей.

Журнал є фаховим виданням у галузі економічних наук категорії "Б" (Наказ МОН України № 409 від 17.03.2020). Спеціальності: 051 "Економіка", 072 "Фінанси, банківська справа та страхування", 073 "Менеджмент", 075 "Маркетинг", 076 "Підприємництво, торгівля та біржова діяльність". Затверджено до друку рішенням Вченої ради Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна (протокол № 19 від 26 грудня 2022 р.).

Редакційна колегія:

Глушенко О. В. – головний редактор, доктор екон. наук, доцент, ХНУ імені В. Н. Каразіна, Україна.
Стеценко Т. В. – відповідальний секретар, кандидат екон. наук, доцент ХНУ імені В. Н. Каразіна, Україна.
Біткова Т. В. – кандидат екон. наук, доцент, ХНУ імені В. Н. Каразіна, Україна.
Давидов О. І. – кандидат екон. наук, доцент, ХНУ імені В. Н. Каразіна, Україна.
Євтушенко В. А. – кандидат екон. наук, доцент, ХНУ імені В. Н. Каразіна, Україна.
Задорожний Г. В. – доктор екон. наук, професор, ХНУ імені В. Н. Каразіна, Україна.
Кузьминчук Н. В. – доктор екон. наук, професор, ХНУ імені В. Н. Каразіна, Україна.
Мангушев Д. В. – кандидат екон. наук, доцент, ХНУ імені В. Н. Каразіна, Україна.
Меркулова Т. В. – доктор екон. наук, професор, ХНУ імені В. Н. Каразіна, Україна.
Осецький В. Л. – доктор екон. наук, професор, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна.
Погореленко Н. П. – доктор екон. наук, доцент, ХНУ імені В. Н. Каразіна, Україна.
Пономарьова Т. В. – кандидат екон. наук, доцент, ХНУ імені В. Н. Каразіна, Україна.
Соболєв В. М. – доктор екон. наук, професор, ХНУ імені В. Н. Каразіна, Україна.
Тютюнникова С. В. – доктор екон. наук, професор, ХНУ імені В. Н. Каразіна, Україна.
Хмельков А. В. – кандидат наук з держ. управління, доцент, ХНУ імені В. Н. Каразіна, Україна.
Хуторна М. Е. – доктор екон. наук, доцент, Черкаський навчально-науковий інститут Університету банківської справи, Україна.
Швайко М. Л. – кандидат екон. наук, доцент, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, Україна.
Янцевич А. А. – доктор фіз.-мат. наук, професор, ХНУ імені В. Н. Каразіна, Україна.
Павел Староста – доктор наук, професор (факультет економіки та соціології), проректор з питань національного та міжнародного співробітництва, Лодзький університет, Польща.
Анна Станкевич-Мруз – PhD, доцент факультету менеджменту і інженерії продукції, Лодзький технічний університет, Польща.

Адреса редколегії:

61002, м. Харків, вул. Мironositskaya, 1, економічний факультет Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.
Тел. (057) 707 51 94, sejournal@karazin.ua.
<https://periodicals.karazin.ua/socoeconom>

Статті пройшли подвійне сліпе рецензування.

Свідоцтво про державну реєстрацію KB № 24006-13846P від 19.06.2019 р.

© Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 2022

The scientific journal is dedicated to highlighting the results of research on issues of labor motivation, management at various economy levels, the credit and monetary system, accounting and auditing, international economics and the world economy, economics and mathematical methods and models, statistical analysis and marketing strategies. For researchers, lecturers, practitioners, postgraduates and students of economic specialties.

The scientific journal is a professional edition category "B" in the field of Economic Sciences (Decree of the Ministry of Education and Science of Ukraine No. 409 dated March 17, 2020).

Specialties: 051 "Economics", 072 "Finance, Banking and Insurance", 073 "Management", 075 "Marketing", 076 "Entrepreneurship, Trade and Exchange Activities".

Approved for publication by the Academic Council of V. N. Karazin Kharkiv National University (protocol No 19 dated December 26, 2022).

Editorial board:

Hlushchenko O. V. – Chief Editor, D.Sc., Associate Professor, V. N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine.
Stetsenko T. V. – Executive Secretary, PhD, Associate Professor, V. N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine.
Bitkova T. V. – PhD, Associate Professor, V. N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine.
Davydov O. I. – PhD, Associate Professor, V. N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine.
Yevtushenko V. A. – PhD, Associate Professor, V. N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine.
Zadorozhnyi G. V. – D.Sc., Professor, V. N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine.
Kuzmynchuk N. V. – D.Sc., Professor, V. N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine.
Mangushev D. V. – PhD, Associate Professor, V. N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine.
Merkulova T. V. – D.Sc., Professor, V. N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine.
Osetskyy V. L. – D.Sc., Professor, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine.
Pogorelenko N. P. – D.Sc., Associate Professor, V. N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine.
Ponomarova T. V. – PhD, Associate Professor, V. N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine.
Sobolev V. M. – D.Sc., Professor, V. N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine.
Tiutiunykova S. V. – D.Sc., Professor, V. N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine.
Khmelkov A. V. – PhD, Associate Professor, V. N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine.
Khutorna M. E. – D.Sc., Associate Professor, Cherkasy educational-scientific institute of Banking University, Ukraine.
Shvayko M. L. – PhD, Associate Professor, V. N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine.
Yantsevych A. A. – D.Sc., Professor, V. N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine.
Pawel Starosta – D.Sc., Professor (Faculty of Economics and Sociology), Vice-Rector for Domestic and International Cooperation, University of Lodz, Poland.
Anna Stankiewicz-Mróż – PhD, Associate Professor, Department of Management Systems and Innovation, Lodz University of Technology, Poland.

Address:

61002, Kharkiv, st. Mironositskaya, 1, Faculty of Economics V. N. Karazin Kharkiv National University
Phone: (057) 707 51 94
sejournal@karazin.ua
<https://periodicals.karazin.ua/socoeconom>

The journal uses double-blind review.

Certificate of state registration KB № 24006-13846P dated June 19, 2019.

© V.N. Karazin Kharkiv National University, 2022

ЗМІСТ

ЕКОНОМІКА

Міщук Г. Ю., Олійник О. О.	5
ОЦІНКА МІГРАЦІЙНИХ НАСТРОЇВ ТА ПРОФЕСІЙНИХ УСТРЕМЛІНЬ НАУКОВЦІВ В УМОВАХ ВІЙНИ В УКРАЇНІ	
Рябініна Н. О.	13
СОЦІАЛЬНИЙ КАПІТАЛ ЯК ДЖЕРЕЛО ІНДИВІДУАЛЬНО-КОЛЕКТИВНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ СТІЙКОСТІ	
Чудаєва І. Б., Дмитрук Б. П.	23
ВПРОВАДЖЕННЯ ДОСЯГНЕНЬ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ – БЕЗАЛЬТЕРНАТИВНА ПЕРЕДУМОВА ТРАНСФОРМАЦІЇ РИНКУ ПРАЦІ	
Юрчик Г. М.	35
ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ПЕРВИННИХ ТА ВТОРИННИХ ДОХОДІВ НАСЕЛЕННЯ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ ТА РЕАЛІЇ В УКРАЇНІ	

МАРКЕТИНГ

Щербань О. Д.	48
ЗАСТОСУВАННЯ ІНТЕРНЕТ-МАРКЕТИНГУ В ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ (англійською)	

МЕНЕДЖМЕНТ

Тугсуу Дж., Оюн-Ердене Е., Нандінцецег Ш., Телмуун З.	55
ПРОБЛЕМИ СТИЛІВ НАВЧАННЯ В КОНТЕКСТІ УСПІШНОСТІ СТУДЕНТА В ПЕРЕВЕРНУТОМУ КЛАСІ (англійською)	

ФІНАНСИ

Орехова К. В., Головка О. Г., Гайда П. І.	63
СТРАТЕГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА В УМОВАХ COVID-19	
Хмельков А. В.	79
ІНСТИТУЦІЙНИЙ ДИЗАЙН МОДЕЛІ ФІНАНСОВОГО КОНТРОЛЮ: КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ ІДЕАЛУ ТА РЕАЛІЙ	
Лагно А. А.	103
НАПРЯМИ УБЕЗПЕЧЕННЯ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ ВІД ЗАГРОЗ ЇЇ ФІНАНСОВІЙ БЕЗПЕЦІ Й УСУНЕННЯ РИЗИКІВ У ЦЬЙ СФЕРІ	
Доценко О. В.	117
АРХІТЕКТОНІКА ДЕЦЕНТРАЛІЗОВАНИХ ДОДАТКІВ У СКЛАДІ ЕКОСИСТЕМИ DEFI	
Кобушко Я. В., Мирошниченко Ю. О., Теницька І. А.	125
ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ІДЕНТИФІКАЦІЇ ФАКТОРІВ ТІНІЗАЦІЇ ЕКОЛОГІЧНОГО ОПОДАТКУВАННЯ В УКРАЇНІ	
Носенко Д. В.	137
ОЦІНКА ПЕРЕДУМОВ РЕАЛІЗАЦІЇ СУЧАСНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ПОДАТКОВОГО КОНТРОЛЮ ЗА РОЗМИВАННЯМ ПОДАТКОВОЇ БАЗИ Й ПРИХОВУВАННЯМ ПРИБУТКУ	

СТУДЕНТСЬКІ ДОСЛІДЖЕННЯ

Захаров Є. В.	149
ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ПІДХОДІВ ДО КОНЦЕПЦІЙ СВІТУ: SPORD СУСПІЛЬСТВО, VUCA СУСПІЛЬСТВО ТА VANI СУСПІЛЬСТВО	
Швайко М. А., Оковита А. В.	159
НАПОВНЕННЯ ДОХІДНОЇ ЧАСТИНИ МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	

CONTENT

ECONOMICS

Mishchuk H., Oliynyk O.	5
ASSESSMENT OF MIGRATION ATTITUDES AND PROFESSIONAL ASPIRATIONS OF SCIENTISTS IN THE CONDITIONS OF WAR IN UKRAINE (In Ukrainian)	
Riabinina N.	13
SOCIAL CAPITAL AS A SOURCE OF INDIVIDUAL-COLLECTIVE ECONOMIC STABILITY (In Ukrainian)	
Chudayeva I., Dmitruk B.	23
INTRODUCTION OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE ACHIEVEMENTS – A PREREQUISITE FOR LABOR MARKET TRANSFORMATION (In Ukrainian)	
Urchik G.	35
FEATURES OF FORMATION OF PRIMARY AND SECONDARY INCOMES OF THE POPULATION: THEORETICAL ASPECT AND REALITIES IN UKRAINE (In Ukrainian)	

MARKETING

Shcherban E.	48
APPLICATION OF INTERNET MARKETING IN ACTIVITY ENTERPRISES	

MANAGEMENT

Tugsuu J., Oyun-Erdene E., Nandintsetseg Sh., Telmuun Z.	55
LEARNING STYLES ISSUES ON STUDENT PERFORMANCE IN THE FLIPPED CLASSROOM	

FINANCE

Oriekhova K., Golovko O., Gayda P.	63
STRATEGIC PROVISION OF ENTERPRISE FINANCIAL SECURITY IN COVID-19 CONDITIONS (In Ukrainian)	
Khmelkov A.	79
INSTITUTIONAL DESIGN OF THE FINANCIAL CONTROL MODEL: COMPARATIVE ANALYSIS OF IDEAL AND REALITY (In Ukrainian)	
Lagno A.	103
DIRECTIONS OF SECURING THE BANKING SYSTEM OF UKRAINE AGAINST THREAT TO ITS FINANCIAL SECURITY AND ELIMINATING RISKS IN THIS SPHERE (In Ukrainian)	
Dotsenko O.	117
ARCHITECTURE OF DECENTRALIZED APPLICATIONS AS PART OF THE DEFI ECOSYSTEM (In Ukrainian)	
Kobushko Ia., Myroshnychenko Iu., Tenytska I.	125
PROBLEM ASPECTS OF IDENTIFICATION THE FACTORS OF SHADOWING OF ENVIRONMENTAL TAXATION IN UKRAINE (In Ukrainian)	
Nosenko D.	137
ASSESSMENT OF THE PRE-CONDITIONS FOR THE IMPLEMENTATION OF MODERN TECHNOLOGIES OF TAX CONTROL ON BASE EROSION AND PROFIT SHIFTING (In Ukrainian)	

STUDENTS' RESEARCH

Zakharov Y.	149
COMPARATIVE ANALYSIS OF APPROACHES TO WORLD CONCEPTS: SPOD SOCIETY, VUCA SOCIETY AND BANI SOCIETY (In Ukrainian)	
Shvayko M., Mykysha A.	159
FILLING THE REVENUE PART OF LOCAL BUDGETS UNDER THE CONDITIONS OF MARITAL STATE (In Ukrainian)	

ЕКОНОМІКА

<https://doi.org/10.26565/2524-2547-2022-64-01>
УДК 001.89:331.556.4:355.01

Галина Юріївна Мішук*

доктор економічних наук, професор
h.y.mischuk@nuwm.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0003-4520-3189>

Олена Олександрівна Олійник*

кандидат економічних наук, доцент
o.o.oliynuk@nuwm.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0002-3941-2286>

* Національний університет водного господарства та природокористування,
вул. Соборна, 11, Рівне, 33028, Україна

**ОЦІНКА МІГРАЦІЙНИХ НАСТРОЇВ ТА ПРОФЕСІЙНИХ УСТРЕМЛІНЬ НАУКОВЦІВ
В УМОВАХ ВІЙНИ В УКРАЇНІ**

В статті досліджено наміри українських науковців, викладачів, студентів та дослідників щодо подальших кроків у своїй професійній діяльності та планів щодо академічної кар'єри. Для цього було проведено опитування українських науковців, діяльність яких зазнала змін під впливом російської військової агресії. Визначено, що війна в Україні внесла зміни в здійснення науково-дослідної роботи, оскільки 22,4% респондентів не мають на сьогодні достатніх умов та можливостей для продовження наукових досліджень. Результати опитування дозволяють стверджувати про суттєві обсяги інтелектуальної міграції з України, спричиненої війною. Оцінюючи зміни в професійному оточенні, 29,3% респондентів зазначили, що особисто знають до 5 осіб, які були змушені виїхати з України в пошуках безпечного місця проживання. Водночас 28% опитаних відповіли, що знають більше як 10 таких осіб. Проаналізовано рівень участі в навчальному чи науково-дослідному процесі інтелектуальних мігрантів. Переважна більшість респондентів у своїх відповідях зазначили (79,9%), що науковці та дослідники, які залишили Україну після початку військових дій на її території, продовжують віддалено працювати в Україні. Водночас 14,4% опитаних зазначають, що така вимушена міграція позитивно вплинула на навчальну чи науково-дослідну діяльність, оскільки вони знайшли нову (або додаткову) можливість викладацької або дослідницької роботи у зарубіжному закладі. Важливою рисою міграційних настроїв українських науковців, дослідників та викладачів є їх прагнення продовжувати навчально-освітню діяльність, навіть якщо війна не завершиться найближчим часом – 76,2% респондентів дали ствердну відповідь на таке запитання. Здійснене наукове дослідження дозволяє стверджувати про високу цінність науково-дослідної діяльності навіть в умовах війни в Україні.

Ключові слова: **міграція, інтелектуальна міграція, криза, війна, наука, вища освіта, науково-педагогічні працівники, науково-дослідна діяльність.**

JEL Classification: F22; H56; I28; J61.

Як цитувати: Мішук, Г. Ю., & Олійник, О. О. (2022). Оцінка міграційних настроїв та професійних устремлінь науковців в умовах війни в Україні. *Соціальна економіка*, 64, 5-12. doi: <https://doi.org/10.26565/2524-2547-2022-64-01>

In cites: Mishchuk, H., & Oliinyk, O. (2022). Assessment of migration attitudes and professional aspirations of scientists in the conditions of war in Ukraine. *Social Economics*, 64, 5-12. doi: <https://doi.org/10.26565/2524-2547-2022-64-01> (In Ukrainian)

Вступ. В сучасному світі університети та науково-дослідні установи відіграють важливу роль у формуванні міжнародної економіки знань, адже наукові дослідження є од-

ним із стовпів стійкого економічного зростання. Результати теоретичних і прикладних досліджень сприяють економічному прогресу завдяки розробці новітньої техніки, техноло-

гій, механізмів та продуктів, а також збільшенню продуктивності в кількісному та якісному вимірах. З іншого боку, виробництво, маркетинг і розповсюдження наукових знань через академічні та комерційні установи також стали одним із елементів економічних інвестицій. Однак в кризових умовах науково-дослідна діяльність зазнає суттєвих трансформацій (Ничкало & Гордієнко, 2022) через погіршення умов (або їх відсутність) роботи науковців, освітян та дослідників, брак фінансових, матеріальних та людських ресурсів, руйнування соціальних зв'язків та налагоджених каналів комунікацій тощо. В таких умовах країни можуть втратити сформований інтелектуальний потенціал, оскільки серед наукової та освітньої спільнот зростають міграційні настрої. Потенційні інтелектуальні мігранти схильні змінити місце перебування на найбільш сприятливі умови для проживання та продовження професійної діяльності. Відтак дослідження ціннісних орієнтирів щодо продовження науково-дослідної діяльності та міграційних настроїв в кризових умовах (на прикладі війни в Україні) є актуальним науковим завданням.

Основна мета наукової роботи – дослідити наміри українських науковців, викладачів, студентів та дослідників щодо професійної діяльності та планів щодо академічної кар'єри в умовах війни. Досягнення поставленої мети зумовило необхідність вирішення таких завдань: оцінити рівень продовження науково-дослідних робіт після 24 лютого 2022 року; оцінити поширеність рішень щодо міграції в науковій та освітній спільноті України та можливості продовження професійної діяльності; проаналізувати плани щодо продовження навчально-освітньої діяльності якщо війна не завершиться найближчим часом. Об'єктом дослідження є міграційні устремління та можливості реалізації професійної кар'єри українських науковців в умовах війни. Предметом дослідження є поведінкові особливості та мотиваційні настанови, що визначають наміри щодо продовження професійної діяльності дослідників у кризових умовах (на прикладі війни в Україні).

Огляд літератури. Кризові умови життєдіяльності в сучасному глобалізованому світі зумовлюються різноманітними факторами: воєнними (Nezhyva & Mysiuk, 2022; Alhaffar & Janos, 2021), фінансовими (Yu, 2019), політичними (Ladi & Tsagkroni, 2019), соціальними (Suntana & Tresnawaty, 2021), екологічними (Panu, 2020) та ін. Криза впливає не тільки на повсякденне життя науковців, але й на їхню роботу. Яскравим доказом цього твердження є одна із найбільших криз в останні роки, спричинена поширенням пандемії Ковід-19. З частковим або повним за-

криттям науково-освітніх інституцій у країнах по всьому світу глобальна криза, пов'язана з COVID-19, швидко вплинула на ландшафт наукової роботи. Деякі вчені могли відчувати себе «застряглими», нездатними проводити експерименти через обмеження роботи, пов'язані з COVID-19, або через те, що їм потрібно доглядати за дітьми у зв'язку із закриттям дошкільних та загальноосвітніх навчальних закладів. Це стало викликом особливо для молодих науковців та дослідників, які зазвичай мають короткострокові контракти. Водночас інші вчені, навпаки, почали використовувати проведений вдома час та комендантські години для подальшого розвитку наукових проектів (Korbel & Stegle, 2020).

Сучасні глобальні наративи про формування суспільства знань (Oliinyk et al, 2021) ґрунтуються на ідеї, що виробництво знань має більше зосереджуватися на їх корисності суспільства. Ця теза є основою для побудови нової системи взаємовідносин науки та суспільства, адже корисні знання включатимуть пошук більш рівноправних, демократичних і справедливих моделей суспільства (Bautista & Garcia, 2020). Наукові дослідження є важливою опорою для прогресу країн та основним двигуном усіх їхніх установ. У світі криз і катастроф нагальна потреба в наукових дослідженнях і їх плануванні є очевидна (Boshra A. Arnout, 2020).

В кризових умовах спосіб роботи дослідників та науковців змінюється майже миттєво. Разом з новими ризиками з'являються нові компоненти для проведення досліджень. В науковій праці (Chacón-Labela et al, 2021) представлено вісім основних ідей, які допомагають дослідникам орієнтуватися в невизначеності, страхах і проблемах розвитку науки в кризовий період. Інноваційні, спільні та часто орієнтовані на відкриту науку розробки, які виникли внаслідок кризи, можуть сформувати план для переосмислення спільноти в академічних колах. Знання таких фахівців включають особисті підходи до управління новою реальністю, збереження здатності зосереджуватися та стійкості в проєктах, а також різноманітні інструменти, які полегшують віддалену співпрацю. Задля налагодження дистанційної роботи перевагами є використання платформ онлайн-комунікацій для отримання доступу до конференцій і зустрічей, для підтримки дослідницьких мереж (Kolot et al, 2020).

Зміна звичного способу життя та професійної діяльності в кризових умовах зумовлює поширення міграційних настроїв серед населення (Філіпович, 2022). Досліджуючи взаємозв'язок між «кризою» та «міграцією» науковці здебільшого розглядають обидва ці процеси як виняткові, аномальні явища (Almustafa, 2022; Dines et al, 2018). У той час

як «кризові» обставини розглядаються як такі, що виникають поза сферою регулярного, «нормального» розвитку та змін, міграція розглядається як загроза звичному порядку відносин між державою та її громадянами (Cristea & Grabara, 2019). Хоча міграція високоосвічених та кваліфікованих працівників не є новим феноменом, однак кризові умови її суттєво змінюють. Так, під час триваючої кризи в Греції явище втечі людського капіталу, широко відоме як «відтік мізків», набуло значних масштабів (Lazaretou, 2022). Саме «відтік мізків» був симптомом кризи, під час якої він набув сильної динаміки з точки зору розміру, інтенсивності та тривалості. Міграційний потік стосується тієї частини робочої сили, яка є молодістю, здоровою, добре освіченою, кваліфікованою та високомобільною. Як додаткові пояснювальні чинники, не слід випускати з уваги слабкі сторони системи освіти та неспроможність економіки залучати й утримувати таланти.

Міжнародна мобільність нерозривно пов'язана з управлінням академічною кар'єрою. Таке переміщення фактично є важливим аспектом академічної та наукової кар'єри. Однак, коли такі міграційні потоки сильно асиметричні (з негативним балансом між прибуттями та виїздом), інтенсивні, постійні та довгострокові, наукова мобільність сприймається як відтік мізків, що негативно впливає на економічне зростання та повернення інвестицій в навчання людського капіталу в країні походження (Ganga et al., 2018).

Незважаючи на значний інтерес вітчизняних та зарубіжних дослідників до питання

науково-дослідної та освітньої діяльності в кризових умовах, що відображається у великій кількості наукових публікацій в цій сфері, дослідження намірів щодо продовження своєї професійної діяльності науковців, освітян та дослідників в умовах воєнного конфлікту (на прикладі війни в Україні) потребує ґрунтовного обґрунтування з використанням репрезентативного соціологічного опитування.

Методологія дослідження. З 18 червня по 15 липня НУО Building 4Humanity (Португалія) у партнерстві з НУО «Центр соціологічних досліджень» (Польща), вченими Університету Бейра-Інтер'єр (Португалія), Жешувського технологічного університету (Польща), Львівської політехніки та Національного університету водного господарства та природокористування (Україна) провели опитування українських науковців, діяльність яких здійснюється в умовах російської військової агресії. В опитуванні взяли участь як професорсько-викладацький склад, так і аспіранти та магістранти, які займаються науковими дослідженнями. Щодо стосується останньої досліджуваної групи, то залучено лише тих, хто навчався за освітньо-науковими магістерськими програмами, оскільки ці студенти є потенційними представниками наукової спільноти. Опитування проводилося протягом одного місяця (18 червня – 16 липня 2022 р.) за допомогою анкети Google form. Всього в нашому опитуванні взяли участь 389 учасників із таким розподілом за професійними ознаками порівняно із загальною сукупністю цільових груп (табл. 1).

Таблиця 1. Розподіл учасників опитування порівняно із загальною сукупністю цільових груп
Table 1. The distribution of the survey participants compared to the total population of target groups

Цільова група	Загальна кількість, осіб	Респонденти з груп		
		особи	% від цільової групи	% від респондентів
науково-педагогічні працівники ЗВО	110 994	329	0,30	84,58
наукові працівники (у т.ч. наукові працівники ЗВО – 581; не університетські дослідники – 78 860)	79441	19	0,02	4,88
аспіранти	26 389	17	0,06	4,37
магістранти наукових магістерських програм	10 800	24	0,22	6,17
Загалом	227 624	389	0,17	100,00

Розмір нашої вибірки є репрезентативним: з рівнем імовірності 95% і помилкою 4,96 %, що підходить для демографічних досліджень. Таким чином, ми можемо використовувати отримані результати для подальшого аналізу.

Основні результати. Війна в Україні внесла зміни в здійснення науково-дослідної роботи (рис. 1).

З поріж загальної кількості на 43,3% українських вчених, викладачів, студентів та дослідників військові дії ніяким чином не

вплинули на здійснення ними науково-дослідної роботи. Майже третина респондентів, а саме 28,9%, зазначили, що намагаються підтримувати науково-дослідну діяльність на попередньому рівні, однак наразі вважають такі справи не на часі. Водночас 22,4% опитаних не мають на сьогодні достатніх умов та можливостей для продовження науково-дослідних робіт. І тільки кожен 20 респондент зазначив, що з 24 лютого 2022 року зовсім не здійснює наукових досліджень.

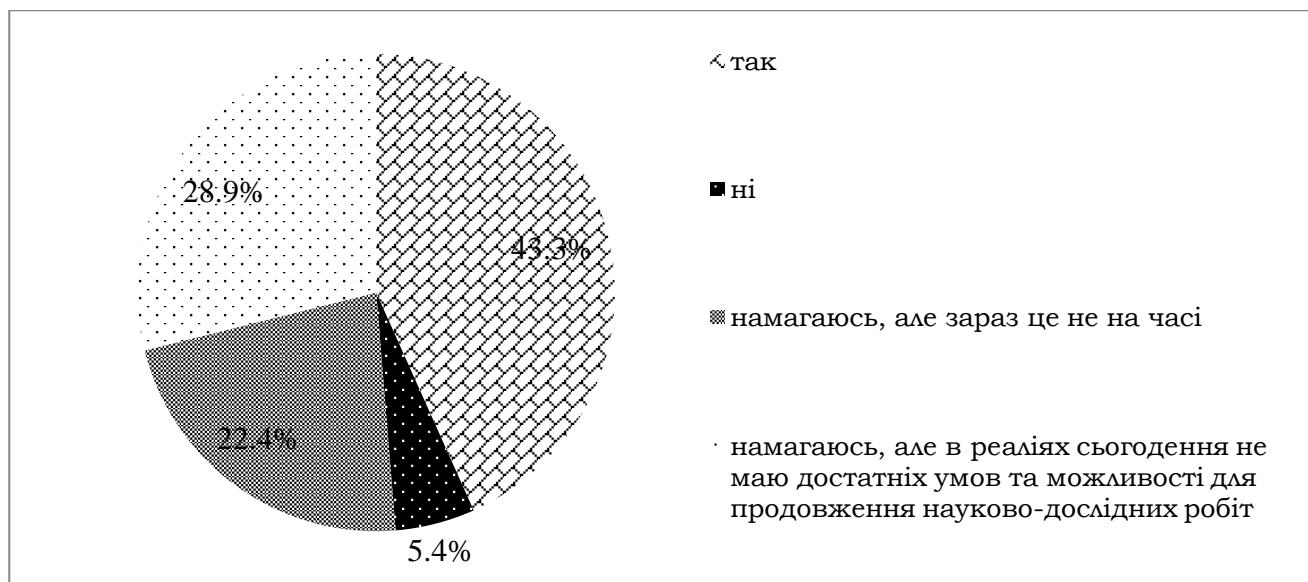

Рис. 1. Продовження наукових досліджень після 24 лютого 2022 року
 Fig. 1. Continuation of research until February 24, 2022

Початок війни в Україні змусив багатьох українців змінити своє місце проживання на користь зарубіжних країн. Ця тенденція не оминула також освітню та наукову сфери. Оцінюючи зміни в професійному оточенні, 29,3% респондентів зазначили, що особисто знають до 5 осіб, які були змушені виїхати з України в пошуках безпечного місця (рис. 2). Дана частка є найбільшою в розподілі відповідей на запитання «Чи багато серед ваших колег виїхали з України в пошуках безпечного місця?»

Водночас 28% опитаних відповіли, що знають більше як 10 таких осіб, що становить другу за величиною частину відповідей на зазначене запитання. Майже кожен п'ятий

учасник опитування задекларував, що особисто знайомий з до 10 особами, які перетнули кордон України з 24 лютого 2022 року задля захисту власного життя та здоров'я, а також життя та здоров'я своєї сім'ї від загарбницьких дій російського війська. Отриманий результат дозволяє стверджувати про суттєві обсяги інтелектуальної міграції з України, спричиненої війною, адже тільки 8% респондентів зазначили, що не знають про випадки від'їзду за межі України серед своїх колег.

При цьому рівень участі в навчальному чи науково-дослідному процесі колег, котрі були змушені виїхати з України, зазнав змін (рис. 3).

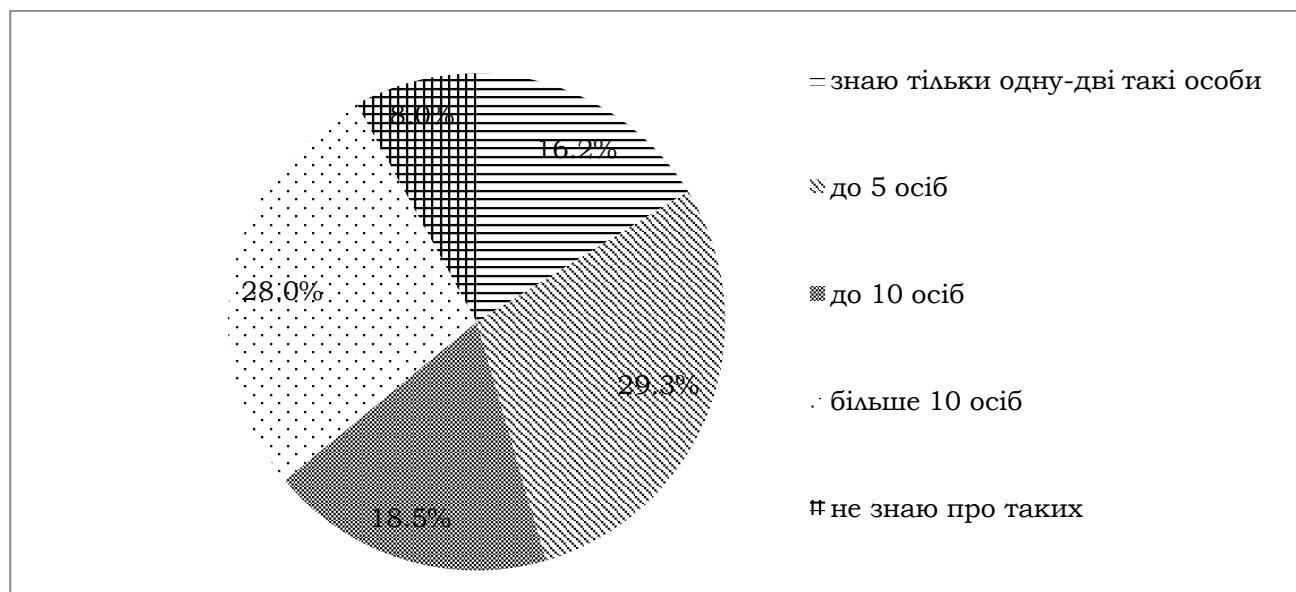

Рис. 2. Розподіл відповідей респондентів на запитання «Чи багато серед ваших колег виїхали з України у пошуках безпечного місця?»

Fig. 2. Distribution of respondents' answers to the question "Are there many of your colleagues who had left Ukraine looking for a safe place?"

Рис. 3. Участь у навчальному чи науковому процесі колег, які виїхали з України
 Fig. 3. Participation in the educational or research process of colleagues who have left Ukraine

Переважає більшість респондентів у своїх відповідях зазначили (79,9%), що науковці та дослідники, які залишили Україну після початку військових дій на її території, продовжують віддалено працювати в Україні. Практика дистанційної роботи та навчання вже ось як два роки успішно реалізується як на теренах України, так і у всьому світі. Сприяло цьому поширення пандемії Ковід-19. За допомогою сучасних платформ та сервісів можна організувати по-справжньому якісне навчання та роботу в період воєнного стану. Найбільш популярними програмними продуктами в цій царині є Система дистанційного навчання Moodle, Web-додаток Edmodo, Платформа Google Classroom, різноманітні додатки для відео конференцій тощо. Ці та інші рішення дозволяють створювати якісні курси для дистанційного навчання; мають широкі можливості управління курсами; містять потужний апарат тестування; включають різноманітність навчальних елементів; дозволяють реалізувати диференційоване навчання; дають змогу відстежувати прогрес учнів за допомогою візуалізації та публікувати навчальний контент різного формату – аудіо, відео, текст та інше. Прискорений роз

виток цифрових технологій стимулює створення та впровадження інноваційних форм навчання, здатних гнучко реагувати на зміни зовнішнього середовища, особливо в кризових умовах (Сисоєва & Осадча, 2019).

Водночас 14,4% опитаних зазначають, що така вимушена міграція позитивно вплинула на навчальну чи науково-дослідну діяльність, оскільки вони знайшли нову (або додаткову) можливість викладацької або дослідницької роботи у зарубіжному закладі. Майже кожен сьомий респондент стверджує, що його колеги-мігранти ніяким чином не приймають участь в навчальному чи науково-дослідному процесі. Така ситуація дозволяє робити висновок, що такі освітяни, науковці та дослідники змінили рід своєї професійної діяльності, або ж взагалі наразі відмовились від будь-якої зайнятості. Можна припустити, що ці фахівці є втраченим інтелектуальним капіталом України.

Що ж до перспектив знайти нові або додаткові можливості участі в навчальному чи науково-дослідному процесі в іноземному закладі, то серед респондентів більше переважають песимістичні настрої (рис. 4).

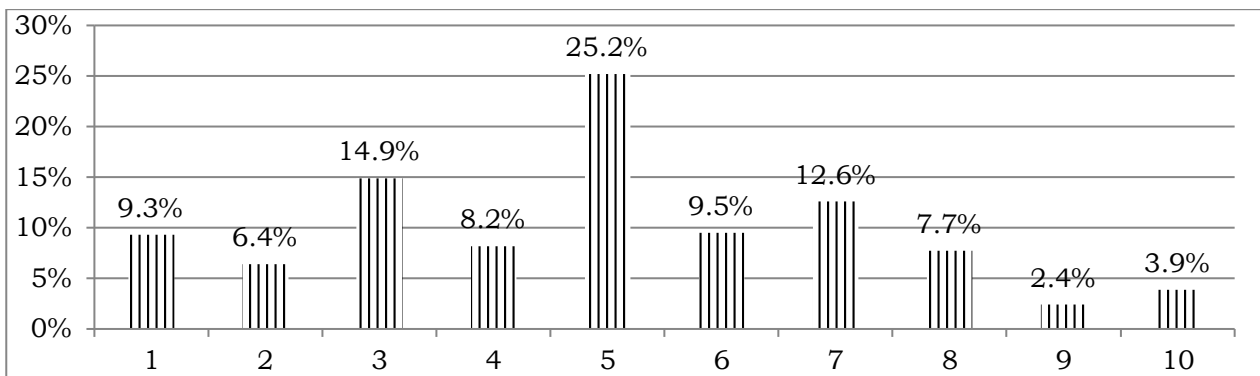

Рис. 4. Оцінка шансів знайти нову чи додаткову можливість брати участь у навчальному чи дослідницькому процесі в іноземному закладі на поточний період
 Fig. 4. Assessing the chances to find new or additional possibility to participate in the educational or research process in foreign institution at the current period

Так, в сумарній кількості оцінку 5 та менше поставили 2/3 учасників дослідження. При цьому кожен четвертий респондент оцінює можливість працювати чи здійснювати дослідження в іноземному закладі 50% на 50%, що відповідає оцінці 5 на рисунку 4. Водночас майже десята частина опитаних (9,3%) ставить під великий сумнів свої професійні перспективи за кордоном (оцінка 1).

Позитивно налаштований на продовження наукової або науково-дослідної роботи за межами України кожен третій респондент,

що відповідає оцінкам 6-10. Однак фактично повністю впевнені в успішності таких задумів тільки 2,3% (оцінка 9) та 3,9% (оцінка 10) освітян та науковців.

Важливою позитивною рисою, виявленою в процесі нашого дослідження, є прагнення українських науковців, дослідників та викладачів продовжувати навчально-освітню діяльність, навіть якщо війна не завершиться найближчим часом – 295 респондентів, що відповідає 76,2%, дали ствердну відповідь на таке запитання (рис. 5).

Рис. 5. Плани щодо продовження навчально-освітньої діяльності якщо війна не завершиться найближчим часом

Fig. 5. Plans to continue educational activities if the war does not end soon

При цьому тільки 1% опитаних не планує продовжувати свою професійну діяльність, а 4,1% змінять сферу діяльності у випадку затяжної війни (довше чим до кінця 2022). Не визначився з відповіддю на поставлене запитання майже кожен п'ятий респондент (18,6%). Це та частина українських освітян, науковців та дослідників, які готові як продовжувати обрану діяльність попри військову агресію з боку російської федерації, так і змінити її на інший вид трудової зайнятості. Тож нині вони потребують якщо не нагальної фінансової підтримки, то надії розпочати нові або ж продовжити розпочаті дослідження в найближчому майбутньому.

Висновки. Таким чином, здійснене наукове дослідження дозволяє стверджувати про високу цінність науково-дослідної діяльності навіть в кризових умовах. Отримані наукові результати демонструють чітку орієнтацію інтелектуальних працівників в сфері вищої освіти та науки продовжувати свої дослідження попри війну в Україні. Такі результати відображають цінність обраної сфери діяльності та відповідні прагнення професійного розвитку. При цьому більшість респондентів мають наміри залишатись на території нашої країни, принаймні при тому рівні військових загроз, що був актуальним на момент дослідження. Водночас, опитування дозволяє виявити ряд загроз для відтворення інтелектуального потенціалу в кризових умовах. На прикладі впливу війни можна констатувати, що професіонали найвищої кваліфікації готові змінити сферу діяльності, якщо

вплив небезпеки буде надто затяжним, а отже суттєво порушить умови професійної самореалізації. Крім того, у випадку вимушеної міграції, інтелектуальні працівники досить критично оцінюють свої можливості знайти роботу за фахом за кордоном.

Причини низької самооцінки конкурентної позиції в інтелектуальному просторі країн ЄС (як найпоширенішого міграційного напрямку науковців з України в умовах війни) є достатньо відомими, а визначення можливостей підвищення конкурентоспроможності українських фахівців у європейському науковому та освітньому просторі може бути предметом окремого дослідження, що не належало до завдань нашої роботи. Водночас, отримані критичні оцінки зумовляють потребу подальших досліджень можливостей інтеграції українських дослідників у європейське наукове та освітнє середовище на засадах розвитку наукової співпраці, набуття досвіду комунікацій та створення професійних мереж, стимулювання обміну знаннями та навичок роботи в міжнародних наукових проектах. Вимушена міграція багатьох українських дослідників і безпрецедентна підтримка, яку демонструє багато сусідніх країн мігрантам з України, дає підстави для оптимістичних очікувань щодо готовності зарубіжних колег до активного трансферу знань для формування спільних довгострокових наукових та освітніх перспектив, а не лише фінансування соціальних програм для мігрантів. Оцінку реальності таких очікувань відносимо до перспектив власних наукових досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Ничкало Н. Г., Гордієнко В. П. Наукова діяльність у добу війни: за камертоном серця і любові до батьківщини. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*. 2022. Вип. 4(1). DOI: <https://doi.org/10.37472/v.naes.2022.4123>
2. Nezhyva M., Mysiuk V. War in Ukraine: challenges for the global economy. *Foreign trade: Economics, Finance, Law*. 2022. Vol. 121(2). Pp. 16-25.
3. Alhaffar M.H.D., Janos S. Public health consequences after ten years of the Syrian crisis: a literature review. *Globalization and Health*. 2021. Vol. 17(1). Pp. 1-11.
4. Yu H. A brief analysis of the financial crisis of 2008. *Proceedings of Business and Economic Studies*. 2019. Vol. 2(4).
5. Ladi S., Tsagkroni V. Analysing crisis parliamentary discourse in Greece: Whom should we blame? *JCMS: Journal of Common Market Studies*. 2019. Vol. 57(4). Pp. 729-748.
6. Suntana I., Tresnawaty B. Multidimensional Social Crisis and Religious Violence in Southeast Asia: Regional Strategic Agenda, Weak Civilian Government, Triune Crime, Wealth Gaps, and Coopted Journalism. *Journal of Culture and Values in Education*. 2021. Vol. 4(2). Pp. 1-13.
7. Panu P. Anxiety and the ecological crisis: An analysis of eco-anxiety and climate anxiety. *Sustainability*. 2020. Vol. 12(19). P. 7836.
8. Korb J.O., Stegle O. Effects of the COVID-19 pandemic on life scientists. *Genome Biol*. 2020. Vol. 21. P. 113. DOI: <https://doi.org/10.1186/s13059-020-02031-1>
9. Oliinyk O., Bilan Y., Mishchuk H. Knowledge Management and Economic Growth: The Assessment of Links and Determinants of Regulation. *Central European Management Journal*. 2021. Vol. 29(3). Pp. 20-39.
10. Bautista E. G., García R. C. La formación de talento e innovación a través de la vinculación y los modelos de hélice basados en la sociedad del conocimiento. *RIDE Revista Iberoamericana Para La Investigación Y El Desarrollo Educativo*. 2020. Vol. 10(20). DOI: <https://doi.org/10.23913/ride.v10i20.641>
11. Boshra A. Arnout. Investing scientific research outputs in light of crises and disasters: (COVID-19 crisis as a model). *Journal of public affairs*. 2020. Vol. 20(4). e2356. DOI: <https://doi.org/10.1002/pa.2356>
12. Chacón-Labela J., Boakye M., Enquist B. J., Farfan-Rios W., Gya R., Halbritter A. H., Middleton S. L., Jonathan von Oppen, Pastor-Ploskonka S., Strydom T., Vandvik V., Geange S. R. From a crisis to an opportunity: Eight insights for doing science in the COVID-19 era and beyond. *Ecology and Evolution*. 2021. Vol. 11. Pp. 3588-3596. DOI: <https://doi.org/10.1002/ece3.7026>
13. Kolot A., Kozmenko S., Herasymenko O., Streimikienė D. Development of a decent work institute as a social quality imperative: Lessons for Ukraine. *Economics and Sociology*. 2020. Vol. 13(2). Pp. 70-85. DOI: <https://doi.org/10.14254/2071-789X.2020/13-2/5>
14. Филипович Л. Сучасна міграція українців як наслідок російської агресії: проблема духовної опіки. *Grail of Science*. 2022. Вип. 18-19. С. 291-296. DOI: <https://doi.org/10.36074/grail-of-science.26.08.2022.49>
15. Alm Mustafa M. Reframing refugee crisis: A “European crisis of migration” or a “crisis of protection”? *Environment and Planning C: Politics and Space*. 2022. Vol. 40 (5). Pp. 1064-1082. DOI: <https://doi.org/10.1177/2399654421989705>
16. Dines N., Montagna N., Vacchelli E. Beyond Crisis Talk: Interrogating Migration and Crises in Europe. *Sociology*. 2018. Vol. 52/3. Pp. 439-447. DOI: <https://doi.org/10.1177/00380385187673>
17. Cristea L. A., Grabara J. Fiscal impact of the migration phenomenon. *Journal of International Studies*. 2019. Vol. 12(4). Pp. 144-159. DOI: <https://doi.org/10.14254/2071-8330.2019/12-4/10>
18. Lazaretou S. The Greek Brain Drain: The New Pattern of Greek Emigration During the Recent Crisis (July 22, 2022). *Bank of Greece Economic Bulletin*. 2022. Vol. 43. P. 3.
19. Ganga R. N., Silva J. P., Vaz H., Gomes R., Teixeira Lopes J., Cerdeira L., Silva S., Gil Cabrito B., Magalhaes D., Machado-Taylor M.D.L., et al. De Portugal a Europa. La sociología de la migración científica a nivel pormenorizado en tiempos de crisis de la Eurozona. *Migraciones Internacionales*. 2018. Vol. 9(35). Pp. 9-38. DOI: <https://doi.org/10.17428/rmi.v9i35.449>
20. Сисоєва С. О., Осадча К. П. Стан, технології та перспективи дистанційного навчання у вищій освіті України. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2019. Вип. 70 (2). С. 271-284.

Стаття надійшла до редакції 30.09.2022 р.

Стаття рекомендована до друку 15.11.2022 р.

Halyna Mishchuk*, D.Sc. (Economics), Professor
h.y.mischuk@nuwm.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0003-4520-3189>

Olena Oliinyk*, PhD (Economics), Associate Professor
o.o.oliynuk@nuwm.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0002-3941-2286>

* National University of Water Management and Environmental Engineering, 11, Soborna str., Rivne, 33028, Ukraine

ASSESSMENT OF MIGRATION ATTITUDES AND PROFESSIONAL ASPIRATIONS OF SCIENTISTS IN THE CONDITIONS OF WAR IN UKRAINE

Abstract. In the article, the authors investigated the intentions of Ukrainian scientists, teachers, students and researchers regarding further steps in their professional activities and plans for an academic career. To do this, we conducted a survey of Ukrainian scientists whose activities have undergone changes under the influence of Russian military aggression. We determined that

the war in Ukraine has brought about changes in the implementation of scientific research work, as 22.4% of respondents do not currently have sufficient conditions and opportunities to continue scientific research. The results of the survey allow us to assert the significant volumes of intellectual migration from Ukraine caused by the war. Evaluating changes in the professional environment, 29.3% of respondents noted that they personally know up to 5 people who were forced to leave Ukraine in search of a safe place to live. At the same time, 28% of respondents answered that they know more than 10 such people. We analysed the level of participation in the educational or research process of intellectual migrants. The vast majority of respondents in their answers noted (79.9%) that scientists and researchers who left Ukraine after the start of hostilities on its territory continue to work remotely in Ukraine. At the same time, 14.4% of respondents noted that such forced migration had a positive impact on educational or research activities, as they found a new (or additional) opportunity for teaching or research work at a foreign institution. An important positive feature of the migration attitudes of Ukrainian scientists, researchers and teachers is their desire to continue educational activities, even if the war does not end in the near future - 76.2% of respondents gave an affirmative answer to this question. The carried out scientific research allows us to assert the high value of scientific research activity even in the conditions of war in Ukraine.

Keywords: **Migration, Intellectual Migration, Crisis, War, Science, Higher Education, Scientific and Pedagogical Workers, Research Activity.**

JEL Classification: F22; H56; I28; J61.

REFERENCES

- Nychkalo, N. H., & Hordiienko, V. P. (2022). Naukova diialnist u dobu viiny: za kamertonom sertsia i liubovi do batkivshchyny. [Scientific activity during the war: at the tuning fork of the heart and love for the motherland]. *Bulletin of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine*, 4(1). doi: <https://doi.org/10.37472/v.naes.2022.4123>. (in Ukrainian)
- Nezhyva, M., & Mysiuk, V. (2022). War in Ukraine: challenges for the global economy. *Foreign trade: Economics, Finance, Law*, 121(2), 16-25.
- Alhaffar, M.H.D., & Janos, S. (2021). Public health consequences after ten years of the Syrian crisis: a literature review. *Globalization and Health*, 17(1), 1-11.
- Yu, H. (2019). A brief analysis of the financial crisis of 2008. *Proceedings of Business and Economic Studies*, 2(4).
- Ladi, S., & Tsagkroni, V. (2019). Analysing crisis parliamentary discourse in Greece: Whom should we blame? *JCMS: Journal of Common Market Studies*, 57(4), 729-748.
- Suntana, I., & Tresnawaty, B. (2021). Multidimensional Social Crisis and Religious Violence in Southeast Asia: Regional Strategic Agenda, Weak Civilian Government, Triune Crime, Wealth Gaps, and Coopted Journalism. *Journal of Culture and Values in Education*, 4(2), 1-13.
- Panu, P. (2020). Anxiety and the ecological crisis: An analysis of eco-anxiety and climate anxiety. *Sustainability*, 12(19), 7836.
- Korbel, J. O., & Stegle, O. (2020). Effects of the COVID-19 pandemic on life scientists. *Genome Biol*, 21, 113. doi: <https://doi.org/10.1186/s13059-020-02031-1>
- Oliinyk, O., Bilan, Y., & Mishchuk, H. (2021). Knowledge Management and Economic Growth: The Assessment of Links and Determinants of Regulation. *Central European Management Journal*, 29(3), 20-39.
- Bautista, E. G., & García, R. C. (2020). La formación de talento e innovación a través de la vinculación y los modelos de hélice basados en la sociedad del conocimiento. *RIDE Revista Iberoamericana Para La Investigación Y El Desarrollo Educativo*, 10(20). doi: <https://doi.org/10.23913/ride.v10i20.641>
- Boshra, A. Arnout. (2020). Investing scientific research outputs in light of crises and disasters: (COVID-19 crisis as a model). *Journal of public affairs*, 20(4), e2356. doi: <https://doi.org/10.1002/pa.2356>
- Chacón-Labela, J., Boakye, M., Enquist, B.J., Farfan-Rios, W., Gya, R., Halbritter, A.H., Middleton, S.L., Jonathan von Oppen, Pastor-Ploskonka, S., Strydom, T., Vandvik, V., & Geange, S.R. (2021). From a crisis to an opportunity: Eight insights for doing science in the COVID-19 era and beyond. *Ecology and Evolution*, 11, 3588-3596. doi: <https://doi.org/10.1002/ece3.7026>
- Kolot, A., Kozmenko, S., Herasymenko, O., & Štreimikienė, D. (2020). Development of a decent work institute as a social quality imperative: Lessons for Ukraine. *Economics and Sociology*, 13(2), 70-85. doi: <https://doi.org/10.14254/2071-789X.2020/13-2/5>
- Fylypovych, L. (2022). Suchasna mihratsiia ukraintsiiv yak naslidok rosiiskoi ahresii: problema dukhovnoi opiky. [Modern migration of Ukrainians as a result of Russian aggression: the problem of spiritual guardianship]. *Grail of Science*, 18-19, 291-296. doi: <https://doi.org/10.36074/grail-of-science.26.08.2022.49> (in Ukrainian)
- Almustafa, M. (2022). Reframing refugee crisis: A “European crisis of migration” or a “crisis of protection”? *Environment and Planning C: Politics and Space*, 40(5), 1064-1082. doi: <https://doi.org/10.1177/2399654421989705>
- Dines, N., Montagna, N., & Vacchelli, E. (2018). Beyond Crisis Talk: Interrogating Migration and Crises in Europe. *Sociology*, 52(3), 439-447. doi: <https://doi.org/10.1177/00380385187673>
- Cristea, L. A., & Grabara, J. (2019). Fiscal impact of the migration phenomenon. *Journal of International Studies*, 12(4), 144-159. doi: <https://doi.org/10.14254/2071-8330.2019/12-4/10>
- Lazaretou, S. (2022). The Greek Brain Drain: The New Pattern of Greek Emigration During the Recent Crisis (July 22, 2022). *Bank of Greece Economic Bulletin*, 43, 3.
- Ganga, R. N., Silva, J. P., Vaz, H., Gomes, R., Teixeira Lopes, J., Cerdeira, L., Silva, S., Gil Cabrito, B., Magalhaes, D., Machado-Taylor, M.D.L., et al. (2018). De Portugal a Europa. La sociología de la migración científica a nivel pormenorizado en tiempos de crisis de la Eurozona. *Migraciones Internacionales*, 9(35), 9-38. doi: <https://doi.org/10.17428/rmi.v9i35.449>
- Sysoieva, S. O., & Osadcha, K. P. (2019). Stan, tekhnolohii ta perspektyvy dystantsiinoho navchannia u vyshchii osviti Ukrainy. [Status, technologies and prospects of distance learning in higher education of Ukraine]. *Information technologies and teaching aids*, 70(2), 271-284. (in Ukrainian)

The article was received by the editors 30.09.2022.

The article is recommended for printing 15.11.2022.

<https://doi.org/10.26565/2524-2547-2022-64-02>
УДК 316.1, 316.3

Наталія Олексіївна Рябініна

аспірант

Університет податкової служби України,
вул. Університетська, буд. 31, Ірпінь, 08201, Україна
riabininano@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-8378-4485>

СОЦІАЛЬНИЙ КАПІТАЛ ЯК ДЖЕРЕЛО ІНДИВІДУАЛЬНО-КОЛЕКТИВНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ СТІЙКОСТІ

Успішний та прогресивний розвиток соціально-економічних орієнтованих, політичних, профільних реформ зумовлено ступенем рівня та розповсюдження довіри і поваги до фундаментальних інституцій, орієнтованих на формування національно-ціннісних пріоритетів згуртованості, співпраці, взаємодопомоги, просування позитивного результативного шляху і іміджу та надійного партнерства, які, особливо, необхідні сьогодні незламній Україні, яка переживає тяжкі часи. Соціальний капітал впливає на всі сфери життя, соціально-культурні, економіко-стратегічні, політичні, правові та інші напрямлення мають за основу цілеспрямоване зосередження на людині, на підняття рівня добробуту та збереження всесвіту для майбутніх поколінь. Соціальний капітал досить не вивчена економічна складова, досі немає остаточного визначення, розподілу видів і класифікацій, одною із обговорюваних тем в наукових колах є вимір цього виду капіталу. В статті пропонується визначення поняття «соціальний капітал» автора та аналіз напрямків і аспектів наукових дослідників цього виду капіталу, джерела, напрямки використання, принципи, види взаємозв'язку в суспільстві, які є джерелом індивідуально-колективної економічної стійкості. Порівняльний аналіз соціально-економічного зростання та розвитку соціального капіталу доводить взаємозв'язок та тісне переплетіння єдиних цілей та завдань, взаємозаміну і доповнення один одного. Поведінкові ситуативні компоненти соціальних зв'язків і кооперативних взаємодій, внутрішній стрижень стресостійкості, рівень освіченості і розуміння допомагають спільноті долати кризові ситуації і негаразди української дійсності та реаліях сьогодення України. Саме соціальний капітал розглядається, як ресурс реальних сприянь на позитивний фактор формування та розвитку чіткої парадигми розвитку соціально-економічного клімату українського суспільства, бізнесу, держави.

Ключові слова: **соціальний капітал, економічна стійкість, індекс процвітання, взаємозв'язок суспільства, соціально-економічний рейтинг.**

JEL Classification: M15; A14; O35; D71.

Як цитувати: Рябініна, Н. О. (2022). Соціальний капітал як джерело індивідуально-колективної економічної стійкості. *Соціальна економіка*, 64, 13-22. doi: <https://doi.org/10.26565/2524-2547-2022-64-02>

In cites: Riabinina, N. (2022). Social capital as a source of individual-collective economic stability. *Social Economics*, 64, 13-22. doi: <https://doi.org/10.26565/2524-2547-2022-64-02> (In Ukrainian)

Вступ. Сучасне суспільство України переживає скрутні часи не тільки соціально-економічного напрямку, радикальний підйом депресивно-психологічної нестабільності спостерігається в глибинах українського населення, який починає трансформуватися в хронічний стан і несе небезпеку державного масштабу. Для результативності подолання перешкод багатовекторного розвитку держави необхідна поступова переорієнтація психосоматичного позитивного дійства, внутрішня перебудова, починаючи від особистості, територіальної громади, організації, до рівня держави на гнучкі, мирні соціальні взаємозв'язки, взаємодії, довіру, які є базою

соціального капіталу.

Метою роботи та дослідження є визначення поняття соціального капіталу, виділення джерел та принципів економічної концепції для економічного зростання, суспільства та окремої особистості. У статті досліджується становлення та стрімкий розвиток соціального капіталу за останнє десятиліття, його невід'ємних складових: мереж та соціальних структур, які спряють взаємодії і взаємозв'язку між людьми, бізнесом і владою. Перед суспільством стає вагомим проблема – подолання перешкод та налагодження системної нормалізації активності та розуміння економічної ситуації в країні, стабільності

стресостійкості всіх напрямлень соціально-економічної сфери, від особистості до гілок влади, запобігання депресивних настроїв та роль соціального капіталу в допомозі позитивних вирішень проблем. Соціальний капітал є ключовим драйвером сучасності, який об'єднує суспільство і надсилає месидж перспективи розвитку нашої країни на майбутнє.

Об'єктом дослідження є нова економічна концепція сучасного розвитку, соціальний капітал, яка направлена на визначення головної ролі людини, з проблемами сьогодення та реалізації подолання індивідуально-колективної стійкості суспільства, що є предметом подальшого практичного застосування.

Огляд літератури. В статті представлений широкий аналіз направленості і багатовекторності вивчення та визначення соціального капіталу, як науковців минулого століття, так і сучасних дослідників економічної концепції. Дж. Колман (2001), П. Бурдьє (Bourdieu, 2002), розкриваючи витoki новітньої концепції соціального капіталу світу і необхідності подальшого розвитку, поставили завдання цілісного спрямування; послідовники: Ф. Фукуяма (2006), О. Кожемякіна (2016) виділили необхідність довіри та взаєморозуміння, Р. Патмен (1993) пов'язав соціальний капітал саме з економічною наукою. Актуалізація проблеми піднімає питання в суспільстві та обговорення в колах наукового товариства. Концепція соціального капіталу на слуху і застосування нового направлення до практичного застосування, становить актуальним принципом української проблематики. Українські вчені: В. Гурочкіна (2019), С. Решмідлова, А. Богатчик, А. Тельнов (2021), Л. Скоробогата, Н. Рябініна, В. Джеджула, І. Єпіфанова (2022) та багато інших дослідників соціального капіталу створюють шлях можливостей практичного застосування до українських реалій.

Методологія дослідження. В статті розглянуті методологічні основи визначення, формування та розвитку соціального капіталу, які засновані на принципі системності, практичності та об'єктивності: багатовекторність думок значимості і практичної реалізації економічного направлення, розподіл класифікації взаємодій соціального капіталу, взаємозв'язки суспільства з соціально-економічними явищами сьогодення. Компаративний, порівняльно-аналітичний методи зосереджені та спрямовані на розкритті необхідності та подальшому розвитку економічної концепції, виділяючи стратегічні прогнози та механізми для реалізації та просування використання досліджень у повсякденному житті

особистості. Метод дедукції дозволяє поглиблюватися в глобалізаційну проблематику економіки і за допомогою досліджень соціального капіталу знаходити рішення та їх реалізацію.

Основні результати дослідження. В час скрутних ситуацій, коли потрібно швидко і правильно приймати рішення, людина часто покладається на соціальні зв'язки, мережі, групи, це може бути родинний взаємозв'язок, а може буди об'єднання зовсім незнайомих людей, які мають загальні інтереси та цілі. Ця моральна підтримка, відіграє важливу роль в адаптації, плануванні перспективних питань майбутнього та відновлення соціально-психологічного стану після морально-кризисного лиха. Розширення можливостей та прав суспільства, залучення до активності, гендерна рівність, підтримка історичної пам'яті та народних особливостей, культурно-рекреаційної участі, єднання цілями та майбутнім, все це постулати соціальної згуртованості, які бетонують стійкість. «Стійкість – це здатність людей, домогосподарств, спільнот, країн і систем пом'якшувати потрясіння та стреси, адаптуватися до них і відновлюватися після них таким чином, щоб зменшити хронічну вразливість і сприяти інклюзивному зростанню»¹. Періодичні негаразди і потрясіння, хронічна та коливальна бідність, гострі події чи війна, спалахи пандемій чи захворювань, політичні нестабільності чи нерегульоване, неконтрольоване управління, економічно-соціальна ізоляція чи природні катаклізми сприяють зростанню стресовим та депресивним факторам. Джерела стійкості, які можна виміряти, приводять людей до адаптації і сприймання негараздів, відпрацьовуються та загортаються в процесі розвитку людської самоактуалізації. Характерне стресове повторювання направляє психо-стійкі закінчення в русло ранніх інвестиції для управління та перенапрямків ризиками зриву, гнучке програмування активує захисну панель хронічної вразливості відбудовуючи бар'єр надійності і перспективності. Робота над потенціалом зміцнення стійкості вимагає зміни поведінки, мінімізація впливу ударів, використання засобів, які дають керівництво на визначення проблеми та її подолання на довгостроковий період та трансформацію змін основних стратегічних умов, куруючись своїми особистими активами, процесами, структурою та стратегією існування та життєвого досвіду. Соціальний капітал своїми принципами формує стійкість, допомагаючи людям, підтримуючи один одного. Цей вид капіталу має великі можливості і тому може застосовуватися у

¹ USAID. Що таке стійкість? Чому стійкість важлива? Доповідь Форуму про стійкість 2018 р. <https://www.resiliencelinks.org/about/what-is-resilience> (дата звернення: 16.10.2022).

різних напрямках науки, діяльності, дослідницькі напрацювання можуть використовуватися в усіх сферах життєдіяльності людини, починаючи з глобальних питань на рівні всесвіту чи державних органів влади до особистих простих рішень на рівні сім'ї, роботи чи організації. Соціальний капітал піднімає питання соціальної незахищеності та економічної нерівності, етнічної неоднорідності та соціальної ієрархії, висвітлює людяність, особисті цінності та переконання, зосереджує увагу на головних правилах життя; любов до сім'ї, повага до батьків та літніх людей, релігії, історії та культури своєї країни. На державному рівні розглядає політичні та економічні системи, включаючи формалізовані інституційні відносини і структури, розмір та характер державного загального добробуту населення та характеристики і силу громадянського суспільства та настрою. Вагомий вклад соціального капіталу прослідковується в активній діяльності громадських організацій та правовій і правоохоронній системі захисту населення, захисту забудов природничих територій та навколишнього середовища, контроль роботи транспорту та міських комунікацій, цифрових технологій та телебачення, оцінка освіти та медицини. З поняттям соціального капіталу пов'язані рух, тенденції та виконання норм закону на ринку праці чи проблеми міграції та живої мобільності. Це малий перелік джерел соціального капіталу, який розширюється та збільшується в прогресії проблем сучасності і нашого невпинного життя, занурюючись до глибин сучасного існування людини і тому вимір соціального капіталу є неодмінним атрибутом розвитку та майбутнього. Соціальний капітал поширює можливості та права людей, трансформує

норми і правила соціуму, змінює поведінку в соціумі, стабілізуючи та зміцнюючи потенціал соціальної стійкості. Пропонується ряд заходів для підтримки та посилення соціальної стійкості на мікрорівні індивіда: нав'язування та втручання можуть спровокувати негативні та незаплановані наслідки, знання та вміння практичного застосування соціального капіталу є корисним, розширює зовнішній ресурс спілкування та співпраці між групами та громадами, розвиток у довгострокових перспективах, заохочення грошових інвестицій, розробка та зміцнення високо-технологічних, інклюзивних інноваційних соціальних мереж.

Цей вид капіталу, як джерело стійкості залежить від направленості і контексту, адже соціальний капітал особистості складається із бонусів, які отримуються від багатовекторності соціальних груп, мереж та зв'язків. Соціальний капітал, це щось більше, ніж прості людські перемовини чи стосунки, це низька факторів, які долучають, перетинаючись між собою, довіру, соціальні норми та ідентичність, єдиальну групову структурну приналежність. Сучасна економічна наука досі не визначила остаточне поняття «соціальний капітал», дослідники сформуливали напрямки, де соціальний капітал мав би вагомий пріоритет і більш значуще практичне застосування: - визначення «соціальний капітал» як рівень членства людини та сукупності ресурсів суспільства; - визначення «соціальний капітал» як соціальні структури та сукупності соціальних зв'язків; - визначення «соціальний капітал» як структура мережевих зв'язків та членства в певній соціальній мережі; - визначення «соціальний капітал» існує як об'єднуюче поняття, такі як довіра та норми.

Таблиця 1. Напрями та аспекти визначення поняття «соціальний капітал»
Table 1. Directions and aspects of the definition of the concept of "social capital"

Автори 1	Визначення 2
1. Визначення «соціальний капітал» як рівень членства людини та сукупності ресурсів суспільства	
Дж. Коулмен (2001)	«Соціальний капітал як ресурс, завдяки якому кожна людина має певні можливості, переваги». Соціальний капітал «є певним типом ресурсу, доступного учасникам соціально-економічної діяльності, що виникає у соціальних структурах та полегшує дії їх учасників». «...соціальної організації, котра виступає як продуктивний ресурс соціальної організації, для одного або більше акторів для одного або більше акторів»
П. Бурд'є (Bourdieu, 2002)	«Соціальний капітал є продуктом суспільного виробництва, матеріальної і тим самим класової практики, засобом досягнення групової солідарності. В такому розумінні соціальний капітал виступає не тільки і не стільки причиною економічних вигод, скільки проявом соціально-економічних умов та обставин, він є груповим ресурсом і не може бути виміряний на індивідуальному рівні». «Соціальний капітал – це «...сукупність реальних і потенційних ресурсів, пов'язаних з володінням стійкою мережею більш чи менш інституціалізованих відносин взаємного знайомства та визнання – іншими словами, з членством у групі»
О.Н. Кожемякіна (2016)	«В цілому соціальний капітал розглядається як інтегративний ресурс кооперативних зусиль спільноти, що відображає якість соціальних зв'язків, які уможливають поєднання різних інтересів, взаємопроникнення та узгодження цінностей, сприяючи утворенню широких мереж результативних інтеракцій

Продовження таблиці 1 / Continuation of Table 1

1	2
Е. Гутнін (2001)	«Соціально захищені особи мають у своєму розпорядженні кращі ресурси інструментальної підтримки в разі виникнення економічних негараздів та психологічних труднощів».
Н.М. Левчук (2011)	«Соціальний капітал виступає як запас додаткових матеріальних та психологічних ресурсів і збереження та поліпшення індивідуального та суспільного здоров'я».
2. Визначення «соціальний капітал» як соціальні структури та сукупності соціальних зв'язків	
Т.В. Шаповалова (2013)	«Соціальний капітал», під яким розуміємо систему соціальних зв'язків, контактів, взаємовідносин між економічними агентами, індивідуумами, яка базується на нормах неофіційних або соціальних (довіра, партнерство, визнані моральні цінності) та офіційних або правових (законодавчі та підзаконні нормативно-правові акти, контракти тощо), які використовуються ними для отримання конкурентних переваг (доступ до ресурсів, зменшення трансакційних витрат, обмін інформацією тощо). Соціальний капітал з точки зору економіки розглядається як нематеріальний фактор, який сприяє отриманню агентами економічної вигоди і прибутку та впливає певною мірою на економічне зростання».
Н.В. Коба (2013)	«Соціальний капітал – це сукупність зв'язків і взаємовідносин між людьми, які здатні приносити дохід».
І. Росколотько (2013)	«В самому загальному вигляді соціальний капітал – це інститути, відносини і норми, які формують якісно і кількісно соціальні взаємодії в суспільстві».
Б.В. Саліхов, Б.А. Нейматова (2008)	«Під соціальним капіталом підприємства слід розуміти актуалізовані, цілеспрямовано використовувані (у цьому сенсі – інституціалізовані) внутрішні та зовнішні соціальні зв'язки, які забезпечують цьому підприємству сприятливий внутрішній соціальний «клімат», певну репутацію в суспільстві, а також серед реальних і потенційних клієнтів».
Ю.В. Серета (2015)	«Соціальний капітал у широкому значенні розуміють як ресурс соціальних зв'язків, у який можна інвестувати та який можна трансформувати у інші блага».
3. Визначення «соціальний капітал» як структура мережевих зв'язків та членства в певній соціальній мережі	
Ф. Фукуяма (2006)	«Соціальний капітал – це норми, неформальні норми або цінності, які роблять можливими колективні дії у групах людей».
О.Г. Рогожин, І.П. Макаренко (2013)	«Соціальний капітал є результатом функціонування соціальних мереж міжособистісних взаємодій на основі історично обумовлених культурних цінностей і норм. Їх особливості визначають інституційну структуру суспільства, що, у свою чергу, впливає на характеристики соціального капіталу в контексті його сприятливості для економічного розвитку».
А.О. Приятельчук (2012)	«Соціальний капітал – це, насамперед, здатність індивідів розпоряджатися обмеженими ресурсами на основі свого членства в соціальній структурі».
4. Визначення «соціальний капітал» існує як об'єднує поняття, такі як довіра та норми	
Р. Патнем (1993)	«Соціальний капітал має свої корені у соціальних мережах, нормах та довірі, що стимулюють координацію і кооперацію для взаємної вигоди».

Джерело: створене за матеріалами дослідження визначення поняття «соціальний капітал» у науковій літературі

Соціальний капітал – це сучасне суспільне благо, користь товарищескості, яке розвивається та створюється людиною для досягнення та прагнення власних пріоритетів та вигод, при соціальній взаємодії суспільства між собою, включаючи добру солідарність між людьми чи групами, полягаючи на спільні соціальні структури (Рябініна, 2022). З однієї сторони, соціальний капітал на основі довіри, взаємоповаги та взаємодії з урахуванням загальних інтересів є гарантом порядку в суспільстві та економіці, беручи роль держави і вносячи вклад в економічний розвиток, горизонтальними зв'язками, та з іншої сторони, формування та накопичення соціального капіталу несе ефективність державного управління та інституцій, тим самим впливаючи на економічні важелі з вертикальними зв'яз-

ками. «Вертикальний передавальний механізм забезпечує більш ефективну роботу державних органів і зміцнення формальних інститутів, необхідних для сприятливого інвестиційного клімату, а горизонтальний, сприяє поширенню інформації та довірі в діловому середовищі, що також підтримує інвестиційну активність... соціальний капітал позитивно впливає на економічне зростання не тільки безпосередньо шляхом освоєння нових знань і вдосконалення технологій, але і побічно, формуючи сприятливе для розвитку соціальне та інституційне середовище. Йдеться про такі параметри середовища як економічна свобода, рівень корупції, бюрократичні бар'єри, умови розвитку малого бізнесу, конкурентоспроможність, доступність венчурного капіталу, ступінь захищеності від криміналу і

свавілля чиновників, рівень наповнюваності контрактів і, нарешті, ставлення суспільства до комерційного успіху.» (Тимохова, 2019).

Одною із важливих проблем сучасного соціального капіталу є виділення ролі і оцінки рівня важливості капіталу та розробки гнучкого та чіткого, застосування на практиці, інтегрального показника, який розкриє значення і вплив економічної стратегії. Враховуючи різноманітність характеристик та бага-

товекторність суспільних співпраці і взаємодії, які впливають на багатовимірність соціального капіталу, пропонується індексно-рейтингова методологія для повної репрезентативної оцінки.

Для аналізу економічної стійкості особистості, виявлення рівня стресоподолання, маємо виділити основні показники світового рейтингу Індексу процвітання Legatum для України за період 2017-2021 роки.

Таблиця 2. 9 ступенів процвітання (порівняльна статистика показників економічного зростання та соціального капіталу України за період 2017-2021р.)

Table 2. 9 degrees of prosperity (comparative statistics of indicators of economic growth and social capital of Ukraine for the period 2017-2021)

Показник	Роки							
	2008	2010	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Загальний рейтинг країни	86	89	102	107	112	96	92	78
Економічна якість та відкритість				84	97	87	77	74
Бізнес-середовище, бізнес-інфраструктура				102	106	99	91	75
Ефективне врядування, демократія та політична участь та верховенство права.				130	129	81	73	77
«Особиста свобода»				95	90	85	85	73
Соціальний капітал				115	119	148	147	102
Національна та особиста безпеки				135	128	145	144	134
Освіта та людський капітал				48	43	37	38	40
Медицина та профілактика				135	137	114	115	104
Природне середовище				108	105	127	110	106
Інвестиційне середовище						113	119	123
Якість життя						95	69	76
Легкість ведіння бізнесу						71	74	72

Джерело: побудовано автором за даними Індексу процвітання ІндексуTM процвітання Legatum¹

Вимірювання ступеню безпеки та захисту (негативний вплив війни, терору, конфліктів, злочинності та їх наслідки, які дестабілюють ситуацію). Для України тема міжнародної агресії та військових дій актуальна та болюча. Питання національної та особистої безпеки у 2021 році (134 місце) постало на рівень 2017 року (135), на жаль показники 2022 року вкрай негативні, що впливає на стресостійкість населення і на рівень особистої свободи (виконання основних індивідуальних законних прав і свобод, толерантності та соціальної терпимості). Україна з 2017 року (95 місце в світовому рейтингу) подолала протистояння, розширюючи поняття багатовекторності свободи і у 2021 році вже посіла на 73 місце. Ступень втручання та обмеження владою в управлінські процеси бізнесу (ефективне врядування, демократія та політична участь та верховенство права, рівень корупції) з 130 місця покращило позицій до 77, хоча тема корумпованості державного сектору та органів самоврядування на часі,

що впливає на інвестиційний клімат економічної привабливості (з 113 до 123 місця). Рівень якості життя (житло, матеріальний ресурс, надання послуг, добробут) піднявся за три роки на 19 позицій (з 95 по 76 місце), рівень освіти та людського капіталу (можливості розвиватися та кваліфікації, навички дорослого покоління) укріпився з 48 до 40 місця в світовому рейтингу, охорона здоров'я (доступ до медичних послуг, системи, фактори, ризики захворювання, основне фізичне та психічне здоров'я, рівень смертності, профілактична допомога) з 135 місця перейшла на 104, природне середовище (якість природного середовища, екологічний тиск та зусилля щодо збереження) погіршилося. За період 2017-2021 років Україна мала всі шанси зайняти ключові місця серед розвиваючих країн світу у виконанні цілей сталого розвитку в сфері соціально-економічного зростання. За період 2017-2021 років ми спостерігаємо позитивні показники в економічному секторі: ступінь нормативно-правового вико-

¹ Інститут Legatum. Індекс процвітання LegatumTM 2021 Інструмент трансформації. Шляхи від бідності до процвітання. Соціальний капітал. 50-52 URL: <https://nonews.co/wp-content/uploads/2021/12/PI2021.pdf> (дата звернення: 16.10.2022).

нання актів, відкритість, розвиток та конкурентоспроможність бізнесу, стабільність логістичних сфер та розвинена інфраструктура (102 до 75 місця), відкритість економіки, макроекономічними показниками, основами зростання, економічними можливостями та ефективністю фінансового сектора, економічна якість (бар'єри для інновацій та гнучкість ринку праці, взаємодія між державою та бізнесом в сфері людського капіталу) (84 до 74 місця), давало можливість прогнозувати на 2022 рік позитивну динаміку соціально-економічного розвитку української держави.

Усі вище вказані показники Індексу процвітання взаємопов'язані між собою, утворюючи єдиний організм існування, який не може існувати без людини і її соціального капіталу. Соціальний капітал (міцність та стабільність міжособистісних та соціальних зв'язків та відносин, соціальні норми, інституційна довіра та громадянська активність, підтримка соціальних мереж) зміцнював та укріплював свої позиції впродовж останніх років (115 до 102 місця), наповнюючи суспільство гарантіями та перспективою розвитку.

Таблиця 3. Загальні статистичні рейтинги країн на 2022 рік

Table 3. General statistical ratings of countries for 2022

Країна/напрямок	Україна	Китай	Білорусь	Росія	США	Німеччина	Велика Британія
Кредитний рейтинг	105	31	99	70	13	4	17
Індекс рівня життя	58	55	н\в	51	9	6	17
Ранг корупції	109	78	63	128	22	12	11
Легкість ведення бізнесу	70	46	37	31	8	24	9

Джерело: створена автором за джерелом Take-profit. Біржовий портал №1. Рейтинг Форекс Брокерів 2022¹

За даними світових соціально-економічних рейтингів Take-profit. Біржового порталу №1 статистичні показники при порівняльному аналізі для України невтішні. Війна внесла свої негативні корективи, які впливають не тільки на розвиток економіки (легкість ведення бізнесу – 70 місце, рівень корупції 109 місце (2021 р. – 77 місце), що впливає на низьку кредитку привабливості – 105 місце) як результат рівень інфляції за рік (вересень 2022 року) – 24,6 %, темпи росту ВВП – 19,2 %, рівень безробіття – 10,6 %, ділова довіра – 80%, а і на рівень життя українців (58 місце), який знижується і сприяє нестабільному настрою українського пересічного громадянина. Негативні тенденції розвитку економіки та економічного клімату, нестабільності політичної та соціальної сфери впливає не тільки на загальний стан держави, а безпосередньо на кожного українця. Люди відчувають невизначеність і відсутність перспективи на майбутнє для себе та своїх дітей і шукають допомоги у тих хто поруч і має можливості.

Теорія соціальної взаємодії була вперше згадана у середині минулого століття П. Блау і тема вивчення людської поведінки в обмінні знаннями, базуючись на аналізі особистих переваг та витрат, актуальна і сьогодні. Люди прагнуть максимізувати свою вигоду та прибуток і мінімізувати час та витрати, отримувати більше від своїх взаємодій та взаємозв'язків, що інколи не виправдовує очіку-

вання, «люди можуть прагнути встановити соціальні відносини, щоб отримати більше переваг, в яких вони можуть обмінюватися інформацією в цих соціальних відносинах» (Рак, 2016).

Концепцію соціального капіталу, за висновками дослідження, має три напрямлення: структурний соціальний капітал (мережеві, соціальні структури, наповнення, направленість, гнучкість мережевого контенту, заповнення), когнітивний соціальний капітал (законодавчо-правова база та соціальні норми, використання знань, вмінь та практичне застосування для реалізації планів і проектів) та реляційний соціальний капітал (довіра, соціальна поведінка). Нова концепція має багатовекторність визначення та сприймання, і тому «показник рівня емерджентного соціального капіталу формується на основі джерел структурних, когнітивних, реляційних, інтелектуальні виміри та динамічні процеси розвитку цифрового середовища, яке сприяє взаємодії та формує соціальні мережеві зв'язки» (Джеджула, 2022). Організація, група або окрема людина може виміряти або визначити вартість соціального капіталу, акцентуючи на фактори важливості, переваг та більшої користі і все одно єдиної та кінцевої цифри ми не побачимо. **«Соціальний капітал – є соціальне благо, фактичні і потенційні ресурси, наявність спільноти або системи взаємин між окремими людьми»** (Гурочкіна, 2019.)

¹ Тейк-профіт. Біржовий портал №1. Рейтинг Форекс Брокерів 2022. Статистика по країнам. <https://take-profit.org/> (дата звернення: 16.10.2022).

Бажання бути в соціальному контексті вимагає від нас визнати, що люди є соціальним продуктом, сформованим соціальним впливом і тенденцією сучасності. Соціальне життя в організаціях також включає міжгрупових відносин і соціальні переваги людини разом з членством в групі, і не слід забувати, що все це відбувається в контексті соціальних процесів на рівні широкого суспільства. «Рівень винагороди за виконану роботу за умов реалізації соціального капіталу є продуктивною силою стимулювання та впливу на кінцеві результати роботи у вигляді доданої вартості продукту, товарів та послуг (Гурочкіна &

Решміділова, 2021).

За типами взаємодії та взаємозв'язку можна розділити відносини на тісні зв'язки, які об'єднують коло спілкування між рідними та близькими людьми, друзями, з єдиним або різними соціальними, політичними, релігійними нормами, поглядами та характеристиками, та слабкі зв'язки, які поєднуються членами груп, організацій, громад із спільними або різними інтересами, нормами, соціальними характеристиками та інше. Можна зауважити.. що види зв'язків можуть перетинатися і переходити в протилежний стан.

Рис. 1. Види соціального капіталу за типами взаємозв'язку

Fig. 1. Types of social capital by type of relationship

Усі зв'язки між людьми з точки зору концепції соціального капіталу можна розділити на горизонтальні (склеювання та поєднання) та вертикальні (пов'язання) зв'язки. Склеювання соціального капіталу, передбачають зв'язки між людьми з відносно високим ступенем закритого простору, маючи тісні контакти між собою в межах однієї соціальної групи. Частіше це міські співтовариства, які знають один одного, пов'язані чіткими нормами, вдачами, довірою, інколи позитивними чи негативними наслідками самоізоляції. Поєднання соціального капіталу ми прослідковуємо у зв'язках між людьми, з відмінностями чи різними соціальними групами, які мають можливість підключатися чи приєднуватися до соціальної групи один одного, не включаючи багато спільних норм, але пов'язані взаємністю, повагою та перспективою довіри. Зв'язування соціального капіталу несе норми поваги, довіру суспільства, які взаємодіють між

інституційними, авторитетними агенціями.

Різний рівень наявності та форми соціального капіталу, іноді при нульовому показнику, людина виключається із корисної взаємодії, сходять з шляху соціалізації, інституції, процесів буття, що перешкоджає і зменшує соціальну стійкість. На мою думку, концепцію соціального капіталу за типами взаємозв'язку, як джерела соціальної індивідуально-колективної стійкості, можна поділити на: зв'язуючий соціальний капітал (високий рівень взаєморозуміння та подібності, ставлення до цілей, виконання проектів у єдиному відношенні до ресурсів і можливостей, тісні відносини), об'єднуючий соціальний капітал (єдине розуміння проблеми, але розділ по критеріям (вікові, релігійні)), сполучно-нестійкий соціальний капітал (широкі взаємодії, чіткі правила інституційної влади, основа довіри, поваги та норм).

Головним аспектом соціальної стійкості

особистості при нестабільній та негативній ситуації і фундаментом соціального капіталу є той багаж знань і досвіду, здібностей і навичок, які є у людини, межа можливостей на перспективу і бажання розвиватися у майбутньому. «Концепція бідності несе в собі не тільки обмаль грошей, а й, позбавляє людину пізнати і розкрити себе у повній мірі, здібність приймати правильне рішення й реалізувати свій соціальний капітал» (Туленті, 2022). Чому людина не завжди використовує цей не оцінений особистий арсенал допомоги в складних життєвих ситуаціях інколи ховаючись за власні вимотуючі переживання, а інколи ігноруючи обставини та почуття? «Складна ситуація перестає бути стресовою як тільки ми починаємо ставитись до неї як до певного завдання, що потрібно вирішити. У такому разі життєві труднощі перестають нас лякати і ми зосереджуємось на їх подоланні, а саме: - ретельно аналізуємо проблеми; - шукаємо творчі рішення проблеми; - рішуче керуємо власним життям; - активно відшукуємо шляхи підвищення особистісної ефективності; - надаємо соціальну підтримку та допомогу; - використовуємо складну стресову ситуацію як можливість навчитися новому, збільшити свій багаж ресурсів.» (Ларіна, 2007). Слід концентрувати увагу на позитивному вирішенні проблем, не втікаючи від труднощів, знімаючи релаксацією емоційні стреси та напруження.

Особливу увагу треба приділяти підростаючому поколінню, ми повинні розмовляти з молоддю, вчити правилам спілкування, пояснювати, що життя не розвивається шаблонно та лінійно, і постійно йти уперед, не зупиняючись ні на хвилину, іноді переважаючи тяжкі уроки життя. Прикро, що навички розмови та зв'язку між різними поколіннями сучасності втрачені нами же. З посиленням та стрімким розвитком технічного прогресу ми

відчуваємо голод спілкування «очі в очі», взаємозв'язок не з технологіями, а конкретними особистостями, діалог реальних людей із своїми знаннями та ідеями. Треба створювати не необмежені профілі та систему ботів, а соціальні структури, об'єднання, кістяк патріотичних людей. які поведуть маси до перемоги, прийдуть на допомогу, організують роботу суспільства.

Висновок. Завдяки компонентам та властивостям, соціальний капітал допомагає вирішувати завдання та стратегічні цілі, як окремих заходів та програм державного регулювання, сприяє впровадженню різноманітних нововведень та реформ так і служить джерелом індивідуально-колективної стійкості особистості при прийнятті рішень і подоланні перешкод соціального характеру. При створенні чітких цілей, задач та направленості, баченням кінцевого результату, держава в змозі впливати та стимулювати бізнес, громадські організації та звичайного пересічного громадянина в розвиток та інвестиції соціального капіталу, а саме, державні програми та стратегічні плани, що є опосередкованими і впливовими на ефективність та формування соціально-економічної співпраці у суспільстві та позитивного настрою соціально-економічної сфери. Концепція соціального капіталу на сьогоднішній день перспективна ніша соціально-економічного направлення, бо, перш за все стосується самої людини та її рівня життя та майбутнього процвітання. Виділення цього напрямку в окрему теорію розкриває необмежені простори дослідження, а остаточні визначення, характеристики та виміри дозволять спільно рухатися на правильному шляху, для подолання та практичної допомоги суспільству справлятися з негативними наслідками економічної руйнації, військової агресії, соціальної нестабільності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Коулмен Дж. Капітал соціальний і людський. *Соціальні науки і сучасність*. 2001. № 3. С. 122–139.
2. Bourdieu P. Forms of capital. *Economic sociology*. 2002. Vol. 3. № 5. Pp. 60–74.
3. Кожемякіна О. М. Довіра та соціальний капітал: просторова ціннісно-нормативна інтерпретація. *Демографія та соціальна економіка*. 2016. № 1. С. 118–131.
4. Гугнін Е., Чепак В. Феномен соціального капіталу. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2001. № 1. С. 49–57.
5. Левчук Н. М. Асоціальні явища як наслідок дефіциту соціального капіталу в Україні. *Український соціум*. № 1. 2011. С. 135–147.
6. Шаповалова Т. В. Вплив соціального капіталу на економічне зростання. *Економічний аналіз*. 2013. Т. 14(1). С. 167–175.
7. Коба Н. В. Вплив соціального капіталу на процес комерціалізації знання в організації. *Бізнес Інформ*. 2013. № 9. С. 208–214.
8. Росколотько І. Соціальний капітал як продуктивний ресурс соціальних зв'язків. *Актуальні проблеми державного управління*. 2013. Вип. 2. С. 17–20.
9. Саліхов Б. В., Нейматова Б. А. Функціональна структура інтелектуального капіталу підприємства як об'єкт управління. *Креативна економіка*. 2008. № 11 (23). С. 50–58.
10. Середа Ю. В. Роль соціального капіталу у формуванні ставлення до ринкової економіки в Україні. *Економіка і прогнозування*. 2015. № 2. С. 72–89.
11. Фукуяма Ф. Довіра: соціальні чесноти та шляхи прозвітання : пер с англ. М.: АСТ Хранитель, 2006. 730 с.

12. Рогожин О. Г., Макаренко І. П. Інноваційний соціальний капітал: питання ідентифікації та вимірювання. *Демографія та соціальна економіка*. 2013. № 2. С. 82–92.
13. Приятельчук А. О. Власність і капітал: сутність, структура та основні функції. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2012. Вип. 63. С. 48–52.
14. Патнем Р. Процвітаюча громада. Соціальний капітал і суспільне життя. *Американська перспектива*. 1993. Т. 4., № 13. С. 1–2.
15. Рябініна Н. О. Конвергенція соціального капіталу економічного розвитку України та державних органів на шляху європейської інтеграції. *Науковий вісник УжНУ. Серія. Міжнародні відносини та світове господарство*. Вип. 44. С. 69–77. DOI: <https://doi.org/10.32782/2413-9971/2022-44-11>
16. Соціальний капітал як фактор економічного зростання суспільства: інституційний аспект аналізу : монографія / Нар. укр. акад. ; за ред. Г. Б. Тимохової [каф. економіки та права]. Харків : Вид-во НУА, 2019. 184 с. URL: http://dspace.nua.kharkov.ua/jspui/bitstream/123456789/2135/1/Timokh_06.pdf (дата звернення: 16.10.2022).
17. Рязак А. Теорія обміну знаннями в бізнес-стратегії. *Економіка процедур і фінанси*. 2016. Вип. 37. С. 545–553.
18. Dzhedzhula V., Gurochkina V., Epifanova I., Telnov A. Fuzzy technologies for modeling social capital in a developing economy. *WSEAS Transactions on Business and Economics*. 2022. Vol. 19. Pp. 915-923. DOI: <https://doi.org/10.37394/23207.2022.19.80>
19. Гурочкіна В. В. Развитие человеческого капитала как основа инновационной активности предпринимательства. МНК *Сучасні парадигми розвитку національної та світової економіки, CHIȘINAŪ, Республіка Молдова, 2019 року*. С. 528–534. URL: <https://www.researchgate.net/publication/339339926> (дата звернення: 16.10.2022).
20. Hurochkina V., Reshmidilova S., Bogatchik, Telnov A., Skorobogata L., Ryabinina N. Modeling effectiveness of financial support for the social capital development in economic emergence. *WSEAS Transactions on Environment and Development*. 2021. Vol. 17. Pp. 262–270. DOI: <https://doi.org/10.37394/232015.2021.17.27>
21. Tulenty D., Likhovozova T., Riabinina N. Searching for Hidden Connections between the Evolution of Poverty in Developing Countries and Information Technology. *International Journal of Innovation and Technology Management*. 2022. Vol. 19, No 06, 2250018. DOI: <https://doi.org/10.1142/S0219877022500183>
22. Ларіна Т. О. Життєстійкість як життєве завдання особистості. *Актуальні проблеми психології: Психологічна герменевтика*. 2007. Том 2, Вип. 5. С. 131–138.

Стаття надійшла до редакції 30.11.2022 р.

Стаття рекомендована до друку 18.12.2022 р.

Natalia Riabinina, Postgraduate Student, State Tax University, 31, Universitetskaya str., Irpin, 08201, Ukraine
 riabininano@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-8378-4485>

SOCIAL CAPITAL AS A SOURCE OF INDIVIDUAL-COLLECTIVE ECONOMIC STABILITY

Abstract. The successful and progressive development of socio-economic oriented, political, profile reforms is due to the degree of level and spread of trust and respect for fundamental institutions focused on the formation of national value priorities of cohesion, cooperation, mutual assistance, promotion of a positive effective path and image and reliable partnership, which, especially, are necessary today for an indestructible Ukraine that is going through difficult times. Social capital affects all spheres of life, socio-cultural, economic-strategic, political, legal and other directions are based on a purposeful focus on a person, on raising the level of well-being and preserving the universe for future generations. Social capital has not been studied enough of the economic component, there is still no definitive definition, distribution of types and classifications, one of the topics discussed in scientific circles is the measurement of this type of capital. The article proposes the definition of the concept of "social capital" of the author and the analysis of directions and aspects of scientific researchers of this type of capital, sources, directions of use, principles, types of interconnection in society, which are a source of individual-collective economic stability. Comparative analysis of socio-economic growth and development of social capital proves the interrelation and close interweaving of common goals and objectives, interchangeability and complement of each other. Behavioral situational components of social ties and cooperative interactions, the inner core of stress resistance, the level of education and understanding help the community to overcome crisis situations and hardships of Ukrainian reality and the realities of today's Ukraine. It is social

capital that is considered as a resource of real assistance to a positive factor in the formation and development of a clear paradigm for the development of the socio-economic climate of Ukrainian society, business, and the state.

Keywords: **Social Capital, Economic Stability, Prosperity Index, the Relationship of Society, Socio-economic Rating.**

JEL Classification: M15; A14; O35; D71.

REFERENCES

1. Coleman, J. (2001). Capital is social and human. *Social Sciences and Modernity*, 3, 122 -139. (in Ukrainian)
2. Bourdieu, P. (2002). Forms of capital. *Economic sociology*, 3(5), 60-74.
3. Kozhemyakina, O. M. (2016). Trust and social capital: spatial value-normative interpretation. *Demography and Social Economics*, 1, 118–131 . (in Ukrainian)
4. Gugnin, E., & Chepak, V. (2001). The phenomenon of social capital. *Sociology: theory, methods, marketing*, 1, 49–57. (in Ukrainian)
5. Levchuk, N. M. (2011). Antisocial phenomena as a result of the deficit of social capital in Ukraine. *Ukrainian society*, 1, 135–147. (in Ukrainian)
6. Shapovalova, T. (2013). Influence of social capital on economic growth. *Economic analysis*, 14(1), 167–175. (in Ukrainian)
7. Koba, N. V. (2013). The influence of social capital on the process of commercialization of knowledge in organizations. *Business Inform*, 9, 208–214. (in Ukrainian)
8. Roskolotko, I. (2013). Social capital as a productive resource of social ties. *Actual problems of public administration*, 2, 17–20. (in Ukrainian)
9. Salikhov, B. V., & Neymatova, B. A. (2008). Functional structure of the intellectual capital of the enterprise as an object of management. *Creative Economy*, 11 (23), 50–58. (in Ukrainian)
10. Sereda, Y. V. (2015). The role of social capital in shaping the attitude to the market economy in Ukraine. *Economics and forecasting*, 2, 72–89. (in Ukrainian)
11. Fukuyama, F. (2006). Trust: social virtues and ways of reporting : per eng. M.: ACT Keeper, 2006.
12. Rogozhin, O. G., & Makarenko, I. P. (2013). Innovative social capital: issues of identification and measurement. *Demography and Social Economics*, 2, 82–92. (in Ukrainian)
13. Buddychuk, A. O. (2012). Ownership and capital: essence, structure and basic functions. *Bulletin of Ivan Franko Zhytomyr State University*, 63, 48–52. (in Ukrainian)
14. Poitnam, R. (1993). The Prosperous Community. Social Capital and Public Life. *The American Prospect*, 4(13), 1–2.
15. Ryabinina, N. O. (2022). Convergence of social capital of economic development of Ukraine and state bodies on the way of European integration. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series. International relations and world economy*, 44, 69-77. doi: <https://doi.org/10.32782/2413-9971/2022-44-11>
16. Timokhova, G. B. (Ed.). (2019). Social capital as a factor in the economic growth of society: the institutional aspect of analysis: monograph. Kharkiv: Publishing house of NUA, 2019. Retrieved from http://dspace.nua.kharkov.ua/jspui/bitstream/123456789/2135/1/Timokh_06.pdf. (in Ukrainian)
17. Razak, A. (2016). Theory of knowledge exchange in business strategy. *Economics of Procedures and Finance*, 37, 545–553. (in Ukrainian)
18. Dzhezdzhula, V., Gurochkina, V., Epifanova, I., & Telnov, A. (2022). Fuzzy technologies for modeling social capital in a developing economy. *WSEAS Transactions on Business and Economics*, 19, 915-923. DOI: <https://doi.org/10.37394/23207.2022.19.80>
19. Hurochkina, V. V. (2019). Razvitie man's capital was the basis of innovative activity of enterprise. *MNC Modern paradigms of development of the national and world economy*. CHIȘINĂU, Republic of Moldova Materials MNC 2019 (pp. 528-534). Retrieved from <https://www.researchgate.net/publication/339339926>. (in Ukrainian)
20. Hurochkina, V., Reshmidilova, S., Bogatchik, L., Telnov, A., Skorobogata, L., & Ryabinina, N. (2021). Modeling effectiveness of financial support for the social capital development in economic emergence. *WSEAS Transactions on Environment and Development*, 17, 262–270. DOI: <https://doi.org/10.37394/232015.2021.17.27>
21. Tulenty, D., Likhovozova, T., & Riabinina, N. (2022). Searching for Hidden Connections between the Evolution of Poverty in Developing Countries and Information Technology. *International Journal of Innovation and Technology Management*, 19, 06, 2250018. DOI: <https://doi.org/10.1142/S0219877022500183>
22. Larina, T. O. (2007). Resilience as a life task of the individual. *Actual problems of psychology: Psychological hermeneutics*, 2(5), 131–138. (in Ukrainian)

The article was received by the editors 30.11.2022.

The article is recommended for printing 18.12.2022.

<https://doi.org/10.26565/2524-2547-2022-64-03>
УДК 004.8:331.5-044.922

Ія Борисівна Чудаєва*

доктор економічних наук, професор
fem_sura@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0001-7759-2372>

Борис Пахомович Дмитрук*

кандидат економічних наук, професор
fem_sura@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-6179-9923>

* Східноєвропейський університет імені Рауфа Аблязова,
вул. Нечуя-Левицького, 16, Черкаси, 18028, Україна

ВПРОВАДЖЕННЯ ДОСЯГНЕНЬ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ – БЕЗАЛЬТЕРНАТИВНА ПЕРЕДУМОВА ТРАНСФОРМАЦІЇ РИНКУ ПРАЦІ

У статті наведено теоретико-методологічні засади штучного інтелекту. Зазначено, що штучний інтелект успішно вирішує головну проблему охорони здоров'я – перевантаженість і нестачу кадрів. Досліджено причини швидкого розвитку процесів роботизації в індустріально-розвинених країнах у багатьох галузях і сферах виробництва, здатність роботів замінювати робітників і офісних працівників та загрожувати людям втратою роботи. Акцентується увага на необхідність самоосвіти і перенавчання працівників, їх спроможність працювати в умовах четвертої промислової революції, на перешкоди, що стоять на шляху впровадження досягнень штучного інтелекту, на катастрофічне відставання України у сфері роботизації від індустріально-розвинених країн світу, на необхідності суттєвого прискорення процесів роботизації в основних галузях виробництва і в сфері послуг. Перетворення штучного інтелекту в універсальний ресурс прискорюється завдяки появі нових інструментів, що роблять цю технологію доступною для широкого кола людей, і для таких, що не мають спеціальної освіти. Доведено, що на професії, де вимагається креативність, емпатія, навички спілкування, роботи претендувати не зможуть. Проте, штучний інтелект загрожує середньому класу, спеціалістам, службовцям, офісним працівникам. Щоб не втратити роботу багатьом необхідно буде перенавчатися на онлайн-навчальних платформах, де будь-яка людина, достатньо ініціативна і здатна до математики, може набути базові знання через навчальні портали та програмні засоби, що зробить глибоке навчання більш доступним – це дасть шанс мати добре оплачувану роботу і почати плідну кар'єру, враховуючи вимоги ринку. Впровадження досягнень штучного інтелекту відкриває великі можливості для реалізації цілої низки задач, що стоять перед суспільством в багатьох сферах життя людей.

Ключові слова: **штучний інтелект, робот, роботизація виробничих процесів, трансформація ринку праці.**

JEL Classification: J40; O32; O33.

Як цитувати: Чудаєва, І. Б., & Дмитрук, Б. П. (2022). Впровадження досягнень штучного інтелекту – безальтернативна передумова трансформації ринку праці. *Соціальна економіка*, 64, 23-34. doi: <https://doi.org/10.26565/2524-2547-2022-64-03>

In cites: Chudayeva, I., & Dmitruk, B. (2022). Introduction of artificial intelligence achievements – a prerequisite for labor market transformation. *Social Economics*, 64, 23-34. doi: <https://doi.org/10.26565/2524-2547-2022-64-03> (In Ukrainian)

Вступ. Сьогодні щоденно надходять новини, які так чи інакше стосуються штучного інтелекту (ШІ). Штучний інтелект – умовне позначення кібернетичних систем, що моделюють деякі аспекти діяльності людини (ло-

гічне, аналітичне мислення)¹. Штучний інтелект – це набір алгоритмів, програмних правил, методів оптимізації, машинного навчання, який дозволяє машині імітувати деякі когнітивні (розумові) функції людини

¹ Великий тлумачний словник. Сучасна українська мова від А до Я. Донецьк: ТОВ БКФ "БАО", 2008. С. 682.

(Смирнова & Левченко, 2020). Програмою штучного інтелекту можна назвати будь-яку комп'ютерну програму, що автоматично аналізує певні дані і приймає рішення.

В 1950 році в Сполучених Штатах Америки у одному із науково-фантастичних збірників було надруковано оповідання А. Азімова «Я робот». Якщо до А. Азімова багато авторів зображали роботів, наділених штучним розумом як ворожих людству підступних руйнівників і злочинців, які досить часто вбивають своїх творців, то автор вперше показав роботів не механічними бездушними злочинцями, а помічниками людей, що полегшують їх життя. Вони часто виступали разом з ними в ролі творців чудового майбутнього, де панує гармонія між людиною і штучним розумом.

Дослідник вперше сформулював «три закони робототехніки». Їх можна назвати головним вкладом автора в світову культуру (Азімов, 2021):

1. Роботи не повинні завдавати шкоди людині або своєю бездіяльністю допускати, щоб їй була завдана шкода.

2. Роботи повинні підкорятися наказам людини, якщо це не суперечить Першому закону.

3. Роботи повинні боротися за своє існування, якщо це не суперечить Першому і Другому законам.

А. Азімов вважав, що цих законів слід дотримуватися при створенні будь-якого пристрою, наділеного штучним інтелектом. Вони повинні бути присутніми в технічній основі побудови будь-якого робота. Стрімкий розвиток робототехніки в XXI столітті довів актуальність законів, сформульованих письменником.

За даними соціопитування 47% працюючого населення світу мали намір в 2021 році змінити роботу. І підштовхнуло його до цього бажання більше заробляти. Проте є і інші причини. «Через роботизацію половина офісного планктону не знайде собі місця і багатом всередині своєї кар'єри доведеться пере-навчатися», – вважають вчені Університету Сінгулярності (Singularity University) – провідного центру знань про технології майбутнього в Кремнієвій долині. До прикладу, наймасовіша професія в США зараз – продавець. Їх там 4,5 млн чоловік. Електронна комерція і роботизація можуть скоротити потребу продавців майже в 15 разів, до 300 тис. чоловік. Так само як і потребу у вантажниках чи водіях (Кожем'якін, 2021).

До 2030 року в усьому світі через роботів можуть втратити роботу до 20 млн. людей. Більше всього в Китаї – 14 млн чоловік. Європа може опинитися на другому місці, та третьому – США, де роботи замінять близько 1,7 млн працівників¹.

В Європі вже ведуться експерименти по заміні роботами професіоналів, які часто спілкуються з людьми. Так, у Фінляндії проводять експерименти по заміні роботами учителів молодших класів, а у Швеції роботи проводять співбесіду кандидатів на ряд вакансій (Ванда & Негода, 2021). Алгоритми автокорекції де мотивують писати грамотно, а онлайн-перекладачі – вчити мови. Використання таких сервісів може призвести до того, що зникне потреба в перекладачах. Ці спеціалісти залишаться лише для вирішення двох задач – проведення перемовин урядового рівня і перекладів художніх текстів (Фильченков, 2021).

За дослідженнями консалтингової компанії «McKinsey & Company» люди 20% робочого часу витрачають на завдання, які вже сьогодні можна доручити роботам. Передбачається, що найбільша автоматизація відбуватиметься у закладах громадського харчування і торгівлі, де роботи зможуть упоратися з 73% дій. Також під загрозою 90% роботи зварювальників (Олійник, 2017).

Роботи опанували й інші професії: замінюють юристів (навіть виграють судові справи), бухгалтерів, нянь, працюватимуть гідами.

Дуже перспективний напрям – застосування штучного інтелекту в медицині. В Англії, Німеччині, США, деяких інших країнах використовують новітні розробки у сфері хірургії – робота-хірурга, що дозволяє проводити закриті операції на внутрішніх органах. Вони проходять з меншим ризиком і з мінімальним пошкодженням тканин. Використання роботизованої системи скорочує час складних маніпуляцій. В Оксфордському та Єльському університетах прогнозують, що до 2053 року штучному інтелекту можуть віддати всю роботу, пов'язану з хірургічними операціями (Олійник, 2017). Такі технології успішно застосовуються в аналізі медичних знімків і виявленні у них різних патологій. Він безпомилково знаходить новоутворення розміром менше 1 мм, важко розпізнаваних для людського ока.

Штучний інтелект успішно вирішує головну проблему охорони здоров'я – перевантаженість і нестачу кадрів. Застосування штучного інтелекту може до 3 разів скоротити навантаження на рентгенологів і в 5 разів – час очікування діагнозу пацієнтом. І питання стоїть не в заміні рентгенологів штучним інтелектом, а в заміні рентгенологів, хто не користується перевагами штучного інтелекту, на рентгенологів, хто активно впроваджує здобутки штучного інтелекту в професійне життя. Експерти з охорони здоров'я

¹ How robots change the world. What automation really means for jobs and productivity. URL: <https://resources.oxfordeconomics.com/how-robots-change-the-world> (дата звернення: 20.11.2022).

вважають, що розгортання рішень для робочих процесів на основі штучного інтелекту в радіології зросте в 2-3 рази в 2022 році, що значно покращить ефективність робочого процесу, підвищить довіру лікарів і зменшить рівень вигорання радіологів^{1 2}. Проте стверджувати, що штучний інтелект вирішить всі проблеми, пов'язані з діагностикою, передчасно.

Галузі, в яких розвивається і застосовується штучний інтелект, зараз виявляються самими перспективними у всьому світі. Наочними прикладами швидкого розвитку можуть слугувати ІТ-компанії, що впроваджують штучний інтелект у повсякденне життя, – Google вже давно став більше, ніж пошуковою системою і просто поштою.

Метою дослідження є характеристика напрямів трансформації ринку праці в контексті масштабного впровадження штучного інтелекту в усі сфери суспільного життя. Для досягнення поставленої мети були виконані наступні завдання: визначено різновиди штучного інтелекту та їх можливість замінювати професії залежно від рівня інтелектуальної складності та творчості; проаналізовано позитивний досвід країн світу у запровадженні штучного інтелекту; оцінено наслідки впровадження штучного інтелекту для ринку праці.

Об'єктом дослідження є сукупність економічних відносин, що формується при реалізації заходів з підвищення продуктивності підприємств шляхом впровадження штучного інтелекту. Предметом дослідження є ринок праці.

Огляд літератури. Сучасна економічна наука активно досліджує процеси впровадження штучного інтелекту та роботизації на всіх рівнях діяльності економічних акторів. Численні праці вітчизняних та іноземних науковців досліджують вплив штучного інтелекту на різні аспекти економічного життя, а найгостріша полеміка пов'язана з оцінкою перспектив та наслідків застосування штучного інтелекту для ринку праці.

Н. Азьмук (2019) акцентує увагу на зміни в структурі попиту на ринку праці у зв'язку із зростанням масштабів запровадження штучного інтелекту, і виділяє перспективи розвитку робочої сили у пристосуванні до новацій. Схожого висновку дійшли й К. Краус, Н. Краус та С. Голубка (2022): цифровізація економіки формує попит на професії 4.0. Н. Гражевська та Д. Розум охарактеризували основні трансформації на ринку праці у

зв'язку з настанням ери Industry 4.0 (2019).

В дослідженні (Damioli, Van Roy, & Vertesy, 2021) доведено, що впровадження програм на основі штучного інтелекту у виробничий процес малих та середніх підприємств суттєво підвищувало продуктивність праці. М. Джонсон із співавторами вказує на зміни на ринку праці у зв'язку з пануванням технологій Big Data та штучного інтелекту та надає рекомендації щодо дорожньої карти розвитку робочої сили (Johnson et al., 2021). Д. Н. Вагнер (2020) сформулював наступну закономірність для ринку праці: схема поділу праці та спеціалізації ще більше прискорюється мікроподілом праці, спричиненим штучним інтелектом. Такої ж думки притримуються Л. Фанті, Д. Гуарашіо та М. Моджі (Fanti, Guarascio, & Moggi, 2022), які відзначили появу та поширення нової форми нестандартної зайнятості (наприклад, «мікропрацівники») у зв'язку з подальшим обслуговуванням програм штучного інтелекту. Ф. Бертані, М. Раберто та А. Тельо (Bertani, Raberto, & Teglio, 2020) на підставі обчислювальних експериментів доводять невідворотність появи технологічного безробіття в довгостроковій перспективі у зв'язку з високим темпом нематеріальних цифрових інвестицій. Ф.-Х. Бранья акцентує увагу на тому, що зростання цифрових технологій призводить до зменшення попиту на робочу силу та створює все більш загальний ринок праці для світу (Braña, 2019).

Зважаючи на численні здобутки вітчизняних і зарубіжних науковців, сучасний стан і перспективи функціонування суб'єктів господарювання обумовлюють необхідність реалізації досягнень штучного інтелекту. Заміна значної кількості працівників роботами забезпечить підвищення продуктивності праці підприємств різних галузей народного господарства. Це безальтернативна передумова трансформації ринку праці.

Методологія дослідження. Для проведення якісного дослідження були використані наступні загальнонаукові методи: аналізу та синтезу – для оцінки наслідків масштабного впровадження штучного інтелекту в виробничі процеси для ринку праці в масштабі світу та окремої країни, порівняння – для визначення спільних та відмінних рис у впливі штучного інтелекту на ринки праці окремих країн, узагальнення та абстрагування – для формулювання висновків наукового дослідження. Відповідне дослідження враховує той факт, що сучасний стан і перспективи

¹ GE Healthcare. (2022). Addressing Radiology Staff Burnout With AI Solutions. URL: <https://www.gehealthcare.co.uk/insights/article/addressing-radiology-staff-burnout-with-ai-solutions> (дата звернення: 20.11.2022).

² Frost & Sullivan. (2022). Global Medical Imaging and Informatics Outlook, 2022. URL: <https://store.frost.com/global-medical-imaging-and-informatics-outlook-2022.html> (дата звернення: 20.11.2022).

розвитку процесу роботизації суб'єктів господарювання у взаємозв'язку із ринком праці, дозволить підвищити їх ефективність і конкурентоспроможність на світовому ринку.

Основні результати. Знаменитий вчений Н. Тесла говорив, що в майбутньому ціла раса роботів зможе безпечно і ефективно виконувати роботу людей. В 1898 році він продемонстрував сконструйований ним радіоке-

рований катер, який багато вчених вважають «народженням робототехніки». Тесла передбачав, що незабаром світ буде наповнений розумними машинами, роботами, різними сенсорами і автономними системами¹.

Процес роботизації пройшов кілька етапів і в останні роки досяг значного рівня «інтелектуальності». На думку експертів він може бути трьох видів (рис. 1).

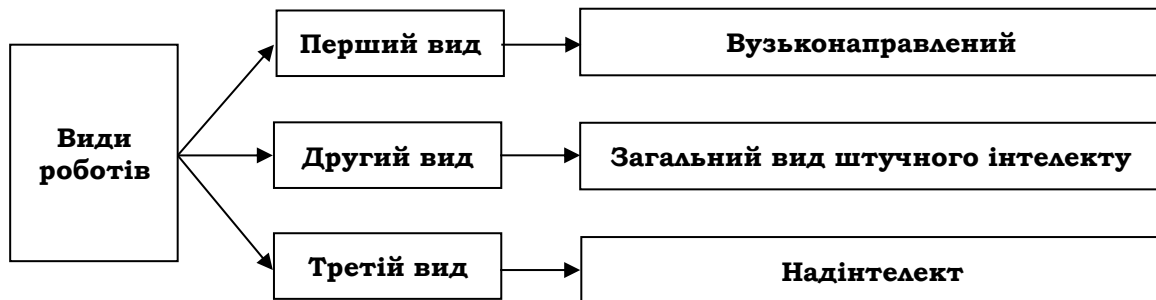

Рис. 1. Етапи вдосконалення роботів залежно від рівня їх «інтелектуальності»
Fig. 1. Stages of improvement of robots depending on the level of their "intelligence"

Перший вид – вузьконаправлений, здатний виконувати лише певні функції: переміщення металевих листів, штампування деталей, ліній контейнерної зварки, електронних асистентів, паркувальників машин.

Другий вид – загальний штучний інтелект. Він найбільш близький до людського. Це у першу чергу, людиноподібні роботи, які максимально схожі на людей. Вони можуть виконувати обов'язки портье в готелях, консультантів в магазинах, рятівників... Щоб краще взаємодіяти з людьми, деякі з них можуть імітувати людські емоції.

В числі таких, вже створених всесвітньо-відомий андроїд, якому конструктори із американської компанії Hanson Robotics Limited дали ім'я Софія, що виглядає як жива, може висловлювати більше 60 емоцій, здатна швидко адаптуватися в будь-якому колективі, наділена талантами швидкого навчання, розпізнавання обличчя і здатністю до освоєння великого обсягу інформації. Вона копіює людські жести і наділена почуттям гумору. Над створенням розумного андроїда працював колектив конструкторів, інженерів, програмістів під керівництвом Д. Хенсона. Творці Софії довго добивалися того, щоб їх дівчинка навчилася красиво ходити. І це їм вдалося.

Софію не раз запрошували на популярні телешоу, і вона проявляла себе дотепною співрозмовницею. Коли інтерв'юер Е. Соркін, який представляв телеканал CNN, висловив у розмові із Софією тривогу з приводу того, що

у недалекому майбутньому роботи можуть вийти з-під контролю і захопити планету, та, посміхнувшись, зауважила: «Ви надивились голлівудських фільмів жахів».

11 жовтня 2017 року Софія відвідала штаб-квартиру ООН, де провела коротку розмову із співробітницею цієї організації, міністром іноземних справ Кенії А. Мохамед, проявивши завидну ерудицію і розуміння політичних подій у світі. Після розмови міністерка заявила, що їй давно не зустрічалася така мила, тактовна і чарівна дама. Журналісти, які були присутніми на зустрічі, засипали Софію компліментами. Так Софія стала першою у світі штучною жінкою, яка має паспорт і володіє розкішною віллою, подарованою кимось із прихильників. Софію завжди супроводжує група інженерів, в обов'язки яких входить постійне вдосконалення андроїда і розширення його можливостей.

Американська компанія Hanson Robotics Limited, яка створила знаменитого людиноподібного робота Софію, представила свій новий витвір: робота-доглядальницю Грейс. «Сестру» Софії вже показали публіці і назвали гуманоїдним роботом-асистентом. «Грейс розрахована на те, щоб налагоджувати зв'язки з людьми на емоційному рівні. А використання в такому контексті штучного інтелекту і робототехніки дозволяє зробити таких «персонажів» і «агентів» доступними для людей», – пояснює генеральний директор Hanson Robotics Limited Девід Хенсон².

¹ Стожар П. Нікола Тесла: людина, яка змінила світ. <https://uain.press/blogs/nikola-tesla-lyudina-yaka-zminila-svit-222232> (дата звернення: 20.11.2022).

² Hanson D. Blog. URL: <https://www.hansonrobotics.com/blog/> (дата звернення: 20.11.2022).

Пандемія відродила увагу до створення роботів, які б виконували роботу, що вважається нудною, брудною або небезпечною. У Міжнародній федерації робототехніки заявили, що обсяг продажів медичних роботів потенційно може зрости більш ніж удвічі, перевищивши до 2022 року 11 млрд дол. США. Масове виробництво Грейс та її модифікацій розпочнуть у Японії, Південній Кореї та Китаї.

На думку Д. Хенсона, робототехніка здатна змінити як охорону здоров'я, так і багато інших сфер. «Вона дає нам можливість розвиватися далі, пристосовуватися до світу, який швидко змінюється. І ми можемо, використовуючи ці технології, зробити людське життя кращим і безпечнішим»¹.

Третій різновид – надінтелект, якого так бояться деякі футурологи і письменники-фантасти. Можливості такого інтелекту будуть значно перевищувати людські. З розвитком технологій комп'ютери можуть бути наділені здатністю усвідомлювати себе як особистість. У комп'ютерів зі штучним інтелектом може з'явитись власний кодекс прав і вони зможуть подавати на свого власника або працівника офісу до суду за зневажливе відношення до них.

Першими машинами, яким нададуть громадянські права, ймовірно, стануть роботи, вважає професор Центру біологічної етики Пенсільванського університету (США) Г. МакГі. Деякі дослідники називають терміни коли це відбудеться: через 20 або 50 років.

Про широкі можливості, які відкривають досягнення штучного інтелекту свідчить практичний досвід однієї із індустріально-розвинених країн Європи – Нідерландів. Жителі цієї країни не бояться того, що вони залишаться без роботи. Бізнесмени тут розуміють, з якими проблемами їм доведеться зіткнутись, якщо механізувати і автоматизувати більшість виробничих і побутових процесів. Ось кілька технічних «фішок», які успішно функціонували у цій країні ще у 2017 році (Дегтярева, 2017).

Магазини без продавців. Найпопулярніша мережа супермаркетів Нідерландів оснастила свої магазини спеціальними апаратами, які виконують роботу за продавців. Щоб здійснити покупку необхідно підійти до терміналу, самостійно відсканувати товар і розрахуватися банківською карткою. Якщо купується алкогольні або тютюнові вироби, то автомат «просить» пред'явити документи. Термінали оснащені відеокамерами, тому обманути систему і пред'явити чужий паспорт неможливо.

Поки що в магазинах працює кілька кон-

сультантів, які допомагають людям розібратися в системі. Але в цілому потреби у персоналі немає: працює система відео спостереження, а також сигналізація, яка спрацює у випадку, якщо покупець намагатиметься вивести із магазину невідсканований товар.

Аеропорти. Аеропорт Схіпгол у Амстердамі не найбільший у Європі, але один із самих передових. По-перше, там немає співробітників за столами реєстрації. Check-in абсолютно на всі рейси здійснюється у електронних терміналах. Система перевіряє закордонні паспорти, дані про бронювання і друкує посадкові талони. Реєстрація багажу також відбувається самостійно. Пасажиру необхідно завантажити валізу у спеціальний ящик, який перевірить її на наявність заборонених предметів, вагу, роздрукує багажну бірку і відправить на завантаження. Проходи до виходів на посадку також оснащені терміналами, які зчитують штрих-коди з посадкового талону.

Світлофори. У багатьох містах країни тестують нові світлофори для людей, які «не можуть відірватися від своїх смартфонів». На асфальті перед переходом нанесено світлодіодні полоси, які світяться червоним або зеленим світлом, залежно від того, який сигнал на світлофорі. Полоси добре видно як при денному, так і при нічному освітленні. Пішохідні доріжки також оснащені такою системою, що дозволило зменшити кількість людей, які потрапили в дорожньо-транспортні пригоди.

Музично-велосипедні доріжки. Жителі Нідерландів відомі своєю любов'ю до велосипедної їзди і до співів. Щоб підтримати і стимулювати їх, уряд країни встановив на велосипедних доріжках відповідні знаки. Голландці підтримують таку ідею уряду, яка дозволяє покращити настрій.

Протягом останніх років між Сполученими Штатами Америки і Китайською Народною Республікою триває протистояння з двох причин: торговий дефіцит США у торгівлі з Китаєм та світове лідерство у області штучного інтелекту. Переговори між країнами, які тривали протягом 2018-2020 років не дали результатів.

Керівництво Китаю заявляє про готовність скоротити дефіцит торговельного балансу на 200 млрд дол. США, хоча досягти цього буде досить складно. Підвищення ставок на китайські товари автоматично призведе до підвищення цін на внутрішньому ринку для американських споживачів. Відмовитись від імпорту продуктів і товарів, вироблених в країнах із дешевою робочою силою складно. Здешевити виробництво продукції можна за рахунок роботизації – впро-

¹ Hanson D. Blog. URL: <https://www.hansonrobotics.com/blog/> (дата звернення: 20.11.2022).

вадження роботів у виробництво. Американці цього і добиваються від китайців.

До 2030 року у Китаї може бути замінено роботами до 236 млн чоловік. У Індії – до 120 млн чоловік (Ваннах, 2018). Це може призвести до торгових війн. І зв'язок тут прямий. Китайський співробітник із середньорічним доходом у 8250 доларів, значно конкурентоздатний ніж американський робітник із середньою заробітною платою 60154 доларів на рік, не кажучи вже про індуса, середній дохід якого 1500 доларів на рік. Їх працю вигідно використовувати на місці, а транспортні комплекси дозволяють перевозити продукцію по планеті з низькими витратами.

Китайський і індійський бізнес заснований на експлуатації дешевої робочої сили своїх співвітчизників побачив перед собою в кінці тунелю стіну, яку швидко будують Сполучені Штати Америки. Ефективною зброєю проти несправедливої конкуренції і дешевих китайських, індійських, азійських робітників можуть стати дисципліновані шеренги роботів. До 2030 року роботи можуть бути встановлені на величезних фабриках США та замінити 236 млн китайських і 120 млн індійських робітників й залишити їх без роботи (Ваннах, 2019).

Багато років економіки Китаю, Індії, інших країн світу з дешевою робочою силою використовували дешевий морський транспорт, який дозволяв перевозити товари, вироблені в цих країнах. Роботизація колись змінить економічну карту планети. Тепер ІТ «породили» роботів – дешеву робочу силу, яка може бути використана в будь-якій країні, в будь-якому місці. Але виникає дуже важливе запитання: що вигідніше, мати на всю планету один чи кілька заводів з виробництва ефективних роботів і розвезити їх по світу, чи мати заводи в кожній країні, поряд із споживачем?

В першому випадку ми можемо отримати переваги від виробів підприємств великої потужності. Але за форс-мажорних обставин ціни на них можуть суттєво зрости. В другому випадку отримаємо економію на транспорті і автаркію (замкненого самодостатнього господарства в межах окремої країни або групи країн, спрямованого на максимальне обмеження імпорту), про яку мріяли багато політиків індустріальної епохи. І ця робото-автаркія перетвориться в потужний інструмент перебудови економічної географії планети. Сьогодні індустріально-розвинені країни можуть загрозувати не есмінцями чи підводними катерами з ядерними ракетами, а... роботами. Вони можуть стояти на території однієї або

кількох країн і замінити продукцію китайських чи індійських заводів та працю робітників цих країн. Як буде розвиватись цей процес в майбутньому сьогодні сказати важко (Некрасов, 2019).

Швидкими темпами у напрямку впровадження інтелектуальних систем рухається і Австралія. З 2019 року в Сідней запрацювала гілка метро у 36 км та 13 станцій із повністю автоматизованою системою управління. До 2024 року очікується зростання протяжності до 66 км, а кількості станцій – до 31 од.¹.

Безпілотні поїзди повністю автоматизовані, що вимагає мінімального втручання людини і виключає можливість людського фактора та помилок у управлінні транспортом.

Сьогодні роботизовані системи замінюють водіїв на промислових майданчиках і транспортних перегонах. Наприклад, Швеція запустила безпілотні автомобілі між кар'єром і портом – щоб возити у порт руду.

Японці і китайці на вулицях міст випробовують літаючі легкові автомобілі. Роботизовані автомобілі, вочевидь, протягом найближчих 20-ти років майже повністю знищать індустрію вантажних перевезень, таксі. У найближчі роки на автомобільних ринках світу з'являться моделі літаючих автомобілів. В 2025 році Японія покаже таку модель на Всесвітній виставці Ехро в Осака (Антропов, 2019). Спочатку такі машини планують використовувати при ліквідації надзвичайних подій і доставки вантажів, а з 2030 року їх використовуватимуть у великих містах країни.

Створена спеціальна рада з питань безпеки і технологій, яка займається розробкою правової і технічної бази для використання таких машин. Завдяки їм влада сподівається покращити ситуацію з заторами в японських містах. Уряд Японії сприяє якнайшвидшому впровадженню в життя цієї ідеї на фоні зростаючої конкуренції із боку зарубіжних розробників, які займаються розвитком аналогічних технологій. Планується, що автомобіль буде здійснювати вертикальний зліт і посадку. Він зможе підійматися на висоту біля 150 метрів і рухатися із швидкістю від 100 до 200 км/год. При цьому, машина буде працювати на електриці, а вартість поїздки на ній буде відповідати вартості поїздки та таксі.

Японські компанії літаючих автомобілів мають намір в найближчі роки заповнити ними ринки багатьох країн світу. В недалекому майбутньому десятки мільйонів водіїв втратять роботу. А для того, щоб знайти нову і працевлаштуватися, їм доведеться спершу навчитись чогось іншого.

Американський футуролог Д. Еванс пере-

¹ У Сідней запустили метро з безпілотними поїздами. URL: <https://www.unian.ua/science/10569219-u-sidneji-zapustili-metro-z-bezpilotnimi-pojzdami.html> (дата звернення: 20.11.2022).

конаний, що до 2025-го року популяція роботів за чисельністю перевищить населення розвинених країн, до 2032-го інтелектуальні можливості роботів будуть вищими, ніж у людини, а до 2035 року – вони повністю замінять людей в якості робочої сили (Медун, 2011). Це призведе до масової втрати робочих місць. Запуск на завод чи фабрику кожного нового робота призводить до звільнення 3-6 працівників. І це вже можна спостерігати в країнах, де застосовуються роботизація та автоматизація.

Суспільство планети пережило дві промислові революції. Перша – у другій половині XVIII століття, коли з'явилася можливість перейти від ручної праці до машинної за допомогою енергії води та пари.

Друга – характеризується розвитком масового та конвеєрного виробництва, пов'язаного з використанням електрики. Тапер ми живемо в епоху третьої промислової (або цифрової) революції, яка почалася у другій половині XX століття зі створення комп'ютерів. Експерти закликають країни світу приготуватися до нової, четвертої промислової революції.

Швейцарський економіст К. Шваб в журналі *Foreign Affairs* опублікував статтю і ввів термін «четверта промислова революція», який набув широкого поширення. Індустріальну революцію він пропонує називати цифрою, бо її особливістю є стирання відмінностей між фізичною, інформаційною і бібліотечними сферами.

Основу «Індустрії 4:0» становитиме хвиля відкриттів, зумовлених розвитком можливостей встановлення зв'язку в системах: роботи, дрони, розумні міста, штучний інтелект, дослідження мозку людини тощо. Передбачається, що ці кіберфізичні системи будуть об'єднуватися в мережу, зв'язуватимуться одна з іншою в режимі реального часу, самоналаштовуватимуться на нові моделі поведінки. Ці інновації змінять спосіб життя людей. Майже всі виробничі процеси буде автоматизовано. Суспільство перейде від товарної економіки до інтелектуально-креативної. Країни, що будуть орієнтуватися суто на сировину, занепадатимуть і біднітимуть. Через автоматизацію виробництва низькокваліфіковані працівники масово втрачатимуть роботу, і це може спричинити соціальні вибухи.

В. Касатонов висловлює думку, що глобальний проект «Велике перевантаження», анонсований керівником Всесвітнього економічного форуму професором К. Швайбом – це «революція зверху», організована «глобальною елітою» (Касатонов, 2021). Її суть – в рішучому переведенні капіталізму в новий стан, який називається малозрозумілим терміном «інклюзивний капіталізм». Ключова роль у реалізації проекту відводиться ІТ-компаніям і у

першу чергу гігантам Силіконової долини.

Переконалим аргументом для того, щоб прискорити процес заміни людей автоматами стала «пандемія»: «Заходи з соціального і фізичного дистанціювання, ймовірно, збережуться і після закінчення самої пандемії, що виправдовує бажання багатьох компаній у різних секторах прискорити процес автоматизації. Через деякий час побоювання населення з приводу технологізації безпеки зникне, так як компанії підкреслюють необхідність реструктуризації робочих місць, щоб звести до мінімуму близькі людські контакти. Дійсно, технології автоматизації добре вписуються в ситуацію, в якій люди не можуть знаходитися дуже близько один до одного...» (Касатонов, 2021).

За дотриманням режиму «соціального дистанціювання» і недопущення небажаних контактів влада буде стежити за допомогою цифрових технологій. Дослідник підкреслює, що і після «Великого перевантаження» сектор високих технологій збереже свою важливість: «В постпандемічну епоху буде процвітати три сектори: високі технології, охорона здоров'я і добробут» (Касатонов, 2021).

Всесвітній економічний форум опублікував звіт про найбільш підготовлені країни до нової промислової революції. До нього увійшли 25 держав. України в цьому списку немає. У сфері роботизації Україна катастрофічно відстає від економічно-розвинених країн – в 100 разів від Німеччини і Японії. І в 300-400 разів від Південної Кореї і Сінгапуру (Кожем'якін, 2021).

В промислово-розвинених країнах нараховується по 700-800 роботів на 10 тисяч співробітників і промислові роботи виробляють не лише продукцію масового виробництва, але продукцію невеликими серіями.

Для України наближення четвертої промислової революції – це виклик. Нам потрібно відкривати підприємства, які базуватимуться на «Індустрії 4:0» та забезпечуватимуть максимальну продуктивність праці й максимальну додану вартість. Треба рухатись в ногу з часом! Іншого шляху покращення життя населення країни просто не існує.

Розвиток технологій також збільшує розрив між доходами різних верств населення. Зростатиме нерівність. Попит на працівників з низьким рівнем освіти і низькою кваліфікацією зменшиться. Країни з низькооплачуваною працею будуть втрачати переваги перед розвиненими країнами і відставатимуть від них ще більше.

Один із засновників корпорації Microsoft Білл Гейтс вважає, що сьогодні відсутній податок на прибуток для роботів, що «забезпечує таким машинам несправедливу перевагу у порівнянні з людьми». Він пропонує вдосконалити систему оподаткування: компанії, що

використовують роботів, необхідно обкласти податком, хоча б на певний час сповільнити автоматизацію багатьох видів діяльності і профінансувати альтернативні напрямки зайнятості людей, в тому числі і похилого віку, та тих, хто працює з дітьми у школах (Олійник, 2017). Б. Гейтс переконаний, що слід прагнути до підвищення рівня податку і навіть гальмувати автоматизацію, оскільки розвиток технологій йде в парі з витісненням людей з ряду професій та спеціальностей. Крім роботів, за прогнозами науковців, набагато більшою загрозою для людства в плані збільшення безробіття становить 3D-принтери. Цю загрозу деякі вчені ставлять на перше місце (Олійник, 2017).

В період індустріальної революції з'являються нові професії. Людям будуть надані робочі місця, де потрібні нестандартні знання і навички або емпатія – емоційна підтримка інших людей і безпосередня взаємодія між ними. Ці зміни відбудуться протягом життя одного покоління, з багатьох технологічних напрямків – вже через 5-7 років. Наприклад, зараз автоматизуються кол-центри. Коли людина телефонує в якусь службу, задає питання, і з нею часто розмовляє робот, а не людина. В цілому процес роботизації займе 10-15 років (Кожем'якін, 2021).

Перенавчатися людям, які вже мають хорошу кваліфікацію в середині свого життя буде складно. Проте, сьогодні є багато курсів і програм онлайн-освіти: вивчення мов, професій, програмування тощо. В Європі і США великі корпорації часто самі організують такі освітні програми для своїх співробітників, доплачують їм за навчання або повністю його оплачують.

Сьогодні в суспільстві дискутується думка: чи не будемо ми жити в такому суспільстві, де людина буде вторинною, а її цінність меншою ніж машини. Такі судження хибні. Навпаки, цінність людини зростатиме, просто змінюватиметься її роль. Держава і компанії ставатимуть загальним об'єднанням і людей і роботів: це будуть гібридні людино-машинні системи. Сила держави в них залежатиме не лише від того, скільки в ньому звичайних робітників, а і скільки «технічних робочих рук» роботів (Кожем'якін, 2021).

Необхідно збільшувати не кількість зайнятих людей, а якість їх життя. В новій економіці необхідно, щоб людина була більш платоспроможним споживачем. Чим більше людей матимуть гроші, тим більше вони купуватимуть якісні товари, тим краще і швидше розвиватиметься країна. В Європі і США під час пандемії гроші просто роздавали людям.

На шляху впровадження штучного інтелекту багато антропологічних, психологічних та інших проблем. Аргументовано їх описує професор, доктор фізіологічних і біологічних наук Т. Чернігівська¹. По-перше, світ став «не людиновимірним». Все більше і більше речей і процесів ми довіряємо штучним системам. А вони діють з такими швидкостями (в наносекундах, в нанометрах), в яких живі істоти просто не живуть. Але ці системи дуже добре працюють на високих швидкостях і приймають рішення, а люди про це навіть не здогадуються і сприймають лише вже результати.

Інша проблема, про яку в останній час багато пишуть і говорять на різних рівнях, це «цивілізація неробства, гультайства». Ми повинні розуміти, що в найближчі роки, причому не протягом 20, 10, а вже у найближчі 5 років, а можливо і менше, вивільниться дуже велика кількість людей, які стануть непотрібними на ринку праці. Багато виробничих процесів перейде у автоматичний режим: на заводах, на яких сьогодні працює велика кількість людей, будуть працювати кілька десятків спеціалістів, які стежитимуть за тим, щоб система працювала і не давала збоїв. Рутинні юридичні операції теж будуть виконувати системи, для цього людина стане не потрібною.

Чим будуть займатись всі ці люди? Безумовно, не всі вони гратимуть на саксофонах, трембітах чи займатимуться малюванням, співатимуть пісні. Це дуже складна антропологічна, психологічна і соціальна проблема. І основна небезпека знаходиться не в області технологій, а в області психології. Ще в 30-ті роки минулого століття О. Хакслі писав про те, що «нам потрібен не конгрес з економіки, не переговори і збори про роззброєння, нам необхідний конгрес з психології»². Але справа, безумовно, не в конгресі, а в тому, що коли людство зійде з розуму, все інше буде вже не так важливо.

В останні роки в Україні і деяких країнах Заходу спостерігається тенденція, яка через деякий час може негативно вплинути на ринок праці: приблизно кожний десятий українець у віці до 24 років не навчається, не працює і не шукає роботу. Проблема непрацюючої молоді є не лише у нас, це одна із головних проблем США і Євросоюзу. В деяких країнах Європи відсоток непрацюючої молоді доходить до 70% (Васильєв, 2021). Молоді європейці просто не готові до раннього і постійного працевлаштування так як і до сімейного життя.

Інфантилізм, що все частіше розповсюджується на людей старше 20 років, можли-

¹ Потрібні люди з відкритою свідомістю. *Журнал-газета "Публіка"*. 2018. № 6. С. 6.

² Там само.

вість жити з батьками, високі виплати по безробіттю формують ґрунт для безробіття, – і це влаштовує молодь. Низький протестний рівень і відсутність на заході серйозних соціальних потрясінь, пояснюється тим же інфантилізмом молодого покоління.

Спостерігається невідповідність очікувань молодих людей і роботодавців. Тобто, молоді хочуть більше отримувати, більше заробляти, а роботодавці не готові багато платити тим, хто немає досвіду роботи.

За прогнозами МВФ, на кінець 2025 року населення України становитиме 40,712 млн чоловік, тобто за 5 років – мінус 1 млн чоловік. Прогноз ООН за середньорічними темпами зниження чисельності населення на 2020-2025 роки, відносить Україну на друге місце (після Болгарії) серед країн Східної Європи. Темпи скорочення населення за цей період : показник України (медійний прогноз) – 0,65%. Це означає, що Україна опиниться в демографічній ямі, в країні мало людей молодого віку (Васильєв, 2021). Частина з них не працює, тому що в нас діють ті ж самі фактори, що і на Заході, крім високих виплат по безробіттю.

Молоді Українці, які бажають працювати можна умовно поділити на дві групи. В першу входять ті, хто на відмінно закінчив престижні вузи і яких швидко розбирають іноземні і вітчизняні компанії. Друга, більш багаточисельна, – це ті, хто змушений влаштуватися самостійно. На протязі кількох років їх теж розбирають роботодавці, але при цьому збільшується відсоток працюючих не за отриманою спеціальністю.

Впровадження штучного інтелекту відкриває багато перспектив для світової економіки. Однак, надзвичайної уваги потребують соціальні ефекти цифровізації економіки, які витікають зі зміни структури ринку праці.

Першим ефектом є поляризація зайнятості залежно від рівня кваліфікації. Професії з середнім рівнем кваліфікації підпадають під скорочення в більшій мірі завдяки рутинізації діяльності. Як видно з рис. 2, по всіх країнах вибірки частка зайнятого населення на посадах з середньою кваліфікацією неухильно зменшується, і в деяких країнах таке скорочення відбулося на 10 та більше відсотків.

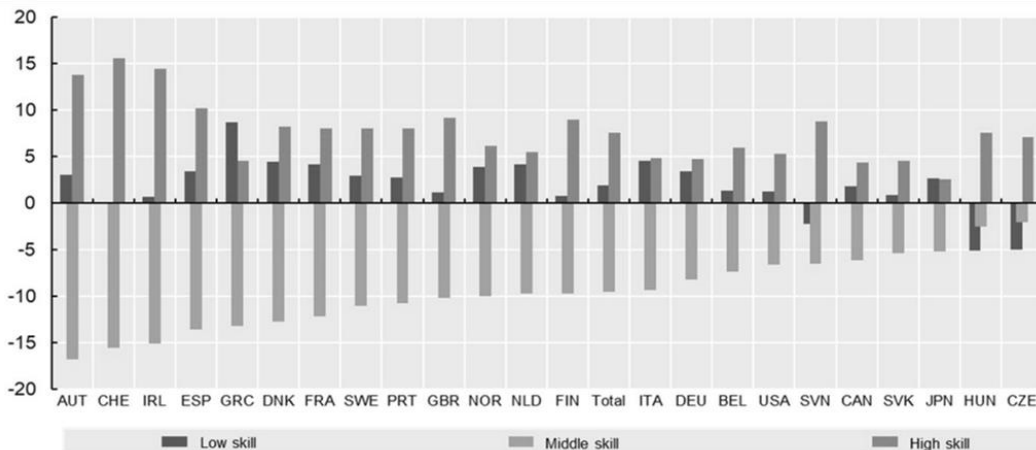

Рис. 2. Зміни частки працюючих за професіями низького, середнього та високого рівня кваліфікації у країнах світу, %¹

Fig. 2. Changes in the share of workers in low, medium and high-skilled occupations in the countries of the world, %

Другим беззаперечним ефектом є збільшення рівня безробіття внаслідок втрати часткою працюючих своїх посад через автоматизацію. Причому дослідники вказують, що для країн, що розвиваються, даний ефект буде мати відстрочений ефект через помірні темпи цифровізації економіки. Як демонструють дані на рис. 3, для Європейського союзу з кожним роком запровадження нових технологій та штучного інтелекту буде втрачатися від 100 тис. до 150 тис. робочих місць щорічно за період 2022-2030 рр.

Впровадження досягнень штучного інтелекту відкриває великі можливості для реалі

зації цілої низки задач, що стоять перед людством в багатьох сферах життя людей. Роботи продовжують наступати і це привід задуматися над тим, як кожна людина зможе знайти себе, щоб гідно конкурувати з ними на ринку праці.

Висновки. Підсумовуючи матеріали дослідження, викладені вище, можна сформулювати наступні результуючі положення:

1. Штучний інтелект – це не далеке майбутнє. Воно вже сьогодні, навколо нас. Те, що раніше людство витрачало тисячоліття, потім століття, згодом десятиліття, тепер займає місяці, дні, години. Науково-технічний

¹ OECD. The future of work. Employment outlook 2019. Paris: OECD Publishing, 2019. P. 65.

прогрес рухається з великою швидкістю: відбуваються незворотні зміни, які відіграють

важливу роль в житті країни і людям планети необхідно це усвідомити.

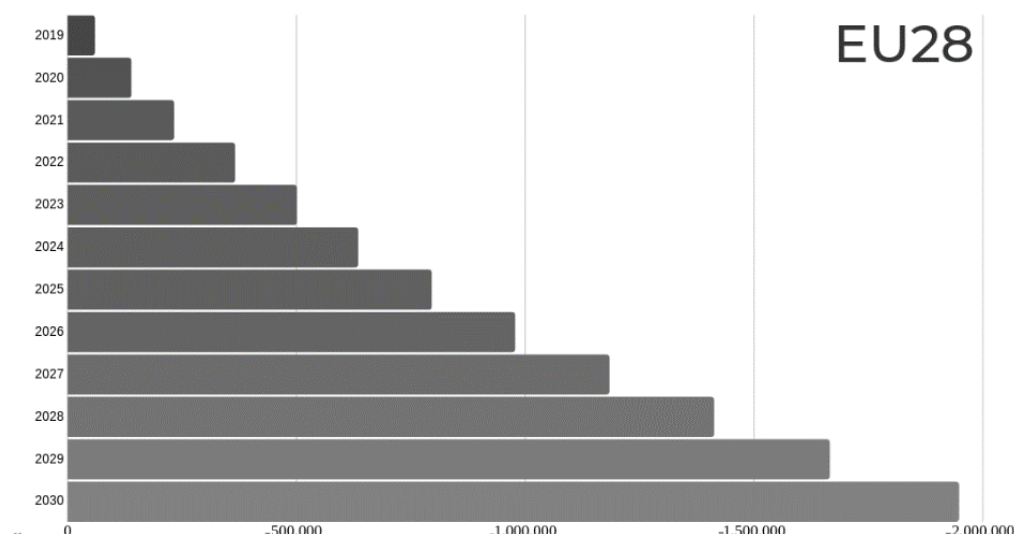

Рис. 3. Прогноз кумулятивних втрат робочих місць в країнах EU28, млн од.¹
Fig. 3. Forecast of cumulative job losses in EU28 countries, million units

Багато пристроїв штучного інтелекту (окрім тих, якими споживачі вже користуються), через 10 років будуть у кожному будинку, кожній квартирі. Технології стануть незамінними помічниками людей, доповнять і розширяють їх можливості. Проте на сьогодні більшість модифікацій роботів поки що недосконалі і важко сприймають природну мову людей. Необхідно створювати такі моделі і механізми, які б більш глибоко розуміли людську емпатію.

2. Сьогодні широко розповсюджена думка, що штучний інтелект залишить без роботи десятки мільйонів людей. Скорочення чисельності працюючого населення дійсно відбуватиметься, але поступово. Більшість робочих місць залишиться, з'являться нові. Проте така загроза дійсно існує: в процесі роботизації багато існуючих спеціальностей зникне, кількість робочих місць скорочуватиметься. І це реальна загроза.

3. В недалекому майбутньому роботи замінять до половини всіх офісних працівників, які займаються поставками і продажами. В попередні десятиліття люди із заводів, фабрик інших підприємств переходили в офіси, поступово багатьом із них необхідно буде змінювати спеціальність і шукати іншу роботу. Прямого примусу до працівників, щоб вони змінили професію ніхто не застосовуватиме. Але підприємства і організації будуть реагувати на економічні виклики. Вже сьогодні багато компаній переходять на кол-центри, хоча вони працюють не так продуктивно як люди. Але це дешевше. Така логіка ринку.

Той, хто недотримуватиметься цієї вимоги – залишиться без роботи. У більшості галузей економік країн світу роботи поки що не дуже представлені. Проте поступово вони витіснятимуть людей в багатьох сферах виробництва і послуг.

4. Штучний інтелект в першу чергу загрожує «білим комірцям», тобто середньому класу, спеціалістам, службовцям, офісним працівникам. Щоб не втратити роботу багатьом необхідно буде перенавчатися з урахуванням вимог ринку.

На професії, де вимагається креативність (творча, новаторська діяльність), емпатія (здатність відчувати почуття іншого, співчувати), навички спілкування, роботи претендувати не зможуть.

5. Індустріально-розвинені країни швидкими темпами розвивають і впроваджують досягнення штучного інтелекту і населення цих країн сприймає ці зміни абсолютно спокійно.

У сфері роботизації Україна катастрофічно відстає від промислово-розвинених країн. Щоб не опинитись на узбіччі науково-технічного прогресу уряду країни необхідно суттєво прискорити процеси роботизації в більшості галузей виробництва і в сфері послуг.

6. В суспільстві назріла нова революційна ситуація, яка характеризується злиттям технологій і розмиттям кордонів між фізичними, цифровими та біологічними сферами. Йдеться про впровадження «кіберфізичних систем» у заводські процеси. Передба-

¹ How robots change the world. What automation really means for jobs and productivity. URL: <https://resources.oxfordeconomics.com/how-robots-change-the-world> (дата звернення: 20.11.2022).

часться, що ці системи будуть об'єднуватися в одну мережу, зв'язуватимуться одна з одною в режимі реального часу, самоналагоджуватимуться і вчитимуться нових моделей поведінки. Такі мережі зможуть вибудувати виробництво з меншою кількістю помилок, взаємодіяти з виробленими товарами і, в разі потреби, адаптуватимуться під нові потреби споживачів, самі визначатимуть, яке

для цього потрібне обладнання. І це здійснюватиметься в повному автономному режимі, без участі людини.

Перспективи подальших досліджень з окресленої тематики статті будуть розглядатися як штучний інтелект впливатиме на подальший розвиток (благо) цивілізації чи як загроза людству.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Смирнова Я., Левченко К. Нелюдські зусилля. *Аргументи та факти в Україні*. 2020. № 52. С. 8.
2. Азімов А. Люди Землі повинні жити. *Підсумки тижня*. 2021. №52. С. 24.
3. Кожем'якін В. Кого замінять роботи. *Аргументи та факти в Україні*. 2021. № 17. С. 4.
4. Ванда І., Негода А. Кому та робот працівник. *Аргументи та факти в Україні*. 2021. № 17. С. 23.
5. Фільченков А. Роботящі люди. *Аргументи та факти в Україні*. 2021. № 3. С. 5.
6. Олійник С. Людству загрожує безробіття. *Експрес*. 2017. № 43. С. 10.
7. Азьмук Н. А. Штучний інтелект у процесі праці у цифровій економіці: нові виклики та можливості. *Економічний вісник Донбасу*. 2019. № 3 (57). С. 137-145. DOI: [https://doi.org/10.12958/1817-3772-2019-3\(57\)-137-145](https://doi.org/10.12958/1817-3772-2019-3(57)-137-145)
8. Краус К., Краус Н., Голубка С. Становлення праці 4.0 в умовах цифровізації та застосування штучного інтелекту. *Європейський науковий журнал економічних та фінансових інновацій*. 2022. Вип.2(10). С. 19–31. DOI: <https://doi.org/10.32750/2022-0202>
9. Гражевська Н. І., Розум Д. В. Трансформація ринку праці під впливом штучного інтелекту. *Вісник ОНУ імені І.І. Мечникова. Серія: Економіка*. 2019. Т. 24. Вип. 5(78). С. 137-145. DOI: <https://doi.org/10.32782/2304-0920/5-78-1>
10. Damioli G., Van Roy V., Vertesy D. The impact of artificial intelligence on labor productivity. *Eurasian Bus Rev*. 2021. Vol. 11. Pp. 1–25. DOI: <https://doi.org/10.1007/s40821-020-00172-8>
11. Johnson M., Jain R., Brennan-Tonetta P. et al. Impact of Big Data and Artificial Intelligence on Industry: Developing a Workforce Roadmap for a Data Driven Economy. *Glob J Flex Syst Manag*. 2021. Vol. 22. Pp. 197–217. DOI: <https://doi.org/10.1007/s40171-021-00272-v>
12. Wagner D. N. Economic patterns in a world with artificial intelligence. *Evolut Inst Econ Rev*. 2020. Vol. 17. Pp. 111–131. DOI: <https://doi.org/10.1007/s40844-019-00157-x>
13. Fanti L., Guarascio D., Moggi M. From Heron of Alexandria to Amazon's Alexa: a stylized history of AI and its impact on business models, organization and work. *J. Ind. Bus. Econ*. 2022. Vol. 49. Pp. 409–440. DOI: <https://doi.org/10.1007/s40812-022-00222-4>
14. Bertani F., Raberto M., Teglio A. The productivity and unemployment effects of the digital transformation: an empirical and modelling assessment. *Rev Evol Polit Econ*. 2020. Vol. 1. Pp. 329–355. DOI: <https://doi.org/10.1007/s43253-020-00022-3>
15. Braña F. J. A fourth industrial revolution? Digital transformation, labor and work organization: a view from Spain. *J. Ind. Bus. Econ*. 2019. Vol. 46, Pp. 415–430. DOI: <https://doi.org/10.1007/s40812-019-00122-0>
16. Дегтярьова Е. Коли почнеться повстання машин? *Підсумки тижня*. 2017. № 18. С. 26.
17. Ваннах М. Як роботи сварять політиків. *Підсумки тижня*. 2018. № 31. С. 26.
18. Некрасов В. США проти Китаю: хто переможе у війні за технології і що на кону. *Економічна правда*. 2019. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2019/09/4/651246/> (дата звернення: 20.11.2022).
19. Антропов І. Коли з'явиться літаючий автомобіль? *Аргументи та факти в Україні*. 2019. №28. С. 21.
20. Медун Ю. Високі технології, які перевернуть світ. *2000*. 2011. № 42. С. 27.
21. Касатонов В. Ковід збагатив Кремнієву долину. *Підсумки тижня*. 2021. № 6. С. 9.
22. Васильєв Н. Чому молоді не хочуть працювати? *Аргументи та факти в Україні*. 2021. № 36. С. 9.

Стаття надійшла до редакції 11.11.2022 р.

Стаття рекомендована до друку 17.12.2022 р.

Iia Chudayeva*, D.Sc. (Economics), Professor
fem_sura@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0001-7759-2372>

Boris Dmitruk*, PhD (Economics), Professor
fem_sura@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-6179-9923>

*Rauf Ablyazov Eastern European University, 16, Nechuy-Levitski str., Cherkassy, 18036, Ukraine

INTRODUCTION OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE ACHIEVEMENTS – A PREREQUISITE FOR LABOR MARKET TRANSFORMATION

Abstract. The article presents the theoretical and methodological foundations of artificial intelligence. The authors noted that artificial intelligence solves the main problem of health care

tsuccessfully - overload and shortage of personnel. We investigated the reasons for the rapid development of robotization processes in industrialized countries in many branches and spheres of production and the ability of robots to replace workers and office workers and threaten people with job loss. We focused attention on need for self-education and retraining of workers, and their ability to work in the conditions of the fourth industrial revolution, and of course, obstacles that stand in the way of the implementation of artificial intelligence achievements. We emphasized catastrophic lagging of Ukraine in the field of robotics from the industrialized countries of the world, and the need for a significant acceleration of robotics processes in the main branches of production and in the service sector. The transformation of artificial intelligence into a universal resource is accelerated due to the emergence of new tools that make this technology accessible to a wide range of people, and to those who do not have a special education. It is evident that robots will not be able to apply for professions that require creativity, empathy, and communication skills. However, artificial intelligence threatens the middle class, specialists, employees, and office workers. In order not to lose their jobs, many people will need to retrain on online educational platforms, where any person who is sufficiently proactive and capable of mathematics can acquire basic knowledge through educational portals and software tools, which will make deep learning more accessible. Therefore, there is a chance to have a well-paid job and start a fruitful career, taking into account the requirements of the market. The implementation of artificial intelligence achievements opens up great opportunities for the introduction a whole series of tasks facing society in many spheres of people's lives.

Keywords: **Artificial Intelligence, Robot, Robotics of Production Processes, Labor Market Transformation.**

JEL Classification: J40; O32; O33.

REFERENCES

- Smirnova, I., & Levchenko, K. (2020). Inhuman efforts. *Arguments and facts in Ukraine*, 52, 8. (in Ukrainian)
- Azimov, A. (2021). People on Earth must live. *Results of the week*, 52, 24. (in Ukrainian)
- Kozhemyakin, V. (2021). Who will be replaced by robots. *Arguments and facts in Ukraine*, 17, 4. (in Ukrainian)
- Wanda, I., & Negoda, L. (2021). To whom and the robot worker. *Arguments and facts in Ukraine*, 17, 23. (in Ukrainian)
- Filchenkov, A. (2021). Robotic people. *Arguments and facts in Ukraine*, 3, 5. (in Ukrainian)
- Oliynik, S. (2017). Threatening people with unemployment. *Express*, 43, 10. (in Ukrainian)
- Azmuk, N. (2019). Artificial intelligence on the labor process in the digital economy: new challenges and opportunities. *Economic Herald of the Donbass*, 3 (57), 137-145. doi: [https://doi.org/10.12958/1817-3772-2019-3\(57\)-137-145](https://doi.org/10.12958/1817-3772-2019-3(57)-137-145) (in Ukrainian)
- Kraus, K., Kraus, N., & Holubka, S. (2022). Establishment of work 4.0 in the conditions of digitalization and the application of artificial intelligence. *European Scientific Journal of Economic and Financial Innovation*, 2(10), 19-31. doi: <https://doi.org/10.32750/2022-0202> (in Ukrainian)
- Hrazhevska, N., & Rozum, D. (2019). Transformation of labor market under the influence of the artificial intelligence. *Odesa National University Herald. Series Economy*, 24, 5(78), 137-145. doi: <https://doi.org/10.32782/2304-0920/5-78-1> (in Ukrainian)
- Damioli, G., Van Roy, V., & Vertesy, D. (2021). The impact of artificial intelligence on labor productivity. *Eurasian Bus Rev*, 11, 1-25. doi: <https://doi.org/10.1007/s40821-020-00172-8>
- Johnson, M., Jain, R., Brennan-Tonetta, P. et al. (2021). Impact of Big Data and Artificial Intelligence on Industry: Developing a Workforce Roadmap for a Data Driven Economy. *Glob J Flex Syst Manag*, 22, 197-217. doi: <https://doi.org/10.1007/s40171-021-00272-y>
- Wagner, D. N. (2020). Economic patterns in a world with artificial intelligence. *Evolut Inst Econ Rev*, 17, 111-131. doi: <https://doi.org/10.1007/s40844-019-00157-x>
- Fanti, L., Guarascio, D., & Moggi, M. (2022). From Heron of Alexandria to Amazon's Alexa: a stylized history of AI and its impact on business models, organization and work. *J. Ind. Bus. Econ.*, 49, 409-440. doi: <https://doi.org/10.1007/s40812-022-00222-4>
- Bertani, F., Raberto, M., & Teglio, A. (2020). The productivity and unemployment effects of the digital transformation: an empirical and modelling assessment. *Rev Evol Polit Econ*, 1, 329-355. doi: <https://doi.org/10.1007/s43253-020-00022-3>
- Braña, FJ. (2019). A fourth industrial revolution? Digital transformation, labor and work organization: a view from Spain. *J. Ind. Bus. Econ.*, 46, 415-430. doi: <https://doi.org/10.1007/s40812-019-00122-0>
- Degtyareva, E. (2017). When will the uprising of machines begin? *Results of the week*, 18, 26. (in Ukrainian)
- Vannakh, M. (2018). How robots quarrel politicians. *Results of the week*, 31, 26. (in Ukrainian)
- Nekrasov, V. (2019). USA against China: who will win the war for technology and what is at stake. *Ekonomichna pravda*. Retrieved from <https://www.epravda.com.ua/publications/2019/09/4/651246/>. (in Ukrainian)
- Antropov, I. (2019). When will the flying car appear? *Arguments and facts in Ukraine*, 28, 21. (in Ukrainian)
- Medun, Y. (2011). High technologies that will turn the world upside down. *2000*, 42, 27. (in Ukrainian)
- Kasatonov, V. (2021). Covid enriched Silicon Valley. *Results of the week*, 6, 9. (in Ukrainian)
- Vasiliev N. (2021). Why young people don't want to work. *Arguments and facts in Ukraine*, 36, 9. (in Ukrainian)

The article was received by the editors 11.11.2022.

The article is recommended for printing 17.12.2022.

<https://doi.org/10.26565/2524-2547-2022-64-04>
УДК 336:76

Галина Миколаївна Юрчик

кандидат економічних наук, доцент
Національний університет водного господарства та природокористування
вул. Соборна, 11, 33028 м. Рівне, Україна
g.m.urchik@nuwm.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0003-1013-6940>

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ПЕРВИННИХ ТА ВТОРИННИХ ДОХОДІВ НАСЕЛЕННЯ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ ТА РЕАЛІЇ В УКРАЇНІ

У статті узагальнено теоретичні підходи до формування первинних та вторинних доходів. Визначено складові та порядок формування первинних та вторинних доходів за стадіями розподілу ВВП. Проведено авторські розрахунки суми, частки та складових первинних та вторинних доходів населення в Україні згідно з визначеним порядком. На основі проведених розрахунків розраховано рівень перерозподілу загальних та вторинних доходів через зведений державний бюджет та Пенсійний фонд, обґрунтовано мультиплікативний ефект вторинних доходів на приріст первинних доходів внаслідок зростання споживчого попиту та ВВП.

Ключові слова: **доходи, первинні доходи, вторинні доходи, формування доходів, розподіл доходів, заробітна плата, рента, підприємницький прибуток, соціальні трансферти, соціальні допомоги.**

JEL Classification: D33; E25; E64.

Як цитувати: Юрчик, Г. М. (2022). Особливості формування первинних та вторинних доходів населення: теоретичний аспект та реалії в Україні. *Соціальна економіка*, 64, 35-47. doi: <https://doi.org/10.26565/2524-2547-2022-64-04>

In cites: Urchik, G. (2022). Features of formation of primary and secondary incomes of the population: theoretical aspect and realities in Ukraine. *Social Economics*, 64, 35-47. doi: <https://doi.org/10.26565/2524-2547-2022-64-04> (In Ukrainian)

Вступ. Задекларований Україною зовнішній вектор руху до європейського співтовариства має цілий ряд стримуючих факторів, поміж яких найбільш помітним є суттєво нижчий рівень доходів та життя населення порівняно з європейськими стандартами. На жаль, на сьогоднішній день в Україні найбільша кількість проблем накопичилася у сфері формування доходів населення, що знаходять втілення у надмірній поляризації населення за доходами. Зокрема, дійсний стан справ дає право стверджувати, що в Україні має місце, з однієї сторони, концентрація значного обсягу доходів в руках економічної та політичної еліти, яку навіть виділяють в окремий клас так званої олігархії, а з іншої - спостерігається бідність та зубожіння значної частки населення внаслідок отримання низьких або ж мінімальних доходів. Це обумовлює необхідність дослідження механізму формування доходів населення за фазами розподілу ВВП, що передбачає їх поділ на первинні (відповідає стадії факторного розподілу ВВП у сфері матеріального виробництва) та вторинні (відповідає стадії перерозподілу ВВП через фіскальний механізм на

користь зайнятих у сфері нематеріального виробництва та економічно неактивного населення, яке претендує на соціальний захист). Зазначені проблеми обумовлюють цілу низку негативних мультиплікативних ефектів як в економічній, так і соціальній сфері. Зокрема, «захисною реакцією» значної частки населення на надмірну поляризацію у доходах є тінізація власної діяльності та доходів від неї в цілях максимізації останніх. Значного поширення в бюджетній сфері набула так звана корупція «від злиднів», сутність якої полягає у отриманні фінансової вигоди через зловживанням своїм службовим становищем в цілях виживання в умовах низької офіційної заробітної плати. Крім того, значна асиметрія у доходах обумовлює значні міграційні втрати населення саме в частині тих груп, які реально або ж потенційно формували середній клас в Україні, що є особливо загрозовано в довготривалій перспективі. Низький рівень доходів (у вигляді соціальних трансферів) серед таких соціально вразливих категорій населення як пенсіонери, студенти, інваліди обумовлює зростання соціальної напруги та загострює проблему соціальної безпеки. Це

вказує на те, що формування доходів населення в Україні потребує постійного моніторингу в цілях пошуку шляхів удосконалення механізму розподілу доходів та соціальної політики уряду спрямованої на зниження бідності, вирівнювання можливостей різних груп населення у зростанні власного добробуту. Відтак, **метою даної статті** є критичний аналіз та розвиток теоретичних засад, а також аналітичне дослідження закономірностей формування первинних та вторинних доходів населення за фазами розподілу ВВП.

Досягнення визначеної мети зумовило необхідність у вирішенні таких **завдань**: узагальнити існуючі наукові напрацювання у сфері формування та розподілу доходів населення; обґрунтувати механізм формування та розподілу доходів населення (на основі графічного підходу); розрахувати суми та частки первинних і вторинних доходів населення в Україні, а також їх складових згідно з визначеним порядком; на основі аналітичних досліджень визначити рівень перерозподілу загальних та вторинних доходів через зведений державний бюджет та Пенсійний фонд; оцінити мультиплікативний ефект вторинних доходів на приріст первинних доходів внаслідок зростання споживчого попиту та ВВП. **Об'єктом дослідження** обрано процес формування та розподілу первинних та вторинних доходів населення. **Предметом дослідження** є теоретичні та прикладні аспекти аналізу закономірностей формування доходів населення за стадіями розподілу ВВП.

Огляд літератури. Перші дослідження у сфері формування доходів були започатковані ще фізіократами (Ф. Кене, П. Дюпон, А. Тюрго). Ф. Кене у своїх працях («Загальні принципи економічної політики держави», «Аналіз економічної таблиці») стверджував, що «чистий продукт» створюється тільки в сільському господарстві, що формує дохід нації і є продуктом із земельних володінь, який залишається після сплати усіх видатків. Ф. Кене довів зв'язок між процесами суспільного відтворення та формуванням і розподілом доходів. При цьому стверджував, що основою формування економічної рівноваги є дотримання раціональних пропорцій у розподілі доходів між різними групами населення (Meek, 2008).

Подальше дослідження теорія доходів отримала в рамках класичної школи. Її представник А. Сміт був одним із перших економістів, який у своїй праці «Дослідження про природу і причини багатства народів» (1776) виклав власні погляди щодо розподілу доходів. На думку, А. Сміта першоджерелом формування доходів є праця у сфері матеріального виробництва, де формуються первинні доходи. При цьому останні він пов'язував із соціальною структурою суспільства, яка

включає три класи (капіталістів, землевласників та найманих робітників). Відповідно первинні доходи для різних класів набувають таких форм: для капіталістів – прибуток; землевласників – рента; найманих робітників – заробітна плата. Доходи інших груп населення, за Смітом, відносяться до вторинних, оскільки джерелом їх формування є перерозподілені первинні доходи (Сміт, 2018). Д. Рікардо продовжив розвивати ідею А. Сміта про розподіл національного доходу між трьома класами суспільства. Зокрема, вчений провів аналітичні дослідження динаміки та пропорцій розподілу прибутку, ренти та заробітної плати, які представив у своєму дослідженні (Рікардо, 2004). У своїй праці «Політична арифметика» (1676) В. Петті сконцентрував свою увагу на науковій розвідці такого виду доходу як заробітна плата, в основу визначення рівня якої поклав фізіологічний прожитковий мінімум (McCormick, 2009). Також В. Петті стверджував, що фактором зростання прибутку та конкурентоспроможності продукції на зовнішніх ринках є саме зниження заробітної плати.

У своїй найвідомішій праці «Капітал» (1867) К. Маркс обґрунтував власну теорію функціонального розподілу доходів. В рамках цієї теорії вчений-економіст стверджував, що поміж усіх факторів виробництва лише праця створює національний дохід, а власники інших факторів виробництва (землі, капіталу) лише привласнюють частину цього доходу. Працівники, за Марксом, створюють вартість продукції, яка перевищує витрати на їх оплату праці (додана вартість). Саме цю частину створеного працівниками доходу привласнюють собі власники інших факторів виробництва на основі експлуатації працюючих (Маркс, 1963).

Представник школи маржиналізму Карл Менгер у своїй праці «Основи політичної економії» (1871) трансформував теорію розподілу доходу в руслі закону спадної граничної цінності. Зокрема, за Менгером, цінність одного фактора виробництва рівна цінності продукту, втрата якого призведе до його невироблення, тоді, як інші фактори будуть оптимально розподілені (Menger, 1971).

У своєму дослідженні «Розподіл багатства» (1899) Дж. Б. Кларк як представник неокласичного напрямку обґрунтував теорію розподілу доходів, що враховує граничну продуктивність факторів. За Б. Кларком, у створенні національного доходу беруть участь чотири фактори виробництва, які отримують відповідні доходи: праця - у формі заробітної плати; капітал - у вигляді процента; земля - через ренту; підприємницький хист - через прибуток. При цьому пропорції розподілу доходу між факторами визначаються їх граничною продуктивністю (Clark, 1908). Варто

відмітити, що критики теорії граничної продуктивності Б. Кларка називали її лише теорією псевдорозподілу в силу того, що вона скоріше обґрунтовує ціноутворення факторів виробництва, а не їх частку у доході.

У 1937 р. А. Боулі опублікував результати власного аналітичного дослідження статистично обґрунтував стійкість частки праці та капіталу як факторів виробництва у національному доході (відповідна закономірність отримала назву «закону Боулі»).

У ХХ ст. теорія доходів набула свого розвитку в праці Дж. М. Кейнса «Загальна теорія зайнятості, процента та грошей» (Keynes, 1936), де вчений-економіст по-новому переосмислює формування та регулювання доходів. Зокрема, за Кейнсом, держава повинна активно регулювати процес формування та розподілу доходів через стимулювання сукупного попиту за посередництвом таких інструментів економічної політики як державні інвестиції та видатки бюджету (в т.ч. на соціальні цілі). Останні запусають так званий ефект мультиплікатора, суть якого полягає в трансформації відповідних коштів у споживчий попит, який сприятиме зайнятості та формуванню доходів тих зайнятих, які задіяні у виробництві відповідних споживчих товарів і послуг. Таким чином, Дж. Кейнс обґрунтував механізм державного регулювання доходів через стимулювання попиту та запуск ефекту мультиплікатора.

На кінець ХХ ст. дослідження проблеми формування і розподілу доходів перейшло переважно на макроекономічний рівень. В цей період вчені формують ряд концепцій, що передбачають активну участь держави у розподілі доходів за посередництвом бюджетної, фіскальної та соціальної політики. Зокрема, варто виділити в цей час такі наукові праці: Т. Сітовський «Огляд деяких теорій розподілу доходів» (1964); Р. Тітмас «Відносини дарування: Від людської крові до соціальної політики» (1970); Г. Еспінг-Андерсен «Три світу капіталізму добробуту» (1990).

Як бачимо, від перших ідей до сучасних теорій доходів пройшло чимало часу, однак проблема формування та розподілу доходів залишається актуальною і сьогодні. В рамках сучасного вектору наукових досліджень з відповідної проблематики варто відзначити доробки ряду вчених. Зокрема, такі науковці як І. Малий, К. Губін, О. Стожок, С. Тютюнникова, Н. Холод, М. Михайлов розпочали дослідження у сфері формування та розподілу доходів населення в Україні ще у період функціонування перехідної економіки. Відтак, на сьогоднішній день відповідні результати в значній мірі вже не відповідають сучасним ринковим реаліям. Серед вчених, в центрі уваги яких безперервно перебуває проблема формування і розподілу доходів (в т.ч. через

призму таких дотичних понять як бідність, нерівність, диференціація доходів або ж рівень життя) варто відзначити науковців Інституту демографії та соціальних досліджень: Е. Лібанову, яка традиційно опікується проблемами бідності та нерівності населення в Україні (Лібанова, 2014); В. Новікова, який досліджує структуру доходів та здійснює їх прогнозування (Новіков, 2005); А. Гвелесіані, який у праці (Гвелесіані, 2008) наводить результати аналізу та прогнозування диференціації доходів, а також визначає механізм їх регулювання; Л. Черенько, яка спочатку розробляючи проблему нерівності в доходах (Черенько, 2015), згодом розширила рамки дослідження до рівня життя населення; С. Полякову, праці якої присвячені бідності населення як прояву нерівності у розподілі доходів (Полякова, 2015) та територіальним диспропорціям рівня життя (Полякова, 2014).

Серед сучасних молодих вчених, які розглядають проблему формування і розподілу доходів в ринковій системі, особливо помітним є доробок Дутчак А., яка зосереджує свою увагу на дослідженні ринкового розподілу доходів в цілому, пошуку шляхів його удосконалення на основі балансу між ефективністю та справедливістю (Дутчак, 2015). Приймак З., звуживши власне дослідження доходів лише до функціонального їх розподілу, наводить розрахунки щодо макроекономічних закономірностей розподілу доходів за двох факторною моделлю для України та Польщі, доводить необхідність сучасного регулювання функціонального розподілу доходів на основі удосконалення інституційного та макроекономічного середовища (Приймак, 2015).

Безумовно, формування та розподіл доходів населення в кожній державі має свої закономірності, які визначаються не лише особливостями економічної системи та макроекономічної динаміки, але і рядом інших факторів. Серед зарубіжних вчених, які досліджують відповідну проблематику варто відзначити Джеральд Отен (Auten Gerald, 2021), який провів аналітичні дослідження розподілу доходів населення у США за даними декларацій, дійшовши висновку про те, що реальні доходи в США зросли для всіх груп населення (при цьому зростання для груп з найвищими доходами було нижчим). У науковому дослідженні (Ozhamaratli et al., 2022) авторським колективом представлено підхід до обґрунтування наявності зв'язку між розподілом доходів та віком населення у США та Великобританії на основі методології калібрування за допомогою панельних опитувань. У дослідженні Тао Ю. (Tao & Phys, 2021) представлено результати аналізу доходів населення у Великобританії за 2000-2015 рр., на основі чого автор структурував суспільство

на три класи (з наднизькими доходами; з низькими та середніми доходами; високими доходами). При цьому автор стверджує, що частка класу з низькими та середніми доходами на рівні 90-95% в сукупних доходах відповідає «boltzmann-like» (больцманівському розподілу), що використовується для опису добре функціонуючої ринкової економіки.

Т. Морейра Альберті, Кенія де Соуза у праці (Alberti et al., 2022) представили результати дослідження впливу галузевої структури економіки на розподіл доходів населення, що є основою для розробки політики інклюзивного зростання. Остання може створити можливості для зайнятості населення з низькими доходами та таким чином усунути бідність.

Таким чином, велика кількість праць з відповідної проблематики як у колі вітчизняних, так і зарубіжних вчених підтверджує актуальність обраного напрямку дослідження. Врахувавши ж брак наукових розробок саме щодо дослідження закономірностей формування первинних та вторинних доходів населення за фазами розподілу ВВП, в даній праці особлива увага буде присвячена саме даній проблематиці.

Методологія дослідження. Виконання дослідження базувалося на застосуванні ряду методів: узагальнення - для визначення існуючих наукових напрацювань в теорії формування та розподілу доходів; статистичного аналізу та порівняння – для систематизації даних, аналізу динаміки і закономірностей формування та розподілу первинних й вторинних доходів населення, оцінювання рівня перерозподілу вторинних та загальних доходів через зведений державний бюджет і Пенсійний фонд, обґрунтування мультиплікативного впливу вторинних доходів на первинні доходи через приріст споживчого попиту та ВВП; критичного аналізу - для обґрунтування власної позиції щодо порядку формування та розподілу первинних та вторинних доходів населення; абстрактно-логічного методу – для формулювання висновків за результатами дослідження.

Наукова новизна даної роботи полягає в розрахунку суми та часток первинних і вторинних доходів населення, визначенні їх внутрішньої структури та закономірностей формування протягом 2014-2020 рр. За результатами аналітичних досліджень визначено рівень перерозподілу доходів (в т.ч. вторинних) через зведений державний бюджет та Пенсійний фонд, обґрунтовано мультиплікативний вплив вторинних доходів на формування первинних доходів через приріст споживчого попиту та зростання ВВП.

Основні результати. Процес формування та розподілу доходів є однією з найбільш важливих складових соціально-економічної системи будь-якої держави. Негативні

тенденції та проблеми у цій сфері породжують проблеми надмірної диференціації доходів у суспільстві та бідності, що не дозволяють забезпечити гідний рівень життя для значної частини населення. З огляду на це, дослідження проблеми формування та розподілу доходів населення в Україні не викликає жодних сумнівів. Необхідною передумовою для проведення аналітичних досліджень у вказаній сфері є обґрунтування основних понять та теоретичних аспектів процесу формування та розподілу доходів в цілях усунення термінологічної невизначеності.

Всебічний аналіз існуючих визначень поняття «дохід» та/або «доходи» свідчить, що у науці існують різні підходи до його трактування. Поняття «дохід» переважно вживається для означення грошових коштів або матеріальних цінностей, що отримують різні економічні суб'єкти (державна, суб'єкти підприємництва та населення) в результаті будь-якої діяльності. Звичайно, таке трактування є чітким та змістовно досить емним, відтак поняття «доходу» в рамках даного дослідження вживатиметься саме в такому значенні.

Розподіл доходів на первинні та вторинні потребує визначеності щодо стадій їх формування. Так, на думку А. Семенченко на першому рівні розподілу створеного ВВП відбувається первинний розподіл доходів за факторами виробництва (на оплату праці, дохід від власності, дохід від підприємницької діяльності) (Семенченко, 2017). На наступному рівні, на думку дослідника, відбувається перерозподіл отриманих доходів через систему збору податків, сплати внесків за соціальним страхуванням, соціальних виплат, дотацій, субсидій населенню, перерозподілу доходів всередині домогосподарств та формування індивідуального розподілу доходів населення. А. Дутчак процес розподілу доходів тісно пов'язує із формуванням об'єктивних умов виробництва. Зокрема, автор виділяє три стадії формування та розподілу доходів: 1) довиробничий розподіл (передбачає розподіл засобів виробництва, робочої сили за галузями та споживчих благ); 2) первинний (функціональний, факторний) розподіл доходів (власники факторів виробництва отримують частку вартості виробленого продукту у вигляді зарплати, прибутку, ренти, відсотку); 3) перерозподіл доходів (вилучення частини доходів у одних для передання їх іншим або добровільне передання доходів одними іншим: державою – через податки; в сім'ї – шляхом розподілу загального доходу сім'ї між її членами) (Дутчак, 2005). Вище наведені підходи до визначення процесу формування та розподілу доходів, на нашу думку, є досить логічним та несуперечливими. Деяко іншою є авторська позиція

О. Стойко та І. Дема, які вважають, що розподіл вартості ВВП здійснюється в два етапи: 1) первинний розподіл – це розподіл доданої вартості та формування первинних доходів економічних суб'єктів, які беруть участь у створенні ВВП. Первинними доходами на цьому етапі у працівників є заробітна плата; у суб'єктів господарювання сфери матеріального виробництва – прибуток; у держави – прибуток державного сектора економіки, надходження від державних послуг, ресурсів, угідь, а також непрямі податки. Далі вчені конкретизують, що первинні доходи не утворюють суспільних грошових фондів, необхідних для розвитку різних галузей, задоволення потреб громадян. Тому необхідним є подальший перерозподіл ВВП; 2) перерозподіл полягає у створенні й використанні централізованих фондів (державний бюджет і державні цільові фонди), місцеві бюджети. Перерозподіл, у свою чергу, здійснюється у два етапи: перший етап характеризується вилученням у економічних суб'єктів частини доходів у вигляді податків і формуванням централізованих фондів; другий етап полягає у використанні централізованих фондів і формуванні доходів окремих суб'єктів (на цьому етапі формуються як первинні доходи – заробітна плата працівників бюджетної сфери, які також підлягають розподілу через сплату податків, так і вторинні доходи – у вигляді різних соціальних виплат із централізованих фондів громадянам (субсидії, пенсії, стипендії тощо) та асигнування коштів суб'єктам господарювання (субсидії, дотації тощо) (Стойко, Дема, 2014). Задорожна Р. у своїй праці (Задорожна, 2014) доводить, що створений ВВП є основою для первинного розподілу доходів. Первинні доходи у вигляді прибутку та доходів від власності можуть отримувати одиниці всіх інституційних секторів (в т.ч. одиниці сектору державного управління у вигляді надходжень податків на виробництво та імпорт за відрахуванням сум аналогічних субсидій). Отримані первинні доходи підлягають перерозподілу: спочатку за допомогою поточних трансфертів у грошовій формі, потім із застосуванням соціальних трансфертів у натуральній формі (Задорожна, 2014). Даний підхід відрізняється тим, що в результаті первинного розподілу доходів, на думку автора, формуються і доходи держави в результаті задіяння фіскального механізму. Тобто, держава ніби отримує свою частку доходу у створеному продукті у вигляді податків. Варто зазначити, що два останні наведені підходи в більшій мірі відповідають Системі національних рахунків та передбачає скоріше формування доходів інституційних секторів економіки, а не населення або ж домогосподарств як первинних суб'єктів економічних відносин. Такий підхід

з точки зору концепції формування доходів саме населення викликає сумніви щодо доцільності віднесення непрямих податків до доходів держави, які вона отримала в результаті створення ВВП на стадії його первинного розподілу, а також віднесення заробітної плати бюджетників до первинних доходів, в той час як першоджерелом їх виплати є податкові платежі з факторних доходів.

На нашу думку, держава приймає участь у первинному розподілі доходів виключно як суб'єкт господарювання, що володіє державними підприємства або часткою у статутному фонді корпорацій, а відтак отримує свою частку підприємницького прибутку, ренти. Водночас, відносити податки, які отримала держава від оподаткування факторних доходів, до її первинних доходів не коректно (суперечить самій природі первинних доходів та податків). Щодо заробітної плати працівників бюджетної сфери, то попри те, що вона також підлягає оподаткування, все ж у комплексному механізмі формування та розподілу доходів населення вона відноситься саме до вторинних доходів, першоджерелом виплати яких є акумулюванні в бюджеті податкові платежі. Спираючись на вище наведену критеріальну базу, авторське бачення механізму формування та розподілу доходів населення за стадіями розподілу ВВП представлено на рис. 1.

З огляду на такий підхід до обґрунтування процесу формування та розподілу доходів населення, проведення відповідних аналітичних досліджень базуватиметься на використанні статистичних даних з розділу «Доходи та витрати населення», а не «ВВП за категоріями кінцевого доходу». Це обумовлене тим, що останнє джерело даних відповідає методиці СНР та орієнтоване в більшій мірі на визначення формування та розподілу доходів за інституційними секторами економіки, а не населення (домогосподарств).

Аналіз доходів населення України за основними джерелами їх формування (табл. 1) свідчить, що загальна сума доходів протягом 2014-2020 рр. номінально суттєво зросла. При цьому основою складовою доходів в Україні традиційно залишається заробітна плата, частка якої з 2016 р. суттєво збільшилась та протягом 2016-2020 р. варіювала в межах від 43,8-47,1%. Значимість прибутку у формуванні доходів населення є суттєво меншою (протягом 2014-2020 рр. становила від 15,4 до 18,4%). Водночас питома вага доходів від власності суттєво знизилась та на кінець 2020 р. склала менше 3%.

Крім того, досить значимим джерелом формування доходів населення є соціальні допомоги та інші поточні трансферти. Позитивно, що їх частка в сукупних доходах протягом 2014-2020 рр. дещо зменшилась та у

2020 р. складала 33,8%. При цьому у цій комплексній статті доходів населення найбільшу частку складають соціальні допомоги (у 2020 р.

– 16,1%) та соціальні трансферти у натуральній формі (протягом 2014-2020 рр. відповідна частка становила від 11,5 до 14,4%).

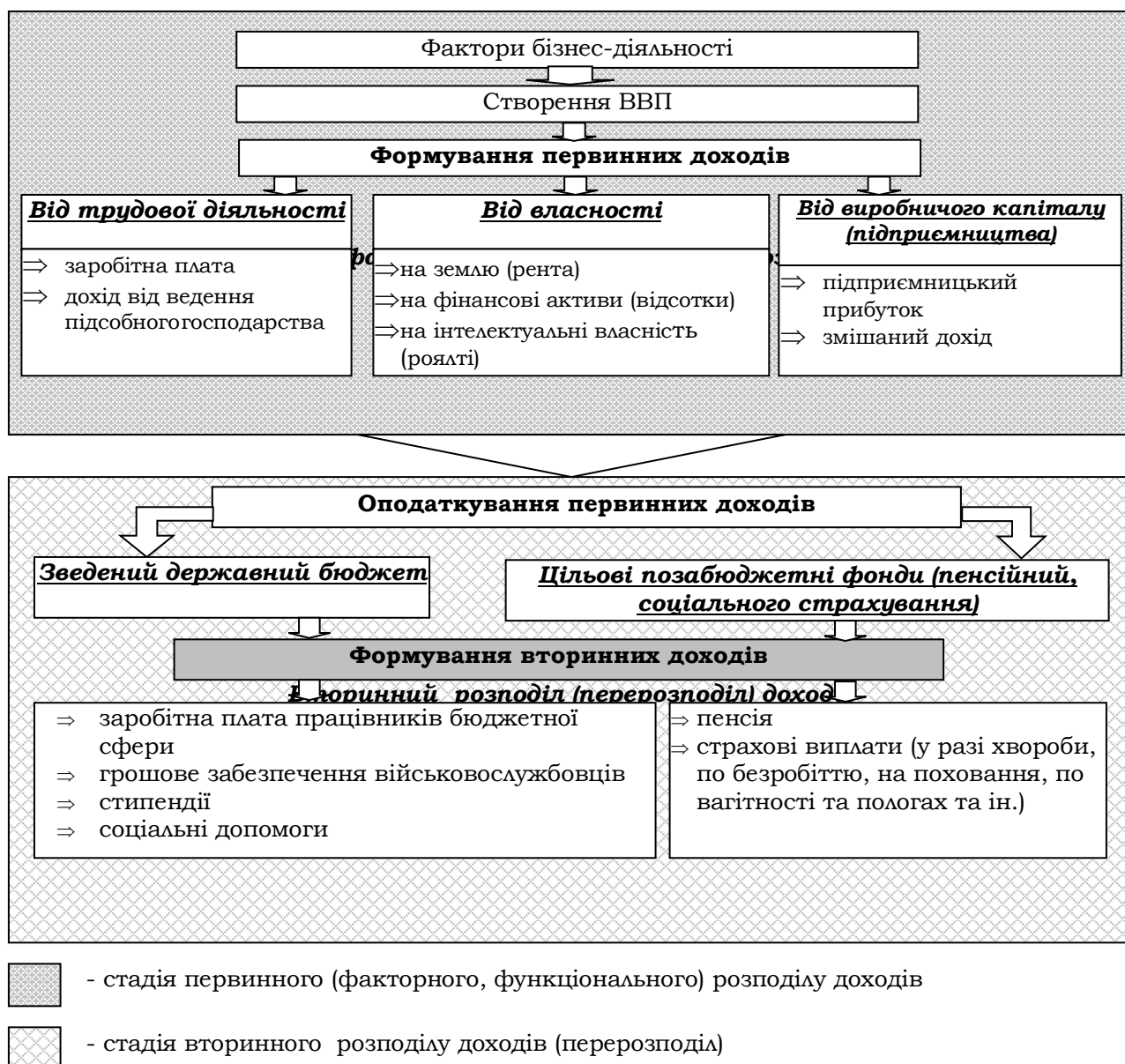

Рис. 1. Механізм формування та розподілу доходів населення
Fig. 1. Mechanism of formation and distribution of population incomes

Для визначення суми та частки первинних і вторинних доходів у їх загальних доходах необхідно визначити суму та частку оплати праці, джерелом виплати якої є зведений державний бюджет (рис. 2). Як бачимо, частка оплати праці за рахунок бюджету є досить значимою (протягом 2014-2020 рр. припадало від 17,7 до 20,3%).

Виділення суми заробітної плати, що виплачується зі зведеного державного бюджету (так звана заробітна плата «бюджетників»), та віднесення її до вторинних доходів, дало право визначити суму та частку первинних та вторинних доходів населення в Україні (табл. 2).

Розрахунки свідчать, що частка первинних доходів в Україні переважає та в часі дещо зростає, що є позитивним (протягом 2014-2020 рр. відповідна частка варіювала з 54,9 до 59,6%, а у 2020 р. сягнула 57%). Щодо вторинних доходів, то їх частка дещо зменшилась (з 45,1 у 2014 р. до 40,4% та 43,0% відповідно у 2019 та 2020 р.). Показово, що до 2019 р. темпи зростання первинних доходів завжди перевищували вторинні. Водночас, у 2020 р. вперше приріст вторинних доходів суттєво перевищив приріст первинних доходів (14,9% проти 3,4% відповідно).

Таблиця 1. Динаміка та структура доходів населення України, 2014-2020 рр.
Table 1. Dynamics and structure of incomes of the population in Ukraine, 2014-2020

Роки	Од.	Доходи всього	у тому числі:						
			зарпла- та	прибуток та змішаний дохід	дохід від власності	соціальні допомоги та інші поточні трансферти	у тому числі:		
							соціальні допомоги	інші одержані поточні трансферти	соціальні трансферти в натурі
2014	мрд. грн.	1516,8	615,0	254,3	85,1	562,3	311,4	55,1	195,9
	% до всього	100,0	40,5	16,8	5,6	37,1	20,5	3,6	12,9
2015	мрд. грн.	1772,0	709,6	323,5	80,0	658,9	342,6	79,7	236,6
	% до всього	100,0	40,0	18,3	4,5	37,2	19,3	4,5	13,4
2016	мрд. грн.	2051,3	898,3	378,2	75,5	699,3	337,8	91,0	270,6
	% до всього	100,0	43,8	18,4	3,7	34,1	16,5	4,4	13,2
2017	мрд. грн.	2652,1	1209,1	477,9	78,7	886,5	391,8	112,3	382,3
	% до всього	100,0	45,6	18,0	3,0	33,4	14,8	4,2	14,4
2018	мрд. грн.	3248,7	1529,4	572,1	91,2	1056,1	465,8	144,2	446,2
	% до всього	100,0	47,1	17,6	2,8	32,5	14,3	4,4	13,7
2019	мрд. грн.	3744,1	1758,6	678,2	117,0	1190,3	558,5	193,0	438,7
	% до всього	100,0	47,0	18,1	3,1	31,8	14,9	5,2	11,7
2020	мрд. грн.	4045,2	1832,3	740,3	105,0	1367,6	651,8	249,2	466,6
	% до всього	100,0	45,3	18,3	2,6	33,8	16,1	6,2	11,5

Джерело: побудовано за даними Державної служби статистики України¹

Аналіз внутрішньої структури первинних та вторинних доходів населення України свідчить (рис. 3), що вона принципово відрізняється. Так, якщо у первинних доходах домінує зарбітна плата (понад 60%) та прибуток і змішаний дохід (понад 30%), то у вторинних

– соціальні допомоги та інші поточні трансферти (близько 80%). Такі закономірності у формуванні структури первинних і вторинних доходів, на нашу думку, відповідають їх сутності та економічному змісту.

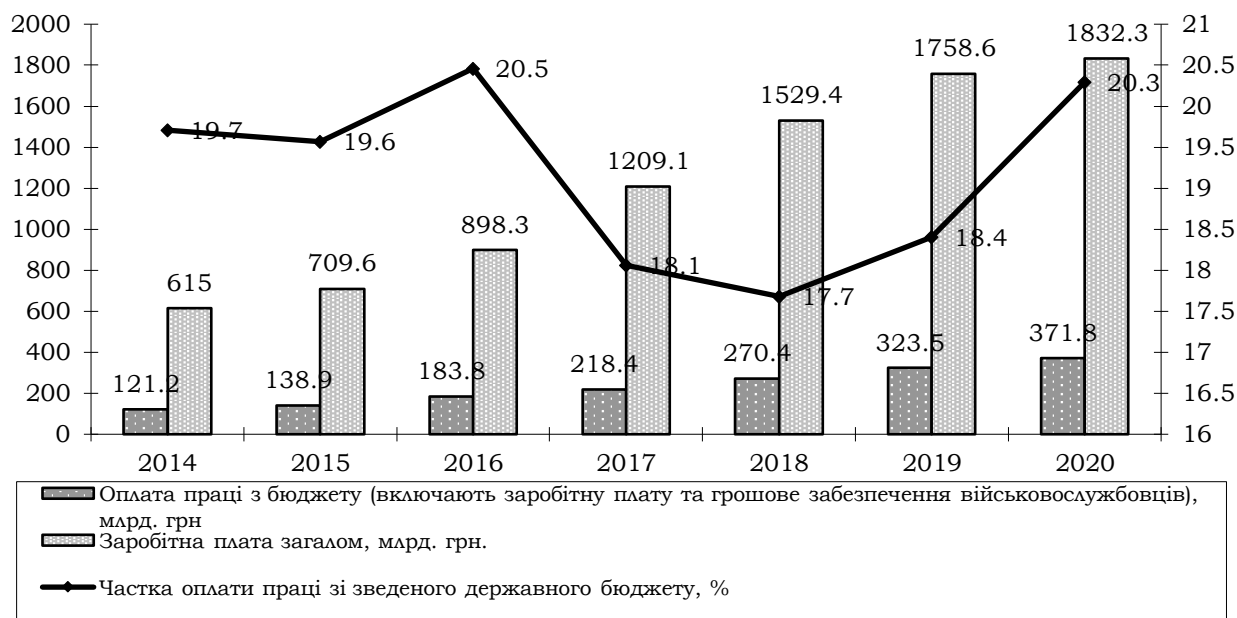

Рис. 2. Показники оплати праці зі зведеного державного бюджету України, 2014-2020 рр.

Fig. 2. Wage indicators from the consolidated state budget of Ukraine, 2014-2020

Джерело: побудовано автором за аналітичними матеріалами Міністерства фінансів України (річні звіти про виконання бюджету)²

¹ Державна служба статистики України. Статистичні дані (2015-2020). URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 16.10.2022).

² Міністерство фінансів України. Дані та аналітика. Звіти про виконання бюджету (2014-2020рр.). URL: <https://www.mof.gov.ua/uk/previous-years-budgets> (дата звернення: 16.10.2022).

Таблиця 2. Розподіл доходів населення України на первинні та вторинні, 2014-2020 рр.
Table 2. Distribution of incomes of the population in Ukraine by primary and secondary, 2014-2020

Роки	Доходи всього		Первинні доходи			Вторинні доходи		
	мрд грн	% до поп. року	мрд грн	% до всього доходів	% до поп. року	мрд грн	% до всього доходів	% до поп. року
2014	1516,8	-	833,2	54,9	-	683,5	45,1	-
2015	1772	116,8	974,2	55,0	116,9	797,8	45,0	116,7
2016	2051,3	115,8	1168,2	57,0	119,9	883,1	43,0	110,7
2017	2652,1	129,3	1547,3	58,3	132,5	1104,9	41,7	125,1
2018	3248,7	122,5	1922,3	59,2	124,2	1326,5	40,8	120,1
2019	3744,1	115,2	2230,3	59,6	116,0	1513,8	40,4	114,1
2020	4045,2	108,0	2305,8	57,0	103,4	1739,4	43,0	114,9

Джерело: авторські розрахунки за даними табл. 1 та рис. 2

Дослідження значимості зведеного державного бюджету та пенсійного фонду у формуванні вторинних доходів населення (табл. 3) свідчить, що протягом 2014-2020 рр. від 44,2 до 48,8% всіх видатків бюджету спрямовувалося на фінансування видатків, які є основою формування вторинних доходів населення.

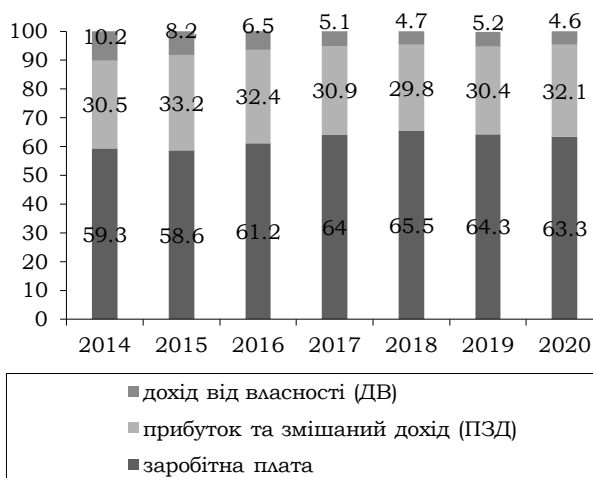
В той же час, Пенсійний фонд протягом 2014-2020 рр. від 67 до 79% загальних видатків спрямовував на пенсійне забезпечення населення, що є важливим джерелом формування вторинних доходів населення.

Визначення обсягу видатків зі зведеного державного бюджету та Пенсійного фонду, які спрямовуються на формування вторинних доходів населення, дозволило розрахувати рівень перерозподілу вторинних та загальних доходів через відповідні суспільні фінансові фонди (табл. 4).

Розрахунки свідчать, що близько 30% вторинних доходів перерозподіляються через зведений державний бюджет. Водночас, через Пенсійний фонд частка перерозподілених вторинних доходів суттєво знизилась (з 22,8%

у 2014 р. до 13,9% у 2020 р.). Загалом, можна констатувати що через вище вказані суспільні фінансові фонди перерозподіляється близько половини вторинних доходів, інша ж частка припадає на інші публічні суспільні фонди (на випадок безробіття, з соціального страхування), недержавні інституції (різного роду благодійні фонди, громадські організації) або ж приватних осіб. Щодо рівня перерозподілу загальних доходів через зведений державний бюджет та Пенсійний фонд, то протягом 2014-2020 рр. він варіював від 24,8 до 31%.

В рамках даного дослідження варто підкреслити, що податки, які сплачені з первинних доходів, є джерелом виплати вторинних доходів. Однак, це не означає, що вторинні доходи є свого роду «безеквівалентною платою» на утримання відповідних категорій населення. Насправді вторинні доходи за ефектом мультиплікатора зумовлюють зростання споживчого попиту, а відтак – зростання ВВП та доходів населення, які задіяні у виробництві відповідних товарів і послуг.

а) первинних доходів

б) вторинних доходів

Рис. 3. Структура доходів населення України, 2014-2020 рр., %

Fig. 3. The structure of primary and secondary incomes of the population in Ukraine, 2014-2020, %

Таблиця 3. Показники фінансової участі зведеного державного бюджету та пенсійного фонду у формуванні вторинних доходів населення

Table 3. Financial participation of the consolidated state budget and the pension fund in the formation of secondary income of the population

Видатки	2014 рік		2015 рік		2016 рік		2017 рік		2018 рік		2019 рік		2020 рік	
	мрд грн	% до всього видатків	мрд грн	%	мрд грн	%	мрд грн	%	мрд грн	%	мрд грн	%	мрд грн	%
Зведений державний бюджет														
Заробітна плата	95,1	18,2	103,2	15,2	129,3	15,5	154,5	14,6	194,0	15,5	222,9	16,2	253,7	15,9
Грошове забезпечення військово-службовців	26,1	5,0	35,7	5,3	54,5	6,5	63,8	6,0	76,4	6,1	100,6	7,3	118,2	7,4
Виплата пенсій і допомоги	77,5	14,8	96,2	14,1	144,1	17,2	134,7	12,7	151,3	12,1	182,9	13,3	203,5	12,8
Стипендії	1,2	0,2	1,3	0,2	1,3	0,2	5,2	0,5	5,2	0,4	5,1	0,4	5,4	0,3
Інші виплати населенню	55,1	10,5	72,9	10,7	107,8	12,9	140,2	13,3	144,2	11,5	124,3	9,1	123,9	7,8
Всього видатків спрямованих на формування вторинних доходів населення	255,1	48,8	309,3	45,5	436,9	52,3	498,4	47,2	571,1	45,7	635,8	46,3	704,6	44,2
Пенсійний фонд														
Видатки на пенсійне забезпечення (без врахування видатків державного бюджету)	190,1	78,1	208,3	78,4	199,6	78,8	223,1	76,5	253,6	70,7	291,9	67,0	321,4	67,0

Джерело: побудовано автором за звітами Пенсійного фонду¹ та аналітичними матеріалами Міністерства фінансів України²

Досить цікавим та обґрунтованим з точки зору теорії макроекономіки щодо кількісного виміру економічної ефективності соціальних видатків є авторський підхід Г. Лопушняк (Лопушняк, 2010) та О. М. Підхормного (Підхормний, 2018), що базується на оцінюванні їх мультиплікативного ефекту на основі відповідного коефіцієнта – мультиплікатора державних витрат (видатків). Як обґрунтовано в роботі (Лопушняк, 2010), мультиплікатор державних видатків показує як змінюється обсяг виробництва в державі

при зростанні цих видатків на одиницю. При цьому величина мультиплікатора державних видатків (m) залежить від граничної схильності до споживання (MPC), частки податків, які держава справляє з доходів (t), схильності економічних суб'єктів частину своїх доходів спрямовувати на купівлю імпортованих товарів (MPM) (Лопушняк, 2010; Дехтяр, 2013):

$$m = \frac{1}{1 - MPC \times (1 - t) + MPM} \quad (1)$$

Таблиця 4. Показники перерозподілу доходів через зведений державний бюджет та Пенсійний фонд в Україні, 2014-2020 рр.

Table 4. The level of income redistribution through the consolidated state budget and the Pension Fund in Ukraine, 2014-2020

Роки	Рівень перерозподілу вторинних доходів (%) через		Рівень перерозподілу загальних доходів (%) через	
	зведений державний бюджет	Пенсійний фонд	зведений державний бюджет	Пенсійний фонд
2014	30,61	22,8	16,8	12,5
2015	31,75	21,4	17,5	11,8
2016	37,40	17,1	21,3	9,7
2017	32,21	14,4	18,8	8,4
2018	29,71	13,2	17,6	7,8
2019	28,51	13,1	17,0	7,8
2020	30,56	13,9	17,4	7,9

¹ Пенсійний фонд України. Звіти про виконання бюджету Пенсійного фонду України. URL: <https://www.pfu.gov.ua/byudzhet/zvit-pro-vykonannya-byudzhetu-pensijnogo-fondu-ukrayiny/> (дата звернення: 16.09.2022).

² Міністерство фінансів України. Дані та аналітика. Звіти про виконання бюджету (2014-2020 рр.). URL: <https://www.mof.gov.ua/uk/previous-years-budgets> (дата звернення: 16.10.2022).

Розрахунок мультиплікатора соціальних видатків (m) на основі вище наведеного підходу в частині видатків, які спрямовані на формування вторинних доходів, (табл. 5) свідчить, що соціальні видатки чинять стимулюючий вплив на ВВП держави, оскільки $m > 1$. Тобто, одна гривня, яка спрямовується на фінансування соціальних видатків, зумовлює позитивний мультиплікативний ефект у вигляді приросту ВВП більше ніж на одну гривню (протягом 2010-2020 рр. варіював від 1,19 до 1,65 грн/грн).

Відомий мультиплікатор соціальних видатків дозволив визначити приріст ВВП за рахунок соціальних видатків, що спрямовані на формування вторинних доходів населення зі зведеного державного бюджету та Пенсійного фонду (як добуток мультиплікатора m та суми відповідних видатків). Очевидно, що

вторинні доходи, які формуються за рахунок видатків бюджету та Пенсійного фонду, призводять до суттєвого зростання ВВП (протягом 2014-2020 рр. відповідний приріст варіював від 29,6 до 38,1%). Це відбувається внаслідок формування платоспроможного попиту населення, яке отримує вторинні доходи. В свою чергу, зростання ВВП є фактором зростання первинних доходів (протягом 2014-2020 рр. відповідний приріст постійно зростав – з 318 млрд грн у 2014 р. до 922 млрд грн у 2020 р.). Таким чином, можна констатувати, що не лише первинні доходи є фактором прямого впливу на формування вторинних доходів, але і вторинні доходи обумовлюють зростання первинних доходів через мультиплікативний ефект внаслідок зростання споживчого попиту та ВВП.

Таблиця 5. Розрахунок приросту ВВП і первинних доходів в результаті мультиплікативного впливу соціальних видатків, що спрямовані на формування вторинних доходів в Україні, 2010-2020 рр.

Table 5. Calculation of GDP growth and primary incomes as a result of the multiplicative effect of social expenditures aimed at the formation of secondary incomes in Ukraine, 2010-2020

Показник	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2020 р.
<i>ВВП та основні його складові (фактичні дані)</i>							
Валовий внутрішній продукт, млрд грн	1586,9	1988,5	2385,4	2983,9	3560,6	3978,4	4222,0
Кінцеві споживчі витрати, млрд грн	1430,0	1723,6	2032,3	2618,1	3209,3	3704,9	3908,8
Податки за виключенням субсидій на виробництво та імпорту, млрд грн	204,2	315,9	369,3	467,3	547,6	563,7	593,8
Імпорт товарів і послуг, млрд грн	826,8	1097,9	1341,1	1662,1	1919,9	1957,8	1702,9
<i>Розрахунок мультиплікатора соціальних видатків, що спрямовані на формування вторинних доходів населення</i>							
Гранична схильність до споживання	0,901	0,867	0,852	0,877	0,901	0,931	0,926
Граничний податковий коефіцієнт	0,129	0,159	0,155	0,157	0,154	0,142	0,141
Гранична схильність до імпорту	0,521	0,552	0,562	0,557	0,539	0,492	0,403
Мультиплікатор соціальних видатків	1,359	1,215	1,187	1,224	1,288	1,443	1,645
<i>Розрахунок приросту ВВП, зумовленого мультиплікативним впливом соціальних видатків</i>							
Видатки соціального призначення, що спрямовані на формування вторинних доходів населення (зі зведеного державного бюджету та Пенсійного фонду), млрд грн	445,2	517,6	636,5	721,5	824,7	927,7	1026
Мультиплікативний приріст ВВП за рахунок соціальних видатків , що спрямовані на формування вторинних доходів населення, млрд грн	605,0	628,9	755,5	883,1	1062,2	1338,3	1688,2
% до офіційного ВВП	38,1	31,6	31,7	29,6	29,8	33,6	40,0
Приріст первинних доходів в результаті мультиплікативного ефекту від вторинних доходів, млрд грн ¹	317,7	308,1	370,0	458,3	573,5	750,5	922,0

Висновки. В основу поділу доходів на первинні та вторинні варто покласти процес розподілу ВВП. На першому етапі розподілу ВВП відбувається формування первинних доходів за факторами виробництва: від трудової діяльності – заробітна плата та доходів від особистого підсобного господарства; від власності – рента, відсотки, роялті; на виробничий капітал – підприємницький прибуток.

Формування вторинних доходів відбувається на наступному етапі розподілу створеного ВВП та первинних доходів внаслідок задіяння фіскального механізму через суспільні фінансові фонди. Зі зведеного державного бюджету та Пенсійного фонду як найбільш значимих суспільних фінансових фондів формуються такі доходи: заробітна плата працівників бюджетної сфери, грошове збез-

¹ Розрахунки проведено на основі збереження частки первинних доходів у ВВП за відповідний рік.

печення військових, стипендії, соціальні допомоги, пенсії, виплати за соціальним страхуванням тощо).

Сума та частка первинних доходів переважає вторинні доходи в загальних доходах населення України (у 2020 р. відповідні показники склали 2306 млрд грн/ 57% проти 1740 млрд грн/ 43%). Формування доходів населення в Україні характеризується такими закономірностями: приріст первинних доходів є суттєво вищим порівняно з вторинними (виняток склав тільки 2020 р.); частка вторинних доходів зменшується, натомість питома вага первинних доходів має тенденцію до зростання. У структурі первинних доходів переважає заробітна плата (понад 60%), в той час як у вторинних доходах майже 80% припадає на соціальні допомоги та поточні трансферти. Найбільш значимими джерелами формування вторинних доходів населення є зведений державний бюджет та Пенсійний фонд, з яких на соціальні видатки, які є основою формування вторинних доходів, припадає відповідно майже половина та понад дві третини загальних видатків. При

цьому протягом 2014-2020 рр. близько 30% та 13-23% вторинних доходів перерозподілялося відповідно через зведений державний бюджет та Пенсійний фонд. Частка перерозподілу загальних доходів є об'єктивно суттєво нижчою.

Вторинні доходи обумовлюють зростання первинних доходів за таким логічним «ланцюжком» причинно-наслідкових зв'язків: формування вторинних доходів → формування / зростання споживчого попиту → зростання ВВП → зростання первинних доходів в частині тих зайнятих, які задіяні у виробництві відповідних товарів та послуг (так званий ефект мультиплікатора). Протягом 2014-2020 рр. мультиплікатор соціальних видатків в Україні складав від 1,19 до 1,65 грн/грн, тобто видатки, що спрямовувалися на формування вторинних доходів, призводили до розширеного зростання ВВП від 1,19 до 1,65 на кожну гривню. Мультиплікативний приріст ВВП обумовив зростання первинних доходів від 318 млрд грн у 2014 р. до 922 млрд грн у 2020 р.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Meek R. L. *Economics of Physiocracy*. Routledge, 2008. 440 p.
2. Сміт А. Багатство народів. Дослідження про природу та причини добробуту націй. К. : Наш формат, 2018. 772 с.
3. Ricardo D. *The Principles of Political Economy and Taxation*. NY: Dover Publications, 2004. 320 p.
4. McCormick T. William Petty: And the Ambitions of Political Arithmetic. Oxford University, 2009. DOI: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199547890.001.0001>
5. Маркс К., Енгельс Ф. Капітал. Критика політичної економії. Київ : Державне видавництво літератури УРСР, 1963. 848 с.
6. Menger C. *Principles of economics* / transl. by J. Dingwall, Bert f. Hoselitz. Auburn, Alabama. Ludwig von Mises Institute, 1971. URL: https://cdn.mises.org/principles_of_economics.pdf (дата звернення: 15.11.2022).
7. Bates C. J. *The Distribution of Wealth: A Theory of Wages, Interest and Profits*. New York: The Macmillan Company, 1908. 445 p. URL: <https://oll.libertyfund.org/title/clark-the-distribution-of-wealth-a-theory-of-wages-interest-and-profits> (дата звернення: 10.11.2022).
8. Keynes J. M. *The General Theory of Employment, Interest and Money*. 1936. URL: <https://www.marxists.org/reference/subject/economics/keynes/general-theory/index.htm> (дата звернення: 10.10.2022).
9. Лібанова Е. М. Нерівність в українському суспільстві: витоки та сучасність. *Економіка України*. 2014. № 3. С. 4–19.
10. Новіков В. М., Семенов В. В. Актуальні питання структурного аналізу і прогнозування доходів населення. *Економіка України*. 2005. № 7. С. 74–82.
11. Гвелесіані А. Г. Диференціація грошових доходів населення: аналіз, прогноз та механізм регулювання : монографія / відп. ред. В. М. Новіков. Київ, 2008. 155 с.
12. Черенько А. М. Нерівність у доходах: стан і можливі наслідки та шляхи подолання негативних тенденцій. *Демографія та соціальна економіка*. 2004. № 1-2. С. 110–115.
13. Полякова С. В., Новосільська Т. В. Бідність населення за споживанням: нові виміри. *Демографія та соціальна економіка*. 2015. № 1. С. 22–31.
14. Полякова С. В. Територіальна диспропорційність рівня життя населення: теоретичні аспекти дослідження. *Демографія та соціальна економіка*. 2014. № 2 (22). С. 198–207.
15. Дутчак А. В. Соціально-економічний механізм функціонування ринкового розподілу доходів : дис... к.е.н.; спец.: 08.00.01. Чернівці, 2015. 250 с.
16. Приймак З. В. Функціональний розподіл доходів в економіці України : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.01. Львів, 2015. 204 с.
17. Gerald Au. Recent Research on Income Distribution: An Overview of the Field. *Capitalism & Society*. 2021. Vol. 15, Issue 1. URL: <https://ssrn.com/abstract=3985575> (дата звернення: 10.10.2022).
18. Ozhamaratli F., Kitov O., Barucca P. A. Generative model for age and income distribution. *EPJ Data Sci*. 2022. Vol. 11, Issue 4. DOI: <https://doi.org/10.1140/epjds/s13688-022-00317-x>
19. Tao Y., Phys A. Boltzmann-like income distribution in low and middle income classes: evidence from the United Kingdom. *Stat Mech Appl*. 2021. Vol. 578. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.physa.2021.126114>.

20. Alberti T. M., de Souza K., Porsse A. Poverty and the functional distribution of income in the input-output framework: in pursuit of strategies for inclusive growth. *Economic Systems Research*. 2022. DOI: <https://doi.org/10.1080/09535314.2022.2067029>
21. Семенченко А. В. Регулювання доходів населення в контексті соціальної стратифікації суспільства : дис. ... канд. екон. наук: 08.00.07. Харків, 2017. 205 с.
22. Стойко О. Я., Дема Д. І. Фінанси : навч. посіб. / за ред. О. Я. Стойка. Київ : Алерта, 2014. 432 с.
23. Задорожна Р. Дослідження формування вільних фінансових ресурсів в рамках циклу суспільного відтворення на засадах методологічного стандарту системи національних рахунків. *Економіка та управління АПК*. 2014. № 1. С. 16-21. URL: https://econommeneg.btsau.edu.ua/sites/default/files/visnyky/economika/zadorogna_1-2014.pdf (дата звернення: 12.10.2022).
24. Лопушняк Г. Бюджетні видатки як інструмент державного регулювання соціально-економічного розвитку України. *Демократичне врядування*. 2010. № 6. URL: <https://science.lpnu.ua/uk/dg/vsi-vurysky/vurysk-6-2010> (дата звернення: 20.11.2022).
25. Підхонний О. М., Журба О. Ю. Бюджетні видатки як інструмент державного регулювання соціально-економічного розвитку України. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Економічні науки*. 2018. Вип. 55. С. 18–23. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlca_ekon_2018_55_5 (дата звернення: 12.10.2022).
26. Дехтяр Н. А., Боярко І. М., Дейнека О. В. Оцінка впливу зміни обсягу державних видатків на економічне зростання країн-членів Європейського союзу та України. *Вісник Української академії банківської справи*. 2013. № 1(34). С. 121–125.

Стаття надійшла до редакції 24.11.2022 р.

Стаття рекомендована до друку 22.12.2023 р.

Galina Urchik, PhD (Economics), Associate Professor, National University of Water Management and Environmental Engineering, 11, Soborna Str., Rivne, 33028, Ukraine
g.m.urchik@nuwm.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0003-1013-6940>

FEATURES OF FORMATION OF PRIMARY AND SECONDARY INCOMES OF THE POPULATION: THEORETICAL ASPECT AND REALITIES IN UKRAINE

Abstract. This article is devoted to the theoretical and analytical study of the peculiarities of the formation and distribution of incomes of the population. Based on the synthesis of existing scientific achievements, we have determined the order of formation of primary and secondary incomes by stages of GDP distribution. We prove that the first stage of distribution of the created GDP is formed by factor primary incomes (from labor activity, property and productive capital). Thereafter, the redistribution of income occurs through the use of the fiscal mechanism and the accumulation of funds in public financial funds, from which secondary incomes such as wages of public sector employees, military salaries, scholarships, social benefits, pensions, social insurance payments and other social transfers are paid. Based on the analysis, we find that the share of primary income in Ukraine prevails over secondary income (57% vs. 43% in 2020). It is substantiated that the formation and distribution of personal income in Ukraine is characterized by the following main patterns: the growth of primary income is significantly higher than secondary income (the exception was only in 2020); the share of primary income tends to increase, and the share of secondary income decreases. We state that wages and salaries account for more than 60% of primary income, while social benefits and current transfers account for almost 80% of secondary income. Important sources of secondary incomes in Ukraine are the consolidated state budget and the Pension Fund (in their total expenditures, almost half and more than two-thirds, respectively, are the basis for the formation of secondary incomes). The author's calculations showed that in Ukraine, almost half of all secondary incomes of the population are redistributed through the consolidated state budget and the Pension Fund (with a corresponding distribution of 30% and 13-23% during 2014-2020). At the same time, the level of redistribution of total income through these public financial funds is significantly lower (24.8-29.3% during 2014-2020). We prove that not only primary incomes are a factor in the formation of secondary incomes, but also secondary incomes determine the growth of factor incomes through the so-called multiplier effect, which is manifested in the following pattern: formation of secondary incomes → formation / growth of consumer demand → GDP growth → growth of primary incomes in terms of those employed in the production of relevant goods and services. During 2014-2020, secondary income in Ukraine led to expanded GDP growth, as the multiplier of social expenditures in Ukraine ranged from UAH 1.19 to UAH 1.65. Finally, the paper calculates the increase in primary income due to the multiplier effect of secondary income (the corresponding increase ranged from UAH 318 billion in 2014 to UAH 922 billion in 2020).

Keywords: **Income, Primary Income, Secondary Income, Income Formation, Income Distribution, Salary, Rent, Business Profit, Social Transfers, Social Benefits.**

JEL Classification: D33; E25; E64.

REFERENCES

1. Meek, R. L. (2008). *Economics of Physiocracy*. Routledge.
2. Smith, A. (2018). *Research on the nature and causes of the wealth of peoples*. K.: Nash format. (in Ukrainian)
3. Ricardo, D. (2004). *The Principles of Political Economy and Taxation*. NY: Dover Publications.
4. McCormick, T. (2009). *William Petty: And the Ambitions of Political Arithmetic*. Oxford University. doi: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199547890.001.0001>
5. Marx, K., & Engels, F. (1963). *Kapital. Criticism of political economy*. Kiev: State Literature Review of the USSR. (in Ukrainian)
6. Menger, C. (1971). *Principles of economics* / transl. by J. dingwall, Bert f. Hoselitz. Auburn, Alabama, Ludwig von Mises Institute. Retrieved from https://cdn.mises.org/principles_of_economics.pdf.
7. Bates, C. J. (1908). *The Distribution of Wealth: A Theory of Wages, Interest and Profits*. New York: The Macmillan Company. Retrieved from <https://oll.libertyfund.org/title/clark-the-distribution-of-wealth-a-theory-of-wages-interest-and-profits>.
8. Keynes, J. M. (1936). *The General Theory of Employment, Interest and Money*. Retrieved from <https://www.marxists.org/reference/subject/economics/keynes/general-theory/index.htm>.
9. Libanova, E. M. (2014). Inequality in Ukrainian society: origins and modernit. *Ekonomika Ukrainy*, 3, 4-19. (in Ukrainian)
10. Novikov, V. M., & Semenov, V. V. (2005). Topical issues of structural analysis and forecasting of incomes of the population. *Ekonomika Ukrayiny*, 7, 74-82. (in Ukrainian)
11. Gvelesiani, A. G. (2008). Differentiation of monetary incomes of the population: analysis, forecast and mechanism of regulation: monograph. Kiev. (in Ukrainian)
12. Cherenko, L. M. (2004). Irregularity in incomes: the future and possible consequences and ways to overcome negative trends. *Demography and social economy*, 1-2, 110-115. (in Ukrainian)
13. Polyakova, S. V., & Novosilska, T. V. (2015). Population's responsibility for well-being: new deaths. *Demography and social economy*, 1, 22-31. (in Ukrainian)
14. Polyakova, S. V. (2014). Territorial disproportion of the population's living standards: theoretical aspects of the study. *Demography and social economy*, 2 (22), 198-207. (in Ukrainian)
15. Dutchak, A. V. (2015). *Social and economic mechanism of functioning of the market distribution of income*. Candidate's thesis. Chernivtsi. (in Ukrainian)
16. Priymak, Z. V. (2015). *Functional distribution of income in the economy of Ukraine*. Candidate's thesis. Lviv. (in Ukrainian)
17. Gerald, Au. (2021). Recent Research on Income Distribution: An Overview of the Field. *Capitalism & Society*, 15. 1. URL: <https://ssrn.com/abstract=3985575>.
18. Ozhamaratli, F., Kitov, O. & Barucca, P. A. (2022). Generative model for age and income distribution. *EPJ Data Sci*, 11, 4. doi: <https://doi.org/10.1140/epjds/s13688-022-00317-x>
19. Tao, Y., & Phys, A. (2021). Boltzmann-like income distribution in low and middle income classes: evidence from the United Kingdom. *Stat Mech Appl*, 578. doi: <https://doi.org/10.1016/j.physa.2021.126114>
20. Alberti, T. M., de Souza, K., & Porsse, A. (2022). Poverty and the functional distribution of income in the input-output framework: in pursuit of strategies for inclusive growth. *Economic Systems Research*. doi: <https://doi.org/10.1080/09535314.2022.2067029>
21. Semenchenko, A. V. (2017). Regulation of population incomes in the context of social stratification of society. Candidate's thesis. Kharkiv. (in Ukrainian)
22. Stoyko, O. Ya., & Dema, D. I. (2014). *Finance: education manual* / O. Ya. Stoyko (Eds.) Kyiv: Alerta. (in Ukrainian)
23. Zadorozhna, R. (2014). Research on the formation of free financial resources within the cycle of social reproduction on the basis of the methodological standard of the system of national accounts. *The Economy of Agro-Industrial Complex*, 1, 16-21. Retrieved from https://econommeneg.btsau.edu.ua/sites/default/files/visnyky/economika/zadorogna_1-2014.pdf. (in Ukrainian)
24. Lopushnyak, H. (2010). Budget expenditures as a tool of state regulation of the social and economic development of Ukraine. *Democratic governance*, 6. Retrieved from <https://science.lpnu.ua/uk/dg/vsi-vypusky/vypusk-6-2010>. (in Ukrainian)
25. Podkhomnyi, O. M., & Zhurba, O. Yu. (2018). Budget expenditures as a tool of state regulation of social and economic development of Ukraine. *Bulletin of the Lviv university of trade and economics. Economic sciences*, 55, 18-23. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlca_ekon_2018_55_5. (in Ukrainian)
26. Dekhtyar, N. A., Boyarko, I. M., & Deineka, O. V. (2013). Assessment of the impact of changes in the volume of public expenditures on the economic growth of the member states of the European Union and Ukraine. *Bulletin of the Ukrainian academy of banking*, 1 (34), 121-125. (in Ukrainian)

The article was received by the editors 24.11.2022.

The article is recommended for printing 22.12.2022.

МАРКЕТИНГ

DOI: <https://doi.org/10.26565/2524-2547-2022-64-05>
UDC 004:005

Elena Shcherban

PhD (Economics), Associate Professor
Kharkiv Technological University «STEP»,
9/11, Malomyasnytska str., Kharkiv, 61010, Ukraine
elenascherban02@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-6886-7127>

APPLICATION OF INTERNET MARKETING IN ACTIVITY ENTERPRISES

Abstract. The article highlights the essence of Internet marketing, its role and opportunities in the distribution of goods and services. I determined the advantages of digital marketing in modern conditions. The purpose of the study is to consider the features of the use of Internet marketing tools, types of distribution channels, interaction with various spheres of consumer life, and to identify features that should be applied in the activities of enterprises. The automated system of information processes is a strategic factor of competition. The tools of interactive marketing are e-mail, promo site, website, mobile messages, and the use of e-commerce. At the current stage of informatization of society, this technology is the most significant in the complex of information solutions and is gradually absorbing all the above-listed information technologies of interaction. Channels that I considered as ways of promoting goods and services in a complex of marketing communications, indicating the advantages of each of them. The main advantages of digital marketing in modern conditions are interactivity; absence of territorial restrictions; easy access to resources; attraction of the target audience; the ability to quickly assess the promotion company being conducted and manage events in real time. The functions of interactive marketing are the study of sales; study of pricing; study of advertising; study of consumer wishes; assortment planning; sales promotion. The use of a system of Internet marketing tools will provide an opportunity to conduct business more effectively on the Internet, that is, to reduce production costs, carry out effective marketing research, automate the processes of buying and selling and informing customers, conduct market analysis, and increase the effectiveness of buyer-seller interaction. Companies large and small, despite the aforementioned difficulties, are quickly including interactive marketing in the list of marketing tools used. In the 21st century, interactive marketing will prove to everyone that it is capable of becoming a powerful tool for creating sustainable relationships with customers, improving sales performance, providing customers with information about the company and the products it manufactures, for more efficient and cheaper delivery of goods and services to end consumers.

Keywords: Internet Marketing, Marketing Activity, Internet, Information Technology, Communications, Usage Levels, Benefits, Profitability.

JEL Classification: M310; M370; M150; D330.

In cites: Shcherban, E. (2022). Application of internet marketing in activity enterprises. *Social Economics*, 64, 48-54. doi: <https://doi.org/10.26565/2524-2547-2022-64-05>

Introduction. The development of the Internet brings changes in marketing and affects the structure of the economy as a whole. The resulting transformation of business processes allows us to argue for the emergence of a global network economy. Its main elements are e-business, e-commerce, interactive marketing. The need to form the concept of interactive marketing arose relatively recently and is due to the wider use of Internet technologies in marketing activities.

The Internet is characterized by a significant number of peer relationships. This allows to create unique models and formats of cooperation of the participants of the global network. One of the important tasks of enterprise management is the correct application of Internet technologies. Therefore, the issue of adapting new knowledge and finding a new tool for harmonizing marketing activities in these conditions remains relevant. This justifies the need to allocate Internet marketing a separate place in marketing

activities, conduct research and develop recommendations for its practical application.

At the same time, in today's conditions of ever-increasing competition, accelerated technological development and socialization with the help of web resources, traditional marketing no longer brings the desired results and does not guarantee successful sales. There is no shortage of goods and services in the world, but there is a shortage of buyers. Companies, in turn, compete with each other for attention, so companies and corporations feel the need to implement new interactive marketing tactics to attract customers.

Nowadays, the marketing strategy of any enterprise is not complete without promotion on the Internet. Almost every company uses at least one online marketing tool. Internet marketing is a powerful tool for promoting goods and services, which, when properly used, can produce impressive results. This testifies to the relevance of the chosen direction of research.

Main goal of research. The purpose of research is to study the features of using Internet marketing tools, types of distribution channels, interaction with various areas of consumer life, and also to determine the characteristics that should be applied in the activities of enterprises.

Task of research. Consider features of using Internet marketing methods in sales.

Object of research. Channels of different types Internet marketing distribution.

Subject of research. Complex of theoretical, statistic and practice questions that associated with using different Internet marketing instruments

Literature review. Scientists: E. A. Paprocki (2014) was engaged in researching the problems of Internet marketing in the company's activities. By S. Semenyuk (2012) was determined essential of interactive marketing and its instruments; G. Wiedemann (2001) marked the beginning of a new era for direct and interactive marketing; S. M. Ilyashenko (2011) characterized modern tendencies of internet technologies using in marketing; similar work was carried out by Kirithi Kalyanam & Shelby McIntyre (2002), who summarized the taxonomy for e-marketing techniques; N. Sinha, V. Ahuja and Y. Medury (2011) came to the conclusion that electronic marketing facilitates the formation of consumer-brand loyalty; G. O. Shklyayeva (2014) was considered methodological directions of forming and administrating interactive marketing communications; O. Popov (2013) and T. Borisova (2017) described most effective internet-marketing instruments; V. Zanora (2018) outlined theoretical and methodological base of using marketing in internet; S. Kasyan and D. Yuferova (2020) proposed order for choosing internet-strategy; I. R. Zubenko (n.d.) invented perception and

meaning of e-commerce; A. Pavlenko (2003) described the essence of marketing under the conditions of market relations and competition; Ya. Fedorak (2007) – mobile marketing as new tendencies of internet marketing development; N. Hrynyk (2011) – development of mobile marketing in Ukraine; P. A. Orlov (2012) – marketing methodology; O. Shliaha (2019) perspectives and reality of mobile marketing; V. Mazurenko (n.d.) – development of mobile marketing in Ukraine; A. Shelestun (2014) – instruments of mobile marketing and others. But they do not consider in sufficient detail the specifics of the development of Internet marketing, as it is a relatively new and dynamic concept that requires study, given its underdevelopment in Ukraine. Currently, those companies that do not include this in their marketing plan are missing opportunities to attract a wider target audience with greater needs and opportunities.

Main research material. Today, information technologies is a leading tool for effective marketing activities, they have an important strategic importance for enterprises. It is the automated system of information processes that is a competition strategic factor. With the help of information technologies, it is possible to obtain a fairly large amount of information about the state of the market and other indicators necessary for marketing research, which determine the trajectory of promotion of goods and services demanded by consumers.

In connection with the Internet development and the growth of the interactive environment, most marketers no longer show the previous distrust, but perceive it as a new opportunity to attract users and establish a feedback relationship with them. In marketing, the possibilities of interactive media are increasingly used, which fundamentally changes the approach of companies to it and to communications. Currently, interactive marketing is used in both industrial and consumer markets. At the same time, it is necessary to note the active role of Internet users in this process, because the network allows them to get all the necessary information about the product they are interested in, share their impressions of the purchase or spend minimal time to search for information and direct purchase. Speaking of businesses, interactive marketing also allows you to lower prices and increase trade profitability. Accordingly, most market participants perceive their own Internet resource as a mandatory means of communication for promoting products, goods and services on the market. In this regard, progressive interactive tools are used in marketing activities, capable of both effectively positioning the company and brand, as well as forming consumer loyalty based on digital technologies, are becoming more and more popular.

In literature used terms "Internet marketing",

"interactive marketing" are. , "digital marketing".

Today interactive (or digital) marketing is a type of marketing activity that includes the use of various forms of digital channels to interact with consumers and other market participants (Semenyuk, 2012). Digital channels include television, radio, the Internet, social media, and more (Paprocki, 2014). Of course, digital marketing is most closely intertwined with online marketing, but it also uses other technologies that allow you to reach the target audience even in an offline environment (use of applications in phones, sms/mms, advertising displays on the street, etc.). Most often, digital marketing is perceived as the most obscure communication tool, companies are aware of its prospects in terms of phenomenal growth, but do not understand how to properly use and evaluate effectiveness, do not believe in the impact of digital communications on sales and do not fully understand what goals can be achieved with its help.

Research methodology. The main advantages of digital marketing in today's environment are interactivity; absence of territorial restrictions; easy access to resources; attraction of the target audience; the ability to quickly evaluate ongoing advertising campaigns and manage events in real time.

Interactive marketing is a type of direct marketing, the purpose of which is communication between the seller and the buyer for the promotion of a certain product, which includes the direct involvement of the latter in the process of marketing activities with the help of information technologies online.

The main tools of interactive marketing include email, advertising site, website, mobile messaging, use of e-commerce, etc. The lion's share of tools are connected to the Internet.

The revolution in information technology is changing the traditional way of doing business. Electronic commerce levels the playing field in conventional competition, allowing large and small companies to compete on the level of quality, price, assortment of goods and provides access to the global market (Shklyayeva, 2014). The importance of using Internet technologies in marketing is difficult to overestimate. At the current stage of informatization of society, this technology is the most significant in the complex of information solutions and is gradually absorbing all the above-mentioned interaction information technologies.

Define multiple levels of Internet usage. From the point of view of marketing, some of them can claim a real concept of full use of Internet technologies in marketing.

1. Using the Internet as a means of finding information and ordering goods and services. This is a rather passive way of using the Internet.

2. It allows you to get new information,

save time, but the possibilities of the Internet are much wider.

3. "Mandatory attendance". Having an organization website with information about the company and the products it offers.

4. Separation of the Internet into a "separate business".

5. Incorporating the Internet into the value chain.

At this level, the structure of the business itself is preserved, and although the Internet performs an auxiliary function, it allows to significantly increase its efficiency. It should be noted that this level of Internet usage reflects the real concept of e-business. Accordingly, the need to use the potential of digital (interactive) marketing is growing (Popov, 2013).

Interactive marketing has a two-way effect when the consumer is not a passive subject, but actively interacts with the company. This strategy of actively involving the user in marketing activities motivates a person not only to buy the product, but also to give a certain feedback about the product. Thus, interactive marketing fundamentally changed the role of buyers: they turned from passive observers into full participants in economic life (Yarlykov, 2013), thereby forming trusting relationships between the seller and the buyer. During communication with consumers, the business has the opportunity to study specific needs and desires, including by creating appropriate databases (Uspensky, 2003).

Functions of interactive marketing - sales research; price studies; advertising research; research of consumer wishes; assortment planning; sales promotion.

Interactive marketing interacts with a large number of spheres of human activity: music, advertising, banking, online auctions, etc.

The main channel of interactive marketing remains the Internet, which is considered as one of the methods of promotion in the complex of marketing communications - Internet advertising, e-mail, websites, search marketing. In general, brands have different effects on sales processes (and not only online) of different groups of goods and services (Pavlenko, 2003).

Main results. Product placement in online games involves integrating the advertised product or brand into the game. This is a technique of implicit (hidden) advertising, which consists in the fact that the props used by the characters have a real commercial counterpart. Usually shown the product or its logo, or the irrigation quality is mentioned. In game industry, most suitable are online games and business simulators, where the main elements of the online game are goods, services and brands. The benefits of product placement in online games ensure audience loyalty to the brands promoted in this way; allows establishing a high level of con-

tact between the advertiser and each user (Fedorak, 2007).

SMM (social media marketing - promotion in social networks) and SMO (social media optimization - site optimization for social networks) - includes the creation of your thematic group and its further promotion; attracting new members to the group; informing participants about the company's activities; maintaining interest in the group by posting content, invitations to various events of network participants, etc.

The advantages of advertising in social networks (Hrynyk, 2011) are the possibility of choosing a target audience with precise targeting; constant maintenance of contact with potential clients; the ability to inform customers about new company offers; increasing loyalty to the company.

Product rating and comparison sites are sites that specialize in product evaluations by experts or users. Here are editors' notes, demo videos, user ratings, and expert opinions. Reviews, as a rule, are both positive and negative. Advantages: positive impact on the company's reputation; achieve the "word of mouth" effect, which will result in increased sales.

Podcasting (from English Podcasting, from iPod and English Broadcasting — universal broadcasting, broadcasting) is the process of creating and distributing audio or video files (podcasts) in the style of radio and television broadcasts by the Internet (broadcasting by the Internet) (Fedorak, 2007).

Advantages of podcasting: it allows you to significantly increase the number of visits to the resource; the ability to present information in a more visual way; new opportunities for communication with target audiences¹.

According to the results of School of Engineering and Applied Sciences of Columbia University research, it is known that about 30% of companies consider blogs as a means of communication with potential customers. All blogs provide feedback to readers who can leave their comments below the blog post.

A blog is a type of dynamic thematic site on which communication between people takes place in the form of discussion of certain issues raised by the blog author or his visitors.

Advantages of blogs: The blog format is more convenient for group interaction than e-mail, instant messaging, etc.; the possibility of creating a virtual community on a certain topic. Unique, interesting content published on a blog can attract a fairly large audience and establish the reputation of its author as an expert in a particular field. This, in turn, will replenish the

ranks of his loyal customers and potential customers (Orlov, 2012).

Direct (direct) marketing - refers to the company's external activity on the Internet (outbound marketing - activity outside the site), that is, the distribution of the company's marketing message outside the site. In the digital environment, it acquires its own characteristics. It is mainly used in the form of personal e-mail, Skype, RSS, ICQ and other direct messages. Advantages of direct marketing: the recipients of the letters themselves register for the newsletter, which guarantees a targeted information impact; the possibility of establishing permanent business relations with users, measuring their reaction to relevant complaints; the possibility of obtaining a quick reaction of the market to the commercial proposals; high promptness of creating information messages and the possibility of their adjustment depending on the reaction of users.

e-CRM (Customer Relationship Management) systems – corporate internet service-type systems, with the help of which the company's communication systems with customers are brought to the Internet. The main task is to organize marketing, sales and service services according to the "customer". The Internet, as a new communication environment, allowed to expand the scope of use e-CRM systems and bring a new quality to them.

Advantages of e-CRM systems: provides collection of communications over the Internet and storage information about customers; allows you to make analytical conclusions based on accurate information and, on this basis, make effective decisions on interaction with customers; supports mailing, creation of lists by criteria; provides an individual approach to customer service with minimal costs².

In order to create the most objective statistics and cover all Internet marketing methods, was observed different branches of online sales and reviewed a lot of information channels, such: SEO, paid search advertising (like Google Ads), content and media advertising, banner advertising, SMM, Email marketing, referral (partner) marketing, teaser advertising.

Was analyzed Internet stores that represents the following areas of trade: auto goods (24.7%), electronics (21.2%), cosmetics (5.9%), furniture (11.8%), equipment and tools (10.1%), household appliances (17.6%), repairs (9.2%), sports goods (5.2%), household goods (16.5%), goods for children (10.9%), hobbies (5.6%), jewelry (5.1%), accessories (6.2%), software (4.2%).

¹ The problem of SMS-spam in Ukraine. 2010. URL: <http://mobileinsider.net/sms-spam-in-ukraine> (дата звернення: 09.09.2022).

² Mobile marketing. URL: http://uk.wikipedia.org/wiki/Mobile_marketing (дата звернення: 19.09.2022).

During our research we used data from such CMS services, which are used to create online store sites: OpenCart (20.6%), Bitrix (11.1%), CScart (11.5%), Horishop (4.5%), Joomla (5.9%), ImageCMS (6.1%), Prestashop (5.3%), Tilda (4%), nethouse (4.9%), VIS-À-VIS (4.2%), magazinus (5%), self-written (16.9%).

To organize work with customers, online stores use various CRM systems: Bitrix (18.8%) and 1C.

We concluded that in Ukraine the most popular marketplaces among participants are Rozetka (19.8%), Prom.ua (22.7%), Allo.ua (7.3%), F.ua (12%), Bigl.ua (4, 9%), Hotline (13.3%), price.ua (5%).

We discovered that business in our country the most actively used to promote their sites of the online stores by such Internet-marketing technology: SEO (76.5%), paid search advertising (82.4%), contextual media advertising (52.9%), banner advertising (17.6%), SMM (35.3%), email marketing (15.2%), referral (partner) marketing (23.5%), teaser advertising (6.2%). Regarding social networks, except for Facebook (Meta) - 82.4%, YouTube - 47.1% and Instagram - 76.5%, also actively use Twitter - 27.2%, Pinterest - 11.8%, Viber - 17.6%, Telegram - 29.4% LinkedIn - 5.6%. SEO and paid search advertising (Google Ads) bring the most profit among Internet marketing channels.

According to the current trends of online promotion, more traffic on the websites of online stores is brought by users of mobile devices.

Google Analytics data is analyzed every day. The greatest attention is paid to the following metrics: traffic growth (58.8%); number of new users (41.2%); growth in the number of transactions (52.9%); length of stay of visitors (23.5%); number of pages viewed (17.6%).

Among the usability indicators, the following metrics are monitored: percentage of rejections (58.8%); abandoned baskets (52.9%); screen scrolling (6.2%); events for a certain button (17.6%); clicks on elements (23.6%); se-

quence of clicks on pages (11.8%); users without a single click (26.3%)¹.

The use of a Internet marketing tools will allow you to conduct business on the Internet more effectively, that is, reduce the cost of products, conduct effective marketing research, automate the processes of buying and selling and informing customers, conduct market analysis and increase the effectiveness of buyer-seller interaction.

The use of Internet marketing tools motivates consumers to become full participants in economic life and formed lifelong relationships between seller and buyer. The types of Internet marketing distribution channels are defined and analyzed; their interaction with various spheres of life in relation to the introduction of the latter's advantages and increasing the effectiveness of their distribution and influence on various spheres of human activity

Companies large and small, despite the aforementioned difficulties, are quickly including interactive marketing in the list of marketing tools used. In the 21st century, interactive marketing will prove to all that it can become a powerful tool for building sustainable relationships with customers, improving sales, provide information to customers about the company and the products it produces, for more efficient and cheaper delivery of goods and services to end users.

Conclusions. The statistical data that was researched highlight the current trends in the development of Internet marketing and indicate their manifestations in Ukrainian E-commerce.

It's not so important in what field of online sales business work and how big Internet shop in Ukraine, there are general features of development and general directions of activity in the field of online marketing and website promotion: emphasis on mobile devices, careful monitoring of site performance indicators, active development of video marketing and the rapid growth of the usability influence.

REFERENCES

1. Paprocki, E. A. (2014). Use of the Internet in the organization of interactive marketing communications. *Vector science of TSU*, 4, 177–182. (in Ukrainian)
2. Semenyuk, S. (2012). Interactive marketing: state of development in Ukraine. *Galician Economic Bulletin*, 2(35), 87-95. (in Ukrainian)
3. Wiedemann, G. (2001). Opinion Pieces: Optimised marketing in the Internet age. *J Direct Data Digit Mark Pract*, 3, 7–10. doi: <https://doi.org/10.1057/palgrave.im.4340107>
4. Ilyashenko, S. M. (2011). Modern trends in the use of Internet technologies in marketing. *Marketing and innovation management*, II(4), 64–79. (in Ukrainian)
5. Kalyanam, K., & McIntyre, S. (2002). The e-marketing mix: A contribution of the e-tailing wars. *J. of the Acad. Mark. Sci*, 30, 487–499. doi: <https://doi.org/10.1177/009207002236924>
6. Sinha, N., Ahuja, V. & Medury, Y. (2011). Corporate blogs and internet marketing – Using consumer knowledge and emotion as strategic variables to develop consumer engagement. *J Database Mark Cust Strategy Manag*, 18, 185–199. doi: <https://doi.org/10.1057/dbm.2011.24>
7. Shklyeva, G. O. (2014). Interactive marketing communications in enterprise management. *Economic*

¹ Дослідження Ukraine`s eCommerce Digital Marketing. 2020. URL: <https://www.plerdy.com/ua/blog/ukraine-ecommerce-marketing-survey/> (дата звернення: 19.09.2022).

Nobel Herald, 1(7), 509–515. (in Ukrainian)

8. Popov, O. (2013). The Objective Laws of Enterprise Innovative and Investment Economic Development under Conditions of Forming the New Technological Mode. *Development economics*, 2(66), 65–70. (in Ukrainian)
9. Borisova, T. M. (2017). Internet Marketing instruments of non-profit organizations of Ukraine. *Marketing and Digital technologies*, 1, 2, 54-76. (in Ukrainian)
10. Zanora, V. O. (2018). Internet and digital marketing : theoretical and ethical foundations. *Black Sea Economic Studies*, 36(1), 117-120. (in Ukrainian)
11. Kasyan, S. Ya., & Yuferova, D. O. (2020). Management of internet marketing and communication strategies of high-tech enterprises and startup projects. *Economic space*, 161, 36-42. (in Ukrainian)
12. Zubenko, I. R. (2011). Psychological determinants of trust in electronic commerce. *Problems of general and pedagogical psychology*, XIII (7), 64-71. (in Ukrainian)
13. Pavlenko, A. F., & Vojchak, A. V. (2003). *Marketing*: Textbook. K.: KNEU. (in Ukrainian)
14. Fedorak, Ya. (2007). Mobile marketing – new trends in the development of Internet business. Retrieved from <http://blog.management.com.ua/item/250>. (in Ukrainian)
15. Hrynyk, N. (2011). Mobile marketing is our FUTURE! Retrieved from <https://www.mobilemarketing.com.ua/2011/02/22/mobilnij-marketing-nashe-majbutneh/>. (in Ukrainian)
16. Boichuk, I. V., & Muzyka, O. M. (2010). *Internet in marketing*: Textbook. K.: Center of educational literature. (in Ukrainian)
17. Orlov, P. A., Kosenkov, S. I., Prokhorova, T. P. et al. (2012). *Marketing: education. Manual. / . – Kh.: VD "INZHEK"*. (in Ukrainian)
18. Shliaha, O. V. (2019). Prospects for internet-marketing development. *Bulletin of the Odesa National University. Series: Economy*, 24(6), 95-99. doi: <https://doi.org/10.32782/2304-0920/6-79-16> (in Ukrainian)
19. Danylenko, M. I. (2014). Mobile marketing: realities and prospects. *Scientific Bulletin of Kherson State University*, 7(2), 172–175. (in Ukrainian)
20. Mazurenko, V., & Matvienko, N. (2011). Development of mobile marketing in Ukraine. *Marketing and Management of Innovations*, 4, II, 24-29. DOI: <https://doi.org/10.21272/mmi.2011.4.2-02> (in Ukrainian)
21. Shelestun, A. (2014). Modern tools of mobile marketing. *Scientific research of Ukrainian media content: social dimension*, 3, 41–46. (in Ukrainian)

The article was received by the editors 14.11.2022.

The article is recommended for printing 18.12.2021.

Щербань Олена Дмитрівна, кандидат економічних наук, доцент, Харківський технологічний університет «СТЕР», вул. Малом'ясницька, 9/11, Харків, 61010, Україна
 elenascherban02@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-6886-7127>

ЗАСТОСУВАННЯ ІНТЕРНЕТ-МАРКЕТИНГУ В ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ

У статті висвітлюється сутність Інтернет-маркетингу, його роль і можливості в розповсюдженні товарів і послуг. Визначено переваги цифрового маркетингу в сучасних умовах. Мета дослідження – розглянути особливості використання інструментів інтернет-маркетингу, типи каналів збуту, взаємодію з різними сферами споживчого життя та виявити особливості, які доцільно застосовувати в діяльності підприємств. Автоматизована система інформаційних процесів є стратегічним фактором конкуренції. Інструментами інтерактивного маркетингу є електронна пошта, промо-сайт, веб-сайт, мобільні повідомлення, використання електронної комерції. На сучасному етапі інформатизації суспільства ця технологія є найбільш значимою в комплексі інформаційних рішень і поступово поглинає всі перелічені вище інформаційні технології взаємодії. Її канали розглядаються як способи просування товарів і послуг у комплексі маркетингових комунікацій із зазначенням переваг кожного з них. Основними перевагами цифрового маркетингу в сучасних умовах є інтерактивність; відсутність територіальних обмежень; легкий доступ до ресурсів; залучення цільової аудиторії; можливість швидко оцінити промокомпанію, що проводиться, і керувати подіями в режимі реального часу. Функціями інтерактивного маркетингу є вивчення збуту; вивчення ціноутворення; вивчення реклами; вивчення побажань споживачів; планування асортименту; стимулювання збуту. Використання системи інструментів Інтернет-маркетингу надасть можливість більш ефективно вести бізнес в Інтернеті, тобто знизити витрати на виробництво, проводити ефективні маркетингові дослідження, автоматизувати процеси купівлі-продажу та інформування клієнтів, проводити аналіз ринку, а також підвищення ефективності взаємодії покупця і продавця. Великі та малі компанії, незважаючи на вищезазначені труднощі, швидко включають інтерактивний маркетинг у список використовуваних маркетингових інструментів. У 21 столітті інтерактивний маркетинг доведе всім, що він здатний стати потужним інструментом для створення стійких відносин із клієнтами, покращення ефективності продажів, надання клієнтам інформації

про компанію та продукти, які вона виробляє, для ефективнішої та дешевшої доставки товарів і послуг кінцевим споживачам.

Ключові слова: інтернет-маркетинг, маркетингова діяльність, Інтернет, інформаційні технології, комунікації, рівень використання, переваги, прибутковість.

JEL Classification: M310; M370; M150; D330.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Папроцький Е. А. Використання мережі Інтернет в організації інтерактивних маркетингових комунікацій. *Вектор науки ТГУ*. 2014. № 4. С. 177–182.
2. Семенюк С., Шпилик С. Інтерактивний маркетинг: стан розвитку в Україні. *Галицький економічний вісник*. 2012. № 2(35). С.87–95.
3. Wiedemann G. Opinion Pieces: Optimised marketing in the Internet age. *J Direct Data Digit Mark Pract*. 2001. Vol. 3. Pp. 7–10. DOI: <https://doi.org/10.1057/palgrave.im.4340107>
4. Ілляшенко С. М. Сучасні тенденції застосування інтернет-технологій у маркетингу. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2011. № 4(2). С. 64–74.
5. Kalyanam K., McIntyre S. The e-marketing mix: A contribution of the e-tailing wars. *J. of the Acad. Mark. Sci*. 2002. Vol. 30. Pp. 487–499. DOI: <https://doi.org/10.1177/009207002236924>
6. Sinha N., Ahuja V., Medury Y. Corporate blogs and internet marketing – Using consumer knowledge and emotion as strategic variables to develop consumer engagement. *J Database Mark Cust Strategy Manag*. 2011. Vol. 18. Pp. 185–199. DOI: <https://doi.org/10.1057/dbm.2011.24>
7. Шкляєва Г. О. Інтерактивні маркетингові комунікації у менеджменті підприємства. *Економічний нобелівський вісник*. 2014. № 1. С. 509–515.
8. Попов О. Об'єктивні закономірності інноваційно-інвестиційного розвитку економіки підприємства в умовах формування нового технологічного укладу. *Економіка розвитку*. 2013. № 2(66). С. 65–70.
9. Борисова Т. М. Інструменти Інтернет-маркетингу некомерційних організацій України. *Маркетинг і цифрові технології*. 2017. Т. 1, № 2. С. 54–76.
10. Занора В. О. Інтернет та цифровий маркетинг: теоретичні основи. *Причорноморські економічні студії*. 2018. Вип. 36(1). С. 117–120.
11. Касян С. Я., Юферова Д. О. Управління інтернет-маркетинговими комунікаційними стратегіями високотехнологічних підприємств і стартап-проектів. *Економічний простір*. 2020. № 161. С. 36–42.
12. Зубенко І. Р. Психологічні детермінанти довіри до електронної комерції. *Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України «Проблеми загальної та педагогічної психології»*. 2011. Вип. XIII (7). С. 64–71.
13. Павленко А. Ф., Войчак А. В. *Маркетинг : підручник*. К. : КНЕУ, 2003. 246 с.
14. Федорак Я. Мобільний маркетинг – нові тенденції розвитку інтернет-бізнесу. 2007. URL: <https://www.management.com.ua/blog/250> (дата звернення: 16.10.2022).
15. Нрунок, Н. (2011). Mobile marketing is our FUTURE! Retrieved from <https://www.mobilemarketing.com.ua/2011/02/22/mobilnijj-marketing-nashe-majbutneh/> (дата звернення: 16.10.2022).
16. Бойчук І. В., Музика О. М. Інтернет в маркетингу : підручник. К. : Центр учбової літератури, 2010. 512 с.
17. *Маркетинг : навч. посіб. для вищ. навч. закл. / [Орлов П. А. та ін.] ; Харк. нац. екон. ун-т. - Х. : ІНЖЕК, 2012. 525 с.*
18. Шляга О. В. Перспективи розвитку інтернет-маркетингу. *Вісник Одеського національного університету. Серія : Економіка*. 2019. Т. 24, Вип. 6. С. 95–99. DOI: <https://doi.org/10.32782/2304-0920/6-79-16>
19. Даниленко М. І. Мобільний маркетинг: реалії та перспективи / М. І. Даниленко // *Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер. : Економічні науки. - 2014. - Вип. 7(2). - С. 172-175.*
20. Мазуренко В. П., Матвієнко Н. О. Розвиток мобільного маркетингу в Україні. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2011. № 4, Т. II. С. 24-29. DOI: <https://doi.org/10.21272/mmi.2011.4.2-02>
21. Шелестун А. Сучасні інструменти мобільного маркетингу. *Наукові дослідження українського медійного контенту: соціальний вимір*. 2014. № 3. С. 41–46.

Стаття надійшла до редакції 14.11.2022 р.

Стаття рекомендована до друку 18.12.2022 р.

МЕНЭДЖМЕНТ

DOI: <https://doi.org/10.26565/2524-2547-2022-64-06>
UDC 330:378

Tugsuu Jargal*

Senior lecturer
tugsuu@mandakh.edu.mn
<https://orcid.org/0000-0002-9621-1798>

Oyun-Erdene Erdenebileg*

Senior lecturer
e.oyunerdene@mandakh.edu.mn
<https://orcid.org/0000-0001-7207-6547>

Nandintsetseg Shurentsetseg*

Senior lecturer
nandintsetseg@mandakh.edu.mn
<https://orcid.org/0000-0001-8080-812X>

Telmuun Zorig*

The Head of Department of Foreign Languages
telmuun@mandakh.edu.mn
<https://orcid.org/0000-0003-4770-2520>

*Mandakh University

18/1, Amarsanaa str., Bayangol District, 16th Khoroo, Ulaanbaatar City, 16040, POB/ 88, Mongolia

LEARNING STYLES ISSUES ON STUDENT PERFORMANCE IN THE FLIPPED CLASSROOM

Abstract. Many researchers point out that in the context of the digital transition, which is rapidly introducing all sectors of society, a flipped classroom is a necessary method to implement an outcome-based learning curriculum at the tertiary level to train prospective professionals who meet the needs of employers. Therefore, we believe that the basis for the successful introduction of learning is, firstly, to diagnose the student's learning style, and secondly, to determine the student's learning outcome in the 21st century based on 4Cs; being proficient communicators, creators, critical thinkers, and collaborators. By doing this, 41 second-year students from two different groups studying in Business Administration at Mandakh university were selected non-randomly and divided into three groups on the basis of their learning styles. The EFL learners' task performance is evaluated with the criteria (information and discovery, idea design, innovation, delivering an oral presentation, engaging in conversations and discussions) on the basis of 4Cs principles as variables. According to the data, Visual learners' critical thinking, Kinesthetic learners' creativity, and Audio learners' communication skills are dominant. Overall, we expect that the need for new pedagogical approaches in English classrooms to enhance students' essential skills in the 21st century, the flipped learning approach where the direct instruction in class-time and homework are reversed, has recently received significant attention from many language teachers, educators, and researchers. In today's academic world, one of the learning environments that have gained acceptance is the learning and teaching management system. A learning management system, also known as a virtual learning environment, course management system, or learning platform, is a collection of software tools and Web-based technology that support the organization, administration, delivery, monitoring, and management of online education and training programs as well as the evaluation of particular learning processes.

Keywords: **Visual Learner, Audio Learner, Kinesthetic Learner, 4Cs, Education Management, Student Engagement in Flipped-Learning.**

JEL Classification: A23; I21; I23.

In cites: Tugsuu, J., Oyun-Erdene, E., Nandintsetseg, Sh., & Telmuun, Z. (2022). Learning styles issues on student performance in the flipped classroom. *Social Economics*, 64, 55-62. doi: <https://doi.org/10.26565/2524-2547-2022-64-06>

Introduction. An educational manager's role involves making sure that you are supporting teaching and learning, which means giving teachers the resources they need to do their jobs properly and reacting to student requirements. Thus, learning should typically be a collaborative effort between a subject-matter expert instructor and a learner. As a result, the learning process requires two fundamental activities: the teacher imparting knowledge and the student actively participating and learning (Amresh, Carberry, & Femiani, 2013). These two activities result in two main modes of instruction or pedagogical models, namely traditional and flipped classroom approaches. In a traditional pedagogical paradigm, knowledge is often imparted in the classroom through lectures, tutorials, and so on, while students are expected to engage by doing homework and assignments outside of the classroom, typically at their homes (Mason, Shuman, & Cook, 2013). The flipped learning, on the other hand, is an emerging pedagogical model in which direct instruction moves from the group learning to the individual learning space, transforming into a dynamic, interactive learning environment in which the educator guides students as they apply concepts and engage creatively in the subject matter according to Bergmann (Bergmann & Sams, 2014). In other words, the flipped learning is an instructional method that allows a teacher to provide a learning material explaining the key concept of the topic to students and leaving the class time for more activity engagement under the teacher's guidance (Milman, 2012). Students may take notes for their questions and bring issues to class for more clarifications while getting a deeper understanding during learning activities in class. What's more, it encourages students to use critical thinking, analysis, and collaboration increasing more active engagement and devoting class time to discussing topics, answering questions, and practicing exercises (Mehring, 2015). The lecture time can be used primarily for evaluating students' knowledge and the instructors have the responsibility of fostering active learning through interactive activities. As a result, this approach boosts students' engagement and performance (Stone, 2012).

In recent years, "flipped learning" has been a feasible solution that offers a new pedagogical tendency in the field of ESP (Zahra & Mohsen, 2021). Since the emphasis has shifted from traditional teacher-centered to learner-centered approaches, researchers and methodologists have focused on developing teaching styles and

strategies that correspond to the dominant learning styles of the learners. One of the most important discoveries in education about learning styles is that students in language classrooms have different profiles. Celcia-Murcia (2001) stated learning styles as the general approaches that students use when learning a new language or any other subject, such as global or analytic, auditory or visual (Gilakjani, 2011). Furthermore, Curry Lynn defines "A learning style is a consistent mode of operation that reflects the underlying causes of behavior". It refers to the general area of interest concerning individual differences in cognitive approach and learning process (Curry, 1983).

Gilakjani depicted (Gilakjani, 2012) learning styles with varying educational and cultural backgrounds, personalities, and learning experiences, everyone's approach to learning a foreign language differs, resulting in varying degrees of success. Walter Burke Barbe and his colleagues identified three learning methods in the 1970s, which are now commonly referred to as Visual, Auditory, and Kinesthetic) VAK (Millsaps, 2019). Some students are visual learners, while others are auditory or kinesthetic learners. While students use all of their senses to absorb information, they appear to have preferences in how they learn best. Visual learners think in pictures and learn best through visual images. They rely on nonverbal cues such as body language from the instructor or facilitator to aid comprehension. Visual learners sometimes prefer to sit near the front of the classroom. They also take descriptive notes on the material being presented.

To grasp a new concept, auditory students prefer to listen to a lesson, a lecture, a podcast, or any other type of audio. They remember something they have heard much better than something they have seen. Music, pronunciation, reading aloud, and conversation will be far more effective than a curriculum that consists solely of reading and quizzes (Millsaps, 2019). Individuals who are kinesthetic learners learn best through an active "hands-on" approach. Kinesthetic learners gain knowledge by doing. Teachers must teach as many of these preferences as possible to help students learn (Syofyan, 2018).

Relevance of the Topic – Technology's rapid advancements are causing profound changes, particularly in higher education, while simultaneously calling for a shift from traditional teaching strategies. Therefore, instructors and researchers need to continually study and learn from various learning approaches in order to

successfully meet the 4Cs which require students to share ideas, work with others, think systematically, and develop ideas using imagination or flexibility, respectively. A lot of research papers have been published on how to best solve these problems from the point of view of teaching because the results of e-learning during the previous pandemic showed to the world that every student faced difficult learning challenges like habits, methods, and attitudes during the learning process. As a result, there is an opportunity to share experiences. The primary issue with Flipped learning, say the research studies, is the increased workload that teachers must bear in order to address students' poor adaptability, even though Flipped learning has a positive impact on lowering cognitive load, boosting motivation, and improving independent learning ability. Therefore, The Flipped classroom should be used in higher education since it is very advantageous in developing 21st-century abilities that refers to an educational reform aiming to provide the necessary skills for every student.

Problem – Is there a relationship between learning style and 4Cs outcomes in flipped classrooms? Flipped learning makes it more likely that students' independent learning styles and their learning strategies are the key to a successful outcome, demonstrating their 4Cs in both online and offline sessions, starting with creativity, cooperation, critical thinking, and communication, as opposed to traditional learning, in which students readily receive teacher-assisted summaries of information.

Research Objects – The participants of this study are 41 second-year students from two different groups studying business administration at Mandakh University were chosen non-randomly and identified through their learning styles with a VAK test followed to prepare a presentation on a given topic by three teams; V1, A1, and K1.

Research Aims – This article aims to identify some of the skills that are developing more or less in each student's learning style and to recommend some of the pedagogical and learning approaches that can be suggested for the flipped classroom. The following tasks will be carried out in order to achieve this goal:

- 1) to identify students learning styles with a VAK test;
- 2) to instruct them to prepare a presentation by teams on the basis of VAK test results;
- 3) to evaluate the task performance by criteria of 4Cs principles;
- 4) to propose a methodology for a flipped classroom.

Scientific contribution – The findings posed to evaluate the impact of learning styles relatively with 4Cs on student performance in the flipped learning. This study details our efforts to

investigate the effects of students' chosen learning styles on performance in flipped pedagogy and to experimentally validate the impact of flipped classrooms on student performance.

Practical significance – Our research addresses the issues on students' performance in the flipped classroom, thus the results of the paper can be used by lecturers, educators, mentors, teachers, students and self-learners, especially if the classroom setting is digitally oriented. The 21st-century students are looking to improve their 4C skills, which the flipped classroom offers better than any other methodology. Thus, this paper can be used by educators and students to improve the efficiency of the flipped classroom.

Research limitations – Since there is little or any prior studies on this topic, we might have narrowed or formulated our research aims and objectives addressing the significant relationships between flipped learning and 4Cs or learning styles in relevance with 4C's so that the level of emphasis of the study could be increased.

Literature review. The findings of scholars implementing flipped pedagogy in their classrooms have reported the following benefits including students' performance (Bradford, Muntean, & Pathak, 2014), efficient time management in a class (Ziegelmeier & Topaz, 2015), student participation and engagement (DeSantis, Van Curen, Putsch, & Metzger, 2015) based on qualitative observation. Though, the contradictory results of flipped classroom efficiency on student performance were validated by a few researchers after quantitative confirmation: neutral (Mason, Shuman, & Cook, 2013), positive (Bradford, Muntean, & Pathak, 2014), and negative impact (Moffett & Mill, 2014). However, there is a lack of previous studies evaluating the impact of learning styles relatively with 4Cs on student performance in flipped learning.

The 21st century learning

Modern science is shifting away from a subject-oriented approach and toward a problem-oriented one. Specialists from various fields combine their intellectual resources to solve problems. This contributes to out-of-the-box solutions to current problems. (Nadezhda) Nunan believes that such changes in teaching styles help students become more effective and dynamic learners and serve as the foundation for developing learner-centered approaches (Gulnaz, 2018).

The term "21st-century learning" refers to an educational reform that aims to provide every student with the necessary skills to face 21st-century challenges (Beetham & Sharpe 2013). It emphasized four key elements, which are known as the 4 C's: communication, collaboration, creativity, and critical thinking.

According to Urarat Parnrod (Parnrod, 2018) preparing various classroom activities for

diverse students is suggested based on 21st century skills learning. The concept of 21st century skills was developed in the United States in 2007 as an attempt to improve educational outcomes in order to prepare citizens of the United States for the demands of the twenty-first century workplace. The introduction of these skills has resulted in a fundamental shift in education's goals. As a result, numerous curriculum development plans and programs have been developed and implemented with the goal of integrating these skills (Saleh, 2019). However, some teachers have yet to fully grasp this concept and have chosen to continue teaching using outdated methods that do not benefit students (Tan Xin Yu, 2019). Critical thinking, communication, collaboration, and creativity are the four Cs skills that students need to fully participate in today's global community and put into classroom practice (Sohaya, 2020). All four of these items are required in a 21st-century classroom (Cooper, 2021).

The concept of critical thinking originated in the West, but it is now recognized as a necessary skill for 21st-century education worldwide. Critical thinking skills are important not only for professional success, but also for academic success. Critical thinking is a mental activity that involves formulating or solving problems, making decisions, understanding certain concepts, finding answers to questions, and finding relevant answers (Sohaya, 2020). Students who learn critical thinking develop other skills such as increased concentration, deeper analytical abilities, and better thought processing. Critical thinking abilities are a type of higher-order thinking ability. Students will become effective communicators, critical and dynamic thinkers, competent problem solvers, and experts in their fields as a result of gaining knowledge and demonstrating performance.

Collaboration is the second 21st century skill that has received a lot of attention in recent pedagogical theories and educational reforms. It implies a spirit of collaboration as well as a willingness to share responsibility and accountability. In the context of teaching and learning, it refers to students working together to achieve a common goal when each member has a role to play in completing tasks toward that goal (Saleh, 2019). Individual accountability is another important factor for successful collaboration. Every member should be personally responsible for performing his share and for helping others in completing their tasks. Promoting positive interaction among the members of the group through estimating each member's effort and praising achievements. This interaction can develop social skills of participating in discussions, challenging others' reasoning and conclusions and supporting and motivating others.

Since language is fundamentally a means of communication, and the primary goal of teaching and learning a language is to enable the learner to communicate in it, EFL classes have long been recognized as one of the most effective environments for enhancing students' communication skills. Communication in the context of 21st century skills, on the other hand, has a more complex dimension than it did in the 20th century. According to Miller (1996), communication remains the social glue that holds nations, corporations, scientific disciplines, and families together in the twenty-first century, and some aspects of communication, both oral and written, have not changed. Nonetheless, the growing adoption of new technologies such as video conferencing, multimedia, and internet technologies has dramatically altered communication in the twenty-first century. Communication is still defined as the ability to share ideas, as it was in the previous era (Pardede, 2020).

Another of the four Cs is creativity, in the classroom can mean a variety of things. Different learning styles are well-known to many teachers. Therefore, educators must be aware of these differences and implement a variety of activity types in the classroom in order to foster student creativity. Allowing students to be creative requires teachers to be adaptable and to provide students with options whenever possible. Finally, problem-solving activities in the classroom help to naturally develop creativity. Students are challenged to solve complex problems, and they are given the opportunity to think about the problem in novel and creative ways (Halvorsen, 2018).

4Cs which require students to share ideas, work with others, think systematically, and develop ideas using imagination or flexibility, respectively. As a result, assigning tasks that require students to work in groups or individually could be one way to serve students with different learning styles who have different preferences or characteristics while learning. While learning, different preferences or characteristics may emerge.

Research methodology. This study was conducted by diagnosing the learning style of the undergraduate 41 second-year students studying ESP at Mandakh University with a VAK test which is commonly used to classify learners' three aspects as visual, auditory, and kinesthetic. Students may not be able to fully agree with the final result, as all three answers to the VAK test can sometimes be chosen, and the teacher advised them to choose the most appropriate answer, noting that there are mixed versions of the VAK test. The students were divided into five groups A1, V1, and K1, K2, K3 with similar learning styles. Within the framework of the Professional English-2 course, a

video lesson with short text with instructor's explanation, listening, vocabulary and comprehension exercises, were posted in the Moodle training system. In order to complete this task, the teams were reminded to work as a team in the process of preparing a presentation on a given topic individually or as a group, seeking and processing the information from other sources, improving target language knowledge and skills, designing a presentation and deliver-

ing it. The performance of these 5 groups was assessed on a scale of 1 to 5 based on the criteria of working with information according to the 4C model, to measure how students differed in their creative, critical, collaborative, and communicative skills.

Main results. The table (1) shows that the students' responses: 19.5% Visual, 17% Auditory and 58.5% kinesthetic/tactile.

Table 1. Students Dominant Styles

Type of Learning Style	Students' Responses
Visual Learning Style	19.5%
Auditory Learning Style	17%
Kinesthetic/ tactile Learning Style	58.5%

On the scheduled day, 5 teams presented their presentations and scored 1-5 scales according to the criteria after 2 weeks studying individually and in groups according to their own learning styles. In addition, the results of the VAK test, which was used to test the information retrieval and processing attitudes of students in each of the three different learning styles, confirmed that their learning patterns were similar. For example, the following results were obtained from the list of actions to be taken when learning something. The table compares the selected actions from the list with the most frequency.

The figures in the table 3 below show that the V1 group received the highest scores for their creativity, A1 group for their collaboration and the K1, K2, and K3 groups for their creativity and collaboration skills. Interestingly, critical thinking was rated significantly lower in all five groups.

This research was qualitative research that aimed to find out how these forty-one participants inserted the value of 4C skills in learning ESP in Accounting and interviewed and observed to obtain data before being discussed in this study. From the findings, it is known that lecturers enter the 4C values in various ways. First, students understand the importance of critical thinking by employing problem-based learning methods in which the lecturer presents various scenarios for students to solve. Lecturers employ project-based learning to teach creative thinking abilities, which requires students to provide creative ideas during the project completion process. Students develop cooperation abilities by completing group or pair assignments that require them to work together on tasks. Finally, students emphasize the importance of communication in practically every meeting, from discussions in classroom forums to major role-playing tasks.

Table 2. Participants Characteristics of Learning Styles

A1 - Auditory Learning Style	V1 - Visual Learning Style	K1 - Kinesthetic Learning Style
<ul style="list-style-type: none"> - Talk frequently, to self and to others - Prefer spoken directions - Have difficulty concentrating in noisy environments - Enjoy lectures and discussions - Remember names, not faces - Express emotion by tone and volume of voice - Musically minded 	<ul style="list-style-type: none"> - Write things down /Taking notes - Copy what's on the board - Write key words / Make lists - Create visual reminders - Use mind maps to summarize - Watching videos - Using highlighters, underlining, flashcards 	<ul style="list-style-type: none"> - Move around a lot - Prefer not to sit still - Move a lot while studying - Like to participate in learning - Like to do things rather than read about them - Do not prefer reading - Do not spell well - Enjoy problem solving by doing - Like to try new things - Talk with hands or gestures - Select clothes according to comfort - Like to touch objects

Table 3. Students Dominant Styles

Group with similar learning style	Creativity	Critical Thinking	Collaboration	Communication
A1 - Auditory Learning Style	2.24	1.09	3.92	2.55
V1 - Visual Learning Style	3.56	1.15	3.12	2.0
K1 - Kinesthetic Learning Style	3.04	1.55	3.53	2.89
K2 - Kinesthetic Learning Style	3.07	1.71	2.96	2.44
K3 - Kinesthetic Learning Style	3.33	1.04	3.12	2.16
Total	15.24 / 3.048	6.54 / 1.308	16.65 / 3.33	12.04 / 2.408

The direct relationship between supportive and inhibiting factors in the implementation of the 4C skills was not investigated in this study. However, in order to elaborate further, the student's submitted information relevant to the criteria thought to be important. The findings of the study revealed three characteristics that encouraged students to participate in the classroom implementation of the 4C abilities. Mutual support among students, teachers' assistance to students, and teachers' understanding of the 4C skills concept were the variables. Those three variables, according to the students, considerably boosted the execution of the 4C skills in the ESP flipped classroom.

Conclusion. This paper reports our effort to empirically validate the effect of flipped classroom on student performance; and to investigate if student preferred learning style impact performance in flipped pedagogy. We conducted an experiment with a total of 41 students, 7 of whom with Visual Learning Style, 8 of whom with Auditory Learning Style and 24 of whom with Kinesthetic Learning Style the experiment group (flipped classroom). Although correlations

between learning style and type of assessment were statistically significant in some cases, they generally appeared to be weak, and in most assessments there was no correlation. Therefore the conclusions for this study is that overall academic performance is not influenced by learning style. Furthermore, the findings show that communication is linked to teamwork. Students' ability to interact can be boosted as much as feasible by allowing them to communicate both online and in person. In addition, critical thinking is linked to creativity since many activities involving critical thinking necessitate imagination in order to achieve the lesson's objectives. This is due to the type of the learning activities that the lecturer uses and designs. Finally, the data reveal that students demonstrated their 4Cs in both online and offline sessions, beginning with creativity, cooperation, critical thinking, and communication. The flipped classroom should be used in pre-service teachers' higher education since it is very advantageous in developing 21st-century abilities that will help them pursue their future careers as teachers and other professions.

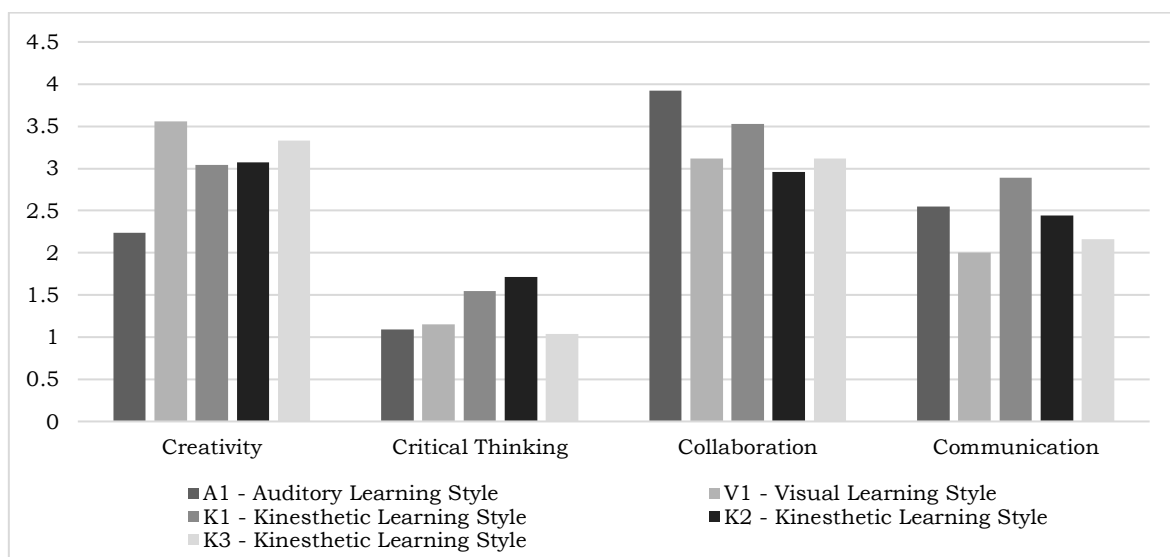

Fig. 1. Factors of 4Cs Skills Implementation

REFERENCES

1. Amresh, A., Carberry, A. R., & Femiani, J. (2013). Evaluating the effectiveness of flipped classrooms for teaching cs1. *2013 IEEE Frontiers in Education Conference (FIE)*, (pages. 733–735). doi: <https://doi.org/10.1109/FIE.2013.6684923>
2. Abbas Pourhossein Gilakjani, S. M. (2011). *The Effect of Visual, Auditory, and Kinaesthetic Learning Styles on Language Teaching*. Pinang, Malaysia.
3. Bergmann, J., & Sams, A. (2014). *Flipped learning: Gateway to student engagement*. International Society for Technology in Education. International Society for Technology in Education: Eugene, Oregon and Washington, DC, 2014.
4. Cohen, A. D. (2003). The learner's side of foreign language learning: where do styles, strategies, and tasks meet? *International Review of Applied Linguistics in Language Teaching*, 41, 279-291. doi: <https://doi.org/10.1515/iral.2003.013>
5. Cooper, B. (2021). *simpleK12*. Retrieved from <https://www.simplek12.com/learning-theories-strategies/4cs-21st-century-skills/>.
6. Cunningham, U. (2016). Language pedagogy and non-transience in the flipped classroom. *Journal of Open, Flexible and Distance Learning*, 20 (1), 44-58.
7. Curry, L. (April, 1983). *An Organisation of Learning Styles Theory and Constructs*.
8. Diaz, C. (July, 1992). *Multicultural Education for the 21 st century*.
9. Mason, G. S., Shuman, T. R., & Cook, K. E. (2013). Comparing the Effectiveness of an Inverted Classroom to a Traditional Classroom in an Upper-Division Engineering Course. *IEEE Transactions on Education*, 56, 430–435. doi: <https://doi.org/10.1109/te.2013.2249066>
10. Gilakjani, A. P. (February, 2012). *Visual, Auditory, Kinaesthetic Learning Styles and Their Impacts on English Language Teaching*. Lahijan, Iran. doi: <https://doi.org/10.5296/jse.v2i1.1007>
11. Gulnaz, F. (2018 оны December). *Learning Styles: Preferred Learning Choices and Behaviors of Saudi Male and Female EFL Learners*. Saudi Arabia. doi: <https://doi.org/10.22555/joed.v5i2.1847>
12. Halvorsen, A. (2018). *21st Century Skills and the “4Cs” in the English*. Oregon.
13. DeSantis, J., Van Curen, R., Putsch, J., & Metzger, J. (2015). Do students learn more from a flip? an exploration of the efficacy of flipped and traditional lessons. *Interactive Learning Research*, 26, 39–63.
14. Moffett, J. & Mill, A. C. (2014). Evaluation of the flipped classroom approach in a veterinary professional skills course. *Advances in medical education and practice*, 5, 415. doi: <https://doi.org/10.2147/amep.s70160>
15. Ziegelmeier, L. B., & Topaz, C. M. (2015). Flipped calculus: A study of student performance and perceptions. *PRIMUS*, 25, 847–860. doi: <https://doi.org/10.1080/10511970.2015.1031305>
16. Bradford, M., Muntean, C., & Pathak, P. (2014). An analysis of flip-classroom pedagogy in first-year undergraduate mathematics for computing. *Frontiers in Education Conference (FIE)*, (pages: 1–5). doi: <https://doi.org/10.1109/fie.2014.7044072>
17. Mehring, J. (2015). *An exploratory study of the lived experiences of Japanese undergraduate EFL*. Unpublished Doctoral Dissertation. Pepperdine University: Malibu. doi: <https://doi.org/10.17759/jmfp.2015040208>
18. Millsaps, J. (March 2019). *Alo7love to learn*. Retrieved from <https://blog.alo7.com/esl-teaching-strategies-auditory-learners/>.
19. Milman, N. B. (2012). The flipped classroom strategy: What is it and how can it best be used? *Distance Learning*, 9.
20. Nadezhda, P. (March 2013). ESP Teaching at the institutions of higher education in modern Russia: Problems and perspectives. Balakovo, Russia. doi: <https://doi.org/10.2139/ssrn.2232203>
21. Pardede, P. (February 2020). Integrating the 4Cs into EFL Integrated Skills Learning. *Journal of English Teaching*, 6 (1). doi: <https://doi.org/10.33541/jet.v6i1.190>
22. Parnrod, U. (February 2018). *Relationships between Students' Learning Style and Their Academic Achievement for English Courses*. Bangkok, Thailand.
23. Radhwan Hussein Ibrahim, D.-A. H. (2016). Assessment of visual, auditory, and kinesthetic learning style among undergraduate nursing students. doi: <https://doi.org/10.14419/ijans.v5i1.5124>
24. Saleh, D. S. (October 2019). *4Cs in the EFL Classroom*.
25. Saleh, S. E. (October 2019). *21-century skills in the EFL classroom: Conceptions, Challenges and Implementation*. Libya.
26. Sohaya, E. M. (2020). *Blended Learning and 4Cs: Trends in the New Normal Life of Education, Globalization and the Next Decade*. Medan, Indonesia. doi: <https://doi.org/assehr.k.201124.019>
27. Stone, B. B. (2012). Flip your classroom to increase active learning and student engagement. *International Annual Conference on Distance Teaching & Learning*, Madison.
28. Syofyan, R. (2018). *The Impact of Visual, Auditory, and Kinesthetic Learning Styles on Economics*. Padang, Indonesia. doi: <https://doi.org/piceeba-18.2018.17>
29. Tan Xin Yu, W. M. (September 2019). *Integration of 21st Century Learning Skills (4C Elements) in Interventions to Improve English Writing Skill Among 3K Class Students*. Malaysia. doi: <https://doi.org/10.11114/ijce.v2i2.4498>
30. Xu, W. (2011). *Learning Styles and Their Implications in Learning and Teaching*. China.
31. Zahra, R., & Mohsen, Sh. (2021). The Effect of Flipped Classroom on Iranian ESP Students' Vocabulary. *International Journal of Foreign Language Teaching & Research*, 9.

The article was received by the editors 09.09.2022.

The article is recommended for printing 30.11.2022.

Тугсуу Джаргал*, старший лектор
tugsuu@mandakh.edu.mn
<https://orcid.org/0000-0002-9621-1798>

Оюн-Ердене Ерденебілег*, старший лектор
e.oyunerdene@mandakh.edu.mn
<https://orcid.org/0000-0001-7207-6547>

Нандінцег Шуренцег*, старший лектор
nandintsetseg@mandakh.edu.mn
<https://orcid.org/0000-0001-8080-812X>

Телмуун Зоригт*, завідувач кафедри іноземних мов
telmuun@mandakh.edu.mn
<https://orcid.org/0000-0003-4770-2520>

*Мандахський університет
вул. Амарсана, 18/1, район Баянгол, 16 Хороо, Улан-Батор, 16040, РОВ/ 88, Монголія

ПРОБЛЕМИ СТИЛІВ НАВЧАННЯ В КОНТЕКСТІ УСПІШНОСТІ СТУДЕНТА В ПЕРЕВЕРНУТОМУ КЛАСІ

Багато дослідників зазначають, що в контексті цифрового переходу, який швидко впроваджує всі сектори суспільства, перевернута класна кімната є необхідним методом впровадження навчальної програми, орієнтованої на результати, на вищому рівні для підготовки майбутніх професіоналів, які відповідають потребам роботодавців. Тому ми вважаємо, що основою успішного впровадження навчання є, по-перше, діагностика стилю навчання учня, по-друге, визначення результату навчання учня в XXI столітті на основі 4Cs; будучи досвідченими комунікаторами, творцями, критичними мислителями та співавторами. Таким чином, 41 студент другого курсу з двох різних груп, які вивчають бізнес-адміністрування в університеті Мандах, були обрані не випадковим чином і розділені на три групи на основі їхніх стилів навчання. Виконання завдань учнів EFL оцінюється за критеріями (інформація та відкриття, дизайн ідеї, інновація, виступ з усною презентацією, участь у бесідах та дискусіях) на основі принципів 4Cs як змінних. Згідно з даними, домінуючими є критичне мислення візуальних учнів, креативність кінестетичних учнів та комунікативні навички аудіо учнів. Загалом ми очікуємо, що потреба в нових педагогічних підходах у класах англійської мови для вдосконалення основних навичок учнів у 21 столітті, підхід до перевернутого навчання, коли пряме навчання під час уроків і домашнє завдання змінюються, нещодавно привернули значну увагу багатьох мов вчителів, вихователів та дослідників. У сучасному академічному світі одним із середовищ навчання, які отримали визнання, є система управління навчанням і викладанням. Система керування навчанням, також відома як віртуальне навчальне середовище, система керування курсами або навчальна платформа, — це набір програмних інструментів і веб-технологій, які підтримують організацію, адміністрування, надання, моніторинг і управління онлайн-освітою та навчанням. програми, а також оцінювання окремих процесів навчання.

Ключові слова: візуальний учень, аудіо учень, кінестетичний учень, 4Cs, менеджмент освіти, залучення учнів до перевернутого навчання.

JEL Classification: A23; I21; I23.

Стаття надійшла до редакції 09.09.2022 р.
Стаття рекомендована до друку 30.11.2022 р.

ФІНАНСИ

<https://doi.org/10.26565/2524-2547-2022-64-07>
УДК 336.02

Катерина Віталіївна Орехова*

кандидат економічних наук, доцент
orikhova@karazin.ua
<https://orcid.org/0000-0003-0214-2750>

Олена Григорівна Головка*

кандидат економічних наук, доцент
olena.golovko@karazin.ua
<https://orcid.org/0000-0001-6502-4562>

Павло Іванович Гайда

кандидат військових наук, старший науковий співробітник, доцент
Сумський державний університет,
вул. Римського-Корсакова, 2, Суми, 40007, Україна
info@kvp.sumdu.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0003-0652-8685>

* Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна,
майдан Свободи, 4, Харків, 61022, Україна

СТРАТЕГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА В УМОВАХ COVID-19

Поширення пандемії Covid-19 вимагає від сучасних підприємств побудови інтегрованої системи забезпечення фінансової безпеки. Головними завданнями забезпечення фінансової безпеки підприємств в умовах коронавірусу в Україні є: приведення нормативно-правових актів, що регулюють здійснення економічної діяльності до вимог Європейського Союзу; розробка та реалізація державної політики у сфері запобігання та подолання наслідків пандемії Covid-19; інформування підприємств про програми державної допомоги; використання підприємствами сучасних цифрових технологій; поглиблений аналіз світових, державних та внутрішніх загроз економічної діяльності підприємств у поточному та майбутньому періодах. В період карантину багато підприємства зазнали збитків, у зв'язку із вимушеною бездіяльністю. Однак, стабілізаційні заходи щодо підвищення фінансової безпеки потрібні не лише для цих підприємств. Вони необхідні й для розвитку пріоритетних сфер господарювання, впровадження інноваційних технологій виробничої діяльності, які характеризуються ресурсозбереженням. Отже, в сучасних умовах, основною складовою в процесі прийняття обґрунтованих управлінських рішень щодо підвищення фінансової безпеки підприємства, є врахування, окрім традиційно існуючих ризиків економічної діяльності, й ризиків, що обумовлені пандемією Covid-19. Метою дослідження є розроблення наукового підходу до стратегічного забезпечення фінансової безпеки підприємства в умовах Covid-19. Запропонований в статті науковий підхід до стратегічного забезпечення фінансової безпеки підприємства в умовах Covid-19, в основу якого покладено виявлені взаємозв'язки між фінансовою безпекою та ризик-менеджментом, антикризовим управлінням, комплаєнсом, дозволить фінансовим менеджерам удосконалити сучасну практику управління економічною діяльністю підприємства. Загалом запропонований підхід спрямований на покращення стратегічного розвитку підприємства та корпоративного управління ним в умовах мінливого збурення навколишнього середовища. Стратегічне забезпечення фінансової безпеки підприємства базується на стратегічному управлінні, яке повинно включати ряд елементів: стратегічний аналіз, стратегічне планування, контролінг, бюджетування і аудит. Стратегічний аналіз передбачає комплексне дослідження позитивних і негативних факторів, які можуть вплинути на економічне та фінансове становище підприємства у перспективі, а також шляхів досягнення стратегічних цілей підприємства.

Для здійснення стратегічного аналізу фінансової безпеки підприємства доцільно використовувати такі методи: SWOT-аналіз, PEST-аналіз і SNW-аналіз, методи експертних оцінок, метод розробки сценаріїв розвитку подій, поглиблене визначення яких є предметом подальшого дослідження авторів цієї статті.

Ключові слова: **Covid-19, фінансова безпека, стратегія, фінансові ризики, комплаєнс, антикризове фінансове управління.**

JEL Classification: G32; M21; P12.

Як цитувати: Орехова, К. В., Головка, О. Г., & Гайда, П. І. (2022). Стратегічне забезпечення фінансової безпеки підприємства в умовах COVID-19. *Соціальна економіка*, 64, 63-78. doi: <https://doi.org/10.26565/2524-2547-2022-64-07>

In cites: Oriekhova, K., Golovko, O., & Gayda, P. (2022). Strategic provision of enterprise financial security in COVID-19 conditions. *Social Economics*, 64, 63-78. doi: <https://doi.org/10.26565/2524-2547-2022-64-07> (in Ukrainian)

Вступ. У сучасних економічних умовах діяльність підприємств, незалежно від форми власності та організаційно-правової форми господарювання, схильна до постійного ризику та загроз, які пов'язані з посиленням впливу факторів зовнішнього та внутрішнього середовища на їх функціонування. Постійне підвищення ризикованості економічної діяльності може призвести до значного зниження рівня фінансового стану підприємства, а в майбутньому – до банкрутства, і потребує від кожного економічного агента створення та реалізацію системи фінансової безпеки.

Ризики та загрози фінансової безпеки впливають на характер здійснення економічної діяльності підприємств. Основною комплексною характеристикою економічної діяльності підприємства є його фінансовий стан, який визначає конкурентоспроможність, потенціал у діловому співробітництві, а також оцінює, якою мірою гарантовані економічні інтереси самого підприємства та його партнерів у фінансовому та виробничому відношенні.

Різноманітність ризиків і загроз фінансового середовища для економічних агентів, варіативність інтересів різних груп учасників фінансових відносин потребують виявлення причинно-наслідкових зв'язків, що вимагає застосування системного підходу як на рівні держави, так і на рівні суб'єктів господарювання.

Фінансово-економічна криза 2008-2013 років, пандемія 2020-2021 років виявила істотні проблеми багатьох країн Європи: ріст боргів національних економік; недостатність та неефективність регулятивних процедур і процесів; відсутність системного підходу до вирішення цих проблем.

Водночас існує головна (первинна) об'єктивна суперечність між стратегією розвитку підприємств, включаючи їх операційну діяльність, і можливостями фінансового забезпечення. Дія цієї суперечності є рушієм фінансової безпеки підприємства.

В умовах нестабільності та суперечли-

вості трансформаційних процесів, посилення глобальних кризових явищ, зростання рівня невизначеності та впливу фінансових ризиків на фінансову систему країни, одним з основних завдань науки і практики стає розробка ефективного наукового підходу до стратегічного забезпечення фінансової безпеки підприємства в умовах Covid-19. Це дозволить протидіяти появі негативних наслідків ризиків і загроз та сприяти досягненню фінансової рівноваги суб'єктів фінансових відносин і створювати фінансовий потенціал розвитку на довгострокову перспективу.

Метою дослідження є розроблення наукового підходу до стратегічного забезпечення фінансової безпеки підприємства в умовах Covid-19.

Для досягнення мети поставлені та вирішені такі завдання:

- з'ясувати теоретичні засади стратегічного забезпечення фінансової безпеки підприємства;
- виконати оцінювання стратегічного забезпечення фінансової безпеки підприємства;
- розробити заходи з попередження зниження рівня фінансової безпеки підприємства в умовах Covid-19.

Об'єктом дослідження є процес стратегічного забезпечення фінансової безпеки підприємства. Предметом дослідження є теоретичні засади та прикладні аспекти щодо стратегічного забезпечення фінансової безпеки підприємства в умовах Covid-19.

Огляд літератури. Одним із чинників, що перешкоджають реалізації ефективною діяльності підприємства, виступають ризики. Ризик – це невіддільна частина процесу стратегічного управління; його неможливо уникнути, але можна і потрібно враховувати (Azarenkova, Golovko, Oriekhova, Hnyr, & Klerikova, 2020, с. 132). У загальному розумінні ризик є можливістю настання в процесі реалізації прийнятих рішень несприятливих для суб'єкта господарювання наслідків.

Управління фінансовим ризиком є дією управляючої підсистеми на потенціал підприємства, що трансформує його структуру і поведінку у бік упорядкування грошових потоків шляхом взаємодії підприємства з суб'єктами невизначеного зовнішнього середовища. При цьому слід зауважити, що фінансовий ризик – явище динамічне, яке змінює власні кількісні характеристики в процесі розвитку підприємства на різних стадіях життєвого циклу (Єпіфанов, Пластун, & Домбровський, 2009, с. 201).

Для удосконалення управління фінансовим ризиком, а також чинників фінансового ризику, необхідно розробити стратегію організації взаємодії суб'єкта господарювання з зовнішнім та внутрішнім оточенням, у результаті запровадження якої знизиться рівень фінансового ризику. Під стратегією управління фінансовим ризиком розуміють напрями й способи використання засобів для досягнення поставленої цілі. Кожному способу відповідає визначений набір правил і обмежень для ухвалення кращого рішення. Стратегія допомагає сконцентрувати зусилля на різних варіантах рішення, які не суперечать генеральній лінії стратегії, і відкинути всі інші варіанти. Після досягнення поставленої цілі дана стратегія припиняє своє існування, оскільки нові цілі висувують необхідність розроблення нової стратегії (Загорельская, 2015, с. 7).

Стратегія управління фінансовими ризиками підприємства ґрунтується на формуванні сукупності цілеспрямованих управлінських рішень, що забезпечують підготовку, оцінку і реалізацію програми стратегічного фінансового розвитку підприємства (Azarenkova, Golovko, Oryekhova, Salenko, & Maiboroda, 2020, с. 228).

Основною стратегічною метою управління фінансовими ризиками можна визначити завдання захисту підприємства від несприятливого впливу факторів зовнішнього середовища, оптимізації внутрішнього середовища в системі забезпечення фінансової безпеки підприємства. У процесі розроблення стратегії управління фінансовими ризиками підприємства потрібно виокремити суб'єкти та об'єкти управління (Барановський, 2004, с. 323).

Суб'єктами управління фінансовими ризиками підприємства виступають фінансові менеджери з ризику, в обов'язки яких входить: обґрунтування доцільності здійснення ризикових операцій; ідентифікація та оцінка фінансових ризиків; вибір способів уникнення фінансових ризиків та методів їх зниження; контроль за рівнем фінансових ризи-

ків та їх нейтралізація (Копилюк, Тимчишин, & Музичка, 2021, с. 83). Об'єктами управління фінансовими ризиками підприємства є ризикові вкладення капіталу в різні фінансові й нефінансові активи і система фінансових відносин, яка склалася в процесі забезпечення його фінансової безпеки (Марина, Єланська, Петренко, 2019, с. 120).

У кожному конкретному випадку вибір стратегії управління фінансовими ризиками має здійснюватися суб'єктами господарювання з врахуванням ряду факторів, таких як наявність вільних фінансових ресурсів, тип організаційної структури підприємства, стадія життєвого циклу продукції й організації (Мельник, 2019, с. 10; Fandella, Ceccarossi, & Attinà, 2022, с. 334).

У процесі управління фінансові менеджери цілеспрямовано впливають на об'єкти управління в межах своїх управлінських функцій. До основних функцій суб'єкта управління фінансовими ризиками в системі забезпечення фінансової безпеки підприємства відносять планування, організацію, мотивацію і контроль (Крутова, Лачкова, & Ставерська, 2017, с. 189).

Як зазначає Ю. Самура (Самура, 2018, с. 730), функція планування полягає у прогнозуванні ймовірності можливих втрат за альтернативних варіантів здійснення фінансово-господарських операцій (Хімич, Винник, Константюк, Тимошик, Юрик, 2021, с. 155). Організаційна функція полягає у створенні спеціальних підрозділів для управління фінансовими ризиками, визначенні функціональних обов'язків окремих фінансових менеджерів і спеціалістів з питань страхування, координації їх дій (Краснокутська & Коптева, 2019).

Функція мотивації пов'язана зі стимулюванням зацікавленості фінансових менеджерів у здійсненні фінансового моніторингу за рівнем ризикованості окремих операцій і виробленням ефективного механізму реагування на небажані тенденції економічного розвитку з метою мінімізації фінансових втрат (Гайдуков & Шуміло, 2021, с. 88). Контрольна функція передбачає перевірку організації роботи зі зменшення ризиків, оцінку ефективності здійснених заходів з нейтралізації ризиків, оперативне втручання у перебіг фінансових процесів з метою своєчасного запобігання ризиковим подіям (Шевченко-Перепьолкіна, 2020, с. 10).

Управління фінансовими ризиками в процесі забезпечення фінансової безпеки має здійснюватися за певними правилами, принципами та на основі відповідних методів управління.

Методологія дослідження. Методологічний інструментарій даної статті склали такі методи:

- дедуктивний метод (для з'ясування етапів стратегічного управління фінансовими ризиками в процесі забезпечення фінансової безпеки підприємства);

- порівняння та опис (для визначення методів стратегічного забезпечення фінансової безпеки підприємства);

- аналіз та системний метод (для обґрунтування заходів з попередження зниження рівня фінансової безпеки підприємства);

- узагальнення (для структурування переліку soft skills працівників для забезпечення фінансової безпеки підприємства).

Також використано графічний (для унаочнення етапів стратегічного управління фінансовими ризиками в процесі забезпечення фінансової безпеки підприємства) та табличний (для представлення результатів оцінювання стратегічного забезпечення фінансової безпеки підприємства) методи подання даних.

Основні результати. Управління фінансовою безпекою визначає здатність з інтеграції, координації та керівництві різними видами функціональної діяльності з досягнення цілей протистояти загрозам фінансової безпеки підприємства. Управління ризиками можна оцінити двома способами: перший передбачає відстеження основних показників економічної діяльності підприємства; другий – відстеження здатності вчасно впливати на проявлення різних видів реактивності менеджменту (Купір & Іванісік, 2021, с. 80).

До складу індикаторів фінансової безпеки підприємства необхідно віднести: організаційний клімат; систематичність планування економічної діяльності; орієнтацію дій менеджменту по відношенню до проблем; якість інформації, що використовується для управлінських рішень; ступінь командної роботи і співпраці (Копча, 2019, с. 165).

На рис. 1 представлено етапи стратегічного управління фінансовими ризиками в процесі забезпечення фінансової безпеки підприємства.

Здійснюючи стратегічне управління фінансовим ризиком, необхідно орієнтуватися на наступні принципи¹:

- системність побудови – усі елементи

стратегії управління фінансовими ризиками підприємства мають бути взаємопов'язані та взаємоузгоджені з системою фінансової безпеки підприємства;

- спрямованість на стратегічні цілі фінансового розвитку підприємства – усі прийняті управлінські рішення не повинні суперечити загальній стратегії забезпечення фінансової безпеки підприємства;

- комплексність схвалюваних управлінських рішень – усі прийняті управлінські рішення мають бути збалансованими та несуперечливими;

- безперервність процесу – управління фінансовими ризиками підприємства має відбуватися безперервно;

- оперативність та динамічність – стратегія управління фінансовими ризиками для досягнення відповідного рівня фінансової безпеки має забезпечувати швидку реакцію підприємства на появу реальних та потенційних загроз та своєчасне прийняття відповідних управлінських рішень;

- неперервність моніторингу та контролю – постійний моніторинг та контроль з метою своєчасного виявлення та ідентифікації загроз фінансовій безпеці підприємства.

Використання вказаних принципів дозволить створити дієву й ефективну систему стратегічного управління фінансовими ризиками підприємства в процесі забезпечення фінансової безпеки підприємства. Отже, забезпечення фінансової безпеки підприємства багато в чому залежить від правильності сформованої стратегії управління фінансовими ризиками підприємства. Формування та реалізація стратегії управління фінансовими ризиками підприємства, спрямованої на забезпечення фінансової безпеки підприємства, ґрунтується на використанні механізмів та інструментів фінансового менеджменту (Могиліна, 2016, с. 12).

У теорії та практиці фінансового менеджменту існує значна кількість методів, які застосовуються для стратегічного забезпечення фінансової безпеки підприємства. У процесі огляду фінансово-економічної виділено три основні групи методів стратегічного забезпечення фінансової безпеки підприємства: методи інтегрального вимірювання, методи індикаторного вимірювання та методи вимірювання на основі банкрутства (табл. 1).

¹ Міністерство охорони здоров'я України. Програми підтримки бізнесу під час поширення пандемії COVID-19 на території України. 2021. С. 1-5. URL: <https://Covid19.gov.ua/prohramy-pidtrymky-biznesu> (дата звернення: 20.09.2021).

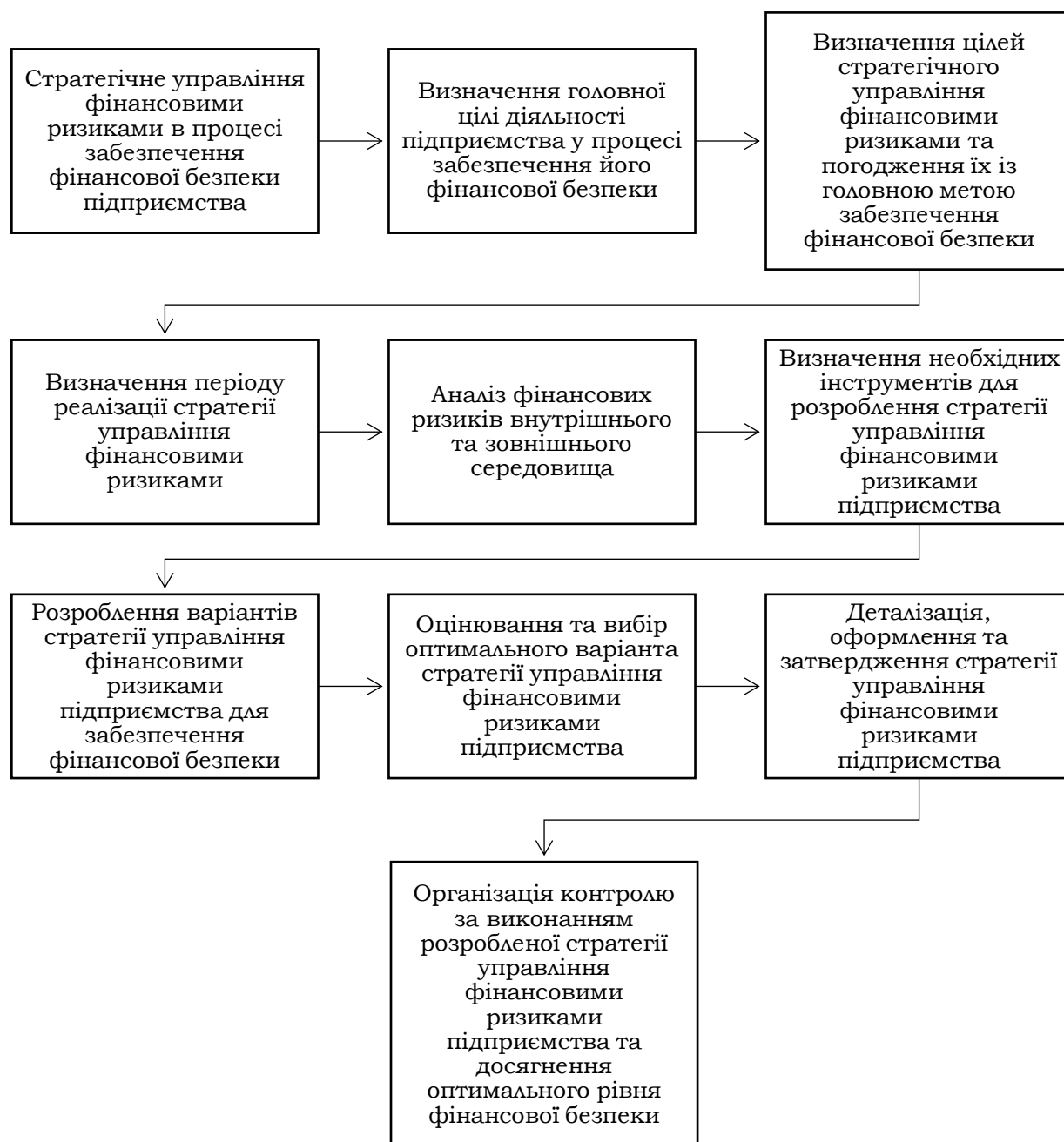

Рис. 1. Етапи стратегічного управління фінансовими ризиками в процесі забезпечення фінансової безпеки підприємства

Fig. 1. Stages of financial risks strategic management on providing enterprise financial security
Джерело: складено автором за даними (Крутова, Лачкова, & Ставерська, 2016, с. 123)

Методи стратегічного забезпечення фінансової безпеки підприємства на основі інтегрального вимірювання дають змогу інтегрувати певну сукупність показників в єдиний показник, що визначає рівень фінансової безпеки.

За допомогою цих методів можливо дослідити різні аспекти діяльності підприємства та прилаштувати вибраний метод під конкретне підприємство, тому інтегральний підхід до оцінки фінансової безпеки є актуальним для підприємств будь-якої галузі (Крутова, Лачкова, & Ставерська, 2017, с. 178).

Методи стратегічного забезпечення фінансової безпеки підприємства на основі індикаторного вимірювання є вужчими за інтегральні методи, оскільки вони включають у себе аналіз показників тільки певних складників фінансової безпеки та використовуються в певних випадках. Також недоліками цього підходу є обмеженість інформаційного забезпечення та вплив на оцінку суб'єктивних чинників.

Отже, ці методи доцільно використовувати підприємствам, які функціонують у традиційних галузях економіки з достатньою

кількістю інформації про підприємств конкурентів. Останній підхід рідко застосовується в процесі стратегічного забезпечення фінансової безпеки.

Оскільки в його основі є визначення ступеня ризику банкрутства підприємства в майбутніх періодах, а не аналізу поточного фінансового стану підприємства, його рівня захищеності від внутрішніх та зовнішніх загроз (Кудрицька, 2012, с. 5).

Серед досліджуваних підходів до стратегічного забезпечення фінансової безпеки підприємства найпоширенішим є індикаторний підхід, адже він є простим у розрахунку та

охоплює різні сфери діяльності підприємства.

Сутність його полягає у тому, що для стратегічного забезпечення фінансової безпеки пропонуються індикатори, основними з яких є показники зміни вартості підприємства (Мельник, 2019, с. 10). Для визначення рівня фінансової безпеки підприємства значення мають не самі показники, а їхні граничні значення. За такого підходу найвищий рівень фінансової безпеки підприємства досягається за умови, якщо вся сукупність індикаторів знаходиться в межах порогових значень, а порогові значення одного показника досягаються не на шкоду іншим¹.

Таблиця 1. Методи стратегічного забезпечення фінансової безпеки
Table 1. Methods of strategic providing of financial security

Методи	Сутність	Переваги	Недоліки
1	2	3	4
Методи стратегічного забезпечення фінансової безпеки на основі інтегрального вимірювання			
Ресурсно-функціональний	Визначення рівня ФБП на основі оцінки ступеня використання фінансових ресурсів підприємства за кожним функціональним складником, після чого на основі розрахованих у ході такого аналізу показників шляхом експертної оцінки визначається інтегральний показник ФБП	простий у використанні; є досить широким та охоплює всі функціональні сфери діяльності підприємства	є уже приблизним, він не має конкретного кількісного вираження (прямує до максимуму); значний вплив суб'єктивної думки експертів
Програмно-цільовий	Оцінка ФБП ґрунтується на інтегруванні сукупності показників, що визначають ФБП. При цьому використовується кілька рівнів інтеграції показників і такі методи їх аналізу, як кластерний та багатовимірний аналіз	дає змогу отримати найбільш об'єктивні та достовірні результати оцінки фінансової безпеки	складність математичного й статистичного апарату, що обмежує його використання в практичній діяльності
Методи стратегічного забезпечення фінансової безпеки на основі індикаторного вимірювання			
Скоринговий метод (метод балів або ранговий метод) за показниками фінансового стану	Для оцінки використовуються кілька рівнів інтеграції показників, що найбільш точно характеризують ФБП. При цьому для їх оцінки використовуються кластерний і багатовимірний аналіз	Найбільш повно охоплює всю різноманітність показників фінансової стійкості; можливість включення в розрахунок якісних показників	Жорстка прив'язка до нормативних значень показників; необхідність експертних оцінок якісних чинників

¹Рада Національної безпеки і оборони України. Про Стратегію економічної безпеки України на період до 2025 року : Указ Президента України Про рішення Ради національної безпеки і оборони України. 11 серпня 2021 року. С. 1-14. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws-/show/347/2021#Text> (дата звернення: 13.09.2021).

Продовження таблиці 1 / Continuation of Table 1

1	2	3	4
Порівняльний метод	Рівень фінансової безпеки визначається за допомогою індикаторів, що розглядаються як порогові значення показників, функціональних сферах. Розраховані показники діяльності підприємства порівнюються з установленими нормативами або показниками підприємств конкурентів	дає можливість оцінити рівень конкурентоспроможності підприємства на ринку	недоотримання інформації від підприємств-аналогів є причиною отримання необ'єктивної оцінки; складність у пошуку підприємств-аналогів; вплив суб'єктивних чинників
Метод оцінки ФБП за критерієм мінімізації сукупного збитку, який наноситься безпеці	ґрунтується на встановленні певного граничного рівня фінансової безпеки підприємства. Відхилення від установленого рівня вважається сигналом, що на підприємстві розвиваються негативні тенденції, які можуть призвести до його банкрутства	відображає загальну ефективність заходів із забезпечення фінансового складника; є сукупним показником «фінансового здоров'я» підприємства і потенціалу його росту	вузький, адже охоплює не всі сфери фінансової безпеки підприємства; потребує запровадження додаткового обліку через відсутність необхідних бухгалтерських і статистичних даних
Метод оцінки ФБП за критерієм вартості підприємства	Визначення рівня ФБП із позиції можливості нарощувати капіталізацію підприємства, збільшувати його ринкову вартість	дає оцінку ефективності діяльності та інвестиційної привабливості	не враховує всіх показників діяльності підприємства
Методи стратегічного забезпечення фінансової безпеки на основі банкрутства			
Зарубіжні та моделі	Оцінювання рівня ФБП здійснюється через аналіз значної сукупності фінансових коефіцієнтів, у результаті чого отриманий показник порівнюється з критичним значенням та визначається ймовірність банкрутства підприємства в майбутніх періодах. Ці методи дають можливість своєчасно виявляти факти фінансової неспроможності підприємства, що є одним із індикаторів ФБП	простота розрахунку; висока точність прогнозів; зрозумілість і обґрунтованість етапів розрахунку; дає змогу оцінити ступінь ризику зниження ФБП	неадаптованість методик до особливостей сучасної економіки; показники моделей не діагностуються новими статистичними даними і за потреби не коригуються; не враховано, що кожна галузь економіки має свої особливості; обмежена кількість показників

Джерело: складено за даними (Меліхова, 2018, с. 14; П'ятницька, 2020, с. 7; Химич, 2020, с. 85)

Цей підхід є досить об'єктивним, оскільки враховує аналіз та оцінювання фінансової безпеки підприємства з різних сторін, а система показників індикаторів, які отримали кількісне вираження, дає змогу завчасно сигналізувати про небезпеку і вживати заходів щодо її попередження. Але слід зауважити, що використання цього підходу залежить переважно від визначення граничних значень, які є плинними та змінюються залежно від стану зовнішнього середовища, на яке підприємство майже не може впливати, а тільки пристосовуватися.

Також ускладнюючим чинником застосування цього методу є важкість визначення для підприємств порогових рівнів та їх різне значення для кожного окремого підприємства. У межах даного підходу виділяють такі

рівні фінансової безпеки підприємства (Меліхова, 2018, с. 10; Панченко, 2019, с. 4):

- нормальний – індикатори фінансової безпеки підприємства перебувають у межах граничних значень;
- передкризовий – якщо хоча б один з індикаторів фінансової безпеки підприємства не відповідає нормативному значенню;
- кризовий – якщо більшість індикаторів фінансової безпеки підприємства не відповідає еталонним значенням;
- критичний – усі індикатори фінансової безпеки підприємства не установлені нормативам.

Оцінювання стратегічного забезпечення фінансової безпеки підприємства представлено у табл. 2.

Таблиця 2. Оцінювання стратегічного забезпечення фінансової безпеки підприємства
Table 2. Assessment of strategic providing of enterprise financial security

Індикатор	Терміни лінгвістичних оцінок			
	Фінансово безпечний	Нормальний	Нестійкий	Критичний
1	2	3	4	5
Організаційний клімат	Сприяє змінам; орієнтований на постійне оновлення	Сприяє змінам через довгий період незадовільних результатів	Нейтральний до змін	Ворожий до змін
Систематичність планування діяльності	Планування має системний характер	Складаються короткострокові плани діяльності	Плануються лише показники собівартості та тарифів	Планування не має системного характеру
Орієнтація дій менеджменту по відношенню до проблем	Акцент робиться на майбутнє, що надає можливість передбачати і готуватися до певних можливостей або їх створювати	Дії плануються, що зводить до мінімуму потенційні проблеми	Орієнтація лише на минулий досвід	Дії спонтанні і незаплановані. Упускаються або не робляться дії при наявності можливостей
Якість інформації, що використовується для управлінських рішень	Проводяться дослідження внутрішнього та зовнішнього середовища з метою зрозуміти причину ситуації і проблеми глибше, ніж поверхневе уявлення	Проводяться дослідження внутрішнього та зовнішнього середовища, проте не мають системного характеру і не ставиться завдання зрозуміти причину ситуації і проблеми глибше, ніж поверхневе уявлення	Отримується за результатом фактичних даних шляхом екстраполяції	Не ведеться пошук додаткової інформації про ситуацію

Джерело: складено автором за даними (П'ятницька, 2020, с. 5; Alzate, Manotas, Boada, & Burbano, 2022, с. 235)

Оцінювання стратегічного забезпечення фінансової безпеки ПрАТ «Київстар» дозволило встановити, що воно є нормальним (табл. 3).

Результати оцінювання стратегічного забезпечення фінансовою безпекою підприємства пов'язані дозволили виділити заходи з попередження зниження рівня фінансової безпеки підприємства. Комплекс управлінських заходів може передбачати запобігання фінансовій кризі або її пом'якшення, якщо в результаті дії факторів зовнішнього фінансового середовища запобігти фінансовій кризі не представляється можливим.

До переліку управлінських заходів щодо забезпечення необхідного рівня фінансової безпеки можуть бути включені: страхування фінансових ризиків підприємства; продаж неефективних активів підприємства; розроблення заходів щодо стягнення дебіторської заборгованості; скорочення обсягу або відмова від найбільш ризикованих фінансових операцій; економія інвестиційних ресурсів за рахунок призупинення реалізації окремих проектів; економія поточних витрат; оцінка ефективності використання виробничих потужностей; відмова від небезпечних видів діяльності (Кучеренко, 2019, с 45).

Таблиця 3. Оцінювання стратегічного забезпечення фінансової безпеки ПрАТ «Київстар»
Table 3. Assessment of strategic providing of financial security PJSC "Kyivstar"

Індикатор	Оцінка індикатора	Лінгвістична оцінка	Переведення у відносні оцінки
Організаційний клімат	Сприяє змінам через довгий період незадовільних результатів	Нормальний	0,75
Систематичність планування діяльності	Складаються короткострокові плани діяльності	Нормальний	0,75
Орієнтація дій менеджменту	Дії плануються, що зводить до мінімуму	Нормальний	0,75
Якість інформації, що використовується Для управлінських рішень	Проводяться дослідження внутрішнього та зовнішнього середовища з метою зрозуміти причину ситуації і проблеми глибше, ніж поверхневе уявлення	Фінансово безпечний	0,78
Ступінь командної роботи і співпраці	З боку керівництва проводяться дії, спрямовані на розвиток командної роботи, проте недостатньо використовується наділення повноваженнями	Нормальний	0,75
Рівень потенціалу		Нормальний	0,756

Джерело: складено автором за даними^{1,2}

Важливою частиною процесу забезпечення фінансової безпеки підприємства виступає оцінка ефективності запланованих заходів, які покликані вплинути на її підвищення.

З урахуванням вище викладеного, на рис. 2 представлено першочергові заходи з попередження зниження рівня фінансової безпеки підприємства.

¹ Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації. Звіт про роботу Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації за 2020 рік. С. 1-5. URL: https://nkrzi.gov.ua/images/upload/142/9626/Zvit_NKRZI_za_2020.pdf (дата звернення: 05.01.2022).

² ПрАТ «Київстар». Фінансова звітність відповідно до Міжнародних стандартів фінансової звітності та звіт незалежного аудитора. 2020. С. 1-20. URL: https://cdn.kyivstar.ua/sites/default/files/about/partners/2018/fs_kyivstar_201-8_ukr_.pdf (дата звернення: 13.09.2021).

Для постійної підтримки фінансової безпеки підприємства на належному рівні необхідно, перш за все, не забувати про таку її важливу внутрішню складову як організаційна забезпеченість, що передусім пов'язана з компетентністю персоналу самого підприємства (Вудвуд & Батієвська, 2019, с. 90). Саме колектив виступає тим «живим» та «ак-

тивним» елементом, який найперше здійснює вплив на формування, створення та підтримку фінансової безпеки підприємства в цілому. Для забезпечення фінансової безпеки підприємства на основі її організаційної складової, варто виділити перелік найосновніших soft skills, якими мають володіти його працівники (рис. 3).

Рис. 2. Заходи з попередження зниження рівня фінансової безпеки підприємства

Fig. 2. Measures to prevent decrease of enterprise financial security level

Джерело: складено автором за даними (Савицька & Салабай, 2020, с. 5; Hariyani, Aswar, Wiguna, Ermawati, & Anisma, 2022, с. 230)

Представлений вище перелік soft skills для персоналу підприємства включає насамперед те, що бізнес-світ, у зв'язку з наявністю вірусу COVID-19, зазнав кардинальних та безповоротних змін, з якими варто боротися з врахуванням нових тактикостратегічних підходів (Горячева, 2006, с. 15; Al Sharawi, 2022, с. 81).

Вважати, що «все пройде саме собою», не є найкращим виходом із даної ситуації. Це лише марнування часу, який в світі бізнесу призводить до втрати всіх інших видів ре-

сурсів (Панченко, 2019, с. 4). Тому одним із дієвих способів виходу з даної ситуації виступає гнучка адаптація до «нових умов» ведення бізнесу з врахуванням «нових бізнес-викликів». Будь-яка категорія не має ані стабільності, ані стандартного чіткого плану «правильних дій», тому потрібно бути готовими до «навчання та перенавчання» з врахуванням адаптаційних методик (Химич, 2020, с. 85; Koilo, 2022, с. 14).

Висновки. Стабілізаційні заходи у сфері

фінансової безпеки потрібні не лише для суб'єктів підприємницької діяльності, які зазнали збитків у зв'язку із вимушеною бездіяльністю в період карантину, а також і для розвитку певних пріоритетних сфер господарювання, запровадження інноваційних технологій, розвиток ресурсозберігаючих методик виробництва.

Поширення пандемії Covid-19 вимагає від сучасних підприємств побудови інтегрованої системи забезпечення фінансової безпеки. В кризових умовах коронавірусу головними завданнями забезпечення формування повноцінної фінансової безпеки підприємств будь-яких сфер в Україні є: розробка та реалізація дієвої державної політики у сфері запобігання та подолання наслідків пандемії Covid-19; приведення чинного законодавства з цього питання у відповідність до вимог ЄС; донесення до широких мас підприємств ін-

формації про програми державної допомоги; аналіз світових, державних та внутрішніх ризиків на поточний та майбутній періоди; використання підприємствами сучасних цифрових технологій.

Стабілізаційні заходи у сфері фінансової безпеки потрібні не лише для суб'єктів підприємницької діяльності, які зазнали збитків у зв'язку із вимушеною бездіяльністю в період карантину, а також і для розвитку певних пріоритетних сфер господарювання, запровадження інноваційних технологій, розвиток ресурсозберігаючих методик виробництва тощо. Однією із складових процесу покращення фінансової безпеки підприємства в сучасних умовах є врахування в процесі прийняття рішень ризиків, які спричинені пандемією Covid-19, а також традиційно існуючих ризиків, дія яких під впливом пандемії посилюється.

SOFT SKILLS	
Тайм-менеджмент	Професійність розмови
Системний аналіз	Аналіз та контроль
Критичне мислення	Координація персоналу
Оцінка прочитаного	Соціальна сприйнятність
Активне навчання	Етика домовленостей
Слухання	Прийняття рішень
Писемність	Клієнтоорієнтованість
Гнучка адаптація	Вирішення проблем

Рис. 3. Перелік soft skills працівників підприємства

Fig. 3. List of enterprise employees soft skills

Джерело: складено автором за даними (Химич, 2020, с. 85; Deineko, Sychevskiy, Tsyplitska, Grebeniuk, & Deineko, 2021, с. 124)

Запропонований в статті науковий підхід до стратегічного забезпечення фінансової безпеки підприємства в умовах Covid-19, в основу якого покладено виявлені взаємозв'язки між фінансовою безпекою та ризик-менеджментом, антикризовим управлінням, комплаєнсом, дозволить фінансовим менеджерам удосконалити сучасну практику управління економічною діяльністю підприємства. Загалом запропонований підхід спрямований на покращення стратегічного розвитку підприємства та корпоративного управління ним в умовах мінливого збурення навколишнього середовища.

Стратегічне забезпечення фінансової безпеки підприємства базується на стратегіч-

ному управлінні, яке повинно включати ряд елементів: стратегічний аналіз, стратегічне планування, контролінг, бюджетування і аудит. Стратегічний аналіз передбачає комплексне дослідження позитивних і негативних факторів, які можуть вплинути на економічне та фінансове становище підприємства у перспективі, а також шляхів досягнення стратегічних цілей підприємства. Для здійснення стратегічного аналізу фінансової безпеки підприємства доцільно використовувати такі методи: SWOT-аналіз, PEST-аналіз і SNW-аналіз, методи експертних оцінок, метод розробки сценаріїв розвитку подій, поглиблене визначення яких є предметом подальшого дослідження авторів цієї статті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Барановський О. І. Фінансова безпека в Україні (методологія оцінки та механізми забезпечення) : монографія. Київ, 2004. 759 с.
2. Вудвуд В. В., Батієвська О. В. Фінансова безпека підприємства: сутність, цілі, принципи та шляхи забезпечення. *Підприємництво і торгівля*. 2019. Вип. 25. С. 89-93. DOI: <https://doi.org/10.36477/2522-1256-2019-25-12>
3. Гайдуков М. О., Шуміло О. С. Визначення суті поняття «фінансова безпека підприємства» та загроз для неї. *Бізнес Інформ*. 2021. № 3. С. 87-93.
4. Горячева К. С. Механізм управління фінансовою безпекою підприємства : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. ек. наук : спец. 08.06.01 «Економіка, організація і управління підприємствами». Київ, 2006. 20 с.
5. Єпіфанов А. О., Пластун О. Л., Домбровський В. С. Фінансова безпека підприємств і банківських установ : монографія. Суми: ДВНЗ «УАБС НБУ», 2009. 295 с.
6. Загорельская Т. Ю. Оценка уровня финансовой безопасности промышленных предприятий Днепропетровской области. *Ефективна економіка*. 2015. № 5. С. 1-7. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=4045> (дата звернення: 25.11.2021).
7. Копилюк О. І., Тимчишин Ю. В., Музичка О. М. Фінансова стійкість у системі забезпечення економічної безпеки підприємства. *Бізнес Інформ*. 2021. № 3. С. 81-87. DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2021-3-81-87>
8. Копча Ю. Ю. Фінансова складова в системі економічної безпеки підприємства. *Проблеми системного підходу в економіці*. 2019. Вип. 2(1). С. 162-167. DOI: <https://doi.org/10.32782/2520-2200/2019-2-25>
9. Краснокутська Н. С., Коптева Г. М. Дефініція поняття «фінансова безпека підприємства»: основні підходи та особливості. *Бізнес Інформ*. 2019. № 7. С. 14-19. DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2019-7-14-19>
10. Крутова А., Лачкова Л., Ставерська Т. Управління фінансовою безпекою підприємств торгівлі в умовах невизначеності : колективна монографія. Київ, 2017. 264 с.
11. Кудрицька Ж. В. Система управління фінансовою безпекою підприємства. *Ефективна економіка*. 2012. № 1. С. 1-10. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=897> (дата звернення: 29.12.2021).
12. Купір М. І., Іванісік С. В. Фінансова безпека підприємства: вектор менеджменту. *Економічний форум*. 2021. № 4. С. 79-84. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecfor_2021_4_13 (дата звернення: 20.01.2022).
13. Кучеренко К. В. Фінансова стійкість як чинник та індикатор економічної безпеки промислового підприємства. *Економіка. Фінанси. Право*. 2019. № 7(2). С. 44-46. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecfirg_2019_7\(2\)_11](http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecfirg_2019_7(2)_11) (дата звернення: 25.01.2022).
14. Марина А. С., Єланська Н. О., Петренко М. А. Фінансова санація в системі забезпечення фінансово-економічної безпеки підприємства. *Бізнес-навігатор*. 2019. Вип. 2. С. 118-122. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bnav_2019_2_25 (дата звернення: 17.02.2022).
15. Меліхова Т. О. Оцінка рівня фінансової безпеки підприємства як основний складник економічної безпеки: узагальнення наявних методичних підходів та критичний аналіз. *Економіка та управління підприємствами*. 2018. № 1 (63). С. 1-15. URL: http://psae-jrn1.nau.in.ua/journal/1_63_2018_ukr/13.pdf (дата звернення: 13.09.2021).
16. Мельник С. І. Сутнісна характеристика поняття «фінансова безпека підприємства». *Держава та регіони. Серія : Економіка та підприємництво*. 2019. № 3. С. 234-239. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/drep_2019_3_45 (дата звернення: 18.01.2022).
17. Мельник С. І. Фінансова безпека підприємства: сутність та сучасні проблеми забезпечення. *Проблеми системного підходу в економіці*. 2019. Вип. 1(2). С. 7-12. DOI: <https://doi.org/10.32782/2520-2200/2019-1-23>
18. Могиліна Л. А. Управління фінансовою безпекою підприємств в умовах економічної нестабільності : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. екон. Наук : спец. 08.00.03 «Економіка та управління національним господарством». Суми, 2016. 24 с.
19. П'ятницька Г. Т. Фінансова безпека країни та підприємства: визначення, взаємозв'язок і ризику забезпечення. *Електронне наукове фахове видання «Ефективна економіка»*. 2020. № 7. С. 1-14. DOI: <https://doi.org/10.32702/2307-2105-2020.7.14>
20. Панченко В. А. Фінансова безпека господарської діяльності підприємства. *Фінансові*

- дослідження. 2019. № 2. С. 1-5. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/find_2019_2_8 (дата звернення: 14.02.2022).
21. Савицька О. М., Салабай В. О. Особливості діджиталізації бізнесу компанії в умовах розвитку індустрії 4.0. *Ефективна економіка*. 2020. № 10. С. 1-7. DOI: <https://doi.org/10.32702/2307-2105-2020.10.65>
22. Самура Ю. О. Ризик-менеджмент в системі забезпечення фінансово-економічної безпеки підприємств, установ та організацій. *Економіка і суспільство*. 2018. № 15. С. 732-738.
23. Химич І. Г. Soft skills як професійна необхідність в сучасному бізнес-середовищі. *Маркетинг в умовах розвитку цифрових технологій* : матеріали III Всеукраїнська науково-практична інтернет-конференція, м. Луцьк, 30 жовтня 2020 р. Луцьк, 2020. С. 84-86.
24. Хімич І. Г., Винник Т. М., Константюк Н. І., Тимошик Н. С., Юрик Н. Є. Фінансова безпека підприємства як антикризовий метод управління. *Modern economics*. 2021. № 25. С. 153-159. DOI: [https://doi.org/10.31521/modecon.V25\(2021\)-24](https://doi.org/10.31521/modecon.V25(2021)-24)
25. Шевченко-Перепьолкіна Р. І. Шляхи розвитку малого бізнесу в умовах COVID-19. *Економіка та управління підприємствами*. 2020. № 49. С. 1-14. DOI: <https://doi.org/10.32843/infrastruct49-26>
26. Azarenkova G., Golovko O., Oryekhova K., Salenko O., Maiboroda A. Estimating and forecasting of financial security of enterprises. *Financial and credit activity: problems of theory and practice*. 2020. № 1 (32). Pp. 224-230. DOI: <https://doi.org/10.18371/fcaptp.v1i32.200383>
27. Azarenkova G., Golovko O., Oriekhova K., Hnyp N., Klepikova Sv. Attracting overseas investment in enterprises economic activity. *Financial and credit activity: problems of theory and practice*. 2020. № 4(35). Pp. 129-136. DOI: <https://doi.org/10.18371/fcaptp.v4i35.221849>
28. Hariyani E., Aswar Kh., Wiguna M., Ermawati E., Anisma Yu. Factors influencing financial statement disclosure: Empirical evidence from Indonesia. *Investment Management and Financial Innovations*. 2022. Vol. 19, Issue 2. Pp. 230-237. DOI: [http://dx.doi.org/10.21511/imfi.19\(2\).2022.20](http://dx.doi.org/10.21511/imfi.19(2).2022.20)
29. Al Sharawi H. H. M. The impact of ownership structure on external audit quality: A comparative study between Egypt and Saudi Arabia. *Investment Management and Financial Innovations*. 2022. Vol. 19, Issue 2. Pp. 81-94. DOI: [http://dx.doi.org/10.21511/imfi.19\(2\).2022.07](http://dx.doi.org/10.21511/imfi.19(2).2022.07)
30. Alzate I., Manotas E., Boada A., Burbano C. Meta-analysis of organizational and supply chain dynamic capabilities: A theoretical-conceptual relationship. *Problems and Perspectives in Management*. 2022. Vol. 20, Issue 3. Pp. 335-349. DOI: [http://dx.doi.org/10.21511/ppm.20\(3\).2022.27](http://dx.doi.org/10.21511/ppm.20(3).2022.27)
31. Deineko L., Sychevskiy M., Tsyplitska O., Grebeniuk N., Deineko O. Increasing resource efficiency in the industrial complex ensuring environmental human rights. *Environmental Economics*. 2021. Vol. 12, Issue 1. Pp. 124-139. DOI: [http://dx.doi.org/10.21511/ee.12\(1\).2021.11](http://dx.doi.org/10.21511/ee.12(1).2021.11)
32. Fandella P., Ceccarossi G., Attinà D. Shock events: The impact of news media and communication strategies on listed companies' share price. *Investment Management and Financial Innovations*. 2022. Vol. 19, Issue 1. Pp. 334-349. DOI: [http://dx.doi.org/10.21511/imfi.19\(1\).2022.26](http://dx.doi.org/10.21511/imfi.19(1).2022.26)
33. Koilo V. A methodology to analyze sustainable development index: evidence from emerging markets and developed economies. *Environmental Economics*. 2020. Vol. 11, Issue 1. Pp. 14-29. DOI: [http://dx.doi.org/10.21511/ee.11\(1\).2020.02](http://dx.doi.org/10.21511/ee.11(1).2020.02)

Стаття надійшла до редакції 03.09.2022 р.

Стаття рекомендована до друку 11.10.2022 р.

Kateryna Oriekhova*, PhD (in Economics), Associate Professor
orikhova@karazin.ua
<https://orcid.org/0000-0003-0214-2750>

Olena Golovko*, PhD (Economics), Associate Professor
olena.golovko@karazin.ua
<https://orcid.org/0000-0001-6502-4562>

Pavel Gayda, PhD (in Military Science), Senior Researcher, Associate Professor, Sumy State University, 2, Rymaskogo-Korsakova Str., Sumy, 40007, Ukraine
info@kvp.sumdu.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0003-0652-8685>

* V.N. Karazin Kharkiv National University, 4, Svobody Sq., Kharkiv, 61022, Ukraine

STRATEGIC PROVISION OF ENTERPRISE FINANCIAL SECURITY IN COVID-19 CONDITIONS

Abstract. The spread of the Covid-19 pandemic requires modern enterprises to build an integrated financial security system. The main tasks of ensuring the financial security of enterprises in the conditions of coronavirus in Ukraine are: bringing normative legal acts governing economic activity to the requirements of the European Union; development and implementation of state policy in the field of preventing and overcoming the consequences of the Covid-19 pandemic; informing enterprises about state aid programs; use of modern digital technologies by enterprise; depth analysis of world, state and internal threats to economic activity of enterprises in the current and future periods. During the quarantine, many enterprises suffered losses due to forced inaction. However, stabilization measures to improve financial security are needed not only for these enterprises. They are also necessary for the development of priority areas of management, introduction of innovative technologies of production activity, which are characterized by resource saving. Therefore, in modern conditions, the main component in the process of making sound management decisions to improve the financial security of the enterprise is to take into account, in addition to traditionally existing risks of economic activity, and the risks caused by the Covid-19 pandemic. The purpose of the research is to develop a scientific approach to the strategic support of the financial security of the enterprise in the conditions of Covid-19. The scientific approach to the strategic security of the enterprise in the COVID-19 financial security, which is based on the identified relationships between financial security and risk management, anti-crisis management, compliance, and will allow financial managers to improve the current practice of managing the enterprise's economic activity. In general, the proposed approach is aimed at improving the strategic development of the enterprise and corporate management of it in the context of changing environmental disturbance. The strategic support of the enterprise's financial security is based on strategic management, which should include a number of elements: strategic analysis, strategic planning, controlling, budgeting and audit. Strategic analysis involves a comprehensive study of positive and negative factors that can affect the economic and financial situation of the enterprise in the future, as well as ways to achieve the strategic goals of the enterprise. For the implementation of strategic analysis of the financial security of the enterprise it is advisable to use the following methods: SWOT analysis, PEST-analysis and SNW-analysis, methods of expert assessments, the method of development of scenarios of events, in-depth definition of which is the subject of further study of the authors of this article.

Keywords: **Covid-19, Financial Security, Strategy, Financial Risks, Compliance, Anti-crisis Financial Management.**

JEL Classification: G32; M21; P12.

REFERENCES

1. Baranovsky, O. I. (2004). *Financial security in Ukraine (assessment methodology and mechanisms of support)*: monograph. Kyiv. (in Ukrainian)
2. Woodward, V. V., & Batiievskaya, O. V. (2019). Financial security of the enterprise: essence, goals, principles and ways of ensuring. *Entrepreneurship and trade*, 25, 89-93. doi: <https://doi.org/10.36477/2522-1256-2019-25-12> (in Ukrainian)
3. Hajdukov, M. O., & Shumilo, O. S. (2021). Definition of the essence of the concept of “financial security of the enterprise” and threats to it. *Business Inform*, 3, 87-93. (in Ukrainian)
4. Goryacheva, K. S. (2006). *The mechanism of financial security management of the enterprise*: (Abstract of Candidate of Sciences’ dissertation). Kyiv. (in Ukrainian)
5. Epifanov, A. O., Plastun, O. L., & Dombrovskiy, V. S. (2009). *Financial security of enterprises and banking institutions*: monograph. Sumy: UABS NBU. (in Ukrainian)
6. Zagorelska, T. Yu. (2015). Assessment of the level of financial security of industrial enterprises of the Dnipropetrovsk region. *Efficient economy*, 5, 1-7. Retrieved from <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4045>. (in Ukrainian)
7. Kopyliuk, O. I., Tymchyshyn, Y. V., & Muzychka, O. M. (2021). Financial stability in the system of ensuring economic security of the enterprise. *Business Inform*, 3, 81-87. doi: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2021-3-81-87> (in Ukrainian)
8. Kopcha, Yu. Yu. (2019). Financial component in the system of economic security of the enterprise. *Problems of system approach in economics*, 2 (1), 162-167. doi: <https://doi.org/10.32782/2520-2200/2019-2-25> (in Ukrainian)
9. Krasnokutskaya, N. S., & Kopteva, G. M. (2019). Definition of “financial security of the enterprise”: basic approaches and features. *Business Inform*, 7, 14–19. doi: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2019-7-14-19> (in Ukrainian)
10. Krutova, A., Lachkova, L., & Staverska, T. (2017). *Management of financial security of trade enterprises in conditions of uncertainty*: a collective monograph. Kyiv. (in Ukrainian)
11. Kudrytska, Zh. V. (2012). Financial security management system of the enterprise. *Efficient economy*, 1, 1-10. Retrieved from <http://www.economy.nay-ka.com.ua>. (in Ukrainian)
12. Kupir, M. I., & Ivanisik, S. V. (2021). Financial security of the enterprise: vector of management. *Economic Forum*, 4, 79-84. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecfor_2021_4_13. (in Ukrainian)
13. Kucherenko, K. V. (2019). Financial stability as a factor and indicator of economic security of industrial enterprises. *Economy. Finances. Law*, 7 (2), 44-46. Retrieved from [http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecfipr_2019_7\(2\)_11](http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecfipr_2019_7(2)_11). (in Ukrainian)
14. Marina, A. S., Yelanskaya, N. O., & Petrenko, M. A. (2019). Financial rehabilitation in the system of financial and economic security of the enterprise. *Business navigator*, 2, 118-122. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/bnav_2019_2_25. (in Ukrainian)
15. Melikhova, T. O. (2018). Assessment of the level of financial security of the enterprise as the main component of economic security: generalization of existing methodological approaches and critical analysis. *Economics and enterprise management*, 1 (63), 1-15. Retrieved from http://psae-jrnl.nau.in.ua/journal/1_63_2018_ukr/13.pdf. (in Ukrainian)
16. Melnyk, S. I. (2019). The essential characteristics of the concept of “financial security of the enterprise”. *State and regions. Series: Economics and Entrepreneurship*, 3, 234–239. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/drep_2019_3_45. (in Ukrainian)
17. Melnyk, S. I. (2019). Financial security of the enterprise: the essence and modern problems of security. *Problems of system approach in economics*, 1 (2), 7-12. doi: <https://doi.org/10.32782/2520-2200/2019-1-23> (in Ukrainian)
18. Mogilina, L. A. (2016). *Management of financial security of enterprises in conditions of economic instability* (Abstract of Candidate of Sciences’ dissertation). Sumy. (in Ukrainian)
19. Pyatnytska, G. T. (2020). Financial security of the country and enterprise: definition, interrelation and security risks. *Electronic scientific specialized edition “Effective Economics”*, 7, 1-14. doi: <https://doi.org/10.32702/2307-2105-2020.7.14> (in Ukrainian)
20. Panchenko, V. A. (2019). Financial security of economic activity of the enterprise. *Financial research*, 2, 1-5. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/find_2019_2_8. (in Ukrainian)
21. Savitska, O. M., & Salabay, V. O. (2020). Features of digitalization of the company’s business in the conditions of industry development 4.0. *Efficient economy*, 10, 1-7. DOI:

- <https://doi.org/10.32702/2307-2105-2020.10.65> (in Ukrainian)
22. Samura, Yu. O. (2018). Risk management in the system of ensuring financial and economic security of enterprises, institutions and organizations. *Economy and society*, 15, 732-738. (in Ukrainian)
23. Khymych, I. G. (2020). Soft skills as a professional necessity in the modern business environment. *Marketing in the context of the development of digital technologies: materials of the III All-Ukrainian Scientific and Practical Internet Conference (Lutsk, October 30, 2020)* (pp. 84-86.). Lutsk. (in Ukrainian)
24. Himich, I. G., Vynnyk, T. M., Konstantynyuk, N. I., Timoshyk, N. S., & Yuryk, N. E. (2021). Financial security of the enterprise as an anti-crisis management method. *Modern economics*, 25, 153-159. doi: [https://doi.org/10.31521/modecon.V25\(2021\)-24](https://doi.org/10.31521/modecon.V25(2021)-24). (in Ukrainian)
25. Shevchenko-Perepyolkina, R. I. (2020). Ways of small business development in COVID-19 conditions. *Economics and enterprise management*, 49, 1-14. doi: <https://doi.org/10.32843/infrastruct49-26> (in Ukrainian)
26. Azarenkova, G., Golovko, O., Oriekhova, K., Hnyp, N., & Klepikova, S. (2020). Attracting overseas investment in enterprises economic activity. *Financial and credit activities: problems of theory and practice: Collection of scientific papers*, 4(35), 129-136. doi: <https://doi.org/10.18371/fcaptp.v1i32.200383>
27. Azarenkova, G., Golovko, O., Oryekhova, K., Salenko, O., & Maiboroda, A. (2020). Estimating and forecasting of financial security of enterprises. *Financial and credit activities: problems of theory and practice: Collection of scientific papers*, 1 (32), 224-230. doi: <https://doi.org/10.18371/fcaptp.v4i35.221849>
28. Hariyani, E., Aswar, Kh., Wiguna, M., Ermawati, E., & Anisma, Yu. (2022). Factors influencing financial statement disclosure: Empirical evidence from Indonesia. *Investment Management and Financial Innovations*, 19(2), 230-237. doi: [http://dx.doi.org/10.21511/imfi.19\(2\).2022.20](http://dx.doi.org/10.21511/imfi.19(2).2022.20)
29. Al Sharawi H. H. M. (2022). The impact of ownership structure on external audit quality: A comparative study between Egypt and Saudi Arabia. *Investment Management and Financial Innovations*, 19(2), 81-94. doi: [http://dx.doi.org/10.21511/imfi.19\(2\).2022.07](http://dx.doi.org/10.21511/imfi.19(2).2022.07)
30. Alzate I., Manotas E., Boada A., Burbano C. (2022). Meta-analysis of organizational and supply chain dynamic capabilities: A theoretical-conceptual relationship. *Problems and Perspectives in Management*, 20(3), 335-349. doi: [http://dx.doi.org/10.21511/ppm.20\(3\).2022.27](http://dx.doi.org/10.21511/ppm.20(3).2022.27)
31. Deineko L., Sychevskiy M., Tsyplitska O., Grebeniuk N., Deineko O. (2021). Increasing resource efficiency in the industrial complex ensuring environmental human rights. *Environmental Economics*, 12(1), 124-139. doi: [http://dx.doi.org/10.21511/ee.12\(1\).2021.11](http://dx.doi.org/10.21511/ee.12(1).2021.11)
32. Fandella P., Ceccarossi G., Attinà D. (2022). Shock events: The impact of news media and communication strategies on listed companies' share price. *Investment Management and Financial Innovations*, 19(1), 334-349. doi: [http://dx.doi.org/10.21511/imfi.19\(1\).2022.26](http://dx.doi.org/10.21511/imfi.19(1).2022.26)
33. Koilo, V. (2020). A methodology to analyze sustainable development index: evidence from emerging markets and developed economies. *Environmental Economics*, 11(1), 14-29. doi: [http://dx.doi.org/10.21511/ee.11\(1\).2020.02](http://dx.doi.org/10.21511/ee.11(1).2020.02)

The article was received by the editors 03.09.2022.

The article is recommended for printing 11.10.2022.

<https://doi.org/10.26565/2524-2547-2022-64-08>
УДК [336.1:330.341.2]:35.072.6

Андрій Володимирович Хмельков

кандидат наук з державного управління, доцент
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна,
майдан Свободи, 4, Харків, 61022, Україна
khemelkov@karazin.ua
<https://orcid.org/0000-0001-5470-604X>

ІНСТИТУЦІЙНИЙ ДИЗАЙН МОДЕЛІ ФІНАНСОВОГО КОНТРОЛЮ: КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ ІДЕАЛУ ТА РЕАЛІЙ

Стаття присвячена ставленню до INTOSAI як до провідника контрольної функції фінансів у світі, а до рекомендацій INTOSAI, згрупованих до IFPP, як до зразку моделі контролю: з правильно побудованою структурою та наповненою змістовним розкриттям щодо здійснення контролюючих заходів. Такий погляд на досвід INTOSAI дає нам змогу запропонувати власний інституційний дизайн відносно класифікації INTOSAI. Результатом інституційного дизайну стає по суті відображенням еталонного (ідеального) зразку моделі зовнішнього фінансового контролю тобто EGA Model, в розрізі її структури. EGA Model має інституційну структуру INTOSAI (Institutional Framework) та структуру з аудиту INTOSAI (Auditing Framework): до інституційної структури нами віднесено не тільки фундаментальні та основні принципи, але і декілька стандартів, що на нашу думку, мають також відношення не скільки до методології контролю, скільки до формуванні моделі контролю; до структури з аудиту нами віднесено не тільки стандарти що методологічно забезпечують принципи здійснення аудиту, а також стандарти що є методологією здійснення різновидів аудиту, з керівництвом щодо їх застосування.

Отримавши у підґрунті здійснену класифікацію досвіду INTOSAI можемо провести дослідженням існуючої практики державного фінансового контролю в Україні та її відповідність вказаному еталону за допомоги методів інституційного аналізу, шляхом порівняння формальних норм INTOSAI із формальними нормами формуючими національну практику державного фінансового контролю. Данні компаративного аналізу угруповано у відповідні таблиці: на рівні структури вибудованої практики контролю; на рівні методології функціонуючих суб'єктів контролю.

Результатом проведеного компаративного аналізу, що полягав у тестуванні практики здійснення державного фінансового контролю в Україні на відповідність еталонної (ідеальної) моделі, стало встановлення невідповідності досліджуваної практиці розробленому еталону – в Україні побудована квазімодель інституту фінансового контролю.

Ключові слова: **EGA Model, інститут, інституційна інфраструктура, інституційний дизайн, інститут фінансового контролю, публічні фінанси.**

JEL Classification: G2; G280; G290; H61.

Як цитувати: Хмельков, А. В. (2022). Інституційний дизайн моделі фінансового контролю: компаративний аналіз ідеалу та реалій. *Соціальна економіка*, 64, 79-102. doi: <https://doi.org/10.26565/2524-2547-2022-64-08>

In cites: Khmelkov, A. (2022). Institutional design of the financial control model: comparative analysis of ideal and reality. *Social Economics*, 64, 79-102. doi: <https://doi.org/10.26565/2524-2547-2022-64-08> (In Ukrainian)

Вступ. Система державного фінансового контролю України як інститут має низку вад побудови. Системна трансформація інститутів, стосовно інституту фінансового контролю, що функціонує у демократичному суспільстві та зберігає публічні фінанси країни, в Україні закінчилася невдачею. Необхідним кроком для дослідження системи державного фінансового контролю України є порівняння із напрацюваннями світових фінансових інституцій. Функціональний характер провад-

ження державного фінансового контролю робить таке порівняння необхідним та актуалізує питання вад та структурних деформацій існуючих в національній практиці контролю.

За результатами дослідження, нам потрібно зробити висновки щодо відповідності національної практики державного фінансового контролю з еталонною (ідеальною) моделлю від INTOSAI та тим самим зробити взагалі висновок про стан справ у державному фінансовому контролі в Україні.

Проведені наукові розвідки дали змогу вирішити важливе завдання для теорії, методології та практики фінансової науки.

Метою статті є удосконалення методології інституційного аналізу, що полягає у розробці унікального методу інституційного тестування та застосування цього методу щодо діагностики інституту державного фінансового контролю.

Предметом дослідження є інститут державного фінансового контролю.

Об'єктом дослідження визначено інституційний дизайн як організовану сукупність формальних норм та правил, що безпосередньо визначають діяльність інститутів.

Огляд літератури. Оглядова частина поєднує у собі дві субчастини: перша, охоплює роботи з інституційного дизайну, а друга – охоплює напрацювання Автора з питань імплементації міжнародного професійного досвіду у національну практику та якість існуючої практики.

Започатковано дослідження інституційного дизайну було у роботі David Weimer (1995), майже одночасно з Robert Goodin (1996), основні положення було закладено у праці Erik-Hans Klijn та Joop F. M. Корренжан (2006), а пізніше було розвинуто у роботі Joseph Colomer (2008), сучасні теоретичні напрацювання, з інституційного дизайну, належать Lindsay Mayka (2019).

Авторські напрацювання з досліджуваного питання містять низку праць (Хмельков, 2012, 2018, 2019а, 2019б; 2021), як з інституційного дизайну, так і щодо можливості сприйняття досвіду INTOSAI задля конструювання еталону агенту інституту контролю, у яких було закладено підвалини цього дослідження.

Методологія дослідження. Методи інституційного аналізу, такі як: компаративний аналіз та нормативно-правовий аналіз. На підґрунті цих методів вводиться в науковий обіг метод інституційного тестування, що складається з двох кроків: на першому кроці здійснюється створення на абстрактному

рівні еталонної (ідеальної) моделі – EGA Model, а на другому кроці проводиться порівняння сформованої моделі із реальною практикою державного фінансового контролю.

Основні результати дослідження. Цією працею ми запроваджуємо ставлення до INTOSAI як до провідника контрольної функції фінансів у світі, а до рекомендацій INTOSAI, згрупованих до IFPP¹, як до зразку моделі контролю: з правильно побудованою структурою та наповненою змістовним розкриттям щодо здійснення контролюючих заходів². З подальшим дослідженням існуючої практики державного фінансового контролю в Україні та її відповідність вказаному еталону за допомогою методів інституційного аналізу, задля порівняння формальних норм INTOSAI із формальними нормами формуючими національну практику державного фінансового контролю.

Такий погляд на досвід INTOSAI дає нам змогу запропонувати власний інституційний дизайн відносно класифікацій INTOSAI у вигляді: принципів (INTOSAI Principles), стандартів (INTOSAI Standards) та керівництва з застосування стандартів (INTOSAI Guidance). Результатом інституційного дизайну стає по суті відображенням еталонного (ідеального) зразку моделі зовнішнього фінансового контролю тобто EGA Model³, в розрізі її структури. Результат можна наочно відобразити на рис. 1.

Відповідно до проілюстрованої схеми (рис. 1), EGA Model має інституційну структуру INTOSAI (Institutional Framework) та структуру з аудиту INTOSAI (Auditing Framework). Розглянемо детально елементи структури та підґрунтя рознесення рекомендацій по структурі.

Перш за все, дослідимо інституційну структуру. До інституційної структури нами віднесено не тільки фундаментальні⁴ та основні принципи^{5,6,7,8} але і декілька стандартів^{9,10,11,12,13}, що на нашу думку, яку ми вже висловлювали (Хмельков, 2019а), мають також відношення не скільки до методології контролю, скільки до формуванні моделі контролю.

¹ The INTOSAI Framework of Professional Pronouncements.

² Включає в себе: рекомендації щодо дій з побудови моделі контролю та органів контролю держави (або інакше кажучи – на інституційну розбудову контролю), а також рекомендації щодо дій з методологічним забезпеченням здійснення заходів контролю.

³ Model of External Government Auditing.

⁴ INTOSAI-P 1 – Declaration of Lima.

⁵ INTOSAI-P 10 – Mexico Declaration on SAI Independence.

⁶ INTOSAI-P 12 – Value and Benefits of SAIs - making a difference to the life of citizens.

⁷ INTOSAI-P 20 – Principles of Transparency and Accountability.

⁸ INTOSAI-P 50 – Principles of jurisdictional activities of SAIs.

⁹ ISSAI 130 – Code of Ethics.

¹⁰ ISSAI 140 – Quality Control for SAIs.

¹¹ ISSAI 150 – Auditor Competence.

¹² GUID 1950– Guidance on the development of competency frameworks for auditors.

¹³ GUID 1951 –Guidance on the development of pathways for professional development of auditors.

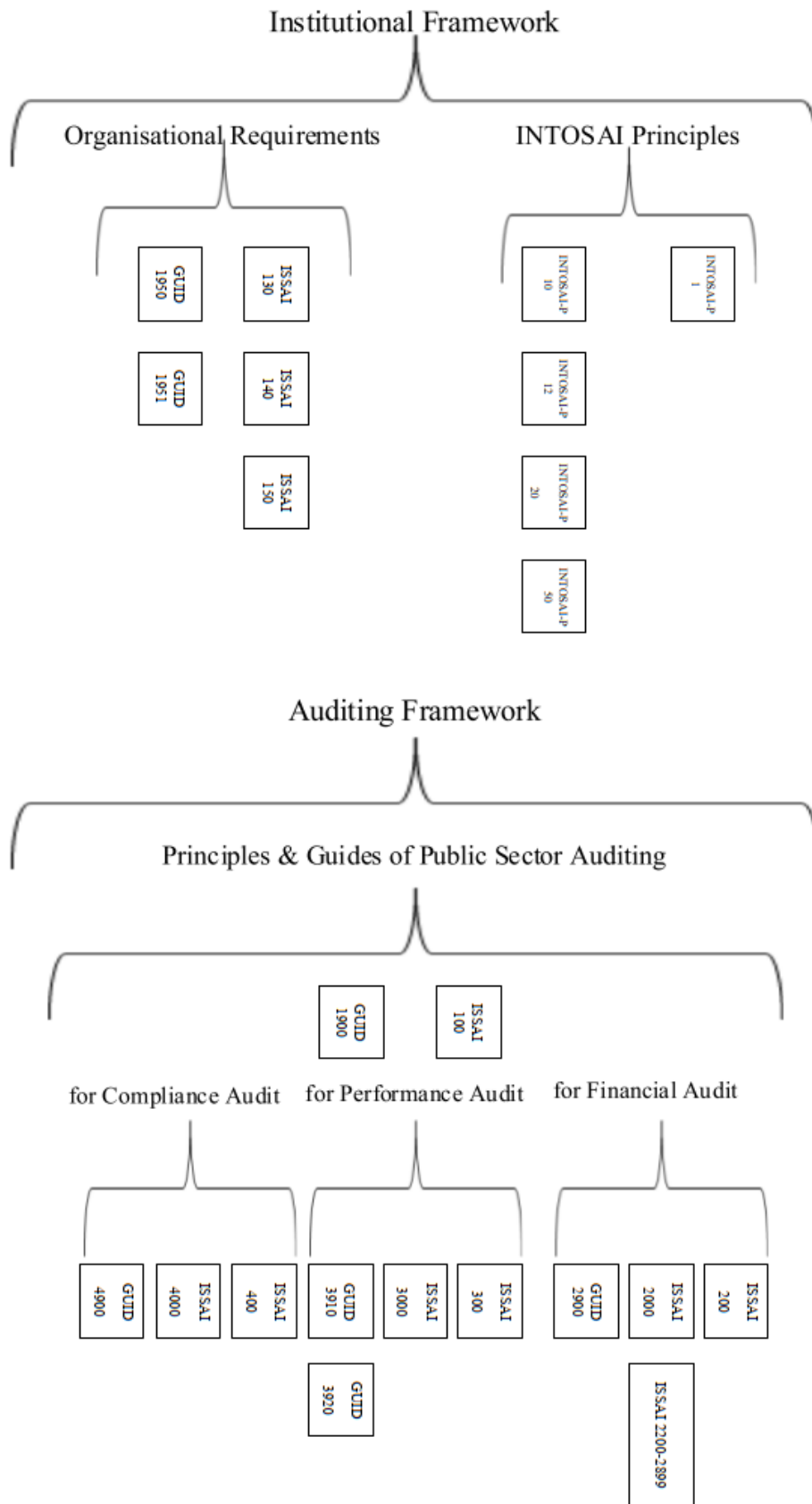

Рис. 1. Еталонна (ідеальна) модель – EGA Model
 Fig. 1. EGA Model

Джерело: побудовано автором на підґрунті (IFPP)

Головним елементом інституційної структури на нашу думку є INTOSAI-P1¹ – документ позиціонується INTOSAI² як Велика Хартія зовнішнього державного аудиту (The Magna Carta of external government auditing) всі інші документи є похідними від цього, які призвані впроваджувати та деталізувати закладені фундаментальні принципи з державного фінансового контролю: стосовно моделі контролю, через розбудову інституційної структури (Institutional Framework) та стосовно притаманних, або, так би мовити, «первинних повноважень» якими повинна володіти контролююча інституція, через методологічні розробки з аудиту (Auditing Framework) у всіх його різновидах. Чому саме The Lima Declaration позиціонується INTOSAI як Велика Хартія державного аудиту, які такі основоположні принципи дієвості контролю та контролюючої інституції цей документ пропонує, тобто, по суті, робить дизайн інституційної структури моделі державного фінансового контролю?

Відповідь знайдемо у наріжних положеннях зафіксованих цим документом, наприклад, стосовно: визначення потреби у дійсно незалежному державному фінансовому контролі відповідно до стандарту³; отримання беззаперечного розуміння, що задля досягнення впорядкованого та ефективного використання публічних коштів вимагається обов'язковість наявності вищого органу

аудиту⁴; визначається подальше посилення ролі контролюючої інституції паралельно з розширенням ролі держави в нових соціальних та економічних секторах⁵; визначається метод контролю та його мета⁶; встановлюються форми контролю та їх ефективність⁷; види контролю з ієрархією між ними⁸; визначено різновиди методів контролю та їх власні цілі⁹; вимоги до незалежності контролюючої інституції¹⁰; утворення вищого органу контролю та необхідний ступінь його незалежності має бути встановлено в Конституції країни¹¹; унормовується незалежність як членів так і посадових осіб контролюючої інституції¹², зокрема з конституційними гарантіями незалежності членам інституції¹³; фінансова незалежність органу контролю¹⁴, утому числі окреме бюджетне фінансування¹⁵; встановлюються взаємовідносини органу контролю з Парламентом, Урядом та іншими державними інституціями¹⁶, зокрема конституційне впорядкування відносин з Парламентом¹⁷; визначаються повноваження та права щодо об'єкту контролю стосовно здійснення розслідування, консультування та вжиття заходів на відшкодування та притягнення винних осіб до відповідальності¹⁸, зокрема визначається доцільність камеральний чи виїзний характер цих заходів¹⁹; визначаються обов'язкові організаційні аспекти контрольного заходу²⁰; передбачається використання відповідних способів, прийомів та інструментарію

¹ INTOSAI-P 1 – Declaration of Lima.

² The Magna Carta of external government audit. URL: <https://www.intosai.org/documents/open-access> (дата звернення: 20.01.2022).

³ «The chief aim of the Lima Declaration is to call for independent government auditing. A Supreme Audit Institution which cannot live up to this demand does not come up to standard.» [Foreword, INTOSAI-P 1].

⁴ «Whereas the orderly and efficient use of public funds constitutes one of the essential prerequisites for the proper handling of public finances and the effectiveness of the decisions of the responsible authorities; «whereas, to achieve this objective, it is indispensable that each country have a Supreme Audit Institution whose independence is guaranteed by law» [Preamble, INTOSAI-P 1].

⁵ «whereas such institutions become even more necessary because the state has expanded its activities into the social and economic sectors and thus operates beyond the limits of the traditional financial framework;» [Preamble, INTOSAI-P 1].

⁶ Purpose of audit [Section 1, INTOSAI-P 1].

⁷ Pre-audit and post-audit [Section 2, INTOSAI-P 1].

⁸ Internal audit and external audit [Section 3, INTOSAI-P 1].

⁹ Legality audit, regularity audit and performance audit [Section 4, INTOSAI-P 1].

¹⁰ Independence of Supreme Audit Institutions [Section 4, INTOSAI-P 1].

¹¹ «The establishment of Supreme Audit Institutions and the necessary degree of their independence shall be laid down in the Constitution;» [Section 5, INTOSAI-P 1].

¹² Independence of the members and officials of Supreme Audit Institutions [Section 6, INTOSAI-P 1].

¹³ «The independence of the members, shall be guaranteed by the Constitution. In particular, the procedures for removal from office also shall be embodied in the Constitution and may not impair the independence of the members» [Section 6, INTOSAI-P 1].

¹⁴ Financial independence of Supreme Audit Institutions [Section 7, INTOSAI-P 1].

¹⁵ «Supreme Audit Institutions shall be entitled to use the funds allotted to them under a separate budget heading as they see fit.» [Section 7, INTOSAI-P 1].

¹⁶ III. RELATIONSHIP TO PARLIAMENT, GOVERNMENT AND THE ADMINISTRATION [INTOSAI-P 1] [];

¹⁷ «The relationship between the Supreme Audit Institution and Parliament shall be laid down in the Constitution according to the conditions and requirements of each country.» [Section 8, INTOSAI-P 1].

¹⁸ IV. POWERS OF SUPREME AUDIT INSTITUTIONS [INTOSAI-P 1].

¹⁹ «For each audit, the Supreme Audit Institution shall decide whether it is more expedient to carry out the audit at the institution to be audited, or at the Supreme Audit Institution itself.» [Section 10, INTOSAI-P 1].

²⁰ «Supreme Audit Institutions shall audit in accordance with a self-determined programme.» [Section 13, INTOSAI-P 1].

контролю¹; наголошується про доцільність розробки методології з проведення контрольного заходу²; встановлюються професійні та моральні вимоги до посадових осіб контролюючої інституції, зокрема подальшому підвищенню професіоналізму³; пропонується міжнародний обмін досвідом⁴, зокрема уніфікація аудиторської термінології⁵; вказується на конституційне закріплення права та обов'язку звітування перед суспільством та Парламентом⁶; визначається конституційне закріплення основних аудиторських повноважень⁷ та повноваження відносно предметно-об'єктної сфери контролю контролюючої інституції, зокрема: публічних фінансів⁸; державні органи тощо⁹; сплату та збір податків¹⁰; закупівлі за публічні кошти¹¹ (або Public Procurement); IT-витрати¹²; підприємства з корпоративною часткою, що належить державі¹³; дотаційних установ, за публічні кошти¹⁴, з обов'язковим відшкодуванням у разі становлення зловживань з коштами¹⁵;

міжнародні та наднаціональні організації¹⁶.

Підсумуємо цей етап дослідження проміжним результатом, яким є отримання підґрунтя до твердження, що по суті цей, документ повністю визначає завдання та окреслює межі для інституційного дизайну в розробці еталонної (ідеальної) моделі контролю (тобто EGA Model). Тобто, ми маємо дійсно єдиний документ в якому перераховані вимоги до зразку моделі зовнішнього фінансового контролю. Решта перелічених рекомендацій має похідний характер від нього.

Наступною чергою стане дослідження структури з аудиту.

До структури з аудиту нами віднесено не тільки стандарти що методологічно забезпечують принципи здійснення аудиту¹⁷, а також стандарти що є методологією здійснення різновидів аудиту^{18,19,20,21,22,23,24} з керівництвом щодо їх застосування^{25,26,27,28,29}. Таким чином, можна виділити ще одну закономірність у розгортанні методології, за рівнями:

¹ «Since an audit can rarely be all-inclusive, Supreme Audit Institutions as a rule will find it necessary to use a sampling approach. The samples, however, shall be selected on the basis of a given model and shall be sufficiently numerous to make it possible to judge the quality and regularity of financial management.»; «Audit methods shall always be adapted to the progress of the sciences and techniques relating to financial management.» [Section 13, INTOSAI-P 1].

² «It is appropriate for the Supreme Audit Institution to prepare audit manuals as an aid for its auditors» [Section 13, INTOSAI-P 1].

³ Audit staff [Section 14, INTOSAI-P 1].

⁴ International exchange of experiences [Section 15, INTOSAI-P 1].

⁵ «The development of a uniform terminology of government audit based on comparative law is of prime importance.» [Section 15, INTOSAI-P 1].

⁶ «The Supreme Audit Institution shall be empowered and required by the Constitution to report its findings annually and independently to Parliament or any other responsible public body; this report shall be published. This will ensure extensive distribution and discussion, and enhance opportunities for enforcing the findings of the Supreme Audit Institution.»

⁷ «The basic audit powers of Supreme Audit Institutions shall be embodied in the Constitution; details may be laid down in legislation.» [Section 18, INTOSAI-P 1].

⁸ «All public financial operations, regardless of whether and how they are reflected in the national budget, shall be subject to audit by Supreme Audit Institutions. Excluding parts of financial management from the national budget shall not result in these parts being exempted from audit by the Supreme Audit Institution.» [Section 18, INTOSAI-P 1].

⁹ Audit of public authorities and other institutions abroad [Section 19, INTOSAI-P 1].

¹⁰ «Supreme Audit Institutions shall be empowered to audit the collection of taxes as extensively as possible and, in doing so, to examine individual tax files.»; «Tax audits are primarily legality and regularity audits; however, when auditing the application of tax laws, Supreme Audit Institutions shall also examine the system and efficiency of tax collection, the achievement of revenue targets and, if appropriate, shall propose improvements to the legislative body.» [Section 20, INTOSAI-P 1].

¹¹ Public contracts and public works [Section 21, INTOSAI-P 1].

¹² Audit of electronic data processing facilities [Section 22, INTOSAI-P 1].

¹³ Commercial enterprises with public participation [Section 23, INTOSAI-P 1].

¹⁴ Audit of subsidised institutions [Section 24, INTOSAI-P 1].

¹⁵ «Misuse of subsidies shall lead to a requirement for repayment.» [Section 24, INTOSAI-P 1].

¹⁶ Audit of international and supranational organisations [Section 25, INTOSAI-P 1].

¹⁷ ISSAI 100 – Fundamental Principles of Public-Sector Auditing.

¹⁸ ISSAI 200 – Fundamental Principles of Financial Auditing.

¹⁹ ISSAI 2000 – Application of the financial audit standards.

²⁰ ISSAI 2200-2899 – Financial Auditing Standards.

²¹ ISSAI 300 – Fundamental Principles of Performance Auditing.

²² ISSAI 3000 – Performance Audit Standard.

²³ ISSAI 400 – Fundamental Principles of Compliance Auditing.

²⁴ ISSAI 4000 – Compliance Audit Standard.

²⁵ GUID 1900 Peer Review Guidelines.

²⁶ GUID 2900 Guidance to the financial auditing standards.

²⁷ GUID 3910 Central Concepts for Performance Auditing.

²⁸ GUID 3920 The Performance Auditing Process.

²⁹ GUID 4900 Guidance on Authorities and Criteria to be considered while examining the regularity and propriety aspects in Compliance Audit.

принципові стандарти (ISSAI 100) – стандарти за різновидом контрольних заходів (ISSAI 200, ISSAI 300 та ISSAI 400) – субстандарти до стандартів за різновидом контрольних заходів (ISSAI 2000, ISSAI 3000 та ISSAI 4000) – керівництва щодо застосування до кожного рівня стандартів.

Проміжним результатом цього етапу дослідження є те, що Автором розроблено інституційний дизайн еталонної (ідеальної) моделі державного зовнішнього фінансового контролю, на підставі авторського угруповання формальних норм напрацьованих INTOSAI, що надає можливість здійснення компаративного аналізу національних практик провадження державного фінансового контролю. Також результатом є встановлення, того що методологія здійснення контрольних заходів також має похідний характер від Лімської декларації починаючи з принципів аудиту державного сектору¹ та зберігаючи наскрізний характер на всі подальші стандарти чи керівництва з їх застосування. Відмітимо особливо, що такий характер зберігається і стосовно різновидів методів контролю² та логічно відображається у переліку аудитів: фінансовому³, ефективності⁴, відповідності⁵. В свою чергу, різновиди аудитів розгорнуто за характером цілевстановлення контрольного заходу, а не за предметним характером. Це робить їх більш універсальними методологічними розробками. Що дає змогу застосовувати лише три стандарти, з їх власними субстандартами, відносно всього переліку предмету контролю⁶. Такий підхід позбавляє від розробки та впровадження значно більшої кількості окремих стандартів за кожним предметом контролю, також, універсальність в методології сприяє якості та професійності дій посадових осіб суб'єктів контролю, через доведення аудиторських навичок в питаннях загального характеру, під час контрольного заходу, до певного автоматизму, висвобождаючи час, увагу та зусилля на решті аудиторських процедур що мають безпосереднє відношення до питань законності, ефективності

та відповідності поводження об'єктом контролю з предметом контролю.

Маючи у підґрунті здійснену класифікацію досвіду INTOSAI (рис. 1) можемо провести компаративний аналіз розробленої еталонної (ідеальної) моделі з реаліями практики в нашій країні, через стан імплементації визначених рекомендацій у національну практику контролю, шляхом законодавчого закріплення, як на рівні структури вибудованої практики контролю так і на рівні методології функціонуючих суб'єктів контролю.

Під час проведення аналізу, враховуємо, що в Україні здійснюється контроль за двома видами: зовнішній та внутрішній. Рахункова палата України (далі – Рахункова палата) та Державна аудиторська служба України (далі – Держаудитслужба) є інституціями які можна віднести до такого виду контролю як – зовнішній державний фінансовий контроль. Розпорядники бюджетних коштів зобов'язані організовують та здійснювати внутрішній контроль та внутрішній аудит – що підпадає до внутрішнього виду державного фінансового контролю.

Однак досвід INTOSAI стосується лише зовнішнього виду контролю (тобто – external government auditing), а від так внутрішній вид контролю залишимо за межами цього дослідження.

Візуалізація результатів компаративного аналізу подано у таблицях 1 та 2.

Отриманні результати компаративного аналізу, щодо імплементації рекомендацій INTOSAI як на рівні (в розрізі) існуючої практики так і на рівні (в розрізі) функціонуючих суб'єктів контролю, дають нам змогу наочно побачити повноту та якість / або їх відсутність функціонуючої практики контролю, що зафіксована (формалізована) вищенаведеними законотворчими діями держави, у порівнянні до рекомендованої моделі контролю за всією її структурою. Результатом такого порівняння стане рівень співпадіння або врахування між тим чи іншим законотворчим актом що регламентує державний фінансовий контроль та рекомендаціями INTOSAI.

¹ «The ISSAI 100 - Fundamental Principles of Public-Sector Auditing draw and elaborate on INTOSAI-P 1 The Lima Declaration and provide an authoritative international frame of reference defining public-sector auditing. The full set of ISSAIs is based on these principles.» [issa100].

² Legality audit, regularity audit and performance audit [Section 4, INTOSAI-P 1].

³ ISSAI 200 – Fundamental Principles of Financial Auditing.

⁴ ISSAI 300 – Fundamental Principles of Performance Auditing.

⁵ ISSAI 400 – Fundamental Principles of Compliance Auditing.

⁶ «Предметом державного фінансового контролю є матеріальні (уречевлені) та нематеріальні (не уречевлені) цінності у формі публічних фінансів та публічних майнових ресурсів, а також публічні управлінські дії, які безпосередньо впливають на вказані ресурси під час їх формування, використання та зберігання (що буде слушно і для предмета інституту контролю).» Акцентуємо увагу, що для предметної сфери державного фінансового контролю застосовуються лише публічні ресурси, дії тощо. ... Тобто до предмета контролю державного фінансового контролю належить тільки суспільні (не приватні) ресурси, дії тощо.» (Хмельков, 2017).

Таблиця 1. Компаративний аналіз стану імплементації інституційної структури EGA Model (Institutional Framework) з національною структурою практики контролю
 Table 1. Comparative analysis of the state of implementation of the institutional structure of the EGA Model (Institutional Framework) with the national structure of control practice

The INTOSAI Framework of Professional Pronouncements (IFPP)		Імплементовано у законодавчо-методологічне забезпечення структури державного фінансового контролю							
		Імплементация у законодавство					Імплементация у власну методологію суб'єктів контролю		
		Конституція України	Кодекс 2456 ¹	Закон		Положення 43 ²	Рахункова палата		Держаудитслужба
				Закон 576 ³	Закон 2939 ⁴		Рішення 8-6 ⁵	Рішення 8-5 ⁶	
						Не встановлено			
Принципи (INTOSAI Principles)									
Основоположні принципи (INTOSAI Founding Principles)	INTOSAI-P 1	Подібність	Частково	Частково	Найбільша відповідність	Не встановлено	Питання цього рівня не належать до компетенції суб'єктів контролю		
Ключові принципи (INTOSAI Core Principles)	INTOSAI-P 10	Не встановлено	Не встановлено	Найбільша відповідність	Протиріччя	Протиріччя			
	INTOSAI-P 12	Не встановлено	Не встановлено	Не встановлено	Не встановлено	Не встановлено			
	INTOSAI-P 20	Не встановлено	Не встановлено	Не встановлено	Не встановлено	Не встановлено			
	INTOSAI-P 50	Не встановлено	Не встановлено	Не встановлено	Не встановлено	Не встановлено			
Організаційні вимоги (Organisational Requirements)									
Для професійної етики (Code of Ethics)	ISSAI 130	Питання цього рівня рекомендовано вирішувати на рівні суб'єкта контролю ⁷				На підзупні	—	Не встановлено	
Для контролю якості (Quality control for SAIs)	ISSAI 140					—	На підзупні	Не встановлено	
Для компетентності аудитора (Auditor Competence)	ISSAI 150					Не встановлено		Не встановлено	
	GUID 1950								
	GUID 1951								

Розгляд результатів проведемо за такою ж послідовністю за якою була вище здійснена класифікація – в першу чергу, деталізуємо результати стосовно співпадіння законодавчих актів, що впроваджують та розбудовують структуру практики державного фінансового контролю в країні, з рекомендаціями INTOSAI стосовно інституційної структури моделі контролю (табл. 1). Факт співпадіння є свідченням щодо врахування той чи іншої рекомендації, щодо обсягу такого врахування, щодо яким шляхом враховано, щодо навпаки факту протиріччя. Важливо вказати, що в цій статті ми не досліджуємо причини врахування, тобто свідомо врахована та чи інша норма рекомендації чи співпадіння виникло випадково. В будь якому разі, наявність співпадінь будемо вважати позитивним результатом для практики контролю країни,

через її прагнення та наближення до ідеалу.

Як ми можемо бачити у таблиці 1, компаративний аналіз здійснювався за двома напрямками обумовленими відповідними рівнями: на рівні – «Принципи (INTOSAI Principles)», порівняння відбувалось виключно з напрямком «Імплементация у законодавство», чим обумовлено результат – «Питання цього рівня не належать до компетенції суб'єктів контролю» для напрямку «Імплементация у власну методологію суб'єктів контролю»; на рівні – «Організаційні вимоги (Organisational Requirements)», порівняння відбувалось виключно з напрямком «Імплементация у власну методологію суб'єктів контролю», чим обумовлено результат – «Питання цього рівня рекомендовано вирішувати на рівні суб'єкта контролю», для напрямку «Імплементация у законодавство».

¹ Бюджетний кодекс України.

² Закон України «Про Рахункову палату».

³ Закон України «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні».

⁴ Положення про Державну аудиторську службу України.

⁵ Правила професійної етики посадових осіб Рахункової палати.

⁶ Рекомендації з управління і контролю якості контрольних заходів, що проводяться Рахунковою палатою.

⁷ «SCOPE. 6) The purpose of ISSAI 150 is to set out the organisational requirements that a SAI shall follow in determining auditor competencies, as well as the recruitment, development, maintenance and assessment thereof.» «Organisational requirement 1.15) A SAI shall determine and document relevant competencies required for all auditors to fulfil the SAI mandate.» [ISSAI 150].

Таблиця 2. Компаративний аналіз стану імплементації структури з аудиту EGA Model (Auditing Framework) з методологічними розробками суб'єктів національної практики контролю¹²³⁴⁵⁶⁷⁸⁹¹⁰¹¹¹²¹³¹⁴¹⁵

Table 2. Comparative analysis of the state of implementation of the EGA Model (Auditing Framework) audit structure with methodological developments of subjects of national control practice

Перелік контрольних заходів в національній практиці та еталонній (ідеальній) моделі контролю та забезпечення їх методологією шляхом імплементації або власними розробками			
Різновид контрольних заходів	Методологічні розробки INTOSAI IFPP (INTOSAI Framework of Professional Pronouncements)	Методологія суб'єктів контролю	
		Рахункова палата України ¹	Державна аудиторська служба України ²
Фінансовий аудит (Financial Audit)	ISSAI 200	Аудит 5-5 ³	Аудит 252 ⁴
	ISSAI 2000		Аудит 517 ⁵
	ISSAI 2899		Аудит 692 ⁶
	GUID 2900		Аудит 698 ⁷
			Аудит 740 ⁸
			Аудит 1017 ⁹
			Аудит 1147 ¹⁰
Аудит ефективності (Performance Audit)	ISSAI 300	Методологія відсутня але аудит ефективності здійснюється відповідно до повноважень, згідно з Законом 576	Аудит 252
	ISSAI 3000		Аудит 517
	GUID 3910		Аудит 692
	GUID 3920		Аудит 698
			Аудит 740
			Аудит 1017
			Аудит 1147
Аудит відповідності (Compliance Audit)	ISSAI 400	Відсутнє	Відсутнє
	ISSAI 4000		
	GUID 4900		
Контроль публічних закупівель (Public Procurement Audit)	Відсутнє	Відсутнє	Висновок 552 ¹¹
			Порядок 631 ¹²
			Методика 647 ¹³
			Закон 922 ¹⁴
Ревізія (Financial Revision)	Відсутнє	Відсутнє	Ревізія 550 ¹⁵

За даними таблиці 1, на рівні – «Принципи (INTOSAI Principles)», за напрямком «Імплементація у законодавство», нами встановлено будь які співпадіння лише з INTOSAI-P 1, INTOSAI-P 10, ISSAI 130 та ISSAI 140. Результати отримано у вигляді як позитивних під-

сумків: «На підґрунті» «Подібність», «Частково», «Найбільша відповідність», так і негативних: «Протиріччя». Решта, INTOSAI-P 12, INTOSAI-P 20, INTOSAI-P 50 та ISSAI 150 мають результат щодо співпадіння – «Не встановлено», Деталізуємо результати, зокрема.

¹ Методологія розроблена шляхом імплементації.

² Методологія розроблена шляхом власних розробок.

³ Методичні рекомендації з проведення Рахунковою палатою фінансового аудиту.

⁴ Порядок проведення Державною аудиторською службою, її міжрегіональними територіальними органами державного фінансового аудиту діяльності суб'єктів господарювання.

⁵ Порядок проведення Державною аудиторською службою, її міжрегіональними територіальними органами державного фінансового аудиту використання інформаційних технологій.

⁶ Порядок проведення Державною аудиторською службою, її міжрегіональними територіальними органами державного фінансового аудиту державних (регіональних) цільових програм.

⁷ Порядок проведення Державною аудиторською службою, її міжрегіональними територіальними органами державного фінансового аудиту місцевих бюджетів.

⁸ Порядок проведення Державною аудиторською службою, її міжрегіональними територіальними органами державного фінансового аудиту інвестиційних проектів.

⁹ Порядок проведення Державною аудиторською службою, її міжрегіональними територіальними органами державного фінансового аудиту виконання бюджетних програм.

¹⁰ Порядок проведення Державною аудиторською службою, її міжрегіональними територіальними органами державного фінансового аудиту Пенсійного фонду України, фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування.

¹¹ Порядок заповнення форми висновку про результати моніторингу процедури закупівлі.

¹² Порядок проведення перевірок закупівель Державною аудиторською службою, її міжрегіональними територіальними органами.

¹³ Методика визначення автоматичних індикаторів ризиків.

¹⁴ Закон України «Про публічні закупівлі».

¹⁵ Порядок проведення інспектування Державною аудиторською службою, її міжрегіональними територіальними органами.

INTOSAI-P 1. Співпадіння з положеннями цього документу встановлено, з тим чи іншим результатом, у Конституції України (1996), Бюджетному кодексі України (2010), Законі України «Про Рахункову палату» (2015), Законі України «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні» (1993) та Положенні про Державну аудиторську службу України (2016).

Співпадіння INTOSAI-P 1 з Конституції України має результат – «Подібність». Такий підсумок отримано через те що у цьому нормативно-правовому акті встановлено як розбіжності, так і відсутність з наведеним переліком норм визначених у INTOSAI-P1. До норм, які не існують, можна віднести, зокрема: відсутні норми відносно потреби у наявності та утворенні як державного фінансового контролю¹ так і органу контролю, відсутні норми щодо незалежності контролюючої інституції та її членів, відсутні норми впорядкування відносин з Парламентом, відсутні норми щодо права та обов'язку звітування перед суспільством та Парламентом, відсутні норми щодо закріплення основних аудиторських повноважень контролюючої інституції. До розбіжностей норм з питань контролю, між тими що встановлено Конституцією Ук-

раїни та порівняльними, можна віднести наступне: справедливий розподіл суспільного багатства та цільове спрямування видатків на загальносуспільні потреби², надання повноважень виконавчій³ та законодавчій⁴ гілкам влади щодо здійснення виконання⁵ та контролю⁶ Державного бюджету, надаються повноваження на проведення фінансової політики в державі⁷, визначається контролююча інституція Державного бюджету від Парламенту⁸ та її предметна сфера з механізмом призначення її членів⁹.

Співпадіння INTOSAI-P 1 з Бюджетним кодексом України має результат – «Частково». Такий підсумок отримано через те що у цьому нормативно-правовому акті встановлено лише деякі співпадіння з наведеним переліком норм визначених у INTOSAI-P1. До норм які враховані, повністю або частково, можна віднести, зокрема: визначається мета контролю¹⁰, частково визначає структуру або модель державного фінансового контролю хоча б у бюджетній сфері (тобто для публічних фінансів, а не для всього предмету контролю (без суспільного майна)) однак без чіткого поділу на зовнішній та внутрішній поділ контролю¹¹, визначає повноваження, стосовно предметної сфери для інституцій контролю

¹ Примітка: Хоча так дослівно INTOSAI-P1 не вказує про потрібність контролю, як певної системи чи діяльності, але так можна вважати через вказівку щодо утворення органу контролю. Однак не можна не відмітити той факт, що в Конституції України є норма про обов'язок кожному виконувати свої фінансові зобов'язання - «Стаття 67. Кожен зобов'язаний сплачувати податки і збори в порядку і розмірах, встановлених законом.» [Конституція України], а от норми про контроль за публічними фінансами, тобто за коштами суспільства, акумульованими за рахунок тих самих фінансових платежів до бюджетів та фондів – відсутні.

² «Бюджетна система України будується на засадах справедливого і неупередженого розподілу суспільного багатства між громадянами і територіальними громадами.» «Виключно законом про Державний бюджет України визначаються будь-які видатки держави на загальносуспільні потреби, розмір і цільове спрямування цих видатків.» [ст.19 Конституції України].

³ «Кабінет Міністрів України є вищим органом у системі органів виконавчої влади.» [Конституція України].

⁴ «Єдиним органом законодавчої влади в Україні є парламент - Верховна Рада України.» [ст. 75 Конституції України].

⁵ «Кабінет міністрів України ... забезпечує виконання затвердженого Верховною Радою України Державного бюджету України ...» [п. 6 ст. 116 Конституції України].

⁶ «До повноважень Верховної Ради України належить: ... затвердження Державного бюджету України та внесення змін до нього, контроль за виконанням Державного бюджету України, прийняття рішення щодо звіту про його виконання.» [п.4 ст. 85 Конституції України].

⁷ «Кабінет міністрів України: ... забезпечує проведення фінансової ... політики» [п. 3 ст. 116 Конституції України].

⁸ «Контроль від імені Верховної Ради України за надходженням коштів до Державного бюджету України та їх використання здійснює Рахункова палата. Організація, повноваження і порядок діяльності Рахункової палати визначаються законом.» [ст. 98 Конституції України].

⁹ «До повноважень Верховної Ради України належить: ... призначення на посади та звільнення з посад Голови та інших членів Рахункової палати;» [п.16 ст. 85 Конституції України].

¹⁰ «Контроль за дотриманням бюджетного законодавства спрямований на забезпечення ефективного і результативного управління бюджетними коштами та здійснюється на всіх стадіях бюджетного процесу його учасниками відповідно до цього Кодексу та іншого законодавства, а також забезпечує: 1) оцінку управління бюджетними коштами (включаючи проведення державного фінансового аудиту); 2) правильність ведення бухгалтерського обліку та достовірність фінансової і бюджетної звітності; 3) досягнення економії бюджетних коштів, їх цільового використання, ефективності і результативності в діяльності розпорядників бюджетних коштів шляхом прийняття обґрунтованих управлінських рішень; 4) проведення аналізу та оцінки стану фінансової і господарської діяльності розпорядників бюджетних коштів; 5) запобігання порушенням бюджетного законодавства та забезпечення інтересів держави і територіальних громад у процесі управління об'єктами державної та комунальної власності; 6) обґрунтованість планування надходжень і витрат бюджету.» [ст. 26 Бюджетного кодексу України].

¹¹ «Контроль за дотриманням бюджетного законодавства спрямований на забезпечення ефективного і результативного управління бюджетними коштами та здійснюється на всіх стадіях бюджетного процесу його учасниками...», «Контроль від імені Верховної Ради України за надходженням коштів до Державного бюджету України та їх використання здійснює Рахункова палата. Діяльність центральних органів виконавчої влади, які забезпечують

країни^{1,2,3}, визначає⁴ контроль за надходженнями коштів Державного бюджету⁵, встановлює ієрархію між видами контролю⁶, визначено один із різновидів методу контролю та його мету⁷, визначаються заходи щодо відповідальності⁸, за порушення⁹ з предметом контролю визначає предметом контролю використання коштів державного бюджету та місцевих бюджетів¹⁰.

Співпадіння INTOSAI-P 1 з Законом України «Про Рахункову палату» має також результат – «Частково». Такий підсумок отримано через те що у цьому нормативно-правовому акті встановлено деякі співпадіння з наведеним переліком норм визначених у INTOSAI-P1. Закон дублює норми вказані у Конституції та Бюджетному кодексі, стосовно цієї контролюючої інституції, а від так дублюються і співпадіння. Повторювати їх недоречно.

Співпадіння INTOSAI-P 1 з Законом України «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні» має результат – «Найбільша відповідність». Такий підсумок отримано через те, що у цьому нормативно-правовому акті встановлено най-

більша кількість співпадінь з наведеним переліком норм визначених у INTOSAI-P1. До головного співпадіння, яке і пояснює отриманий результат, можна віднести – як головною метою Лімської декларації є заклик до незалежного державного аудиту¹¹ так і преамбула вказаного Закону визначає – «Цей Закон визначає правові та організаційні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні» (1993). А далі в ньому міститься перелік цілей та проблематики з питань діяльності лише контролюючої інституції¹², що вже робить його не тільки подібним до порівняльній рекомендації¹³ та навіть схожим за переліком питань з діяльності іншої контролюючої інституції країни¹⁴.

INTOSAI-P 10. Співпадіння з положеннями цього документу встановлено, з тим чи іншим результатом, у Законі України «Про Рахункову палату», Законі України «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні» та Положенні про Державну аудиторську службу України. Співпадіння з положеннями цього документу встановлено, з результатом від найбільш позитив-

проведення державної політики у сфері контролю за дотриманням бюджетного законодавства (у межах їх повноважень, встановлених цим Кодексом та іншими нормативно-правовими актами), спрямовується, координується та контролюється Кабінетом Міністрів України.», «Розпорядники бюджетних коштів в особі їх керівників організовують внутрішній контроль і внутрішній аудит та забезпечують їх здійснення у своїх установах і на підприємствах, в установах та організаціях, що належать до сфери управління таких розпорядників бюджетних коштів.» [ст. 26 Бюджетного кодексу України].

¹ «Стаття 110. Повноваження Рахункової палати з контролю за дотриманням бюджетного законодавства» [Бюджетний кодекс України].

² «Стаття 113. Повноваження органів державного фінансового контролю з контролю за дотриманням бюджетного законодавства» [Бюджетний кодекс України].

³ Примітка: прямо не вказуючи на Державну аудиторську службу України [Бюджетний кодекс України].

⁴ Примітка: точніше буде сказати – повторює конституційну норму.

⁵ «1. До повноважень Рахункової палати належить здійснення контролю за надходженням та використанням коштів Державного бюджету України...» [ст. 110 Бюджетного кодексу України].

⁶ «До повноважень органів державного фінансового контролю з контролю за дотриманням бюджетного законодавства належить здійснення контролю за: ... б) станом внутрішнього контролю та внутрішнього аудита у розпорядників бюджетних коштів.» [ст. 113 Бюджетного кодексу України].

⁷ «До повноважень органів державного фінансового контролю з контролю за дотриманням бюджетного законодавства належить здійснення контролю за: 1) цільовим, ефективним та результативним використанням коштів державного бюджету та місцевих бюджетів (включаючи проведення державного фінансового аудита);» [ст. 113 Бюджетного кодексу України].

⁸ «Глава 18. Відповідальність та заходи впливу за вчинені порушення бюджетного законодавства» [Бюджетний кодекс України].

⁹ Примітка: в статті 116 Бюджетного кодексу, наведено вичерпний перелік бюджетного законодавства. Однак до порушень не віднесено ні «неефективне», ні «нераціональне», ні «неекономічне» поводження з публічними фінансами країни.

¹⁰ «До повноважень органів державного фінансового контролю з контролю за дотриманням бюджетного законодавства належить здійснення контролю за: 1) цільовим, ефективним та результативним використанням коштів державного бюджету та місцевих бюджетів...» [ст. 113 Бюджетного кодексу України].

¹¹ «The chief aim of the Lima Declaration is to call for independent government auditing.» [Foreword, INTOSAI-P1].

¹² Примітка: до певних співпадіння можна встановити, досліджуючи зміст статей 1-11 [Закон України «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні»].

¹³ «The success of the declaration is above all due to the fact that it contains a comprehensive list of all goals and issues relating to government auditing, while simultaneously remaining remarkably significant and concise, making it easy to use, with its clear language ensuring that focus does not wander away from the main elements.» [Foreword, INTOSAI-P1].

¹⁴ Примітка: структура питань контролюючої інституції від Уряду має схожість до структури питань контролюючої інституції від Парламенту країни [Закон України «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні»; Закон України «Про Рахункову палату»].

ного, за рахунком цього дослідження, – «Найбільша відповідність» до негативного результату – «Протиріччя». INTOSAI-P 10 визначає вісім принципів незалежності контролюючої інституції, які слугують певним ідеалом¹ з незалежності. При цьому визначається що контролюючі інституції, як державні інституції не можуть мати абсолютно² незалежності та на сьогодні не існує контролюючої інституції яка б відповідала всім принципам, тобто повністю незалежної інституції³. Головним недоліком є те що Принцип 1⁴ та супровідні рекомендації до нього нереалізовані країною.

Співпадіння INTOSAI-P 10 з Законом України «Про Рахункову палату» має також результат – «Найбільша відповідність». Такий підсумок отримано через те що у цьому нормативно-правовому акті встановлено найбільша кількість співпадінь з наведеним переліком норм визначених у INTOSAI-P10. В тій чи іншій мірі застосовуються принципи 2-8⁵. Що дає підґрунтя вважати Рахункову палату найбільш незалежною контролюючою інституцією країни.

Співпадіння INTOSAI-P 10 з Законом України «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні» та з Положенням про Державну аудиторську службу України має результат – «Протиріччя».

З причин того що обидва нормативно-правових акти регламентують діяльність Держаудитслужби⁶, доречно і в контексті співпадіння їх розглядати разом. Такий підсумок отримано через те що не можна вважати незалежним контролюючу інституцію, якщо вона має підконтрольність об'єкту контролю⁷. Підконтрольність суб'єкта контролю об'єкту контролю це не те саме що відсутність абсолютно незалежності у контролюючої інституції як інституції створеної державою. Це можна охарактеризувати як абсолютна залежність. Це прямо протирічить не тільки вимогам INTOSAI-P 10, й причинам та логіки, що сприяли та спонукали прийняттю та впровадженню Мексиканської декларації про незалежність вищих органів фінансового контролю (Mexico Declaration on SAI Independence). Навіть якщо не було б такої залежності, нажаль Держаудитслужба і так не відповідає в тій чи іншій мірі більшості Принципам, а саме: 2,3,5,6,8⁸.

На рівні – «Організаційні вимоги (Organisational Requirements)», за напрямком «Імплементация у власну методологію суб'єктів контролю», за даними Таблиці 1, нами встановлено позитивне співпадіння лише з ISSAI 130 та ISSAI 140. Співпадіння з положеннями цих документів⁹ встановлено з позитивним

¹ «Whereas application provisions included herein serve to illustrate the principles and are considered to be ideal for an independent SAI.» [Preamble, INTOSAI-P 10].

² «Whereas the Lima Declaration recognizes that state institutions cannot be absolutely independent, it further recognizes that SAIs should have the functional and organizational independence required to carry out their mandate.» [Preamble, INTOSAI-P 10].

³ «It is recognized that at present no SAI meets all of these implementation provisions and therefore other best practices for achieving independence are presented in the accompanying guidelines.» [Preamble, INTOSAI-P 10].

⁴ «PRINCIPLE 1 The existence of an appropriate and effective constitutional/statutory/legal framework and of de facto application provisions of this framework». Legislation that spells out, in detail, the extent of SAI independence is required. [PRINCIPLE 1, INTOSAI-P 10].

⁵ Примітка: порівнюємо принципи 2-8 та супровідні рекомендації до них з: пунктом 3 статті 3; статтею 5; пунктами 3 та 4 статті 7; статтею 8; статтею 20; статтею 24; розділом IV та V вказаного Закону [INTOSAI-P 10; Закон України «Про Рахункову палату»].

⁶ Примітка: встановлено не тільки відсутність назви контролюючої інституції у Законі 2939 (на сьогодні це – Держаудитслужба), встановлено також і відсутність посилань Положення 43 на Закон 2939. Однак, якщо ми дослідимо норми цих актів, то отримаємо право вважати на такі висновки. Як приклад для підґрунтя: абзац 1 статті 1 «Здійснення державного фінансового контролю забезпечує центральний орган виконавчої влади, уповноважений Кабінетом Міністрів України на реалізацію державної політики у сфері державного фінансового контролю (далі – орган державного фінансового контролю). ...[Закон України «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні»]; «пункт 1. «Державна аудиторська служба України (Держаудитслужба) є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра фінансів та який реалізує державну політику у сфері державного фінансового контролю.» [Положення про Державну аудиторську службу України].

⁷ «Державна аудиторська служба України (Держаудитслужба) є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра фінансів та який реалізує державну політику у сфері державного фінансового контролю.» [п.1 Положення про Державну аудиторську службу України].

⁸ Примітка: порівнюємо принципи 2,3,5,6,8 та супровідні рекомендації до них з Законом 2939 та Положенням 43. Зокрема звертає увагу, що Держаудитслужба не розробляє власної методології (як то передбачає Принцип 3), а керується методологією встановленою Кабінетом міністрів – «Порядок проведення органом державного фінансового контролю державного фінансового аудиту, інспектування установаються Кабінетом Міністрів України». Крім того контролююча інституція не має ані права ані обов'язку звітування (як то передбачає Принцип 5), чим вона користується та спричиняє труднощі суспільству у отриманні інформації стосовно її результатів діяльності. [INTOSAI-P 10; Закон України «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні», Положення про Державну аудиторську службу України]; .

⁹ Примітка: як рекомендації з угруповання – «Організаційні вимоги» (Organisational Requirements), тому їх деталізація отриманого результату розглядаються разом.

результатом – «На підґрунті». Одна з контролюючих інституцій країни – Рахункова палата застосувала ISSAI 130 та ISSAI 140 задля власних методологічних розробок¹. Стосовно ISSAI 150, GUID 1950 та GUID 1951, то співпадіння з положеннями цих документів, по кожній інституції, має негативний результат – «Не встановлено»².

Підсумуємо цей етап дослідження проміжним результатом, яким є встановлення недоліків існуючої практики контролю в країні на абстрактному, інституційному та системному рівнях.

На абстрактному рівні маємо підґрунтя стверджувати, що – контрольна функція фінансів в Україні реалізується хаотично через те що здійснюється двома гілками влади: законодавчою та виконавчою, без будь якого узгодження стосовно кінцевої мети. Така реалізація контрольної функції фінансів руйнує та нівелює зусилля розподільчої функції фінансів через те що з акумулюванні публічні фінанси у дохідній частині бюджетів та фондів використовуються з високим рівнем безконтрольності.

На інституційному рівні маємо підґрунтя стверджувати, що – практика фінансового контролю в країні не відповідає інституційній структурі ідеальної моделі контролю (тобто EGA Model). Інституційний дизайн складено мозаїчно та хаотично. Задля розбудови практики контролю країни було використано лише окремі елементи з еталонного (ідеального) зразку моделі контролю. Формалізація інституту контролю країни відбувається декількома паралельними шляхами за допомогою декілька регуляторних актів, тобто формалізується без системоутворюючого норма-

тивно-правового акту³, і при відсутності конституційної норми стосовно необхідної наявності державного фінансового контролю. Можна сказати що інститут контролю будують дві з трьох гілок влади одночасно і паралельно. Виходить так що практика контролю яка існує в країні це контроль від органів створення та для їх цілей – тобто по суті це забезпечення реалізації конституційних повноважень Уряду⁴ та Парламенту⁵, а не забезпечення захисту публічних ресурсів які повинні бути предметом контролю⁶. Тобто можна сказати що побудовано дві конкуруючих практики контролю, які не мають нічого спільного та замість доповнення дублюють один одного. Результатом є відсутність дієвої моделі контролю⁷, в наслідок чого інститут контролю частково знецінює роботу інституту фіска, через майже безконтрольне використання публічних фінансів, які є предметом контролю, як це парадоксально не виглядає через наявність дублювання в предметі контролю.

На системному рівні маємо підґрунтя стверджувати, що в Україні не існує моделі контролю як системи державного фінансового контролю. Також відсутній не тільки єдиний документ в якому перераховані вимоги до моделі контролю як до системи контролю, а взагалі відсутнє законодавство з державного фінансового контролю, окрім одного згадування⁸, що робить ілюзорне враження що цей закон (Закон України «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні») є «Magna Carta of government auditing» для національної системи державного фінансового контролю. Існує утворення та функціонування двох кон-

¹ Примітка: мається на увазі Рішення 8-6 та Рішення 8-5;

² Примітка: Потрібно вказати на існування певної кадрової вимоги, законодавчо визначеної, а саме: стаття 19 Закону України «Про Рахункову палату» – встановлює вимоги до члена Рахункової палати [зу рп]. Однак, факт, щодо наявності кадрової вимоги для окремої категорії посадовця контролюючої інституції, не можна вважати схожим підходом з кадрової політики інституції, як то пропонує ISSAI 150 – «SCOPE. 8) The IFPP includes many pronouncements, which refer to the concept of auditor competence. ISSAI 150 brings together all such references at the level of the organisational requirements in the IFPP.» [ISSAI150].

³ Примітка: вочевидь що і логіка наукового пошуку (Хмельков, 2012) і логіка практики (у ставленні INTOSAI до INTOSAI-P1 як до Великої Хартії державного аудиту (The Magna Carta of government auditing)), сходиться на необхідності наявності для розбудови дієвого інституту контролю в країні розробки та прийняття системоутворюючого документу.

⁴ Примітка: вище було розглянута ця конституційна норма.

⁵ Примітка: вище було розглянута ця конституційна норма.

⁶ Примітка: визначена «предмет контролю» вже наведено у праці.

⁷ Примітка: Автор про це наводив розрахунки (Хмельков, 2019b; 2021). Також про таке становище щодо результативності контролю в країні наочно свідчать звіти контролюючих інституцій, офіційно оприлюднені на власних сайтах. Звергаємо увагу, що при вивченні результативності потрібно чітко визначати період за який отримано результат, так як деяка річна звітність включає в себе декілька років.

⁸ Преамбула «Цей Закон визначає правові та організаційні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні.» [Закон України «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні»]. Це робить його схожим на системоутворюючий нормативно-правовий акт для розбудови системи державного фінансового контролю в країні. Однак крім преамбули далі за змістом, ми не знаходимо ознак формування системи, а лише визначаються питання суб'єкта контролю.

тролюючих інституцій які підпадають під порівняння їх з образом вищого органу контролю¹ (тобто – SAI або Supreme Audit Institution) який формує нам Міжнародна організація вищих органів аудиту (тобто – INTOSAI або International Organization of Supreme Audit Institutions). І це не зважаючи на те що членство України в INTOSAI забезпечує лише одна інституція² яка є відповідальною і за зобов'язаннями³ і за ефективним використанням потенційних можливостей⁴. Такими інституціями на сьогодні є: Рахункова палата України (далі – Рахункова палата) та Державна аудиторська служба України (далі – Держаудитслужба). Вказані інституції жодним чином не координують свою діяльність, що підтверджує вище зроблене завваження щодо двохмодельного стану контролю в країні та його безсистемного характеру розбудови. Існуюче доповнення, один одного, яке ми зустрічаємо у предметній сфері, і тим самим формується майже вичерпний перелік предмету контролю і в першу чергу щодо обсягу публічних фінансів⁵, вважаємо – випадковістю, про що і свідчить встановлене дублювання. Ознайомившись з шляхами утворення вказаних інституцій ще раз отримуємо підтвердження що інституції створено для

власної мети той чи іншої гілки влади. Наприклад:

– зовсім не зрозуміло роль та місце Рахункової палати у «системі» державного фінансового контролю країни – здається ця інституція не належить до структурного елементу державного фінансового контролю країни, якщо будемо брати ту модель контролю яка задекларована, визначена та формалізована в країні^{6,7}. Рахункова палата в Конституції України визначено не як орган державного фінансового контролю країни, а як орган контролю від законодавчої гілки влади⁸. На нашу думку Рахункова палата є засобом та інструментом реалізації конституційних повноважень Парламенту країни⁹. Виходить так що Верховна рада України як орган законодавчої влади¹⁰ реалізував власні повноваження з контролю за виконанням Державного бюджету України шляхом утворення власного органу контролю (власної контролюючої інституції) – Рахункову палату. Тобто з власною метою контролю, а від так і з власними цілями контролю.

– стосовно Держаудитслужби, то як суб'єкт контролю ця інституція не тільки не має незалежності що є фактом невідповідності стандарту до контролюючої інституції

¹ «A Supreme Audit Institution (SAI) is a public body of a state or supranational organization which, however designated, constituted or organized, exercises, by virtue of law, or other formal action of the state or the supranational organization, the highest public auditing function of that state or supranational organization in an independent manner, with or without jurisdictional competence.» [https://www.intosai.org/about-us/overview].

² https://www.intosai.org/about-us/members/full-members.

³ «... Рахункова палата є повноправним членом INTOSAI з 1998 року та є відповідальною за виконання зобов'язань, які випливають із її членства в цій організації, про що також зазначено в постанові Кабінету Міністрів України від 13 вересня 2002 р. № 1371 «Про порядок участі центральних органів виконавчої влади у діяльності міжнародних організацій, членом яких є Україна» ...». [Співпраця Рахункової палати з INTOSAI, https://tr.gov.ua/INTOS/INTOSAI/?id=129].

⁴ «... 3. Центральні органи виконавчої влади, які беруть участь у діяльності міжнародних організацій, зобов'язані: ефективно використовувати потенційні можливості зазначених організацій з метою зміцнення національної безпеки України, забезпечення її політичних, соціально-економічних та екологічних інтересів, прискорення економічних реформ; ...» [Постанова КМУ «Про порядок участі центральних органів виконавчої влади у діяльності міжнародних організацій, членом яких є Україна»].

⁵ За компетенціями двох функціонуючих агентів інституту контролю, у предметній сфері, сформовано майже вичерпний перелік предмету контролю в частині публічних фінансів, який відповідає формулі $TSC_{PF}^Y = PF_R \times 2$ де: TSC_{PF}^Y — обсяг предмету контролю за відповідний звітний період; Y – фінансовий період за відповідний рік; PF_R — вартісний вираз Публічних фінансів України (вартісний вираз яких розраховується за формулою: $PF_R^* = R_{CB}^* + E_{SIC}$ де: PF_R^* — вартісний вираз Публічних фінансів; R_{CB}^* — дохідна частина Зведеного бюджету України; E_{SIC} — надходження коштів Єдиного внеску. (Хмельков, 2019b). Однак відбувається дублювання в контролі видаткової частини державного бюджету [Закон України «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні»; ЗУ «Про Рахункову палату»] і таким чином загальний обсяг предмету контролю який повинні охопити дві контролюючі інституції фактично є – $TSC_{PF}^Y \times 1,5$.

⁶ «Цей Закон визначає правові та організаційні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні.» [Закон України «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні»].

⁷ «Здійснення державного фінансового контролю забезпечує центральний орган виконавчої влади, уповноважений Кабінетом Міністрів України на реалізацію державної політики у сфері державного фінансового контролю (далі - орган державного фінансового контролю).» [ст.1 Закон України «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні»].

⁸ «Контроль від імені Верховної Ради України за надходженням коштів до Державного бюджету України та їх використання здійснює Рахункова палата. Організація, повноваження і порядок діяльності Рахункової палати визначаються законом.» [ст. 98, Конституції України].

⁹ «Затвердження Державного бюджету України та внесення змін до нього, контроль за виконанням Державного бюджету України, прийняття рішення щодо звіту про його виконання» [п. 4 ст. 85 Конституції України].

¹⁰ «Єдиним органом законодавчої влади в Україні є парламент - Верховна Рада України.» [ст.75 Конституції України].

INTOSAI¹ але і має підпорядкування об'єкту контролю². Тобто суб'єкт контролю підпорядковується об'єкту контролю – і яку якість контролю можна очікувати від такої моделі контролю? Чим це не факт що і цей суб'єкт контролю діє не в інтересах суспільства а лише в інтересах окремої гілки влади в даному випадку виконавчої гілки влади.

Виникає питання, наскільки власні цілі органу створення та органу контролю будуть слугувати загальним цілям державного фінансового контролю країни, які пред'являє, очікує на досягнення та оплачує суспільство.

Вважаємо, що існуюча результативність щодо здійснених контрольних повноважень та стан справ з відшкодуванням – все це є наслідками вищевказаних причин.

Продовжимо розгляд результатів компаративного аналізу – деталізуємо підсумки імплементації рекомендацій INTOSAI з аудиту (Auditing Framework) в методологічні розробки суб'єктів національної практики контролю (табл. 2).

Як ми можемо бачити з таблиці 2, нами було проведено компаративний аналіз за різновидами контрольних заходів, які стали певним угрупованням методик зі: «Фінансового аудиту (Financial Audit)»; «Аудиту ефективності (Performance Audit)», «Аудиту відповідності (Compliance Audit)»; «Контролю публічних закупівель (Public Procurement Audit)» та «Ревізії (Financial Revision)». Потрібно зауважити, що існує певна складність порівняння імплементації, яка полягає у тому що тільки один суб'єкт контролю має обов'язок³ стосовно імплементації наднаціонального досвіду у власну практику. Однак, в межах предмету дослідження в цій статті, доцільно встановити порівняння між національною та наднаціональною практикою контролю, тобто між національними суб'єктами контролю та наднаціональною інституцією – як існуючих різновидів методів контролю так і забезпеченість їх методологією. В даному ви-

падку це буде питанням не стільки – встановлення факту імплементації а в більшій мірі – встановлення факту наявності відповідної методології. Крім того, нами не зустрічалася заборона ділитися отриманим наднаціональним досвідом між національними суб'єктами контролю. Навпаки, в своєму дослідженні ми користуємося та підтримуємо підхід до інформації встановлений⁴ INTOSAI.

Результати аналізу отримано за двома напрямками: за напрямком порівнянням між існуючими різновидами контрольних заходів та за напрямком забезпечення методологією їх.

Результати за напрямком порівнянням між існуючими різновидами контрольних заходів, отримано у вигляді підсумків – що вказують на певні розбіжності з боку розглянутих практик. Деталізуємо підсумки, а саме: такий різновид контрольного заходу як – «Аудит відповідності (Compliance Audit)» – не застосовується в національній практиці. І навпаки, в досвіді наднаціональної практики відсутні такі різновиди контрольних заходів, як «Контроль публічних закупівель (Public Procurement Audit)» та «Ревізія (Financial Revision)». Такий підхід до обмеження різновидів контролю, з боку наднаціональної моделі контролю, трьома контрольними заходами⁵, вказує на більш універсальний характер який полягає у тому що – різновиди аудитів розгорнуто за характером цілевстановлення контрольних заходів, а не за предметним характером, про що ми вже вище зазначали. Визначена універсальність контрольних заходів, дозволяє впроваджувати автоматично подальшу універсальність до застосування цього різновиду контролю відносно: предмету контролю, об'єкту контролю, форм контролю, способам, прийомам та інструментарію контролю.

Результати за напрямком забезпечення методологією різновидів контрольних заходів, отримано у вигляді підсумків: як позитивних підсумків – різновид контрольного за-

¹ The chief aim of the Lima Declaration is to call for independent government auditing. A Supreme Audit Institution which cannot live up to this demand does not come up to standard. [Foreword, INTOSAI-P 1].

² Примітка: Всього через три роки, 3 листопада 2019 року, суб'єкт державного фінансового контролю (в особі – Держаудитслужба України) знов втратив незалежність та став підпорядковуватися об'єкту контролю (в особі – Мінфін України), а саме: Постановою КМУ № 922 «Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України», було внесено ряд змін у нормативно-правові акти які регламентують функціонування Держаудитслужби України, стосовно повернення до попереднього підпорядкування – «...«спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України ...» замінити словами «спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра фінансів ...»». На сьогоднішнє таке становище зберігається: «Державна аудиторська служба України (Держаудитслужба) є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра фінансів та який реалізує державну політику у сфері державного фінансового контролю.» [Постанова КМУ «Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України»; Положення про Державну аудиторську службу України].

³ Дивись примітки стосовно участі Рахункової палати в міжнародних інституціях.

⁴ «INTOSAI's role is captured in its motto, "Mutual Experience Benefits All".» [https://www.intosai.org/documents/open-access].

⁵ Примітка: за даними Таблиці 2 це є: «Фінансовий аудит (Financial Audit)», «Аудит ефективності (Performance Audit)» та «Аудит відповідності (Compliance Audit)».

ходу забезпечено методологією; як частково позитивних підсумків – різновид контрольного заходу забезпечено методологією яка дублюється; як частково негативних підсумків – різновид контрольного заходу методологією не забезпечено, але контрольних заходів є в практиці та здійснюється; як негативних підсумків – різновид контрольного заходу відсутній в практиці контролю та відповідно і методологією не забезпечений. Деталізуємо підсумки, а саме:

– позитивний підсумок стосується таких різновидів контролю: як – «Фінансовий аудит (Financial Audit)». Обидва суб'єкту контролю мають методологію для вказаного заходу контролю. Розробка методології відбувалася за двома шляхами: Рахункова палата шляхом імплементації наднаціонального досвіду, Держаудитслужба шляхом власної¹ розробки; як – «Контроль публічних закупівель (Public Procurement Audit)». Держаудитслужба має методологію для вказаного заходу контролю. Шлях розробки – власний; як – «Ревізія (Financial Revision)». Держаудитслужба має методологію для вказаного заходу контролю. Шлях розробки – власний.

– частково позитивний підсумок стосується

такого різновиду контролю як – «Аудит ефективності (Performance Audit)». Держаудитслужба застосовує, до вказаного контрольного заходу, ту саму методологію що і до «Фінансовий аудит (Financial Audit)». Цілевстановлення кожного контрольного заходу передбачає – «законність та ефективність»². Крім того, статистична форма звітності також єдина³.

– частково негативний підсумок стосується такого різновиду контролю як – «Аудит ефективності (Performance Audit)». Рахункова палата не має методології на вказаний різновид контролю, але заходів здійснюється. Рахункова палата не застосувала ані шлях імплементації наднаціонального досвіду, ані шлях власної розробки для наявності методології на різновид контролю. Обрано інший шлях – здійснювати заходів без будь якої методології, спираючись лише на наявність повноважень⁴. Крім того, дивує результативність Рахункової палати за структурою заходів державного зовнішнього фінансового контролю (аудиту) – метод контролю який не має методології здійснення, має більше ніж десятикратну перевагу над методом який навпаки має⁵.

– негативний підсумок стосується та

¹ Зауважимо: під «власною розробкою» у випадку Держаудитслужби ми будемо розуміти затвердження методик або Урядом країни, або Міністерством, або окремою статтею в відповідному законі.

² Наприклад: Аудит 252 – «...це вид державного фінансового аудиту, що полягає у перевірці та аналізі стану справ щодо законного та ефективного використання державних та/або комунальних коштів і майна, інших активів держави,...» [Постанова КМУ «Порядок проведення Державною аудиторською службою, її міжрегіональними територіальними органами державного фінансового аудиту діяльності суб'єктів господарювання»]; Аудит 1147 – «...вид державного фінансового аудиту, спрямований на проведення аналізу і перевірки законності та ефективності використання коштів Пенсійного фонду України, фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування,...» (Постанова КМУ «Порядок проведення Державною аудиторською службою, її міжрегіональними територіальними органами державного фінансового аудиту Пенсійного фонду України, фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування»); Аудит 517 – «...вид державного фінансового аудиту, спрямований на проведення перевірки (дослідження) та аналізу (оцінки) законності та ефективності використання публічних коштів та інших активів розпорядниками бюджетних коштів, державними цільовими фондами, фондами загальнообов'язкового державного соціального страхування, суб'єктами господарювання державної та комунальної власності для впровадження та використання інформаційних технологій,...» (Постанова КМУ «Порядок проведення Державною аудиторською службою, її міжрегіональними територіальними органами державного фінансового аудиту використання інформаційних технологій»); Аудит 740 – «...вид державного фінансового аудиту, спрямований на проведення аналізу і перевірки законності та ефективності реалізації інвестиційних проектів об'єктами аудиту,...»]; Аудит 698 – «вид державного фінансового аудиту, спрямований на проведення аналізу та перевірки законності та ефективності управління і використання коштів державного та місцевих бюджетів під час виконання бюджетних програм, досягнення економії бюджетних коштів та їх цільового використання, досягнення результативних показників бюджетних програм,...» (Постанова КМУ «Порядок проведення Державною аудиторською службою, її міжрегіональними територіальними органами державного фінансового аудиту виконання бюджетних програм»); Аудит 692 – «...вид державного фінансового аудиту, що спрямований на проведення аналізу і перевірки законності та ефективності розроблення і виконання державних (регіональних) цільових програм...» (Постанова КМУ «Порядок проведення Державною аудиторською службою, її міжрегіональними територіальними органами державного фінансового аудиту державних (регіональних) цільових програм»).

³ Примітка: йдеться мова про Форму № 3-кр «Звіт про результати діяльності Держаудитслужби, її міжрегіональних територіальних органів (аудит)».

⁴ «... 4. Аудит ефективності передбачає встановлення фактичного стану справ та надання оцінки щодо своєчасності і повноти бюджетних надходжень, продуктивності, результативності, економності використання бюджетних коштів їх розпорядниками та одержувачами, законності, своєчасності і повноти прийняття управлінських рішень учасниками бюджетного процесу, стану внутрішнього контролю розпорядників бюджетних коштів....» [ст. 4 Закон України «Про Рахункову палату України»].

⁵ Наприклад: За даними Звіту Рахункової палати за 2021 рік: проведено 63 заходи державного зовнішнього фінансового контролю (аудиту), за підсумками яких затверджено/схвалено звіти (висновки), а саме: 4 висновки щодо

кого різновиду контролю як – «Аудит відповідності (Compliance Audit)». Вказаний різновид контрольного заходу відсутній в практиці контролю і Держаудитслужби і Рахункової палати. А від так відсутня і методологія.

Підсумуємо цей етап дослідження проміжним результатом, яким є встановлення як недоліків так і позитивних моментів.

До позитивних моментів в повній мірі можна віднести те, що отримані та згруповані у таблицю 2 данні ілюструють більш позитивний результат ніж данні у таблиці 1 – тобто імплементація досвіду та власна методологія контрольних заходів мають більш розвинутий характер в порівнянні з інституційною структурою практики контролю в країні. Також позитивним є те що більшість результатів за напрямком забезпечення методологією різновидів контрольних заходів, отримано у вигляді підсумків: як позитивних підсумків так і частково позитивних підсумків.

До недоліків віднесемо декілька моментів: перш за все це – відсутність універсального характеру який полягає у тому що – різновиди аудитів розгорнуто за характером цілевстановлення контрольного заходу, а не за предметним характером, що в свою чергу призвело до відсутності обмеження різновидів контролю з боку національної моделі контролю, трьома контрольними заходами¹. Ще одним недоліком є – наявність в національній практиці здійсненні повноважень без належної методології, тобто по суті без алгоритму проведення контрольного заходу. Також недоліком потрібно вважати – неефективне використання всіх потенційних можливостей членства країни в INTOSAI, в даному випадку низький рівень імплементації IFPP щодо контрольних заходів в національну практику². До речі таке становище з неефективним використанням потенційних можливостей від участі у діяльності міжнародних організацій є порушенням вимог чинного законодавства³ та недотримання власних принципів⁴.

Проміжним результатом проведеного

компаративного аналізу у статті, що полягав у тестуванні практики здійснення державного фінансового контролю в Україні на відповідність еталонної (ідеальної) моделі, стало встановлення невідповідності досліджуваної практиці розробленому еталону – в Україні побудована квазімодель інституту фінансового контролю.

Висновки. Головним результатом здійсненого наукового пошуку є запропонований вперше метод інституційного тестування, як частина методологічної бази інституційного аналізу, що складається з двох кроків: на першому кроці здійснюється створення на абстрактному рівні еталонної (ідеальної) моделі – EGA Model, а на другому кроці проводиться компаративний аналіз сформованої моделі із реальною практикою державного фінансового контролю, що сформувалась в Україні, тобто тестування практики на відповідність еталонній моделі. Застосування розробленого методу дає змогу об'єктивно визначити вади практики контролю та окреслити напрямки їх усунення.

Досягнення головного результату обумовило отримання низки наступних висновків:

1) по-перше, підтвердження можливості ставлення до рекомендацій INTOSAI, у вигляді: принципів (INTOSAI Principles), стандартів (INTOSAI Standards) та керівництва з застосування стандартів (INTOSAI Guidance), як до зразку моделі контролю. Такий погляд на досвід INTOSAI дав нам змогу запропонувати власний інституційний дизайн еталонного (ідеального) зразку моделі контролю (далі – EGA Model) в розрізі її структури;

2) по-друге, проведення компаративного аналізу існуючої практики державного фінансового контролю в Україні на предмет її відповідності вказаному еталону (результат наочно відображено у Таблиці 1) та отримання у підсумку аналізу, висновку стосовно встановлення недоліків існуючої практик контролю в країні на абстрактному, інституційному та системну рівнях: – на абстракт-

виконання Державного бюджету України та 1 експертиза проекту закону про державний бюджет, 44 аудити ефективності, 4 фінансові аудити, 8 аналізів та 2 спільні звіти про результати міжнародного та паралельного аудитів. [Звіт Рахункової палати за 2021 рік].

¹ Примітка: за даними Таблиці 2 це є: «Фінансовий аудит (Financial Audit)», «Аудит ефективності (Performance Audit)» та «Аудит відповідності (Compliance Audit)».

² Примітка: на сьогодні встановлено одиничний факт імплементації, за даними Таблиці 2 це є: Аудит 5-5.

³ «... 3. Центральні органи виконавчої влади, які беруть участь у діяльності міжнародних організацій, зобов'язані ефективно використовувати потенційні можливості зазначених організацій з метою зміцнення національної безпеки України, забезпечення її політичних, соціально-економічних та екологічних інтересів, прискорення економічних реформ; ...» [Постанова КМУ «Про порядок участі центральних органів виконавчої влади у діяльності міжнародних організацій, членом яких є Україна»].

⁴ «Рахункова палата застосовує у своїй діяльності основні принципи діяльності Міжнародної організації вищих органів фінансового контролю (INTOSAI), Європейської організації вищих органів фінансового контролю (EUROSAI) та Міжнародні стандарти вищих органів фінансового контролю (ISSAI) в частині, що не суперечить Конституції та законам України.» [п. 7 ст. 3 Закону України «Про Рахункову палату України»].

ному рівні отримали підґрунтя стверджувати, що контрольна функція фінансів в Україні здійснюється хаотично через те, що реалізується двома гілками влади: законодавчою та виконавчою без будь якого узгодження стосовно кінцевої мети; – на інституційному рівні отримали підґрунтя стверджувати, що практика фінансового контролю в країні не відповідає інституційній структурі еталонної (ідеальної) моделі контролю (тобто EGA Model), через те що окреслені межі інституційного дизайну застосовано мозаїчно та хаотично, як результат: задля формування практики контролю країни було використано лише окремі елементи з еталонного зразку моделі контролю. Крім того, формалізація інституту контролю країни відбувається декількома паралельними шляхами за допомогою декількох регуляторних актів, тобто формалізується без системоутворюючого нормативно-правового акту, і, при відсутності конституційної норми стосовно необхідності у наявності в країні державного фінансового контролю; – на системному рівні отримали підґрунтя стверджувати, що в Україні не існує моделі контролю як системи державного фінансового контролю. Це має прояв: і у відсутності єдиного документу в якому перераховані вимоги до моделі контролю як до системи контролю, наприклад «Magna Carta of government auditing» для національної системи державного фінансового контролю; і у утворенні та функціонуванні двох контролюючих інституцій (Рахункова палата та Державна аудиторська служба України) які жодним чином не координують свою діяльність, і, в першу чергу, стосовно предмету контролю; і у шляхах утворення вказаних інституцій, через що маємо: Рахункова палата – як інституція з контролю не належить до структурного елементу державного фінансового контролю країни, якщо будемо брати ту модель контролю яка задекларована, визначена та формалізована в країні, тобто Рахункова палата є засобом та інструментом реалізації конституційних повноважень Парламенту країни, за ланцюгом: за власною метою контролю – за власними цілями контролю – за допомогою власної контролюючої інституції; Держаудитслужба – як інституція з контролю, як суб'єкт контролю, не тільки не має незалежності що є фактом невідповідності стандарту INTOSAI до контролюючої інституції, але і має підпорядкування об'єкту контролю,

тобто суб'єкт контролю підпорядковується об'єкту контролю;

3) по-третє, проведення компаративного аналізу існуючої практики державного фінансового контролю в Україні на предмет як імплементації рекомендацій INTOSAI з аудиту (Auditing Framework) в методологічні розробки суб'єктів національної практики контролю (результат наочно відображено у Таблиці 2) так і наявності у суб'єктів контролю власної методології за різновидами контрольних заходів, отримання у підсумку аналізу, результату, яким є встановлення як недоліків так і позитивних моментів: до позитивних моментів віднесено те, що – імплементація досвіду та власна методологія контрольних заходів мають більш розвинутий характер в порівнянні з інституційною структурою моделі контролю в країні; до недоліків віднесено декілька моментів: – відсутність універсального характеру методології який полягає у тому що різновиди аудитів розгорнуто за характером цілевстановлення контрольного заходу, а не за предметним характером, що в свою чергу призвело до відсутності обмеження різновидів контролю з боку національної практики контролю, трьома контрольними заходами; – наявність в національній практиці здійсненні повноважень без належної методології, тобто по суті без алгоритму проведення контрольного заходу; – не ефективне використання всіх потенційних можливостей членства країни в INTOSAI, в даному випадку низький рівень імплементації IFPP щодо контрольних заходів в національну практику;

4) по-четверте, загальним результатом проведеного компаративного аналізу у статті, що полягав у тестуванні практики здійснення державного фінансового контролю в Україні на відповідність еталонної (ідеальної) моделі, стало встановлення невідповідності досліджуваної практики розробленому еталону – в Україні побудована квазімодель інституту фінансового контролю.

Після встановлення фактичного стану – що практика контролю в Україні побудована з відхиленням від норми (від еталонної (ідеальної) моделі) ми маємо підстави обрати наступними напрямками дослідження – причини що спонукали формуванню практики контролю з вадами та шляхи до приведення у норму практику контролю України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бюджетний Кодекс України : Закон України від 8 липня 2010 р. № 2456-VI. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2456-17&p=1282847394309931> (дата звернення: 13.09.2021).

2. Звіт Рахункової палати за 2021 рік. URL: <https://rp.gov.ua/Activity/Reports/?id=1359> (дата звернення: 13.09.2021).
3. Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 13.09.2021).
4. Положення про Державну аудиторську службу України : Постанова Кабінету Міністрів України від 3 лют. 2016 р. № 43. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/43-2016-%D0%BF#Text> (дата звернення: 13.09.2021).
5. Порядок проведення Державною аудиторською службою, її міжрегіональними територіальними органами державного фінансового аудиту діяльності суб'єктів господарювання : Постанова Кабінету Міністрів України від 27 берез. 2019 р. № 252. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/252-2019-%D0%BF#Text> (дата звернення: 13.09.2021).
6. Порядок проведення Державною аудиторською службою, її міжрегіональними територіальними органами державного фінансового аудиту Пенсійного фонду України, фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування : Постанова Кабінету Міністрів України від 27 груд. 2018 р. № 1147. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1147-2018-%D0%BF#Text> (дата звернення: 13.09.2021).
7. Порядок проведення Державною аудиторською службою, її міжрегіональними територіальними органами державного фінансового аудиту використання інформаційних технологій : Постанова Кабінету Міністрів України від 22 трав. 2019 р. № 517. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/517-2019-%D0%BF#Text> (дата звернення: 13.09.2021).
8. Порядок проведення Державною аудиторською службою, її міжрегіональними територіальними органами державного фінансового аудиту державних (регіональних) цільових програм : Постанова Кабінету Міністрів України від 29 серп. 2018 р. № 692. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/692-2018-%D0%BF#Text> (дата звернення: 13.09.2021).
9. Порядок проведення Державною аудиторською службою, її міжрегіональними територіальними органами державного фінансового аудиту місцевих бюджетів : Постанова Кабінету Міністрів України від 12 трав. 2007 р. № 698. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/698-2007-%D0%BF#Text> (дата звернення: 13.09.2021).
10. Порядок проведення Державною аудиторською службою, її міжрегіональними територіальними органами державного фінансового аудиту інвестиційних проектів : Постанова Кабінету Міністрів України від 12 верес. 2018 р. № 740. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/740-2018-%D0%BF#Text> (дата звернення: 13.09.2021).
11. Порядок проведення Державною аудиторською службою, її міжрегіональними територіальними органами державного фінансового аудиту виконання бюджетних програм : Постанова Кабінету Міністрів України від 10 серп. 2004 р. № 1017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1017-2004-%D0%BF#Text> (дата звернення: 13.09.2021).
12. Порядок проведення інспектування Державною аудиторською службою, її міжрегіональними територіальними органами : Постанова Кабінету Міністрів України від 20 квіт. 2006 р. № 550. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/550-2006-%D0%BF#Text> (дата звернення: 13.09.2021).
13. Порядок проведення перевірок закупівель Державною аудиторською службою, її міжрегіональними територіальними органами : Постанова Кабінету Міністрів України від 01 серп. 2013 р. № 631. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/631-2013-%D0%BF#Text> (дата звернення: 13.09.2021).
14. Про порядок участі центральних органів виконавчої влади у діяльності міжнародних організацій, членом яких є Україна : Постанова Кабінету Міністрів України від 13 верес. 2002 р. № 1371. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1371-2002-%D0%BF#Text> (дата звернення: 13.09.2021).
15. Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України : Постанова Кабінету Міністрів України від 03 лист. 2019 р. № 922. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-2019-%D0%BF#Text> (дата звернення: 13.09.2021).
16. Порядок заповнення форми висновку про результати моніторингу процедури закупівлі : Наказ Міністерства фінансів України від 08 верес. 2020 р. № 552. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0958-20#Text> (дата звернення: 13.09.2021).
17. Методика визначення автоматичних індикаторів ризиків : Наказ Міністерства фінансів України від 28 жовт. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1284-20#Text> (дата звернення: 13.09.2021).
18. Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні : Закон

- України від 26 січ. 1993 р. № 2939-XII. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2939-12>.
19. Про публічні закупівлі : Закон України від 25 груд. 2015 р. № 922. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-19#Text> (дата звернення: 13.09.2021).
20. Правила професійної етики посадових осіб Рахункової палати : Рішення Рахункової палати від 10 лист. 2015 р. № 8-6. URL: https://rp.gov.ua/upload-files/About/RegulatoryDoc/arp_4.pdf (дата звернення: 13.09.2021).
21. Рекомендації з управління і контролю якості контрольних заходів, що проводяться Рахунковою палатою : Рішення Рахункової палати від 10 лист. 2015 р. № 8-5. URL: https://rp.gov.ua/upload-files/About/RegulatoryDoc/arp_5.pdf (дата звернення: 13.09.2021).
22. Методичні рекомендації з проведення Рахунковою палатою фінансового аудиту : Рішення Рахункової палати від 22 верес. 2015 р. № 5-5. URL: https://rp.gov.ua/upload-files/About/RegulatoryDoc/arp_6.pdf (дата звернення: 13.09.2021).
23. Про Рахункову палату : Закон України від 02 лип. 2015 р. № 576-VIII. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/576-19> (дата звернення: 13.09.2021).
24. Співпраця Рахункової палати з INTOSAI. Рахункова палат : веб-сайт. URL: <https://rp.gov.ua/INTOS/INTOSAI/?id=129> (дата звернення: 13.09.2021).
25. Хмельков А. В. Формування цілісної системи державного фінансового контролю в Україні : монографія. Х. : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2012. 292 с.
26. Хмельков А. Еталонна модель агента інституту контролю: продукт досвіду INTOSAI. *Соціальна економіка*. 2019. № 58. С. 44-51.
27. Хмельков А. В. Предметно-об'єктна сфера інституту контролю. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики*. 2017. Т. 1, № 22. С. 351-361. DOI: <https://doi.org/10.18371/fcaptr.v1i22.110072>
28. Хмельков А. В. Публічні фінанси: обсяг та зміст. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики*. 2018. Т. 4. № 27. С. 428-434. DOI: <https://doi.org/10.18371/fcaptr.v4i27.154174>
29. Хмельков А. В. Фінансові інститути і фінансовий контроль. *Економічна теорія*. 2021. № 2. С. 47-64. DOI: <https://doi.org/10.15407/etet2021.02.047>
30. Khmelkov A. Volume of public finances as a subject of control. *Financial and credit activity: problems of theory and practice*. 2019. Vol. 4. №31. P. 311-318. DOI: <https://doi.org/10.18371/fcaptr.v4i31.190921>
31. A Supreme Audit Institution (SAI). International Organization of Supreme Audit Institutions : веб-сайт. URL: <https://www.intosai.org/about-us/overview> (дата звернення: 13.09.2021).
32. INTOSAI's motto. International Organization of Supreme Audit Institutions : веб-сайт. URL: <https://www.intosai.org/documents/open-access> (дата звернення: 13.09.2021).
33. Full Members. International Organization of Supreme Audit Institutions : веб-сайт. URL: <https://www.intosai.org/about-us/members/full-members> (дата звернення: 13.09.2021).
34. The INTOSAI Framework of Professional Pronouncements. International Organization of Supreme Audit Institutions : веб-сайт. URL: <https://www.issai.org/professional-pronouncements/> (дата звернення: 13.09.2021).
35. INTOSAI-P1. International Organization of Supreme Audit Institutions : веб-сайт. URL: https://www.intosai.org/fileadmin/downloads/documents/open_access/INTOSAI_P_1_INTOSAI_P_10/INTOSAI-P-1_en.pdf (дата звернення: 13.09.2021).
36. INTOSAI-P10. International Organization of Supreme Audit Institutions : веб-сайт. URL: <https://www.issai.org/pronouncements/intosai-p-10-mexico-declaration-on-sai-independence/> (дата звернення: 13.09.2021).
37. INTOSAI-P12. International Organization of Supreme Audit Institutions : веб-сайт. URL: https://www.intosai.org/fileadmin/downloads/documents/open_access/INTOSAI_P_11_INTOSAI_P_99/INTOSAI_P_12/INTOSAI-P-12_en.pdf (дата звернення: 13.09.2021).
38. INTOSAI-P – 20. International Organization of Supreme Audit Institutions : веб-сайт. URL: <https://www.issai.org/pronouncements/intosai-p-20-principles-of-transparency-and-accountability/> (дата звернення: 13.09.2021).
39. INTOSAI-P – 50. International Organization of Supreme Audit Institutions : веб-сайт. URL: <https://www.issai.org/pronouncements/intosai-p-50-principles-of-jurisdictional-activities-of-sais/> (дата звернення: 13.09.2021).
40. ISSAI-130. International Organization of Supreme Audit Institutions : веб-сайт. URL: <https://www.issai.org/pronouncements/issai-130-code-of-ethics/> (дата звернення: 13.09.2021).
41. ISSAI-140. / International Organization of Supreme Audit Institutions : веб-сайт. URL:

- <https://www.issai.org/pronouncements/issai-140-quality-control-for-sais/> (дата звернення: 13.09.2021).
42. ISSAI-150. International Organization of Supreme Audit Institutions : веб-сайт. URL: <https://www.issai.org/pronouncements/auditor-competence/> (дата звернення: 13.09.2021).
43. The Magna Carta of external government audit. International Organization of Supreme Audit Institutions : веб-сайт. URL: <https://www.intosai.org/documents/open-access> (дата звернення: 13.09.2021).
44. ISSAI-100. International Organization of Supreme Audit Institutions : веб-сайт. URL: <https://www.issai.org/pronouncements/issai-100-fundamental-principles-of-public-sector-auditing/> (дата звернення: 13.09.2021).
45. ISSAI-200. International Organization of Supreme Audit Institutions : веб-сайт. URL: <https://www.issai.org/pronouncements/financial-audit-principles/> (дата звернення: 13.09.2021).
46. ISSAI-2000. International Organization of Supreme Audit Institutions : веб-сайт. URL: <https://www.issai.org/pronouncements/application-of-the-financial-audit-standards/> (дата звернення: 13.09.2021).
47. ISSAI-2200-2899. International Organization of Supreme Audit Institutions : веб-сайт. URL: <https://www.issai.org/pronouncements/financial-audit-standards/> (дата звернення: 13.09.2021).
48. ISSAI-300. International Organization of Supreme Audit Institutions : веб-сайт. URL: <https://www.issai.org/pronouncements/issai-300-performance-audit-principles/> (дата звернення: 13.09.2021).
49. ISSAI-3000. International Organization of Supreme Audit Institutions : веб-сайт. URL: <https://www.issai.org/pronouncements/issai-3000-performance-audit-standard/> (дата звернення: 13.09.2021).
50. ISSAI-400. International Organization of Supreme Audit Institutions : веб-сайт. URL: <https://www.issai.org/pronouncements/issai-400-compliance-audit-principles/> (дата звернення: 13.09.2021).
51. ISSAI-4000. International Organization of Supreme Audit Institutions : веб-сайт. URL: <https://www.issai.org/pronouncements/issai-4000-compliance-audit-standard/> (дата звернення: 13.09.2021).
52. GUID 1900. International Organization of Supreme Audit Institutions : веб-сайт. URL: <https://www.issai.org/pronouncements/guid-1900-peer-review-guidelines/> (дата звернення: 13.09.2021).
53. GUID 1950. International Organization of Supreme Audit Institutions : веб-сайт. URL: <https://www.issai.org/pronouncements/guidance-on-the-development-of-competency-frameworks-for-auditors/> (дата звернення: 13.09.2021).
54. GUID 1951. International Organization of Supreme Audit Institutions : веб-сайт. URL: <https://www.issai.org/pronouncements/guidance-on-the-development-of-pathways-for-professional-development-of-auditors/> (дата звернення: 13.09.2021).
55. GUID 2900. International Organization of Supreme Audit Institutions : веб-сайт. URL: <https://www.issai.org/pronouncements/guidance-to-the-financial-auditing-standards/> (дата звернення: 13.09.2021).
56. GUID 3910. International Organization of Supreme Audit Institutions : веб-сайт. URL: <https://www.issai.org/pronouncements/guid-3910-central-concepts-for-performance-auditing/> (дата звернення: 13.09.2021).
57. GUID 3920. International Organization of Supreme Audit Institutions : веб-сайт. URL: <https://www.issai.org/pronouncements/guid-3920-the-performance-auditing-process/> (дата звернення: 13.09.2021).
58. GUID 4900. International Organization of Supreme Audit Institutions : веб-сайт. URL: <https://www.issai.org/pronouncements/guidance-on-authorities-and-criteria-to-be-considered-while-examining-the-regularity-and-propriety-aspects-in-compliance-audit/> (дата звернення: 13.09.2021).
59. David L. Weimer. *Institutional Design*, edited by David L. Weimer, Kluwer Academic Publishers, 1995.
60. Goodin R. E. ed. *The Theory of Institutional Design*, Cambridge: University of Cambridge Press, 1996.
61. Josep M. Colomer. *Institutional Design*. Prepared for: Handbook of Comparative Politics Todd Landmann and Neil Robinson eds. Sage, 2008. Pp. 246—262.

62. Klijn E. H., Koppenjan J. F. M. Institutional design changing institutional features of networks, *Public Management Review*. 2006. Vol. 8, Issue 1. Pp. 141-160.
63. Mayka L. The Origins of Strong Institutional Design. *Comparative Politics*. 2019. Vol. 51, No. 2. Pp. 275-294.

Стаття надійшла до редакції 15.10.2022 р.

Стаття рекомендована до друку 26.11.2022 р.

Andrii Khmelkov, PhD (Public Administration), Associate Professor, V.N. Karazin Kharkiv National University, 4, Svobody Sq., Kharkiv, 61022, Ukraine
khmelkov@karazin.ua
<https://orcid.org/0000-0001-5470-604X>

INSTITUTIONAL DESIGN OF THE FINANCIAL CONTROL MODEL: COMPARATIVE ANALYSIS OF IDEAL AND REALITY

Abstract. The article is devoted to the attitude to INTOSAI as the leader of the control function of finance in the world, and to the INTOSAI recommendations, grouped into the IFPP, as an example of a control model: with a properly constructed structure and filled with meaningful disclosure on the implementation of control measures. This view of the INTOSAI experience enables us to propose our own institutional design for the INTOSAI classifications. The result of the institutional design is essentially a reflection of the reference (ideal) model of the external financial control model, i.e. the EGA Model, in terms of its structure. EGA Model has the INTOSAI institutional structure (Institutional Framework) and the INTOSAI auditing framework (Auditing Framework): to the institutional structure we have included not only fundamental and basic principles, but also several standards that, in our opinion, are also related not only to the control methodology, as far as the formation of the control model; to the audit structure, we include not only standards that methodologically ensure the principles of auditing, but also standards that are a methodology for the implementation of various types of audits, with guidance on their application.

Having obtained the classification of the INTOSAI experience in the background, we can conduct a study of the existing practice of state financial control in Ukraine and its compliance with the specified standard with the help of methods of institutional analysis, by comparing the formal norms of INTOSAI with the formal norms forming the national practice of state financial control. The data of the comparative analysis are grouped into the appropriate tables: at the level of the structure of the established control practice; at the level of methodology of functioning control subjects.

The result of the conducted comparative analysis, which consisted in testing the practice of state financial control in Ukraine for compliance with the standard (ideal) model, was the establishment of non-compliance of the researched practice with the developed standard - a quasi-model of the institute of financial control was built in Ukraine.

Keywords: EGA Model, Institute, Institutional Infrastructure, Institutional Design, Institute of Financial Control, Public Finance.

JEL Classification: G2; G280; G290; H61.

REFERENCES

1. Verkhovna Rada of Ukraine. (2010, July). *Budget Code of Ukraine*. Retrieved from <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2456-17&p=128284739430993>. (in Ukrainian)
2. Accounting Chamber. (2022). *Report of the Accounting Chamber for 2021*. Retrieved from <https://rp.gov.ua/Activity/Reports/?id=1359>. (in Ukrainian)
3. Verkhovna Rada of Ukraine. (1996, June). *Constitution of Ukraine*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>. (in Ukrainian)
4. Cabinet of Ministers of Ukraine. (2016, February). *Regulations on the State Audit Service of Ukraine*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/43-2016-%D0%BF#Text>. (in Ukrainian)
5. Cabinet of Ministers of Ukraine. (2019, March). *The procedure for conducting a state financial*

- audit of business entities by the State Audit Service and its interregional territorial bodies.* Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/252-2019-%D0%BF#Text>. (in Ukrainian)
6. Cabinet of Ministers of Ukraine. (2018, December). *The procedure for conducting a state financial audit of the Pension Fund of Ukraine and mandatory state social insurance funds by the State Audit Service and its interregional territorial bodies.* Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1147-2018-%D0%BF#Text>. (in Ukrainian)
7. Cabinet of Ministers of Ukraine. (2019, May). *The procedure for conducting a state financial audit of the use of information technologies by the State Audit Service and its interregional territorial bodies.* Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/517-2019-%D0%BF#Text>. (in Ukrainian)
8. Cabinet of Ministers of Ukraine. (2018, August). *The procedure for conducting state financial audits of state (regional) target programs by the State Audit Service and its interregional territorial bodies.* Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/692-2018-%D0%BF#Text>. (in Ukrainian)
9. Cabinet of Ministers of Ukraine. (2007, May). *The procedure for conducting state financial audits of local budgets by the State Audit Service and its interregional territorial bodies.* Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/698-2007-%D0%BF#Text>. (in Ukrainian)
10. Cabinet of Ministers of Ukraine. (2018, September). *The procedure for conducting the state financial audit of investment projects by the State Audit Service and its interregional territorial bodies.* Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/740-2018-%D0%BF#Text>. (in Ukrainian)
11. Cabinet of Ministers of Ukraine. (2004, August). *The procedure for conducting a state financial audit of the implementation of budget programs by the State Audit Service and its interregional territorial bodies.* Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1017-2004-%D0%BF#Text>. (in Ukrainian)
12. Cabinet of Ministers of Ukraine. (2006, April). *Procedure for inspection by the State Audit Service and its interregional territorial offices.* Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/550-2006-%D0%BF#Text>. (in Ukrainian)
13. Cabinet of Ministers of Ukraine. (2013, August). *The procedure for conducting procurement audits by the State Audit Service and its interregional territorial bodies.* Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/631-2013-%D0%BF#Text>. (in Ukrainian)
14. Cabinet of Ministers of Ukraine. (2002, September). *On the procedure for the participation of central executive bodies in the activities of international organizations of which Ukraine is a member.* Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1371-2002-%D0%BF#Text>. (in Ukrainian)
15. Cabinet of Ministers of Ukraine. (2019, November). *On making changes to some resolutions of the Cabinet of Ministers of Ukraine.* Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-2019-%D0%BF#Text>. (in Ukrainian)
16. Ministry of Finance. (2020, September). *The procedure for filling out the conclusion form on the results of monitoring the procurement procedure.* Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0958-20#Text>. (in Ukrainian)
17. Ministry of Finance. (2020, October). *Methods of determining automatic risk indicators.* Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1284-20#Text>. (in Ukrainian)
18. Verkhovna Rada of Ukraine. (1993, January). *Pro osnovni zasady zdiisnennia derzhavnoho finansovoho kontroliu v Ukraini.* Retrieved from <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2939-12>. (in Ukrainian)
19. Verkhovna Rada of Ukraine. (2015, December). *About public procurement.* Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-19#Text>. (in Ukrainian)
20. Accounting Chamber. (2015, November). *Rules of professional ethics of officials of the Accounting Chamber.* Retrieved from https://rp.gov.ua/upload-files/About/RegulatoryDoc/arp_4.pdf. (in Ukrainian)
21. Accounting Chamber. (2015, November). *Recommendations on the management and quality control of control activities carried out by the Accounting Chamber.* Retrieved from https://rp.gov.ua/upload-files/About/RegulatoryDoc/arp_5.pdf. (in Ukrainian)
22. Accounting Chamber. (2015, September). *Methodological recommendations for conducting a financial audit by the Accounting Chamber.* Retrieved from https://rp.gov.ua/upload-files/About/RegulatoryDoc/arp_6.pdf. (in Ukrainian)
23. Verkhovna Rada of Ukraine. (2015, July). *About the Accounting Chamber.* Retrieved from <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/576-19>. (in Ukrainian)
24. Accounting Chamber. (2022). *Cooperation of the Accounting Chamber with INTOSAI.* Retrieved from <https://rp.gov.ua/INTOS/INTOSAI/?id=129>. (in Ukrainian)

25. Khmelkov, A. (2012). *Formation of a holistic system of state financial control in Ukraine*. KhNU named after V.N. Karazin. (in Ukrainian)
26. Khmelkov, A. (2019). Reference model of the control institution agent: a product of the INTOSAI experience. *Social economics*, 58, 44-51. (in Ukrainian)
27. Khmelkov, A. (2017). Subject-object sphere of the institute of control. *Financial and credit activity: problems of theory and practice*, 1(22), 351-361. doi: <https://doi.org/10.18371/fcaptp.v1i22.110072>. (in Ukrainian)
28. Khmelkov, A. (2018). Public finance: scope and content. *Financial and credit activity: problems of theory and practice*, 4(27), 428-434. doi: <https://doi.org/10.18371/fcaptp.v4i27.154174>. (in Ukrainian)
29. Khmelkov, A. (2021). Financial institutions and financial control. *Economic theory*, 2, 47-64. doi: <https://doi.org/10.15407/etet2021.02.047>. (in Ukrainian)
30. Khmelkov, A. (2019). Volume of public finances as a subject of control. *Financial and credit activity: problems of theory and practice*, 4(31), 311-318. doi: <https://doi.org/10.18371/fcaptp.v4i31.190921>.
31. International Organization of Supreme Audit Institutions. (n.d.). A Supreme Audit Institution (SAI). Retrieved from <https://www.intosai.org/about-us/overview>.
32. International Organization of Supreme Audit Institutions. (n.d.). INTOSAI's motto. Retrieved from <https://www.intosai.org/documents/open-access>.
33. International Organization of Supreme Audit Institutions. (n.d.). Full Members. Retrieved from <https://www.intosai.org/about-us/members/full-members>.
34. International Organization of Supreme Audit Institutions. (n.d.). The INTOSAI Framework of Professional Pronouncements. Retrieved from <https://www.issai.org/professional-pronouncements/>.
35. International Organization of Supreme Audit Institutions. (n.d.). INTOSAI-P1. Retrieved from https://www.intosai.org/fileadmin/downloads/documents/open_access/INTOSAI_P_1_INTOSAI_P_10/INTOSAI-P-1_en.pdf.
36. International Organization of Supreme Audit Institutions. (n.d.). INTOSAI-P10. Retrieved from <https://www.issai.org/pronouncements/intosai-p-10-mexico-declaration-on-sai-independence/>.
37. International Organization of Supreme Audit Institutions. (n.d.). INTOSAI-P12. Retrieved from https://www.intosai.org/fileadmin/downloads/documents/open_access/INTOSAI_P_11_INTOSAI_P_99/INTOSAI_P_12/INTOSAI-P-12_en.pdf.
38. International Organization of Supreme Audit Institutions. (n.d.). INTOSAI-P – 20. Retrieved from <https://www.issai.org/pronouncements/intosai-p-20-principles-of-transparency-and-accountability/>.
39. International Organization of Supreme Audit Institutions. (n.d.). INTOSAI-P – 50. Retrieved from <https://www.issai.org/pronouncements/intosai-p-50-principles-of-jurisdictional-activities-of-sais/>.
40. International Organization of Supreme Audit Institutions. (n.d.). ISSAI-130. Retrieved from <https://www.issai.org/pronouncements/issai-130-code-of-ethics/>.
41. International Organization of Supreme Audit Institutions. (n.d.). ISSAI-140. Retrieved from <https://www.issai.org/pronouncements/issai-140-quality-control-for-sais/>.
42. International Organization of Supreme Audit Institutions. (n.d.). ISSAI-150. Retrieved from <https://www.issai.org/pronouncements/auditor-competence/>.
43. International Organization of Supreme Audit Institutions. (n.d.). The Magna Carta of external government audit. Retrieved from <https://www.intosai.org/documents/open-access>.
44. International Organization of Supreme Audit Institutions. (n.d.). ISSAI-100. Retrieved from <https://www.issai.org/pronouncements/issai-100-fundamental-principles-of-public-sector-auditing/>.
45. International Organization of Supreme Audit Institutions. (n.d.). ISSAI-200. Retrieved from <https://www.issai.org/pronouncements/financial-audit-principles/>.
46. International Organization of Supreme Audit Institutions. (n.d.). ISSAI-2000. Retrieved from <https://www.issai.org/pronouncements/application-of-the-financial-audit-standards/>.
47. International Organization of Supreme Audit Institutions. (n.d.). ISSAI-2200-2899. Retrieved from <https://www.issai.org/pronouncements/financial-audit-standards/>.
48. International Organization of Supreme Audit Institutions. (n.d.). ISSAI-300. Retrieved from <https://www.issai.org/pronouncements/issai-300-performance-audit-principles/>.
49. International Organization of Supreme Audit Institutions. (n.d.). ISSAI-3000. Retrieved from

- <https://www.issai.org/pronouncements/issai-3000-performance-audit-standard/>.
50. International Organization of Supreme Audit Institutions. (n.d.). ISSAI-400. Retrieved from <https://www.issai.org/pronouncements/issai-400-compliance-audit-principles/>.
51. International Organization of Supreme Audit Institutions. (n.d.). ISSAI-4000. Retrieved from <https://www.issai.org/pronouncements/issai-4000-compliance-audit-standard/>.
52. International Organization of Supreme Audit Institutions. (n.d.). GUID 1900. Retrieved from <https://www.issai.org/pronouncements/guid-1900-peer-review-guidelines/>.
53. International Organization of Supreme Audit Institutions. (n.d.). GUID 1950. Retrieved from <https://www.issai.org/pronouncements/guidance-on-the-development-of-competency-frameworks-for-auditors/>.
54. International Organization of Supreme Audit Institutions. (n.d.). GUID 1951. Retrieved from <https://www.issai.org/pronouncements/guidance-on-the-development-of-pathways-for-professional-development-of-auditors/>.
55. International Organization of Supreme Audit Institutions. (n.d.). GUID 2900. Retrieved from <https://www.issai.org/pronouncements/guidance-to-the-financial-auditing-standards/>.
56. International Organization of Supreme Audit Institutions. (n.d.). GUID 3910. Retrieved from <https://www.issai.org/pronouncements/guid-3910-central-concepts-for-performance-auditing/>.
57. International Organization of Supreme Audit Institutions. (n.d.). GUID 3920. Retrieved from <https://www.issai.org/pronouncements/guid-3920-the-performance-auditing-process/>.
58. International Organization of Supreme Audit Institutions. (n.d.). GUID 4900. Retrieved from <https://www.issai.org/pronouncements/guidance-on-authorities-and-criteria-to-be-considered-while-examining-the-regularity-and-propriety-aspects-in-compliance-audit/>.
59. Weimer, D. L. (1995). *Institutional Design*. Kluwer Academic Publishers.
60. Goodin, R. E. (Ed.). (1996). *The Theory of Institutional Design*. Cambridge: University of Cambridge Press.
61. Colomer, J. M. (2008). Institutional Design // Prepared for: Handbook of Comparative Politics Todd Landmann and Neil Robinson eds. Sage. Pp. 246-262.
62. Klijn, E. H., & Koppenjan, J. F. M. (2006). Institutional design changing institutional features of networks. *Public Management Review*, 8(1), 141-160.
63. Mayka, L. (2019). The Origins of Strong Institutional Design. *Comparative Politics*, 51(2), 275-294.

The article was received by the editors 15.10.2022.

The article is recommended for printing 26.11.2022.

<https://doi.org/10.26565/2524-2547-2022-64-09>
УДК 336.717.18

Анастасія Андріївна Лагно

аспірант,

Львівський національний університет імені Івана Франка,

вул. Університетська, 1, Львів, 79000, Україна

anastasia_lagno@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0002-7461-1088>

НАПРЯМИ УБЕЗПЕЧЕННЯ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ ВІД ЗАГРОЗ ЇЇ ФІНАНСОВІЙ БЕЗПЕЦІ Й УСУНЕННЯ РИЗИКІВ У ЦЬЙ СФЕРІ

Метою даної статті є визначення напрямів забезпечення вітчизняної банківської системи від загроз її фінансовій безпеці (ФБ) й усунення ризиків у цій сфері. Стан банківської системи України свідчить, що її ФБ перебуває під впливом численних загроз і ризиків у цій сфері. Утім, сьогодні відсутня дієва система забезпечення ФБ вітчизняної банківської системи, що пов'язано з відсутністю логічно завершених досліджень із з'ясування сутності і різновидів такої безпеки, виявлення загроз їй і ризиків у цій сфері, належної безпекозабезпечувальної діяльності з виокремленням різнопланових дієвих забезпечувальних заходів і досконалого ризик-менеджменту. Відтак, розв'язання зазначеної проблеми вимагає чіткого визначення складових безпекозабезпечувальної діяльності з забезпечення банківської системи від загроз й усунення ризиків, яка має включати обґрунтований комплекс аналітичних, моніторингових, організаційних та ресурсозабезпечувальних заходів. Важливе місце в забезпеченні банківської системи України від загроз і мінімізації / усуненні ризиків у банківській сфері має належати досконалій банківській інфраструктурі, в якій значущою повинна стати й інфраструктура забезпечення безпеки банківської діяльності. Для повноцінного забезпечення вітчизняної банківської системи від загроз її ФБ й усунення ризиків у цій сфері необхідне повне і своєчасне виявлення загроз не лише ФБ банківської системи загалом, а й її депозитній, кредитній, валютній, інвестиційній, борговій, інфляційній, прибуткотвірній безпекам зокрема. Удосконаленню виявлення загроз ФБ банківської системи та ризиків у цій сфері з метою підвищення рівня її ФБ сприятимуть: розробка й реалізація Концепції забезпечення ФБ банківської системи, здатної адаптуватися до знову виникаючих загроз і ризиків й оптимізувати витрати на забезпечення ФБ банківської системи загалом та її структурних елементів; застосування за проведення моніторингу та аналітичної діяльності системи безпекових індикаторів, визначення їхніх порогових значень і відхилень від них наявних показників функціонування банківської системи для вжиття заходів з забезпечення функціонування банківської системи. Для більш обґрунтованого застосування зазначених індикаторів їх доцільно розбити на цільові групи. Правомірно виокремлювати інституціональні / структурно-інституціональні та монетарні індикатори, індикатори ресурсної, депозитної, кредитної, валютної, боргової, інвестиційної, інфляційної безпеки, фінансового стану, фінансової рівноваги, фінансової стабільності, платіжних систем.

Ключові слова: **загроза, фінансова безпека, банківська система, ризик, ризик-менеджмент**

JEL Classification: E44; E58; G20; G21.

Як цитувати: Лагно, А. А. (2022). Напрями забезпечення банківської системи України від загроз її фінансовій безпеці й усунення ризиків у цій сфері. *Соціальна економіка*, 64, 103-116. doi: <https://doi.org/10.26565/2524-2547-2022-64-09>

In cites: Lagno, A. (2022). Directions of securing the banking system of Ukraine against threat to its financial security and eliminating risks in this sphere. *Social Economics*, 64, 103-116. doi: <https://doi.org/10.26565/2524-2547-2022-64-09> (in Ukrainian)

Вступ. Убезпечення функціонування будь-якого економічного агента, в тому числі комерційного банку (КБ), банківського сектору (БС) і банківської системи загалом можливе великою мірою за повного і своєчасного виявлення / розпізнавання викликів і загроз,

усунення ризиків у цій сфері, позаяк їхній поглиблений аналіз уможливує формування концептуальних засад подальшої розробки обґрунтованої стратегії забезпечення фінансової безпеки (ФБ) банківської системи. У зв'язку з цим особливої уваги набувають пи-

тання розпізнавання, оцінки, попередження / локалізації / мінімізації / ліквідації загроз та управління (усунення) ризиками у забезпеченні ФБ банківської системи України.

Водночас, теоретичне обґрунтування і сучасна практика розпізнавання, оцінки, попередження / локалізації / мінімізації / ліквідації загроз та управління (усунення) ризиками у забезпеченні ФБ банківської системи потребують уточнення і вдосконалення.

Відтак, метою дослідження є визначення напрямів забезпечення вітчизняної банківської системи від загроз її фінансовій безпеці (ФБ) й усунення ризиків у цій сфері. Для цього необхідні чітке визначення складових безпекозабезпечувальної діяльності з забезпечення банківської системи від загроз й усунення ризиків, яка має включати обґрунтований комплекс аналітичних, моніторингових, організаційних та ресурсозабезпечувальних заходів; інфраструктура забезпечення безпеки банківської діяльності; повне і своєчасне виявлення загроз не лише ФБ банківської системи загалом, а й її депозитній, кредитній, валютній, інвестиційній, борговій, інфляційній, прибуткотвірній безпекам зокрема; застосування за проведення моніторингу та аналітичної діяльності системи безпекових індикаторів, визначення їхніх порогових значень і відхилень від них наявних показників функціонування банківської системи для вжиття заходів з забезпечення функціонування банківської системи. Об'єктом дослідження є напрями забезпечення вітчизняної банківської системи від загроз її фінансовій безпеці (ФБ) й усунення ризиків у цій сфері, а предметом – теоретичне обґрунтування і практика забезпечення функціонування банківської системи на цій основі.

Огляд літератури. Питання дослідження ФБ банківської системи загалом та її окремих складових висвітлені в працях О. Барановського (2014, 2020, 2021), Б. Федорущенка (2021), Т. Путінцевої (2020), О. Васильчишин (2018), Р. Вовченка (2016), О. Дубровіна (2020), О. Петрука і А. Петрук (2022), Т. Болгар, О. Сергеева і В. Коваленко (2018), К. Браун і Л. Робінсон (Brown & Robinson, 2016), Ч. Кіма (Kim, 2016). У зазначених працях наводяться авторські бачення ієрархії дослідження даної проблематики, сутності ФБ КБ, ФБ БС і ФБ банківської системи загалом, чинників, що зумовлюють її рівень, викликів, загроз і ризиків у сфері забезпечення елементів банківської сфери.

Х. Хама (Hama, 2017) розглядає питання безпеки з огляду на безпеку держави, суспільну безпеку і безпеку людини.

Детальна оцінка однієї з найважливіших складових ФБ банківської системи – фінансо-

вої стабільності – міститься в працях В. Коваленко, Н. Радової (2019) і Н. Приказюк і А. Погибель (2022).

Передумови виникнення банківської кризи внаслідок реалізації загроз досліджували Дж. Деніелсон, М. Валенсуела і І. Зер (Danielsson, Valenzuela & Zer, 2018).

Утім, комплексне дослідження природи ФБ банківської системи, її складових, класифікації різновидів, застосування комплексу підходів до оцінки її рівня залишається логічно незавершеним.

З'ясуванням сутності зовнішніх і внутрішніх загроз функціонуванню банківської системи та її складових і ризиків у цій сфері присвячено праці таких дослідників, як: Р. Квасницька, І. Доценко, Д. Приступа (2021), Б. Федорущенко (2021), М. Славкіна (2019), Ж. Шило (2019) визначає основні напрями стабілізації банківської системи в умовах ризикової економіки.

Утім, однозначне тлумачення сутності загроз ФБ банківської системи й їхніх різновидів, комплексне висвітлення питань повного і своєчасного виявлення / розпізнавання викликів і загроз, усунення ризиків у цій сфері для підвищення рівня ФБ банківської системи є логічно незавершеними, що ускладнює формування дієвої системи її забезпечення.

Методологія дослідження. У ході дослідження для визначення складових безпекозабезпечувальної діяльності з забезпечення банківської системи від загроз й усунення ризиків, обґрунтування комплексу аналітичних, моніторингових, організаційних та ресурсозабезпечувальних заходів, характеристики інфраструктури забезпечення безпеки банківської діяльності використано методи декомпозиції та узагальнення. Для виявлення загроз ФБ банківської системи загалом, а також її депозитній, кредитній, валютній, інвестиційній, борговій, інфляційній, прибуткотвірній безпекам зокрема і формулювання пропозицій з забезпечення від них застосовано методи логічного аналізу, абстрагування, порівняння, аналогії. Підходи до проведення моніторингу та аналітичної діяльності системи безпекових індикаторів, визначення їхніх порогових значень і відхилень від них наявних показників функціонування банківської системи для вжиття заходів з забезпечення функціонування банківської системи базуються на методах структурного та компаративного аналізів й експертних оцінок.

Основні результати. Безпекозабезпечувальна діяльність з забезпечення банківської системи від загроз й усунення ризиків має включати такі заходи (рис. 1), що уможливить визначення конкретних осіб, які повинні їх здійснювати.

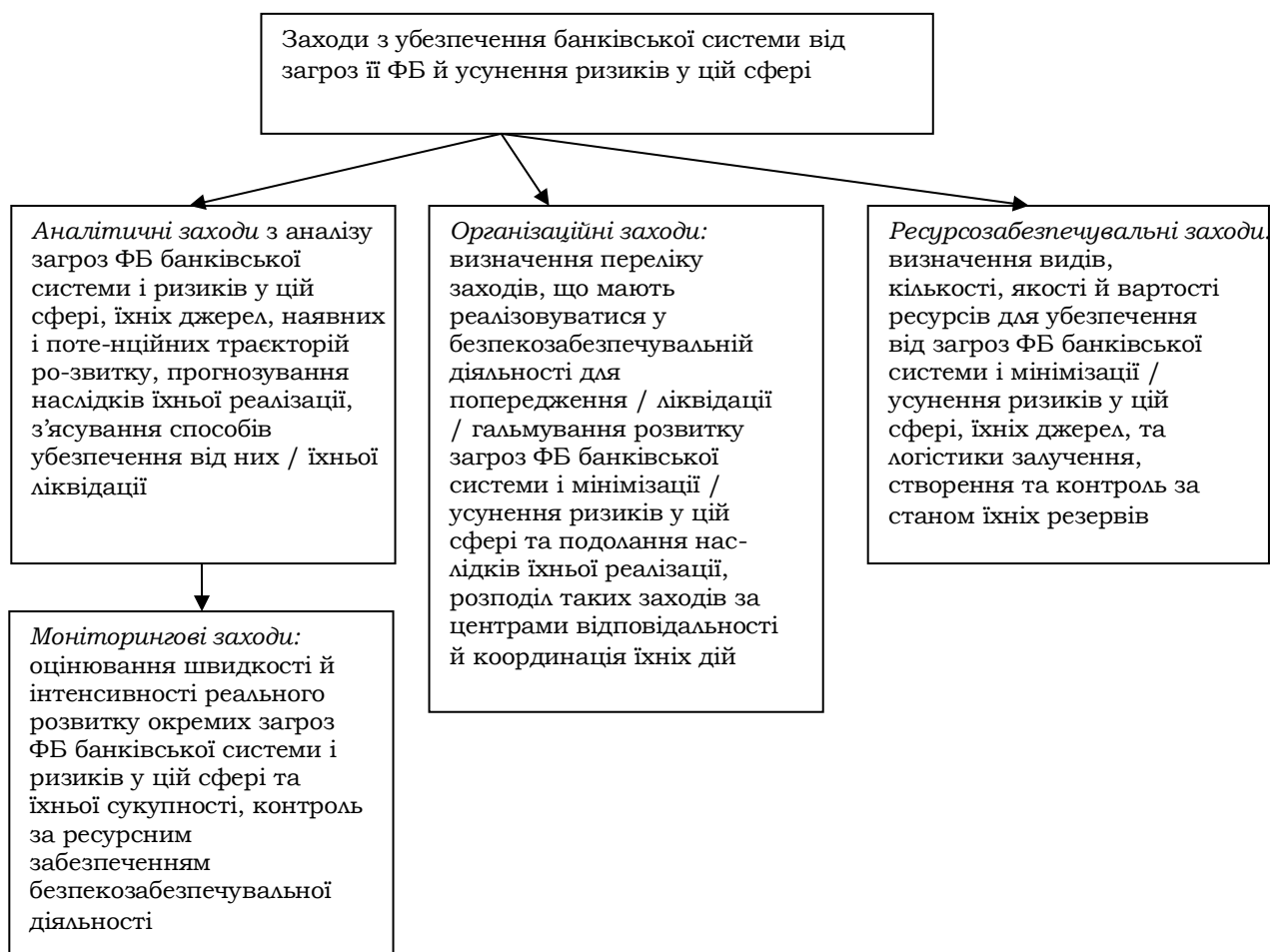

Рис. 1. Заходи з забезпечення банківської системи від загроз її ФБ й усунення ризиків у цій сфері

Fig. 1. Measures to secure the banking system from threats to its FS and eliminate risks in this area

Важливе місце в забезпеченні банківської системи України від загроз і мінімізації / усуненні ризиків у банківській сфері має належати досконалій банківській інфраструктурі, в якій значущою повинна стати й інфраструктура забезпечення безпеки банківської діяльності (рис. 2).

Для повного і своєчасного виявлення **загроз депозитній безпеці банківської системи**, на наш погляд, необхідні:

- дослідження ощадної системи не лише як заощаджень у різних формах як таких, кількості і структури вкладників, переліку ощадно-інвестиційних інструментів / інститутів, а для вивчення їхніх емерджентних властивостей – їхньої сукупності з певними зв'язками, узгодженостями і функціонуванням в єдиній системі;

- визначення Міністерством економіки України, Держстатслужбою і НБУ рівня зайнятості, доходів і витрат та ощадних пріоритетів домогосподарств, кількості вкладників цієї категорії економічних агентів;

- з'ясування Національним банком України (НБУ), Асоціацією українських банків

(АУБ) і Незалежною асоціацією банків України (НАБУ) рівня зацікавленості вкладників заощаджувати в організованих формах; попиту на депозити домогосподарств і юридичних осіб (подорожчання / здешевлення залучених на депозити ресурсів) / попиту комерційних банків (КБ) на депозитні сертифікати НБУ (ставок і обсягів депозитних операцій НБУ, кількості допущених до цих операцій КБ); частки коштів громадян у загальному обсязі залучених КБ коштів; рівня депозитів на 1 фізичну / юридичну особу; часової / валютної структури депозитів;

- оцінка НБУ, АУБ і НАБУ стану державного регулювання депозитної діяльності КБ та їхньої депозитної політики; переліку й якості депозитних продуктів, наявності квазі- і «металевих» депозитів, оптимального періоду й обсягу зберігання депозитів; рівня отриманих економічними агентами доходів від розміщення їхніх коштів на депозити та трансакційних витрат клієнтів КБ на депозитні операції; фактів впливу депозитних коштів;

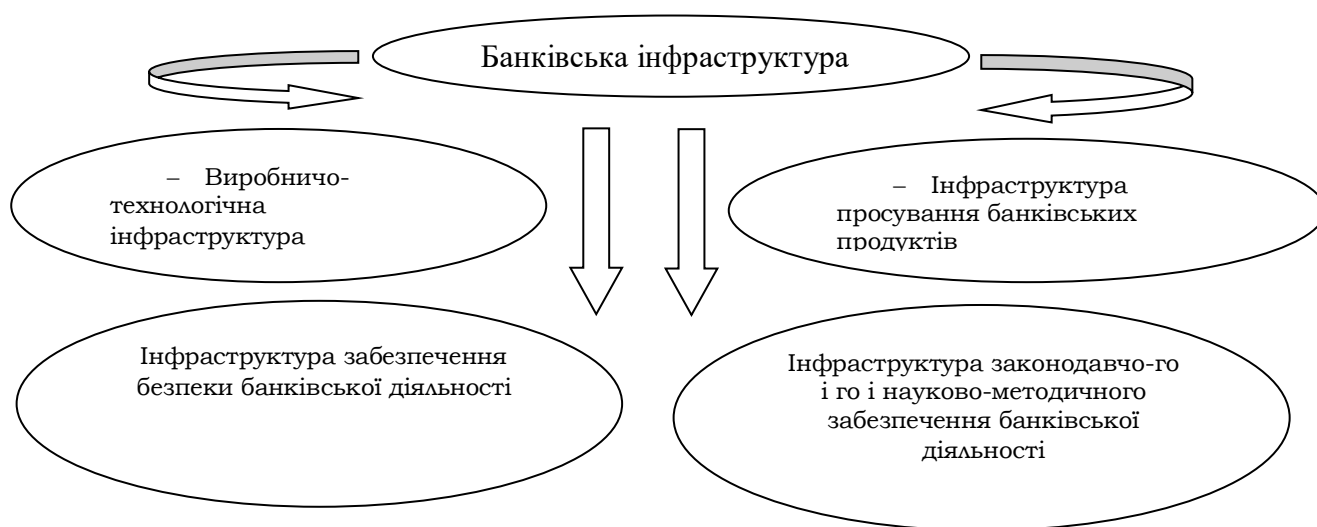

Рис. 2. Банківська інфраструктура
Fig. 2. Banking infrastructure

– урахування НБУ, АУБ, НАБУ і КБ реалій формування альтернативного до банківських депозитів напрямів заощаджень, пов'язаних з відтоком валютних депозитів, вкладанням коштів в інструменти фондового ринку;

– визначення Урядом / Міністерством фінансів України, НБУ і Фондом гарантування вкладів фізичних осіб (ФГВФО) реального фінансового стану ФГВФО, його спроможності у разі потреби компенсувати вкладникам гарантовані кошти, залежності від субсидій з Державного бюджету України;

– з'ясування наявності добросовісної / руйнівної конкуренції на депозитному ринку України.

Підвищення рівня **депозитної безпеки банківської системи України**, на наш погляд, може бути досягнуто завдяки розробці й реалізації дієвих заходів з убезпечення вкладників і банківських установ від виявлення наявних і можливих загроз і мінімізації ризиків депозитної діяльності. У цьому плані, зокрема, вбачаються доцільними:

підготовка НБУ законодавчих ініціатив з: законопроекту про депозитну діяльність, який би регламентував стандартизацію інформації про відсоткові ставки КБ за депозитними рахунками (щорічний відсотковий дохід; період, протягом якого він установлений; інформація про мінімальні залишки на рахунку і строках вимог, що мають дотримуватися для одержання доходу; мінімальна сума початкового депозиту для відкриття рахунку і одержання оголошеного доходу; заява про те, що регулярні збори й інші умови можуть скоротити дохід); плату за обслуговування депозитних рахунків (строки й умови нарахування відсотків і плати за обслуговування) для усвідомленого вибору вкладниками пропозицій КБ, що сприятиме

фінансовій стабільності, поліпшенню конкуренції між КБ і прийняттю вкладниками рішень щодо депозитних рахунків на підставі надійної інформації;

визначення граничної суми страхового відшкодування «за вкладом» / «за банком» / «за владником», тобто за сукупністю всіх депозитних продуктів одного вкладника незалежно від того, чи були вони відкриті в одному чи кількох КБ (виплата граничної величини за кожним депозитним продуктом / кожним КБ); поширення гарантування на вклади юридичних осіб (на кшталт Швейцарії) і спеціальні рахунки, на яких акумулюються кошти на капітальний ремонт багатоквартирних будинків;

«подовження» ресурсної бази КБ завдяки збільшенню гарантованого державою обсягу вкладів за їх розміщення на строк понад три роки;

запровадження інвестиційних депозитів, за якими частина суми, одержаної КБ від вкладника, інвестується в інструменти (цінні папери (ЦП)) фондового ринку з гарантованою пропонованою ставкою дохідності, а також доходами від зростання вартості портфеля ЦП і виплати дивідендів;

підвищення гарантій для пенсіонерів, одиноких матерів, сиріт, інвалідів;

фіксація КБ в своїй депозитній політиці оптимального для них обсягу залучених вкладів і його практичного досягнення; забезпечення наявності різних форм і видів банківських депозитів, гарантії їхньої сумісності і диверсифікації депозитних операцій (вибору суб'єктів депозитних операцій для зниження ризиків і підвищення прибутку); «прив'язки» депозитної ставки до тривалості строку зберігання депозитів; узгодженості депозитних операцій і операцій з надання кредитів за сумами і строками депозитів і кредитів; забез

печення захищеності вкладників від інфляції (депозитні відсотки мають перевищувати розмір інфляції);

інформування НБУ всіма КБ про кожен депозит, що становить 5% загального обсягу їхніх депозитів;

пільгове розміщення в КБ пенсійних накопичень домогосподарств з гарантією їхнього виключно цільового використання;

підвищення привабливості й розвиток ринку депозитних сертифікатів;

правове й організаційно-методичне опрацювання НБУ і ФГВФО України безпосередньої участі крупних вкладників у фінансовому оздоровленні КБ за допомогою процедури *bail-in* (примусової конвертації вимог кредиторів третьої черги у субсидійовані позики, за якими можливе одержання доходу / статутний капітал КБ), що уможливить не відкликання ліцензії у КБ, мінімізацію витрат держави, перспективу зростання платоспроможності КБ. При цьому мінімізація ризику невиконання КБ зобов'язань зумовлюватиметься не відкликанням НБУ ліцензій у КБ, що проходять процедуру санації.

Розробка й реалізація дієвих заходів з убезпечення КБ і позичальників від можливих загроз і мінімізації ризиків кредитної діяльності сприятиме підвищенню рівня **кредитної безпеки банківської системи України**. Це, зокрема:

законодавче розділення кредитної банківської діяльності і операцій КБ із ЦП завдяки виключенню із ст. 49 Закону України «Про банки і банківську діяльність» тези абзацу першого: «Як кредитні у цій статті розглядаються операції, зазначені у п. 3 частини третьої ст. 47 цього закону, а також: 1) здійснення операцій на ринку ЦП від свого імені».

введення до цього закону норми, що чітко обмежує спекулятивні операції КБ із ЦП: не більше 3% капіталу першого рівня;

виокремлення у фінансових операціях таких, що спрямовані на розвиток реального сектору (кредитування підприємств і населення), надання особливого місця бізнес-мікрокредитуванню (Гриценко, 2015);

визначення загроз кредитній діяльності КБ / кредитному процесу / кредитному портфелю; наявності / відсутності загроз надійності тих чи інших кредитів; ступеня концентрації ризиків у цих сферах;

комплексна оцінка: рівня відсоткових ставок за кредитами і ризику їхнього збільшення КБ в односторонньому порядку, ризику девальвації національної валюти в разі одержання валютних кредитів; простроченої заборгованості КБ; зростання / падіння рин

кової ціни заставного майна; доступності / відсутності своєчасної і в необхідному обсязі державної підтримки кредитної діяльності КБ;

перетворення банківської діяльності, що використовує проектне фінансування, на рушійну силу банківського кредитування;

законодавчі зміни щодо виокремлення в Державному бюджеті України і місцевих бюджетах коштів на державне гарантування інвестиційних програм і розширення субсидіювання відсоткових ставок за інвестиційними кредитами;

розширення за участю НБУ і МФО (IFC) практики «зеленого кредитування» / сталого фінансування завдяки розробленню стратегії НБУ з «зеленого» та сталого фінансування; прийняттю відповідних стандартів та політики для побудови сталого фінансового сектору в Україні; розбудові спроможності НБУ щодо включення аспектів ESG до нормативно-правових актів про корпоративне управління в КБ України та стандартів розкриття інформації про ESG для банків, розробленню вимог з управління екологічними й соціальними ризиками в КБ; обміну знаннями і розбудова спроможності НБУ; здійсненню заходів із підвищення обізнаності для установ, що є об'єктами регулювання з боку НБУ¹;

законодавче закріплення нормативу, за яким КБ, навіть продаючи стороннім інвесторам свої кредити, зобов'язуються залишати 5-20 % вартості активів на своєму балансі для стимулювання ризик-менеджменту, а також посилення регулятивного контролю за економічними агентами, які купують сек'юритизовані активи;

створення реєстру банківських гарантій; розробка НБУ і Міністерством внутрішніх справ механізму захисту перетоку банківських кредитів у тіньовий обіг за рахунок створення інформаційної клієнтської бази;

розширення практики досудового стягнення заставного майна / виведення заставного майна з конкурсної маси за банкрутства заставодержателя.

Для підвищення обґрунтованості оцінки кредитоспроможності позичальників КБ доцільно запровадити RPA-систему (Robotic Process Automation) – роботизовану систему для розрахунків коефіцієнтів кредитоспроможності за інформацією з різних джерел, що уможливить зниження кредитного ризику за автоматизованої перевірки клієнтів і GRC-систему (Governance, Risk and Compliance) – систему управління ризиками, що інтегрує комплексний аналіз великого спектра ризиків, що сприятиме вдосконаленню кредитної політики КБ, уникненню збитків і зміцненню ФБ.

¹ Національний банк та IFC спільно працюватимуть над розвитком «зеленого фінансування». URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/natsionalniy-bank-ta-ifc-spilno-pratsyuvatimut-nad-rozvitkom-zelenogo-finansuvannya> (дата звернення: 16.04.2021).

Поліпшенню виявлення загроз **валютній безпеці банківської системи України** та ризиків у цій сфері має прислужитися:

вжиття НБУ, Міністерством економіки України та Міністерством фінансів України заходів зі зменшення обсягу тіньового валютного ринку в Україні;

вдосконалення валютних регулювань й контролю, управління НБУ офіційними золотовалютними резервами (ЗВР) (оптимізація структури ЗВР, розміщення їхніх складових та використання);

розширення інструментів законодавчого регулювання капітальних валютних операцій; унормування застосування в Україні криптовалют;

оптимізація надання КБ валютних кредитів;

підвищення уваги НБУ, АУБ і НАБУ до перебігу міжнародних валютних і розрахункових відносин для покращення курсоутворення;

розвиток наукових досліджень і підготовки аналітичних матеріалів з непродуктивного впливу вітчизняного капіталу за межі України;

протидія НБУ і правоохоронними органами здійсненню шахрайських операцій та фальшиванню іноземної валюти.

Розробка й реалізація дієвих заходів з убезпечення банківської системи від можливих загроз і мінімізації ризиків інвестиційної діяльності сприятиме підвищенню рівня **інвестиційної безпеки банківської системи України**. Це, зокрема:

поліпшення регламентації інвестиційної діяльності КБ;

визначення оптимальних способів реалізації стратегічних й тактичних цілей інвестиційної діяльності / основних напрямів інвестиційної політики КБ / джерел формування інвестицій;

поліпшення інвестиційного клімату та підвищення інвестиційної активності економічних агентів й інвестиційної привабливості КБ і банківської системи загалом;

недопущення ірраціональних інвестицій;

удосконалення інвестиційної політики і забезпечення інвестиційної рівноваги КБ;

розширення переліку використовуваних банківськими установами інвестиційних інструментів;

підвищення НБУ і КБ рівня інвестиційного менеджменту, поліпшення сек'юритизації активів;

поліпшення ризик-менеджменту завдяки розробці переліку показників інвестиційних ризиків та визначенню їхніх оптимальних / критичних значень; з'ясуванню джерел і банків даних про такі ризики; постійний перегляд складу портфеля ЦП, що котируються,

хеджування інвестиційних ризиків за допомогою диверсифікації банківського портфеля ЦП; обмеження загальної відкритої позиції КБ за інструментами, схильними до інвестиційних ризиків.

Підвищенню рівня **прибутковтвірної безпеки банківської системи України** сприятиме своєчасне виявлення загроз і ризиків у цій сфері щодо:

розвитку кредитної й інвестиційної діяльності КБ;

вдосконалення маркетингової діяльності КБ завдяки застосуванню конфліктно-динамічної концепції стратегічного маркетингу на ринку банківських послуг за безперервної конкуренції для правильної ідентифікації КБ своєї позиції на ринку, що максимально відповідає їхнім масштабам, рівням капіталізації, лінійці банківських продуктів і послуг, визнанню брендів;

оптимізації витрат банківських установ; застосування НБУ комплексу заходів з фінансових ін'єкцій і субординованих кредитів КБ, що перебувають на межі банкрутства;

створення НБУ і Міністерством фінансів України механізму компенсації КБ фінансових утрат, завданих їм унаслідок політичних рішень з виходу з економічної кризи.

Для підвищення достеменності виявлення **загрози зростання тінізації банківської системи України**, що негативно позначається на її ФБ, слід підвищити обґрунтованість з'ясування:

НБУ, АУБ і НАБУ рівня трансакційних витрат входу КБ на вітчизняний ринок банківських послуг і функціонування на ньому, а також оцінки Міністерством економіки України і НБУ за допомогою різних застосовуваних для цього методів наявного рівня і прогнозу тінізації грошового обігу / тіньового валютного ринку в Україні / вітчизняного БС та офшоризації банківської системи; розвитку нелегального ринку кредитування і лжекредитування; неправомірного користування пільгами за кредитами; Міністерством економіки України, Міністерством фінансів України і НБУ – рівня тінізації банківської діяльності, пов'язаної з дезінтермедіацією на фінансових ринках України;

Держфінмоніторингом і НБУ – участі КБ у відмиванні коштів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванні тероризму і поширення зброї масового знищення.

Сьогодні дуже важливим стає своєчасне й повне виявлення **воєнних загроз ФБ банківської системи України**, зумовлених чинною війною. Постійні кібератаки, можливі ракетні удари по дата-центрах КБ, руйнування банківських відділень і тривалі блекнути, зростання збитковості КБ (на-

самперед, внаслідок зростання обсягів непрацюючих кредитів за неможливості позичальників їх обслуговувати) – це лише частина воєнних загроз для банківської системи. Набагато більше шкодять їй не прямі дії терористів, а опосередковані: *втрата заставного майна та падіння платоспроможності позичальників*. Недаремно питання роботи банківської системи та її захисту в умовах війни обговорювалося на засіданні Ставки верховного головнокомандувача 5 грудня 2022 року.

Зживаються дієві заходи протидії загрозам інформаційним системам КБ. Попри війну КБ продовжують розвивати і тестувати стійкість своїх інформаційних систем (DOS-атаки передбачені в архітектурі системи безпеки), інвестують в проекти з впровадження новітніх програмних продуктів, проводять тести на проникнення (Penetration Test)¹.

Паралізувавши банки, Кремль прагне посягати паніку серед українців та зупинити українську економіку, зокрема промисловість, яка обслуговує потреби Збройних сил України. Існує й *загроза пошкодження чи зруйнування міжбанківської інфраструктури, зокрема системи електронних платежів (СЕП)*, що забезпечує перекази з рахунку одного КБ на рахунок іншого, а також розрахунки з державним бюджетом. Росіянам не вдалося зробити це за допомогою хакерських атак (найбільші українські банки фіксують постійний тиск у вигляді хакерських атак на їхні системи, інколи інтенсивність хакерських атак посилювалася, зокрема під час оголошення українськими волонтерами масштабних зборів), тому вони намагаються втілити цей план за допомогою ракетних ударів по енергетичній інфраструктурі. Утім, вітчизняні КБ для убезпечення від ракетних ударів вдаються до диверсифікації центрів опрацювання даних (ЦОД) рівня TIER 3 (високий рівень надійності обладнання та інфраструктури): основний та резервний (де дублюються найбільш критичні функції, пов'язані в тому числі з обслуговуванням клієнтів), які повністю дублюють функції один одного; перенесення всіх електронних процесів КБ у хмарні сервіси за межами країни (дозвіл на проведення таких операцій після 24 лютого надав НБУ). Останнє дозволяє не лише вберегти дані клієнтів та фінансові операції від атак росіян, а й дозволяє КБ не залежати від перебоїв з електроенергією. Крім того, НБУ затвердив мережу відділень КБ, які працюватимуть за будь-яких обставин. Зокрема, такі відділення повинні мати доступ до Інтернету та джерело безперебійного живлення. КБ також надають

можливість безперебійно працювати своїм співробітникам, забезпечуючи їх робочими місцями з доступом до Інтернету, стабільним живленням, запасом питної води та їжі.

Справжні масштаби збитків, яких зазнають КБ унаслідок війни, можна буде оцінити лише після її завершення. Тоді НБУ оцінить якість активів, з'ясує ситуацію з проблемними кредитами та потребу в докапіталізації².

Підвищення рівня ФБ банківської системи можливе за рахунок:

зміцнення фінансового потенціалу НБУ (підвищення ліквідності ЗВР, активізація купівлі золота у населення, КБ й інших економічних агентів, диверсифікація інвестиційних інструментів завдяки випуску золотих інвестиційних монет) і БС вітчизняної економіки;

підвищення безпеки заощаджень вітчизняних економічних агентів й ефективності їхнього використання для соціально-економічного розвитку України;

Для поліпшення забезпечення ФБ банківської системи України необхідні:

удосконалення державного регулювання банківської діяльності;

розробка й реалізація дієвих механізмів протидії тіншовим процесам і підвищенню криміналізації в банківській сфері.

Удосконаленню виявлення загроз ФБ банківської системи та ризиків у цій сфері з метою підвищення рівня її ФБ сприятимуть:

розробка й реалізація Концепції забезпечення ФБ банківської системи, здатної адаптуватися до знову виникаючих загроз і ризиків й оптимізувати витрати на забезпечення ФБ банківської системи загалом та її структурних елементів;

застосування за проведення моніторингу та аналітичної діяльності системи безпекових індикаторів, визначення їхніх порогових значень і відхилень від них наявних показників функціонування банківської системи для вжиття заходів з убезпечення функціонування банківської системи.

Для більш обґрунтованого застосування зазначених індикаторів їх доцільно розбити на цільові групи. Так, на наш погляд, правомірно виокремлювати інституціональні / структурно-інституціональні, монетарні індикатори, індикатори ресурсної, депозитної, кредитної, валютної, боргової, інвестиційної, інфляційної безпеки, фінансового стану, фінансової незалежності, фінансової рівноваги, фінансової стабільності, фінансової гнучкості, індикатори фінансової надійності, платіжних систем. При цьому слід ураховувати, що не всі індикатори, попри їхню

¹ Вінокуров Я. «Вдарити по центру банківських операцій». Чи можуть російські терористи «покласти» банки? URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2022/12/15/695046/> (дата звернення: 15.12.2022).

² Вінокуров Я. «Вдарити по центру банківських операцій». Чи можуть російські терористи «покласти» банки? URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2022/12/15/695046/> (дата звернення: 15.12.2022).

властивість характеризувати рівень ФБ банківської системи України, мають усталені порогові значення, а, відтак, сьогодні можна користуватися встановленими експертами значеннями, а також продовжувати дослідження з визначення відсутніх порогових значень.

Таким чином, індикаторами ФБ банківської системи є:

інституціональні / структурно інституціональні індикатори:

інституціональна насиченість банківськими послугами (кількість КБ та філій / кількість КБ і філій на 100 тис населення (забезпеченість населення КБ), співвідношення КБ за розміром, регіональна концентрація КБ, кількість і перелік виконуваних КБ операцій, банківських продуктів, послуг, що ними надаються);

частка КБ з найбільшими активами (5 КБ / 20 КБ) у сукупних активах БС;

активи / пасиви банківської системи в абсолютних величинах і відсотках до ВВП (сукупні активи до ВВП – **80-100%**);

власні кошти (капітал) банківської системи в абсолютних величинах і відсотках до ВВП (**10%**) / активів банківської системи (капіталізація банківської системи);

рівень офшоризації капіталу банківської системи;

рівень концентрації сукупних активів (**80/20 %**);

рівень концентрації власного капіталу (**80/20 %**)

відношення ринкової капіталізації БС до балансової вартості акціонерного капіталу КБ;

динаміка надання НБУ ліцензій КБ і відкликання їх;

відношення позабалансових операцій (надання банківських гарантій і відкриття акредитивів) до активів банківської системи ($\leq 20\%$);

рівень довіри населення до банківської системи;

монетарні індикатори:

коефіцієнт монетизації ($M2/VPI$);

грошові агрегати (грошова база, грошова маса);

показники грошово-кредитної мультиплікації (емісія кредитних грошей);

частка грошової бази, що забезпечує кредитну емісію, у грошовій базі в країні;

коефіцієнти мультиплікації;

співвідношення темпів зростання грошової бази, що забезпечує кредитну емісію, з темпами зростання грошової бази в ЦБ і з темпами зростання готівкових коштів поза КБ;

частка грошової бази, що функціонує в економіці / забезпечує товарообіг у загальній грошовій базі в країні;

відношення динаміки частки активів банківської системи до рівня монетизації економіки, % (порогове значення **100%**);

частка грошової бази в БС у грошовій базі в країні;

частка безготівкових коштів у сукупній грошовій масі;

співвідношення грошової бази БС і обсягу готівки поза КБ;

співвідношення грошової бази БС і грошової бази поза КБ;

співвідношення темпів зростання коштів БС і темпів зростання коштів держави й домогосподарств;

індикатори ресурсної безпеки банківської системи:

відповідність середніх строків залучення і розміщення коштів;

часова структура кредитів і депозитів (до 1 року; понад 1 рік), % (порогове значення **30%; 70%**)

коефіцієнт трансформації (залучені БС фінансові ресурси / надані БС кредити) (**0,1 (розмістити в кредити можна не < 10% залучених ресурсів)**);

відношення обсягу ліквідних активів до залишків коштів на поточних і розрахункових рахунках, % (≥ 20);

рівень іммобілізації активів на будівлі, споруди, обладнання, придбання нерухомості (витрати) ($\leq 20-25\%$ їхньої балансової вартості);

відношення високоліквідних активів до поточних пасивів, % (≥ 20)* (тут і далі * за (Мойсеєнко & Мартинюк, 2012);

індикатори депозитної безпеки банківської системи:

стан заощаджень домогосподарств;

обсяг депозитів фізичних і юридичних осіб на одного жителя / одну компанію;

депозити фізичних осіб у відсотках до ВВП, пасивів БС, грошових доходів населення;

депозити юридичних осіб в абсолютних величинах і відсотках до ВВП / пасивів БС;

ставки і обсяги депозитних операцій НБУ, кількість допущених до цих операцій КБ;

частка нестабільних депозитів у сукупних депозитних ресурсах;

співвідношення стійких депозитів до кредитів та інвестицій;

співвідношення нестабільних депозитів до кредитів та інвестицій;

співвідношення фактичної величини граничної суми страхового відшкодування за вкладом за час існування системи гарантування вкладів та її розрахункової величини, визначеної з урахуванням рівня інфляції;

частка рахунків фізичних осіб в КБ, що покривається системою гарантування вкладів (**90%**);

відношення розміру страхового відшкодування вкладів до ВВП;

масштаб страхового захисту (обсяг страхової відповідальності ФГВФО / сукупний обсяг депозитів) **(40-60%)**;

частка коштів у ФГВФО **(1,5-2% сукупного обсягу депозитів)**;

відношення ФГВФО до сукупного обсягу страхової відповідальності / сукупного обсягу потенційно можливих виплат ($\geq 5\%$);

індикатори кредитної безпеки банківської системи:

кредити, надані економічним агентам, в абсолютних величинах і відсотках до ВВП / активів банківської системи ($\geq 45-60$)**;

напрями розміщення кредитних ресурсів (фізичним / юридичним особам / секторам національної економіки / галузям господарського комплексу країни / територіям);

обсяг наданих кредитів на одного жителя;

закредитованість домогосподарств (кредит домогосподарствам / доходи домогосподарств, % **(30-50)****;

частка банківських кредитів в загальному обсязі інвестицій підприємств / організацій в основний капітал;

динаміка структури внутрішнього кредиту (за строками / валютою);

частка міжбанківських кредитів у пасивах, % **(20-25%)**;

співвідношення отриманих і наданих міжбанківських кредитів ($>1, 4$ – загроза для кредитної і фінансової стійкості)*;

кредитний розрив (різниця між відношенням кредиту до ВВП і середнім рівнем цього співвідношення за минулі періоди), в. п. ($\leq 4-8$)**;

подовження / зменшення строків кредитування;

рівень банківських внутрішніх і зовнішніх запозичень;

обсяг кредитів корпоративному сектору / ВВП, % **(70-75)****;

темпи зростання відношення кредитів приватному сектору до ВВП, % **(117)****;

структура банківських пасивів за категоріями первинних кредиторів;

динаміка банківської маржі;

загальний обсяг і частка проблемних кредитів **(5-10%)** та її динаміка;

ставка рефінансування НБУ;

коефіцієнт покриття ставки рефінансування середньозваженою кредитною ставкою в економіці (Єгоричева & Прасолова, 2017) ($\leq 0,85$, що він більше, тим привабливішим для КБ є рефінансування НБУ)**;

коефіцієнт відношення кредитів до зобов'язань (оптимально – 0,53-0,9 – низька кредитна стійкість; $<0,53$ – загроза збитків)*;

коефіцієнт кредитного ризику (обсяг проблемних кредитів / сума резервів під кредитні операції) (≤ 1)*;

індикатори валютної безпеки банківської системи:

стан національної валюти (участь гривні у платіжно-розрахункових відносинах);

загальна валютна позиція (відкрита валютна позиція за всіма іноземними валютами в гривневому еквіваленті / капітал КБ) характеризує валютну стійкість КБ, % (≤ 30)*;

частка іноземної сукупної банківської позиції в сукупному власному капіталі, % (порогове значення **20%**);

обсяг ЗВР з урахуванням ефекту переоцінки іноземної валюти, позаяк вони зберігаються не лише в доларах США, а й інших валютах (за зміни курсу долара стосовно інших валют змінюється доларова оцінка ЗВР);

індикатори боргової безпеки банківської системи:

обсяг сукупного (внутрішнього і зовнішнього) боргу БС;

співвідношення внутрішнього і зовнішнього боргів БС **(50:50)**;

борговий тягар банківської системи **(вважається прийнятним, коли відношення накопичений борг / поточний ВВП незмінне)**** (тут і далі ** за (Соловаров, 2019);

відношення внутрішнього боргу БС / активи БС, % (≤ 30)**;

відношення зовнішньої заборгованості банківської системи до її сукупних активів ($\leq 25-30$)**;

відношення зовнішньої заборгованості БС до сукупних пасивів БС, % ($<10-15$)**;

співвідношення довгострокової зовнішньої заборгованості БС і короткострокової зовнішньої заборгованості БС, % **(70:30)****;

вартість ЦП у портфелі КБ до погашення та їхня частка у загальному боргу економічних агентів БС, %;

частка банківських облігаційних позик у сукупному обсязі облігаційних позик країни;

обсяг ОВДП в обігу, що знаходяться у власності КБ, за основним боргом та їхня частка у загальному боргу економічних агентів БС / загальному обсязі ОВДП в обігу, %;

частка боргу БС у суверенному боргу країни;

відношення державного боргу, боргів реального і банківського секторів до ВВП;

відношення іноземної сукупної банківської позиції до обсягу сукупного власного капіталу БС (≤ 20 %)

динаміка чистої позиції за зовнішнім боргом БС (різниця між зовнішнім боргом і зовнішніми активами БС);

діапазон безпечного рівня зовнішнього боргу в сукупних пасивах БС ($<10-15$ %)

граничне значення зовнішніх облігаційних позик БС ($\leq 3\%$ до ВВП);

співвідношення короткострокової і довгострокової зовнішньої заборгованості БС (довгострокова / короткострокова як **70:30**)**;

обсяг коштів обов'язкових резервів КБ в НБУ та їхня частка у загальному боргу економічних агентів БС, %

коефіцієнт обслуговування боргу (платежі за накопиченим БС боргом як на погашення частини боргу, так і виплату відсотків / обсяг його поточних доходів);

індикатори інвестиційної безпеки банківської системи:

обсяг і динаміка інвестиційних ресурсів КБ; індекс реальної вартості інвестиційних ресурсів КБ;

обсяг і динаміка банківських інвестицій; вартість ЦП придбаних банками в абсолютних величинах і відсотках до ВВП / активів БС;

частка торгового й інвестиційного портфеля ЦП в активах, % (≤ 20);

частку інвестиційних вкладень в активах КБ;

структуру (галузеву / територіальну / пооб'єктну) інвестицій КБ;

приріст активів у розрахунку на обсяг інвестицій;

приріст прибутку у розрахунку на обсяг інвестицій;

показники альтернативної дохідності інвестування в реальний сектор національної економіки порівняно з інвестуванням у дохідні фінансові активи;

частка вкладень у ЦП строком понад 5 років в активах КБ;

індикатори інфляційної безпеки банківської системи:

індекс споживчих цін;

зростання інфляції вище таргету, встановленого НБУ;

інфляційні очікування економічних агентів;

індикатори ФБ платіжних систем:

рівень централізації; частки платежів через платіжну систему ЦБ і приватні платіжні системи;

співвідношення обсягу платежів і витрат на їхнє проведення, час і швидкість проведення платежів;

індикатори фінансового стану:

кількість КБ, що виконують економічні нормативи і норми резервування НБУ;

різниця між кредитними і депозитними ставками, в.п. ($\geq 3-4$);

частка комісійного доходу в операційному доході, % ($\geq 30-50$);

відношення адміністративно-господарських й управлінських витрат на здійснення по

точної діяльності до чистого операційного доходу, % (**50**);

рентабельність власного капіталу (≥ 15);

рентабельність сукупних активів ($\geq 1-2$);

фінансовий результат злиттів і поглинань в БС;

індикатори фінансової незалежності:

показник залежності КБ від міжбанківського ринку, % (**8-18-27** – низька, середня і висока залежність. Перевищення порогового значення в 27% свідчить про наявність поточних труднощів в діяльності КБ)**;

частка міжбанківських кредитів (МБК) в загальному обсязі зобов'язань БС, % (**5-40** – значення показника на рівні **25%** забезпечує мінімізацію витрат, **40%** – мінімізацію ризику стійкості)**;

частка МБК, отриманих у валюті балансу, тобто з усіх джерел, у загальному обсязі зобов'язань, % (**20-35** – оптимальне значення)**;

відношення МБК до статутного капіталу БС, % (≤ 600)**;

індикатори фінансової рівноваги:

збалансованість елементів банківської системи;

рівновага між попитом і пропозицією грошей;

рівновага між ЗВР і грошовою масою;

рівновага між попитом і пропозицією банківських послуг / продуктів;

індикатори фінансової стабільності:

позитивна динаміка відношень активів, капіталу, кредитів, прибутку банківських установ до ВВП;

стабільність грошового обігу;

стабільність відсоткових ставок у банківській системі;

стабільність поступального розвитку банківської системи.

Індикаторами ФБ банківської системи є також:

якість регуляторів ринків банківських послуг (індикатор вимірює їхню здатність формулювати й реалізовувати основні положення політики з розвитку БС);

ступінь антикорупційного контролю (індикатор вимірює, якою мірою співробітники регулятора ринку банківських послуг використовують владу для особистої вигоди);

індекс ефективності банківського реформування / трансформації БС.

Критеріями ефективності системи забезпечення ФБ банківської системи слід вважати:

відношення витрат на забезпечення / ціни підтримання ФБ банківської системи до збитків у разі реалізації загроз їй;

порівняння вартості капіталу банківської системи за реалізації Концепції забезпечення її ФБ і за її відсутності;

частота виникнення деструктивних ситуацій, що вимагають вжиття негайних заходів;

частота перегляду політики забезпечення ФБ банківської системи;

співвідношення інвестицій у забезпечення ФБ банківської системи до інвестицій на розвиток банківського бізнесу;

Для підвищення дієвості забезпечення ФБ банківської системи України необхідне *застосування довгострокового прогнозування розвитку банківської системи з огляду на потенційно можливі виклики, загрози і ризики*, позаяк відсутність довгострокових прогнозних трендів її функціонування зумовлює помилкове враження її фінансових стійкості / стабільності / можливості максимізувати ринкову вартість і фінансові результати діяльності банківських установ. Це уможливить нівелювати вплив масштабів вітчизняної банківської системи на її фінансову стійкість / стабільність, оскільки наріжним чинником для формування обґрунтованого судження будуть її довгострокові фінансові стійкість / стабільність; визначити групи вітчизняних КБ, найбільш / найменш схильних до зміни зовнішніх парадигм, з метою оцінки ефективності обраної стратегії й необхідності її подовження, а також оцінити міцність ринку банківських послуг в Україні.

Удосконаленню виявлення загроз ФБ банківської системи та мінімізації / усуненню ризиків у цій сфері сприятиме підвищення рівня наукового обґрунтування цих процесів завдяки підготовці фундаментальних праць з використання конкретних інструментів для цього.

Удосконаленню ризик-менеджменту в КБ для підвищення рівня ФБ банківської системи сприятиме поліпшення оцінки ризиків завдяки: чіткому з'ясуванню ризиків, на які наражається КБ; визначенню спостережною радою і правлінням рівнів ризику, які КБ в змозі прийняти за кожним напрямом діяльності та загалом; ефективного контролю за моніторингом ризиків; підвищенню ефективності доведення затверджених правлінням рівнів прийнятності ризиків до структурних підрозділів КБ; поліпшення прийняття, вимірювання, обмеження, контролю ризиків й підготовки та використання звітності про них; внеску підходів механізмів уникнення ризиків в динаміку кредитування.

Висновки. Таким чином, чітке усвідомлення й реалізація основних напрямів забезпе-

чення банківської системи від загроз її ФБ й усунення / мінімізації ризиків у цій сфері уможливить підвищення рівня ФБ банківської системи загалом та її окремих складових, а відтак і ФБ нашої держави.

Це великою мірою стане можливим унаслідок запропонованих автором, на відміну від існуючих, підходів до повного, достеменного і своєчасного виявлення загроз депозитній, кредитній, валютній, інвестиційній, прибуткотвірній безпекам банківської системи, зростання тінізації банківської системи, а також воєнних загроз ФБ банківської системи України.

Підвищення рівня ФБ банківської системи можливе за рахунок: зміцнення фінансового потенціалу НБУ і БС вітчизняної економіки; підвищення безпеки заощаджень вітчизняних економічних агентів й ефективності їхнього використання для соціально-економічного розвитку України. Для поліпшення забезпечення ФБ банківської системи України необхідні: удосконалення державного регулювання банківської діяльності; розробка й реалізація дієвих механізмів протидії тіншовим процесам і підвищенню криміналізації в банківській сфері. Удосконаленню виявлення загроз ФБ банківської системи та ризиків у цій сфері з метою підвищення рівня її ФБ сприятимуть: розробка й реалізація Концепції забезпечення ФБ банківської системи, здатної адаптуватися до знову виникаючих загроз і ризиків й оптимізувати витрати на забезпечення ФБ банківської системи загалом та її структурних елементів; застосування за проведення моніторингу та аналітичної діяльності системи безпекових індикаторів (інституціональних / структурно-інституціональних, монетарних індикаторів, індикаторів ресурсної, депозитної, кредитної, валютної, боргової, інвестиційної, інфляційної безпеки, фінансового стану, фінансової незалежності, фінансової рівноваги, фінансової стабільності, фінансової гнучкості, індикатори фінансової надійності, платіжних систем), визначення їхніх порогових значень і відхилень від них наявних показників функціонування банківської системи для вжиття заходів з убезпечення функціонування банківської системи.

Для підвищення дієвості забезпечення ФБ банківської системи України необхідні підвищення рівня наукового обґрунтування цих процесів завдяки підготовці фундаментальних праць з використання конкретних інструментів для цього, застосування довгострокового прогнозування розвитку банківської системи з огляду на потенційно можливі виклики, загрози і ризики; удосконалення ризик-менеджменту в КБ.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Інституційні трансформації соціально-економічної системи України: монографія / за ред. чл.-кор. НАН України А. А. Гриценко; НАН України, ДУ «Інститут економ. та прогнозування НАН України». К. : 2015. 344 с.
2. Мойсеєнко І. П., Мартинюк О. А. Методика діагностики рівня економічної безпеки банку. *Економічні науки: збірник праць*. 2012. № 8. С. 35-42.
3. Єгоричева С. Б., Прасолова С. П. Аналіз ролі рефінансування в забезпеченні фінансової безпеки банківської системи України. *Актуальні проблеми економіки*. 2017. № 2. С.249-259.
4. Соловаров А. В. Боргова безпека банківського сектору економіки України : дис... канд. екон. наук: 08.00.08. Київ, 2019. 253 с.
5. Барановський О. І. Філософія безпеки : монографія у 2-х т. Т. 2: Безпека фінансових інститутів. К. : УБС НБУ, 2014. 716 с.
6. Васильчишин О. Б. Фінансова безпека банківської системи України : дис... докт. екон. наук: 08.00.08. Тернопіль, 2018. 529 с.
7. Вовченко Р. С. Фінансова безпека банківського сектору економіки України : дис... канд. екон. наук: 08.00.08. К., 2016. 237 с.
8. Петрук О. М., Петрук А. О. Теоретичні засади забезпечення безпеки операцій банків з похідними фінансовими інструментами. *Економіка, управління та адміністрування*. 2022. № 3(101). С. 87–98. DOI: [https://doi.org/10.26642/jen-2022-3\(101\)-87-98](https://doi.org/10.26642/jen-2022-3(101)-87-98)
9. Приказюк Н., Погибиль А. Оцінка фінансової стабільності банківської системи України на основі комплексного індикатора та таксономічного показника з урахуванням FSI. *Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Economics*. 2022. Вип. 2(219). С.25-33. DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2667.2022/219-2/4>
10. Коваленко В. В., Болгар Т. М., Сергєєва О. С. Фінансова безпека банківської системи – проблеми виміру та забезпечення. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики*. 2018. № 3 (26). С. 38-45. DOI: <https://doi.org/10.18371/fcaptr.v3i26.143847>
11. Коваленко В. В., Радова Н. В. Моніторинг фінансової стабільності банківської системи України. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*. 2019. № 2(19). С. 321-330.
12. Дубровін О. Забезпечення фінансової безпеки у банківському секторі : дис... канд. екон. наук : 08.00.08. Львів, 2020. 262 с.
13. Danielsson J., Valenzuela M., Zer I. Learning from History: Volatility and Financial Crises. *Review of Financial Studies*. 2018. 31 (7). P.2774 - 2805. DOI: <https://doi.org/10.1093/rfs/hhy049>
14. Квасницька Р. С., Доценко І. О., Приступа Д. В. Формування механізму забезпечення фінансової безпеки банківської установи. *Modern Economics*. 2021. №25. С.73-78. DOI: [https://doi.org/10.31521/modecon.V25\(2021\)-11](https://doi.org/10.31521/modecon.V25(2021)-11)
15. Федорущенко Б. В. Детермінанти і загрози фінансовій безпеці банківського сектору. *Фінансовий простір*. 2021. № 3. С.44-51. DOI: [https://doi.org/10.18371/fp.3\(43\).2021.435153](https://doi.org/10.18371/fp.3(43).2021.435153)
16. Барановський О. І., Федорущенко Б. В. Формування системи забезпечення фінансової безпеки банківського сектору. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики*. 2021. № 5. С.16-27. DOI: <https://doi.org/10.18371/fcaptr.v5i40.244854>
17. Барановський О. І., Пугінцева Т. В. Місце і роль ліквідності комерційних банків у забезпеченні їх фінансової безпеки. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики*. 2020. № 3. С.4-18. DOI: <https://doi.org/10.18371/fcaptr.v3i34.215347>
18. Brown C., Robinson L. Breaking the Cycle: From Poverty to Financial Security for All. *PolicyLink*. 2016. 42 p.
19. Kim C. Strengthening the Global Financial Safety Net: Challenges and Prospects. *Emerging Markets Finance and Trade*. 2016. Vol. 52, Issue 10. Pp. 2212–2220.
20. Nama H. H. State security, societal security and human security. *Jadavpur Journal of International Relations*. 2017. Vol. 21 (1). DOI: <https://doi.org/10.1177/0973598417706591>
21. Славкіна М. А. Економічна безпека банківського сектору національної економіки України : дис... канд. екон. наук: 08.00.03. Запоріжжя, 2019. 198 с.
22. Шило Ж. С. Основні напрями стабілізації банківської системи в умовах ризикової економіки. *Вісник НУВГП*. 2019. № 1 (85). С. 191-202.

Стаття надійшла до редакції 19.11.2022 р.

Стаття рекомендована до друку 18.12.2022 р.

Anastasya Lagno, Postgraduate Student, Lviv National University named after Ivan Franko, 1, University Street, Lviv, 79000, Ukraine
 anastasya_lagno@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-7461-1088>

DIRECTIONS OF SECURING THE BANKING SYSTEM OF UKRAINE AGAINST THREAT TO ITS FINANCIAL SECURITY AND ELIMINATING RISKS IN THIS SPHERE

Abstract. The purpose of this article is to determine directions for securing the domestic banking system from threats to its financial security and eliminating risks in this area. The state of the banking system of Ukraine shows that its financial security is under the influence of numerous threats and risks in this area. However, today there is no effective system for ensuring the financial security of the domestic banking system, which is due to the lack of logically completed studies to clarify the essence and types of such security, identify threats to it and risks in this area, proper security activities with the identification of various effective security measures and perfect risk management. Therefore, the solution of the mentioned problem requires a clear definition of the components of security activities to secure the banking system from threats and eliminate risks, which should include a well-founded complex of analytical, monitoring, organizational and resource provisioning measures. An important place in securing the banking system of Ukraine from threats and minimization/elimination of risks in the banking sector should belong to the perfect banking infrastructure, in which the infrastructure for ensuring the security of banking activity should also become significant. Full and timely detection of threats not only to the financial security of the banking system in general, but also to its deposit, credit, currency, investment, debt, inflation, and profit-making security in particular is necessary to fully protect the domestic banking system from threats to its financial security and eliminate risks in this area. Improving the identification of threats to the FS of the banking system and risks in this area in order to increase the level of its FS will contribute to: development and implementation of the Concept of securing the FS of the banking system, capable of adapting to newly emerging threats and risks and optimizing the costs of securing the FS of the banking system in general and its structural elements; application for monitoring and analytical activities of the system of security indicators, determination of their threshold values and deviations from them of the available indicators of the functioning of the banking system in order to take measures to ensure the functioning of the banking system. For a more justified application of these indicators, it is advisable to divide them into target groups. Legally distinguish institutional / structural-institutional and monetary indicators, indicators of resource, deposit, credit, currency, debt, investment, inflation security, financial condition, payment systems.

Keywords: **Threat, Financial Security, Banking System, Risk, Risk Management.**

JEL Classification: E44; E58; G20; G21.

REFERENCES

1. Gritsenko, A. A. (2015). *Institutional transformations of the socio-economic system of Ukraine*. NAS of Ukraine, SU "Institute of economics and forecasting of the NAS of Ukraine". Kyiv. (in Ukrainian)
2. Moisenko, I. P., & Martinuk, O. A. (2012). Methodology for diagnosing the level of economic security of the bank. *Economic sciences*, 8, 35-42. (in Ukrainian)
3. Yehorycheva, S., & Prasolova, P. (2017). Analysis of refinancing role in ensuring financial security of the banking system in Ukraine. *Actual problems of economics*, 2, 249-259. (in Ukrainian)
4. Solovarov, A. V. (2019). *Debt security of the banking sector of Ukraine's economy*. Kyiv. (in Ukrainian)
5. Baranovskii, O. I. (2014). Security of financial institutions. *Philosophy of security: a monograph in 2 volumes*. UB NBU. (in Ukrainian)
6. Vasylchyshyn, O. B. (2018). *Financial Security of the Banking System of Ukraine*. (Thesis for the degree of Doctor of Economic Sciences, speciality 08.00.08 - Money, Finance and Credit). Ternopil. (in Ukrainian)
7. Vovchenko, R. S. (2016). *National economy's banking sector financial security*. Kyiv. (in Ukrainian)
8. Petruk, O. M., & Petruk, A. O. (2022). Theoretical principles of ensuring security of banking operations with derivative financial instruments. *Economics, Management and Administration*, 3, 87-98. doi: [https://doi.org/10.26642/jen-2022-3\(101\)-87-98](https://doi.org/10.26642/jen-2022-3(101)-87-98) (in Ukrainian)
9. Prykaziuk, N., & Pohybil, A. (2022). Assessment of financial stability of the banking system of Ukraine based on the use of complex and taxonomic indicators with fsi taken into consideration.

- Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Economics*, 2, 25-33. doi: <https://doi.org/10.17721/1728-2667.2022/219-2/4> (in Ukrainian)
10. Kovalenko, V. V., Bolgar, T. M., & Sergeeva, O. S. (2018) Financial security of the banking system of Ukraine – problems of measurement and provision. *Financial and credit activity: problems of theory and practice*, 3, 38-45. doi: <https://doi.org/10.18371/fcaptp.v3i26.143847> (in Ukrainian)
 11. Kovalenko, V., & Radova, N. (2019). Monitoring of financial stability ukraine of the banking system. *Eastern Europe: economy, business and management*, 2, 321-330.
 12. Dubrovin, O. (2020). *Ensuring financial security in the banking sector*. (The dissertation work for a PhD degree in economics, specialty 08.00.08 – money, finance and credit). Lviv. (in Ukrainian)
 13. Danielsson, J., Valenzuela, M., & Zer, I. (2018). Learning from History: Volatility and Financial Crises. *Review of Financial Studies*, 31, 2774-2805. doi: <https://doi.org/10.1093/rfs/hhy049>
 14. Kvasnytska, R., Dotsenko, I., & Prystupa, D. (2021). Formation of a Mechanism for Ensuring the Financial Security of the Bank. *Modern Economics*, 25, 73-78. doi: [https://doi.org/10.31521/modecon.V25\(2021\)-11](https://doi.org/10.31521/modecon.V25(2021)-11) (in Ukrainian)
 15. Fedorushenko, B. (2021). Determinants and threats to financial security of the banking sector. *Financial Space*, 3, 44-51. doi: [https://doi.org/10.18371/fp.3\(43\).2021.435153](https://doi.org/10.18371/fp.3(43).2021.435153) (in Ukrainian)
 16. Baranovskyi, O., & Fedorushchenko, B. (2021). Development of the financial security system of the banking *Financial and credit activity: problems of theory and practice*, 5, 16-27. doi: <https://doi.org/10.18371/fcaptp.v5i40.244854>
 17. Baranovskyi, O., & Putintseva, T. (2020). The place and role of commercial banks' liquidity in ensuring their financial security. *Financial and credit activity: problems of theory and practice*, 3, 4-18. doi: <https://doi.org/10.18371/fcaptp.v3i34.215347> (in Ukrainian)
 18. Brown, C., & Robinson, L. (2016). Breaking the Cycle: From Poverty to Financial Security for All. *PolicyLink*. 42 p.
 19. Kim, C. (2016). Strengthening the Global Financial Safety Net: Challenges and Prospects. *Emerging Markets Finance and Trade*, 52(10), 2212–2220.
 20. Hama, H. H. (2017). State security, societal security and human security. *Jadavpur Journal of International Relations*, 21 (1). doi: <https://doi.org/10.1177/0973598417706591>
 21. Slavkina, M. A. (2019). Economic security of the banking sector of the national economy of Ukraine. Zaporozhye. (in Ukrainian)
 22. Shylo, Z. S. (2019). Main directions of stabilization of the banking system under risk economy. *Bulletin National University of Water and Environmental Engineering*, 1, 191-202. doi: <https://doi.org/10.31713/ve1201920> (in Ukrainian)

The article was received by the editors 19.11.2022.

The article is recommended for printing 18.12.2022.

<https://doi.org/10.26565/2524-2547-2022-64-10>
УДК 334

Олексій Володимирович Доценко

викладач

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна,

майдан Свободи, 4, Харків, 61022, Україна

dotsenko@karazin.ua

<https://orcid.org/0000-0002-2028-1810>

АРХІТЕКТОНІКА ДЕЦЕНТРАЛІЗОВАНИХ ДОДАТКІВ У СКЛАДІ ЕКОСИСТЕМИ DeFi

Функціональні особливості криптографічних технологій у поєднанні з децентралізованими реєстрами даних дали поштовх до розвитку сегменту децентралізованих фінансових активів. Еволюційно були створені спеціальні децентралізовані додатки, які забезпечують коректну роботу всієї екосистеми DeFi. Дана робота присвячена дослідженню децентралізованих додатків, оскільки це головна ланка ринку децентралізованих фінансів, яка забезпечує інтерфейс для взаємодії суб'єктів ринку. Особливо детально в роботі вивчається саме архітектура децентралізованих додатків. У ході роботи було проаналізовано динаміку створення нових децентралізованих додатків на головних мережах екосистеми. Виявлено, що більшість сучасних додатків було створено у період з 2017 по 2019 роки, але постійно виникають нові та більш новітні кейси використання децентралізованих додатків. Виявлено та окреслено основні категорії складових архітектури децентралізованих додатків. До зовнішніх частин складових архітектури було додано: розробника додатку, розробника блокчейн, користувача додатку, користувача контракту, користувач токена, провайдеру консенсусу; та внутрішні складові архітектури: клієнт, смарт-контракт, токен, блокчейн платформа, інші платформи. Було наведено декілька прикладів роботи блокчейн протоколів та принципи підтвердження транзакцій. Складено детальну схему взаємодії всіх частин архітектури, а також суб'єктів, що беруть участь у роботі додатків. Була пояснена різниця між токенами та коїнами, а також супутні висновки щодо практичної сторони різниці децентралізованих активів. Було підкреслено декілька особливостей функціонування частин архітектури децентралізованих додатків, зокрема методи управління та організація взаємодій між різними протоколами в середині DeFi екосистеми. Також зроблені відповідні висновки по роботі.

Ключові слова: **DeFi екосистема, блокчейн, токенизація.**

JEL Classification: G23; G24; G15; G10.

Як цитувати: Доценко, О. В. (2022). Архітектура децентралізованих додатків у складі екосистеми DeFi. *Соціальна економіка*, 64, 117-124. doi: <https://doi.org/10.26565/2524-2547-2022-64-10>

In cites: Dotsenko, O. (2022). Architecture of decentralized applications as part of the DeFi ecosystem. *Social Economics*, 64, 117-124. doi: <https://doi.org/10.26565/2524-2547-2022-64-10> (In Ukrainian)

Вступ. Однією з найбільш інноваційних сфер розвитку децентралізованих фінансів є децентралізовані додатки, що забезпечують коректну роботу всієї DeFi екосистеми. Додатки – це головна ланка між користувачами ринку децентралізованих фінансових інструментів та глибокими технологічними рівнями екосистеми. Оскільки ринок специфічних криптографічних активів тільки проходить своє становлення, сфера децентралізованих фінансів залишає безліч недосліджених сегментів. Зважаючи на особливу роль додатків у роботі екосистеми, саме необхідність дос-

лідження та висвітлення теми робить актуальною дану роботу.

Мета даної роботи дослідити закономірності та функціональні особливості архітектури децентралізованих додатків. Виходячи з мети було поставлено наступні задачі роботи:

- проаналізувати динаміку розвитку децентралізованих додатків;
- дослідити загальну архітектуру децентралізованих додатків;
- виявити основні особливості складових архітектури;
- зробити висновки.

Зазначимо також, що об'єктом даної роботи – є екосистема децентралізованих фінансів (DeFi). Предметом роботи стали децентралізовані додатки, а саме їх архітектоніка.

Огляд літератури. Хоча ринки децентралізованих фінансових інструментів стали досить популярними в наш час, але основні ланки, такі як децентралізовані додатки, досліджуються незначною низкою науковців. Першими роботами пов'язаними з архітектонікою платформ та додатків були праці А. Тівана, Б. Консинські та А. А. Буш (Tiwana, Konsynski, & Bush, 2010). Значний вклад у розвиток та дослідження теми внесли такі науковці: Ю. Дж. Ю, О. Хенфрідссон та К. Люйтinen (Yoo, Henfridsson, & Luutinen, 2010), Ю. Чен, І. Перейра та П. С. Пател (Chen, Pereira, & Patel, 2020), у працях яких досліджено основні постулати роботи блокчейн платформ. Праці Дж. Шмайс, К. Хельцле та Р. П. Г. Тех (Schmeiss, Hoelzle, & Tech, 2019), доповнюють особливо важливими поняттями саме пов'язаних з екосистемою платформ. Деталізовану роботу також провели науковці М. Дж. Кейсі та П. Вінья (Casey & Vigna, 2018), у роботах присвячених блокчейн технології та функціональним особливостям. У публікаціях Л. Д. В. Томас та Р. Ті (Thomas & Tee, 2022) якісно роз'яснено щодо системних інновацій у цифровому контексті, зокрема досліджувана тема також є досить інноваційною. Ю. Бакош, Г. Халабурда та Ч. Мюллер-Блох (Bakos, Halaburda, & Mueller-Bloch, 2021) досліджують механізми децентралізованого управління у розподілених архітекторах, зокрема блокчейн у крипто-екосистемах. Роботи С. М. Х.Бамакан, А. Мотавалі та А. Бабаї Бондарті (Bamakan, Motavali, & Babaei Bondarti, 2020) присвячені різновидам консенсусу на блокчейн протоколах, та ці науковці якісно дослідили механіку алгоритму PoS. Автори М. С. Фердос, М. Дж. М. Чоудхурі, М. А. Хок та А. Колман (Ferdous, Chowdhury, Hoque, & Colman, 2020) продовжують дослідження різновидів різних типів консенсусу в блокчейн мережах, що значно поліпшує орієнтацію серед низки існуючих блокчейн проектів. О. Аразі, А. Ліндберг, М. Резаї та М. Саморані (2020) у своїй роботі торкаються розгляду еволюційних процесів цифрових артефактів та цифрових баз, що також було винятковим доповненням для реалізації нашого дослідження. А. Босу, А. Ікбал, Р. Шахріяр та П. Чакраборті (Bosu, Iqbal, Shahriyar, & Chakraborty, 2019) у своїй роботі наглядно демонструють які виклики зустрічаються зараз на шляху розробки блокчейн проектів. Робота А. Волч (2019), є однією з фундаментальних праць десятиліття щодо роботи блокчейн та біткоїн, авторка розвінчує декілька міфів щодо децентралізованих мереж та прозорості криптоіндустрії.

Для того щоб блокчейн проекти могли бути дійсно надійними та адаптивними, слід використовувати стандартизацію елементів, тому науковці Н. Склавос та О. Куфопавлу (Sklavos & Kouforavlou, 2005) реалізували дослідження щодо імплементації декількох таких структурних елементів. Продовженням поглибленого дослідження блокчейн та його функціональних особливостей займалися такі науковці як Р. Аззія, Р. Шамуна та М. Сохн (Azziya, Chamouna, & Sokhn, 2019). Пізніше блокчейн був також досліджений як метод роботи з маркетом даних, зокрема це вузько направлене дослідження було проведене С. Лоуренц, П. Шарма та А. Рауш (2019).

Дуже широке емпіричне дослідження Namescoin, крипто проекту що постачає послуги децентралізованого дизайну простоту назв для інших монет, було написано Г. Калоднер, М. Карлстен, П. Елленбоген, Дж. Бонно та А. Нараянан (Kalodner, Carlsten, Ellenbogen, Bonneau, & Narayanan, 2015); це дослідження є досить важливим оскільки досліджуваний проект знаходиться серед значимих у децентралізованому криптопросторі. Криптографічні проекти інколи страждають від проблем масштабованості, особливу увагу дослідження таких проблем приділяли М. Замані, М. Мовахеді, М. Райкова (2018), які розглядали обмеження з використанням шардингу. Автори С. Сюй, С. Паутассо, А. Чжу, В. Грамолі, О. Пономарьов, А. Б. Тран та С. Чен (Xu, Pautasso, Zhu, Gramoli, Ponomarev, Tran, & Chen, 2016) присвятили широке дослідження тематиці блокчейну, зокрема як інфраструктурного комунікатора між додатками та програмами. Х. Шафаг, Л. Буркхалтер, А. Хітнаві та С. Дюкенной (Shafagh, Burkhalter, Hithnawi, & Duquennoy, 2017) поглибили вивчення інтернету речей, особливо акцентуючи на дослідженні блокчейн та технологіях збереження даних.

Робота науковців Д. Джонстон, С. О. Йилмаз, Дж. Канда, Н. Бентенігіс, Ф. Хашемі, Р. Гросс, С. Вілкінсон та С. Мейсон (2014) є однією з найголовніших при поглибленні нашої наукової теми, оскільки автори розглядають основні генеральні теорії децентралізованих додатків.

Методологія дослідження. У процесі дослідження використовувалися загальнонаукові та спеціальні методи наукового пізнання, які дозволили комплексно підійти до вирішення поставленої мети та завдань. Для досягнення мети було використано діалектичний метод пізнання з метою вивчення і деталізації об'єкта вивчення та логічного узагальнення з метою систематизації основних принципів та понять. Для розгляду складових екосистеми децентралізованих додатків було використано методи аналізу, синтезу

та порівняння. Для виявлення основних тенденцій розвитку сфери децентралізованих додатків було застосовано економіко-статистичний метод. Для наочного представлення матеріалів та схематичного зображення теоретичних та практичних результатів дослідження було використано графічний метод. Для теоретичного узагальнення результатів дослідження та формування висновків використано системноструктурний метод.

Основні результати дослідження. Де-

централізовані додатки (з англійської dApp decentralized application) є значимою частиною екосистеми децентралізованих фінансів. Саме з допомогою dApp користувачі інтегровані до більшості товарів та послуг на ринку DeFi. Розвиток цього сегменту проходив не рівномірно, та більшість нових додатків були створені у період з 2017 по 2019 роки. Динаміку створення нових децентралізованих додатків можна розглянути на рис. 1.

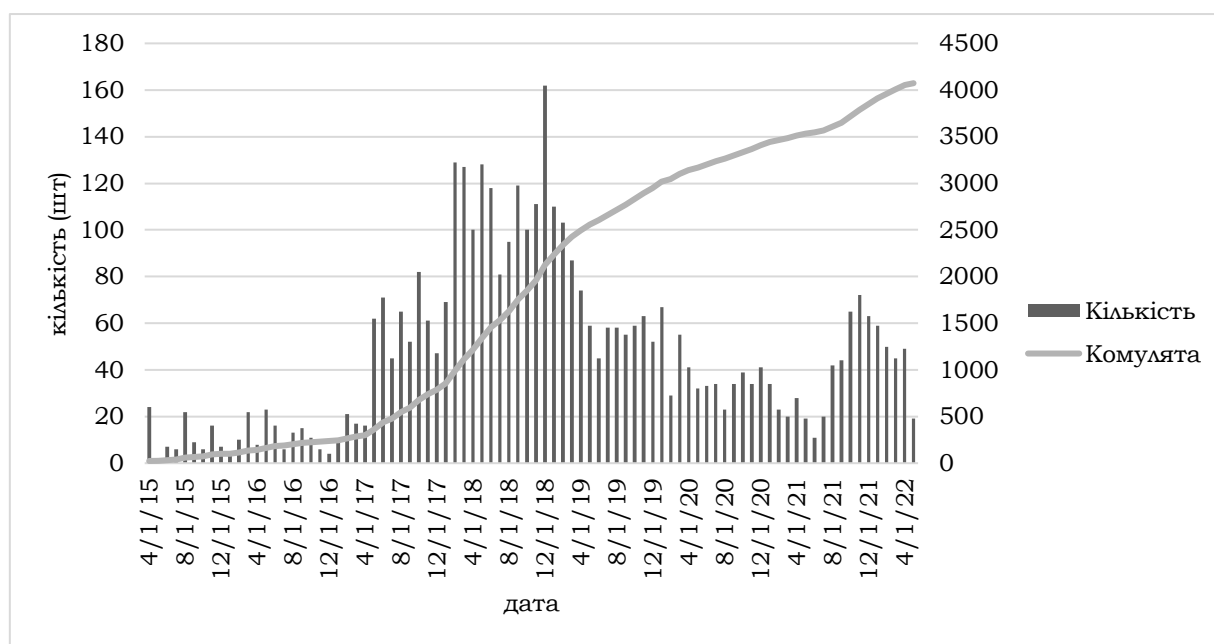

Рис. 1. Динаміка зміни кількості децентралізованих додатків

Fig. 1. Dynamics of changes in the number of decentralized applications

Джерело: складено автором за статистичними даними¹

Загальна кількість створених додатків з одного боку можна трактувати як незначну, але цьому є пояснення. Кількість блокчейн мереж у яких можна створити певні додатки обмежена, а більшу частину ринку додатків тримає мережа Ethereum. Інші мережі блокчейн ще проходять етапи становлення, та модернізації, доки немає конкурентів мережі лідеру. Основний показник для порівняння успішності блокчейн мереж, є TVL (Total value locked), який показує загальну вартість активів що залучені до мережі. Загальна кількість активів що залучені до всіх DeFi зараз складає 42,4 мільярди доларів США. TVL в мережі Ethereum сягає близько 64,76% від загальної кількості активів в DeFi (див. рис. 2).

Архітектури платформ dApp є складними, оскільки вони містять більше рівнів, ніж у традиційних комп'ютерних програмах, і, отже, надають більше можливостей для інновацій. Архітектура платформи dApp складається з інтерфейсу (iv) dApp, який забезпечує підключення до блокчейну через смарт-

контракти, монети та токени, а також до інших централізованих баз даних через API. Як ілюструє архітектура, представлена на рис. 3, екосистеми dApp складаються з багатьох елементів. Розглянемо детально кожен з приведених елементів та дослідимо їх функціональні особливості.

В основі архітектури dApp лежить сам блокчейн, де кожен опублікований блок містить криптографічний хеш попереднього блоку, мітку часу та дані транзакції. Після запису дані в будь-якому блоці не можуть бути змінені заднім числом без зміни всіх наступних блоків, навіть розробниками dApp або блокчейну. Блокчейн діє як репозиторій для транзакцій, які відбуваються в dApp. Транзакції в блокчейні - це запис того, що розробник dApp хоче зберігати в блокчейні. Оскільки транзакції, опубліковані в блокчейні, підписуються приватним криптографічним ключем, лише власник облікового запису може публікувати транзакції та виконувати дії в рамках dApp.

¹ DApp Statistics : веб-сайт.URL: <https://www.stateofthedapps.com/stats> (дата звернення: 01.09.22).

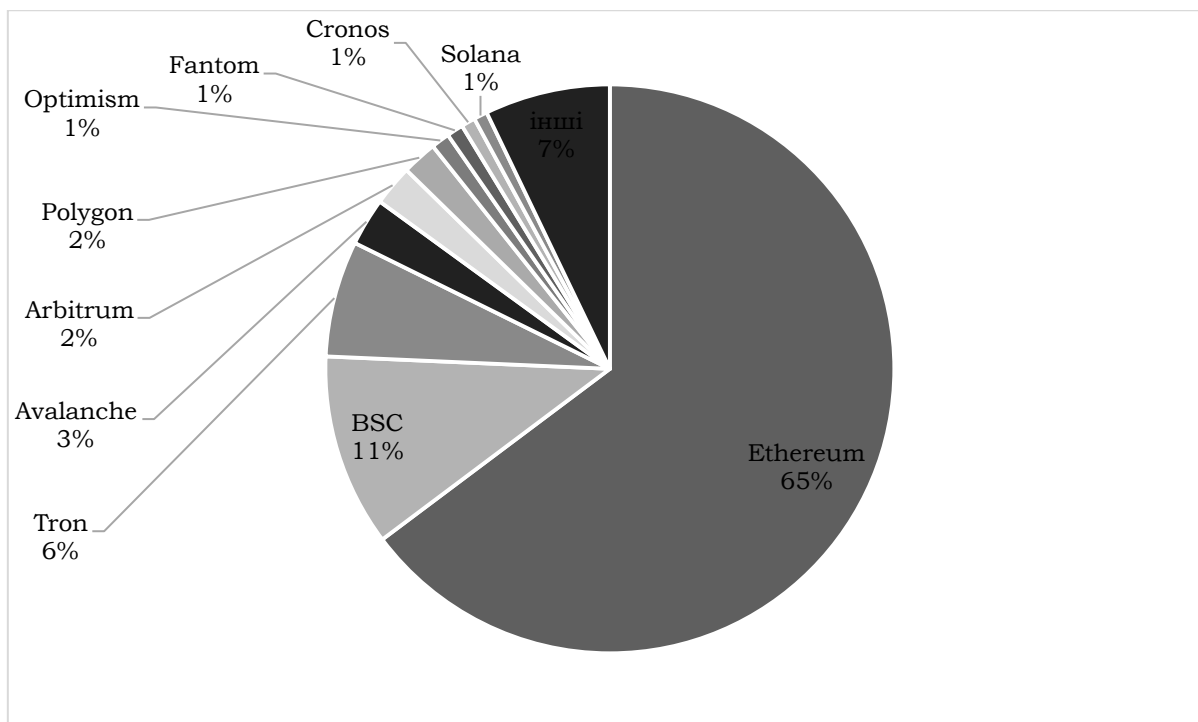

Рис. 2. Розподіл залучених активів між протоколами DeFi

Fig. 2. Distribution of involved assets between DeFi protocols

Джерело: складено автором за допомогою статистичних даних¹

Хоча всі блокчейн-платформи мають таку основну архітектуру, їх можна відрізнити за чотирма ключовими характеристиками: дозвіл перевірки, механізм консенсусу, комісія за транзакції та загальне управління. По-перше, блокчейн-платформи можуть відрізнитися своєю відкритістю та доступністю

для перевірки або тим, як вони керують дозволами для учасників на участь у забезпеченні консенсусу. Вони можуть вимагати реєстрації чи розкриття офлайн-ідентичності. Усі платформи dApp, які ми розглядаємо в цій роботі, є публічними.

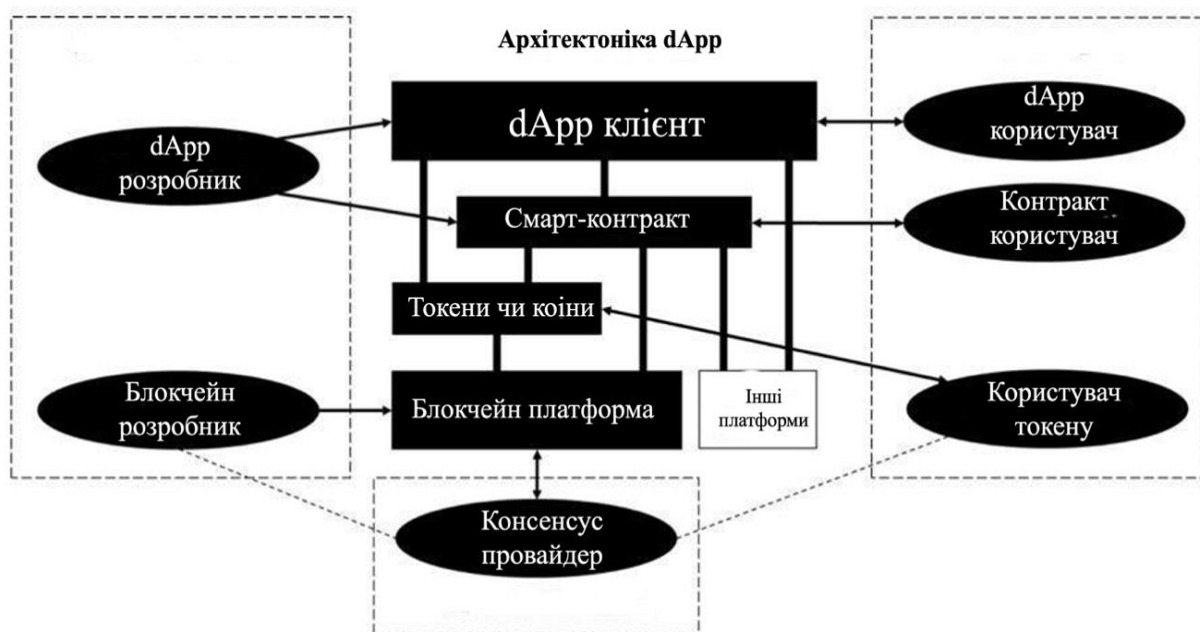

Рис. 3. Повна схема архітектури екосистеми децентралізованих додатків

Fig. 3. The complete diagram of the architecture of the ecosystem of decentralized applications

¹ DefiLlama : веб-сайт.URL: <https://defillama.com> (дата звернення: 01.11.22).

Механізми консенсусу – це процеси, які використовуються на блокчейн-платформах для досягнення необхідної згоди щодо стану мережі. На момент написання статті основними механізмами консенсусу є proof-of-work (PoW) і proof-of-stake (PoS), хоча деякі також використовують Byzantine Fault Tolerance (BFT) платформи. Механізм PoW покладається на майнерів, які вирішують дедалі складніші криптографічні головоломки для створення наступного блоку транзакцій. Системи PoS перевіряють транзакції на основі «ставок», які контролюють учасники, при цьому власники більших часток, швидше за все, підтвердять нову транзакцію. Ставка гарантує, що користувачі, які перевіряють транзакції, мають стимул підтримувати правильну версію блокчейну. BFT, навпаки, залежить від певної частки вузлів валідатора, які погоджуються щодо дійсності нового блоку. Делеговані версії PoS (DPoS) і BFT (DBFT) визначають метод вибору «суперпредставників», які завершують перевірку блоку на основі консенсусу. Наприклад, у своєму механізмі консенсусу DPoS компанія TRON створила систему голосування для вибору 27 суперпредставників кожні 6 годин, причому лише «залучені» користувачі можуть голосувати або бути обраними. Суперпредставників винагороджують невеликими сумами криптовалюти TRX. Інші платформи DPoS включають EOSIO, Steem і Hive. Neo використовує механізм консенсусу DBFT із голосуванням у реальному часі, щоб ідентифікувати постачальників консенсусу-валідаторів (делегованих), які отримують винагороду криптовалютою NEO. Хоча PoW є, мабуть, більш безпечним, PoS є набагато швидшим механізмом для обробки транзакцій із принаймні на порядок вищою швидкістю транзакцій. Саме з цієї причини dApp Yur пропонує «міст» для випуску токенів на EOSIO для масштабованості та викупу токенів на Ethereum для ліквідності.

Третім відмінним аспектом блокчейн-платформ є роль комісій. Окрім комісії за транзакції, також можуть бути комісії за запуск смарт-контрактів та інші дії системи. Комісії підтримують мережеву інфраструктуру та зазвичай є тим, як блокчейн-платформи генерують дохід. Деякі платформи, такі як EOSIO, не стягують комісій, але вимагають від валідаторів заморозити деякі кошти як «частку», яка може бути втрачена, якщо вони будуть нечесними під час перевірки транзакцій.

Важливим аспектом комісій є те, що вони

підвищують безпеку платформи блокчейн, оскільки роблять будь-яку спробу розгалуження дорожчою. Плата також може використовуватися для стимулювання або обмеження певних дій. Ще одна цікава відмінність полягає в тому, що структури гонорарів відрізняються залежно від того, наскільки вони непрозорі для сторонніх.

Нарешті, важливою особливістю будь-якої платформи є її спосіб управління, зокрема спосіб зміни управління. Завдяки прозорому запису транзакцій блокчейн-платформи дозволяють розподілені спільнотам здійснювати управління блокчейном. Однією з ключових відмінностей управління блокчейном є те, чи керує платформа комерційною компанією чи некомерційним фондом. Прибутковий статус може викликати занепокоєння розробників і користувачів dApp щодо того, чи будуть кошти та кошти використані для подальшого розвитку чи для розподілу прибутку для компанії та її інвесторів. Саме з цієї причини блокчейн Hive відгалужується від блокчейну Steem. Засновник блокчейну TRON Джастін Сан отримав «нагороду засновника» Steem і взяв під контроль блокчейн. Коли частина спільноти Steem відхилила загрозове поглинання блокчейну одним власником, вони розділили блокчейн і назвали новий блокчейн Hive. Крім наших шести найкращих блокчейнів, більшість блокчейн-платформ були комерційними компаніями. Винятком були Ethereum, який в основному підтримувався некомерційною організацією Ethereum Foundation, і Neo, який мав підтримку некомерційної спільноти^{1 2}.

Монети та токени схожі тим, що обидва працюють на блокчейн-платформах і торгуються однаково. Однак вони відрізняються своїм походженням. Монети є криптовалютами видані блокчейнами, які стимулюють спільноту консенсусних провайдерів підтримувати платформу блокчейн. Кожна з основних блокчейн-платформ має монету; наприклад, Ethereum пропонує Ether (ETH), а TRON пропонує TRX. Це означає, що різні блокчейни мають власний набір консенсусних постачальників. Навпаки, токени – це криптовалюта, яка не має власного блокчейну і зазвичай випускається та управляється за допомогою смарт-контракту, а отже, може використовуватися для заохочення користувачів dApp. Токени можуть бути специфічними для dApp, або dApp може використовувати монети чи токени з іншого dApp. До популярних токенів належать токени ERC-20, які створюються на основі блокчейну Ethereum і вико-

¹ News journal of cryptocurrency and digital assets CoinDesk. URL: <https://www.coindesk.com/steem-hard-fork-hive> (дата звернення: 01.09.22).

² Journal of cryptocurrency and digital assets Cointelegraph. URL: <https://cointelegraph.com/news/hive-hard-fork-is-successful-steem-crashes-back-to-earth> (дата звернення: 01.09.22).

ристовують мережу Ethereum для переказів.

Смарт-контракти – це програмне забезпечення, яке зв'язує інтерфейс dApp і платформу блокчейн. Кожен смарт-контракт складається з повного по Тьюрингу коду, який призначений для автоматичного виконання та документування транзакцій і запису їх у блокчейн. У цьому вони еквівалентні API в мобільних обчисленнях: dApp надсилає транзакцію через смарт-контракт, щоб оновити блокчейн, і кожен смарт-контракт містить скомпільований код, який може виконувати складні обчислення, включаючи виклик інших смарт-контрактів. Після того, як смарт-контракт розгорнуто, його неможливо оновити, оскільки він є частиною основного блокчейну, хоча їх можна налаштувати як тимчасові (щоб вони більше не функціонували після певного тригера, наприклад установленого періоду часу) або структурувати так, щоб створити видимість можливості оновлення.

Інтерфейс dApp – це інтерфейс користувача, такий як мобільний додаток (часто на смартфоні) або веб-сайт (доступний через браузер), який відображає результати транзакцій розподілених додатків, опублікованих у блокчейні. Це також дозволяє користувачам надсилати власні транзакції через смарт-контракти в блокчейн і взаємодіяти з dApp. Інтерфейси dApp зазвичай являють собою окремий код, наданий різними засобами для смарт-контрактів, які забезпечують розподілену функціональність і базовий блокчейн.

Інтерфейс dApp може взаємодіяти не тільки зі смарт-контрактами, пов'язаними з dApp, але й з іншими централізованими системами, де можуть розміщуватися інші дані або виконуваний код (див. рис. 3). Наприклад, і Actifit, і Yur зберігають свої дані та код, не засновані на блокчейні, на інших платформах баз даних і додатків.

Загальнодоступні блокчейн-платформи мають те, що ми називаємо «провайдерами консенсусу», але також відомі як «майнери» в спільнотах блокчейнів, які перевіряють роботу. Постачальники консенсусу перевіряють транзакції та отримують винагороду монетами з блокчейну. Деякі постачальники консенсусу об'єднують свої ресурси, ділячи свою обчислювальну потужність, щоб порівну розподілити винагороду відповідно до обсягу роботи, яку вони зробили для створення блоку. «Частка» присуджується членам пулу, які надають дійсне часткове підтвердження роботи.

Як і інші екосистеми розподілених цифрових інновацій, екосистеми dApp мають спільноти розробників, які створюють ресурси програмного забезпечення. У той час як розробники dApp створюють dApps, а також смарт-контракти, які здійснюють транзакції в блокчейні, розробники блокчейну проекту-

ють і створюють сам базовий блокчейн, а також можуть брати участь у спільноті консенсусних провайдерів (хоча їм це не обов'язково). Спільноти розробників є соціально неоднорідними, починаючи від відомих фірм, які розробляють програми, амбітних підприємців, малих незалежних розробників і навіть любителів, усі з яких мають різні можливості, доступ до ресурсів і сприйняття світу. Спільноти розробників також автономні в тому, що вони переслідують власні цілі та траєкторії. Хоча це особливо вірно для розробників dApp, які аналогічні розробникам додатків для Android або iOS розробники блокчейну можуть мати цілі, які узгоджуються з баченням самого блокчейну, при цьому певні розробники отримують значний вплив. Крім того, враховуючи, що колективи екосистеми динамічні, розробники, як правило, дуже дискурсивні, використовують онлайн-ресурси, форуми підтримки, соціальні мережі та інші цифрові засоби для обміну знаннями, допомоги та конкуренції один з одним. [

Користувачі dApp є споживачами ціннісних пропозицій, які надає dApp. Ключовою характеристикою користувачів dApp є те, що їм не потрібно бути особливо технологічно підкованими, оскільки їх взаємодія з dApp здійснюється через інтерфейс користувача dApp. Однак зазвичай їм потрібне загальне розуміння технологій блокчейну та способів використання бірж і монетних гаманців, а складність цих систем може викликати занепокоєння у звичайних користувачів.

Користувачі смарт-контрактів безпосередньо взаємодіють зі службами dApp через смарт-контракти, які входять до складу самого dApp. Ці користувачі зазвичай більш підковані в технологіях, оскільки вони можуть взаємодіяти з кодом, який містить смарт-контракт.

Користувачі монет/токенів не обов'язково зацікавлені у функціональності якогось конкретного dApp, але їх цікавлять монети та токени, які використовуються в dApp. Ці користувачі часто мають фінансовий інтерес і торгують цими цифровими активами.

Висновки. Проаналізувавши динаміку створення нових децентралізованих додатків можна прийти висновків, що екосистема уже має досить прецедентів для коректної функціональності. Структура архітекtonіки децентралізованих додатків дуже розгалужена та складається з декількох рівнів. Головною ланкою архітекtonіки децентралізованих додатків є блокчейн платформа. Саме блокчейн задає умови для інших деталей в загальній системі роботи додатку, та інтегрує інші частини та елементи архітекtonіки. Більшість взаємодій проходить через смарт-контракти, частіше за все це специфічні операції з токе-

нами та іншими децентралізованими фінансовими активами. Також смарт-контракти беруть участь у взаємодії з іншими платформами. У роботі децентралізованих додатків беруть участь також 3 головних умовних

суб'єкта ,це провайдери, розробники, та користувачі. Технології децентралізованих додатків постійно розвиваються тому тема потребує постійного розширення та доповнення.

Стаття надійшла до редакції 04.10.2022 р.

Стаття рекомендована до друку 15.11.2022 р.

Oleksii Dotsenko, Lecturer, V.N. Karazin Kharkiv National University, 4, Svobody Sq., Kharkiv, 61022, Ukraine

dotsenko@karazin.ua

<https://orcid.org/0000-0002-2028-1810>

ARCHITECTURE OF DECENTRALIZED APPLICATIONS AS PART OF THE DEFI ECOSYSTEM

Abstract. The functional features of cryptographic technologies in combination with decentralized data registries gave impetus to the development of the segment of decentralized financial assets. Evolutionarily, special decentralized applications were created that ensure the correct operation of the entire DeFi ecosystem. This work is devoted to the study of decentralized applications, since this is the main link of the market of decentralized finance, which provides an interface for the interaction of market subjects. In our work, we study the architecture of decentralized applications in particular detail. In the course of the work, we analyzed the dynamics of the creation of new decentralized applications on the main networks of the ecosystem. We found that most modern applications were created between 2017 and 2019, but new and newer use cases for decentralized applications are constantly emerging. We also identified and outlined the main categories of decentralized application architecture components. We added to the external parts of the architectural components: application developer, blockchain developer, application user, contract user, token user, consensus provider; and internal architectural components: client, smart contract, token, blockchain platform, other platforms. Several examples of the operation of blockchain protocols and the principles of transaction confirmation are in work. We created a detailed diagram of the interaction of all parts of the architecture, as well as subjects participating in the work of applications. We also explained the difference between tokens and coins, as well as accompanying conclusions regarding the practical side of the difference of decentralized assets. We also highlighted several features of the functioning of parts of the architecture of decentralized applications, in particular, management methods and the organization of interactions between different protocols in the middle of the DeFi ecosystem. We have also made appropriate conclusions on the work.

Keywords: **DeFi Ecosystem, Blockchain, Tokenization.**

JEL Classification: G23; G24; G15; G10.

REFERENCES

1. Thomas, L. D. W., & Tee, R. (2022). Generativity: A systematic review and conceptual framework. *International Journal of Management Reviews*, 24, 255-278. doi: <https://doi.org/10.1111/ijmr.12277>
2. Yoo, Y. J., Henfridsson, O., & Lyytinen, K. (2010). The New Organizing Logic of Digital Innovation: An Agenda for Information Systems Research. *Information Systems Research*, 21(4), 724-735. doi: <https://doi.org/10.1287/isre.1100.0322>
3. Bakos, Y., Halaburda, H., & Mueller-Bloch, C. (2021). When permissioned blockchains deliver more decentralization than permissionless. *Communications of the ACM*, 64(2), 20-22. doi: <https://doi.org/10.1145/3442371>
4. Bamakan, S. M. H., Motavali, A., & Babaei Bondarti, A. (2020). A survey of blockchain consensus algorithms performance evaluation criteria. *Expert Systems with Applications*, 154, 113385. doi: <https://doi.org/10.1016/j.eswa.2020.113385>
5. Ferdous, M. S., Chowdhury, M. J. M., Hoque, M. A., & Colman, A. (2020). Blockchain Consensus Algorithms: A Survey. *ArXiv:2001.07091v2* [cs.DC]. doi: <https://doi.org/10.48550/arXiv.2001.07091>
6. Tiwana, A., Konsynski, B., & Bush, A. A. (2010). Research Commentary – Platform Evolution: Coevolution of Platform Architecture, Governance, and Environmental Dynamics. *Information Systems Research*, 21(4), 675-687. doi: <https://doi.org/10.1287/isre.1100.0323>
7. Casey, M. J., & Vigna, P. (2018). In blockchain we trust. *MIT Technology Review*, May/June 2018. Retrieved from <https://www.technologyreview.com/2018/04/09/3066/in-blockchain-we-trust/>.

8. Chen, Y., Pereira, I., & Patel, P. C. (2020). Decentralized Governance of Digital Platforms. *Journal of Management*, 0149206320916755. doi: <https://doi.org/10.1177/0149206320916755>
9. Schmeiss, J., Hoelzle, K., & Tech, R. P. G. (2019). Designing Governance Mechanisms in Platform Ecosystems: Addressing the Paradox of Openness through Blockchain Technology. *California Management Review*, 62(1), 121-143. doi: <https://doi.org/10.1177/0008125619883618>
10. Arazy, O., Lindberg, A., Rezaei, M., & Samorani, M. (2020). The evolutionary trajectories of peer-produced artifacts: Group composition, the trajectories' exploration, and the quality of artifacts [Article]. *Mis Quarterly*, 44(4), 2013-2053. doi: <https://doi.org/10.25300/misq/2020/15379>
11. Bosu, A., Iqbal, A., Shahriyar, R., & Chakraborty, P. (2019). Understanding the motivations, challenges and needs of Blockchain software developers: a survey. *Empirical Software Engineering*, 24(4), 2636-2673. doi: <https://doi.org/10.1007/s10664-019-09708-7>
12. Walch, A. (2019). In Code(rs) We Trust: Software Developers as Fiduciaries in Public Blockchains. In P. Hacker, I. Lianos, G. Dimitropoulos, & S. Eich (Eds.), *Regulating Blockchain: Techno-Social and Legal Challenges* (pp. 58-81). Retrieved from https://www.academia.edu/37208269/IN_CODE_RS_WE_TRUST_SOFTWARE_DEVELOPERS_AS_FIDUCIARIES_IN_PUBLIC_BLOCKCHAINS.
13. Sklavos, N., & Koufopavlou, O. G. (2005). Implementation of the SHA-2 Hash Family Standard Using FPGAs. *The Journal of Supercomputing*, 31, 227-248. doi: <https://doi.org/10.1007/s11227-005-0086-5>
14. Kalodner, H., Carlsten, M., Ellenbogen, P., Bonneau, J., & Narayanan, A. (2015). An empirical study of namecoin and lessons for decentralized namespace design. *14th Annual Workshop on the Economics of Information Security, {WEIS}*, 2015, Delft, The Netherlands, 22-23 June, 2015. Retrieved from http://www.econinfosec.org/archive/weis2015/papers/WEIS_2015_kalodner.pdf.
15. Zamani, M., Movahedi, M., & Raykova, M. (2018). Rapidchain: Scaling blockchain via full sharding, in: *Proceedings of the 2018 ACM SIGSAC Conference on Computer and Communications Security* (pp. 931-948). doi: <https://doi.org/10.1145/3243734.3243853>
16. Xu, X., Pautasso, C., Zhu, L., Gramoli, V., Ponomarev, A., Tran, A. B., & Chen, S. (2016). The blockchain as a software connector. *13th Working IEEE/IFIP Conference on Software Architecture (WICSA), IEEE (2016)* (pp. 182-191). Retrieved from https://design.inf.usi.ch/sites/default/files/biblio/2016_WICSA_BlockChainSoftwareConnector.pdf.
17. Shafagh, H., Burkhalter, L., Hithnawi, A., & Duquennoy, S. (2017). Towards blockchain-based auditable storage and sharing of iot data. *Proceedings of the 2017 on Cloud Computing Security Workshop, ACM (2017)* (pp. 45-50). doi: <https://doi.org/10.1145/3140649.3140656>
18. Johnston, D., Yilmaz, S. O., Kandah, J., Benteinitis, N., Hashemi, F., Gross, R., Wilkinson, S., & Mason, S. (2014). The general theory of decentralized applications - Dapps. Retrieved from <http://cryptochainuni.com/wp-content/uploads/The-General-Theory-of-Decentralized-Applications-DApps.pdf>.
19. Azzia, R., Chamouna, R., & Sokhn, M. (2019). The power of a blockchain-based supply chain. *Comput. Ind. Eng.*, 135, 582-592. doi: <https://doi.org/10.1016/j.cie.2019.06.042>
20. Lawrenz, S., Sharma, P., & Rausch, A. (2019). Blockchain technology as an approach for data marketplaces. *Proceedings of the 2019 International Conference on Blockchain Technology*; 15-18 Mar 2019; Honolulu, HI, USA, ACM, New York, NY, USA (2019) (pp. 55-59). doi: <https://doi.org/10.1145/3320154.3320165>

The article was received by the editors 04.10.2022.

The article is recommended for printing 15.11.2022.

<https://doi.org/10.26565/2524-2547-2022-64-11>
УДК: 336.226.44(477)

Яна Володимирівна Кобушко*

кандидат економічних наук, доцент
i.kobushko@biem.sumdu.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0002-2057-2300>

Юлія Олександрівна Мирошніченко*

кандидат економічних наук, доцент
iu.myroshnychenko@biem.sumdu.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0002-0463-0347>

Ірина Анатоліївна Теницька*

аспірант
irishatenytska@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-2635-8399>

*Сумський державний університет,
вул. Р.-Корсакова, 2, Суми, 40007, Україна

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ІДЕНТИФІКАЦІЇ ФАКТОРІВ ТІНІЗАЦІЇ ЕКОЛОГІЧНОГО ОПОДАТКУВАННЯ В УКРАЇНІ

Для подолання причин невиконання екологічним податком компенсаційної, стимулюючої та фіскальної функцій аргументовано необхідність дослідження проблем екологічного оподаткування через призму зростання рівня тіньової економіки та корупції в Україні. Узагальнено та проаналізовано встановлені взаємозв'язки «тіньова економіка – корупція – екологічне регулювання – забруднення навколишнього середовища». Проведено порівняння обсягів екологічних податків в Україні, екологічного податку у % від ВВП в країнах ЄС та Україні. Досліджено природу тіньових факторів та наслідків їх впливу на екологічне оподаткування. Побудовано ланцюгову модель для ідентифікації тіньових процесів у механізмах нарахування, справляння, розподілу та освоєння екологічного податку в Україні. Визначено, що на сучасному етапі необхідним є прийняття відповідних управлінських рішень на державному рівні для протидії неформальним процесам у механізмах нарахування, справляння, розподілу та освоєння екологічного податку в Україні.

Ключові слова: **екологічний податок, ідентифікація, нарахування, розподіл, державне регулювання, справляння, тіньова економіка, тінізація, фактор.**

JEL Classification: H22; H71; Q58.

Як цитувати: Кобушко, Я. В., Мирошніченко, Ю. О., & Теницька, І. А. (2022). Проблемні аспекти ідентифікації факторів тінізації екологічного оподаткування в Україні. *Соціальна економіка*, 64, 125-136. doi: <https://doi.org/10.26565/2524-2547-2022-64-11>

In cites: Kobushko, I., Myroshnychenko, I., & Tenytska, I. (2022). Problem aspects of identification the factors of shadowing of environmental taxation in Ukraine. *Social Economics*, 64, 125-136. doi: <https://doi.org/10.26565/2524-2547-2022-64-11> (In Ukrainian)

Вступ. Екологічний податок є одним із інструментів держави в охороні навколишнього природного середовища. Метою податку є стимулювання суб'єктів господарювання до зниження обсягів викидів/скидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря/водні об'єкти, встановлення прямої залежності розміру податкових відрахувань від ступеня негативного впливу на довкілля, мобілізація коштів до бюджетів різних рівнів з метою фінансування витрат на охорону та

раціональне використання природних ресурсів¹.

Екологічний податок в Україні наразі не виконує компенсаційної, стимулюючої та фіскальної функцій через ряд проблемних питань щодо ефективності екологічного податку: 1) неефективне використання; 2) неналежне адміністрування; 3) неефективне управління коштами державного бюджету; 4) неврахування під час планування природоохоронних заходів їх впливу на вирішення еко-

¹ Податковий кодекс України : Закон від 02.12.2010 № 2755-VI із змінами та доповненнями / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/2755-17> (дата звернення: 13.10.2022).

логічних проблем України, впливу на зміну якісних показників стану довкілля (Берзіна & Яреськовська, 2021).

Подолання неефективності екологічних податків та регулювання природоохоронної діяльності в Україні має відбуватися на основі виявлення, оцінювання та реагування на причини та наслідки комплексних впливів високого рівня тіньової економіки та корупції в цілому на стан екологічного оподаткування в країні.

Метою статті є ідентифікація тіньової природи факторів у механізмі екологічного оподаткування, характеру їх впливу на обсяги надходжень екологічних податків та здійснення нарахування, справляння, розподілу та освоєння екологічного податку в Україні.

Відповідно до мети завданнями дослідження визначено: дослідити сучасний стан екологічного оподаткування, динаміку тіньової економіки та корупції в Україні та існування взаємозв'язків між ними; встановити вплив факторів тіньового походження на стан екологічного оподаткування; побудувати ланцюгову модель ідентифікації тіньових факторів при нарахуванні, справлянні, розподілі та освоєнні екологічного податку; структурувати характер природи виникнення тіньових факторів на різних ланках ланцюга екологічного податку.

Об'єктом дослідження є сучасний стан екологічного оподаткування в Україні. *Предметом дослідження* є дослідження характеру впливів факторів тіньового походження на обсяги надходжень екологічних податків та здійснення нарахування, справляння, розподілу та освоєння екологічного податку в Україні.

Огляд літератури. Про важливість врахування соціально-еколого-економічних параметрів тіньової економіки як основної загрози національній безпеці країни наголошують Є. Мішенін та І. Ярова (2019), О. Бутнік-Сіверський та О. Петренко (2020). Економічні детермінанти екологічної злочинності, зокрема надмірне оподаткування, слабе державне регулювання економіки, наявність значного сектору тіньової економіки, аналізує Ю. Турлова (2019). Системні заходи детінізації економіки України представлено у праці М. Вінчук та А. Рижкова (2021), необхідність подолання тінізації екологічних податків шляхом удосконалення адміністрування ресурсно-екологічних платежів розглянуто В. Вовк (2004). Інструментарій реалізації податкової політики й ключові проблеми реформування системи оподаткування, податкового адміністрування та протидії тіньовій економіці детально розглянуто авторським колективом (Податкова політика, 2010). Протидію розвитку тіньової економіки в агропромисловому виробництві та екологічній сфері

виокремлено як окремий напрям державної політики в орієнтованому Плані організаційно-економічних заходів з питань протидії розвитку тіньової економіки в регіоні, що пропонує О. Дяченко (2018). Вивчення впливу системи подвійного регулювання з ухиленням від сплати податків на створення гаваней забруднення в Європейському Союзі здійснено Hamaguchi Yoshihiro (2022).

Економічну оцінку екологічного навантаження, заподіяного тіньовим сектором економіки, проведено В. Кубатко (2019), зв'язки між рівнем тінізації економіки та показниками екологічного стану формалізовано в дослідженнях І. Тютюнник (2019).

Аналіз проведених іноземними та вітчизняними науковцями теоретичних та емпіричних досліджень щодо визначення взаємозв'язків «тіньова економіка – корупція – екологічне регулювання – забруднення навколишнього середовища» показує деякі закономірності:

- двосекторна модель офіційної та тіньової економіки характеризує залежність: інтенсивність екологічного регулювання та його впровадження може призвести до того, що тіньові сектори економіки стануть джерелом витоку забруднення навколишнього середовища; існує нелінійний зв'язок між тіньовою економікою та забруднення навколишнього середовища в залежності від жорсткості регулювання та його виконання (Baksi & Bose, 2010);

- корупція знижує екологічні стандарти, що сильно приваблює фірми-забруднювачі: збільшення корупції на 1% сприяє їх релокації на 0,28% (Candau & Dienesch, 2017);

- боротьба з корупцією сприяє обмеження впливу тіньової економіки на забруднення навколишнього середовища (Biswas, Farzanegan, & Thum, 2012);

- суворе екологічне регулювання може зменшити забруднення, але збільшити масштаби тіньової економіки (Elgin & Mazhar, 2012);

- жорсткіше регулювання навколишнього середовища призведе до зменшення обсягів виробництва в офіційному секторі та збільшення обсягів виробництва в неформальному секторі; вплив зростання рівня корупції (вимірюється часткою корумпованих чиновників) на забруднення навколишнього середовища є неоднозначним: якщо корупція призводить до послаблення екологічного регулювання, то зростання корупції призведе до збільшення забруднення; виробництво в нелегальних секторах економіки (тіньова економіка) негативно впливає на якість навколишнього середовища через збільшення неконтрольованих викидів забруднюючих речовин (Chen, Hao, Jingwei Li, & Xiaojie Song, 2018);

- тіньова економіка має кілька наслідків для екологічної стійкості; інтерактивний термін тіньової економіки та фінансового розвитку показує, що міцна фінансова система значно пом'якшує негативний вплив тіньової економіки на погіршення стану довкілля (Dada, Ajide, Arnaut, & Adeiza, 2022);

- характерними є стійкі тенденції до формування суттєвого розриву в сумах сплати підприємствами екологічного податку (Uzhva, Belinska, & Rudenko, 2021);

- тінзація екологічного податку відбувається у двох напрямках: оптимізація екологічного оподаткування, що здійснюється з використанням законного інструментарію; ухилення від сплати екологічного податку, що визначається як порушення чинного законодавства (Шиманська, 2014).

Методологія дослідження. Для досягнення поставленої мети автори використали такі наукові методи: теоретичне узагальнення, систематизація, синтез, аналіз – з метою вивчення дії встановлених взаємозв'язків «тіньова економіка – корупція – екологічне регулювання – забруднення навколишнього середовища» у дослідженнях вітчизняних та зарубіжних науковців; статистичний аналіз – для аналізу та порівняння динаміки обсягів надходжень екологічних податків в Україні, надходжень екологічного податку у % від ВВП в країнах ЄС та Україні; факторний аналіз – при визначенні природи тіньових факторів та наслідків їх впливу у механізмі екологічного оподаткування; моделювання – при побудові ланцюгової моделі для ідентифікації тіньових процесів у механізмах нарахування, справляння, розподілу та осво-

ення екологічного податку в Україні; аргументації – при обґрунтуванні впливу факторів тінзації на основі фактичних результатів, виявлених внаслідок заходів державного фінансового контролю Держаудитслужбою.

Основні результати. У структурі екологічних податків найбільша частка припадає на екоподаток за викиди в атмосферне повітря (рис. 1).

Обсяги надходжень екологічних податків у % до ВВП за 2002-2020 рр. у країнах Європейського Союзу та в Україні наведено в табл. 1. За останні роки в Україні цей показник становить в межах 2% від ВВП.

Питання неефективності існуючих податкових ставок та зборів в Україні є вкрай актуальним. Впровадження дієвих економічних, управлінських, правових засобів регулювання та інструментів екологічного оподаткування забруднювачів має сприяти відновленню та покращенню природного середовища (Захаркіна & Новіков, 2020).

Про необхідність перегляду політики справляння екологічного оподаткування було наголошено у Основних засадах (стратегії) державної екологічної політики України, чинній з 2010 до 2020 року¹, в якій передбачалися необхідні зміни у екологічному оподаткуванні:

- удосконалення нормативно-правової бази з питань оподаткування забруднення навколишнього природного середовища, зокрема виробництва, зберігання, транспортування та споживання екологічно небезпечної продукції, яка негативно впливає на навколишнє природне середовище та здоров'я населення;

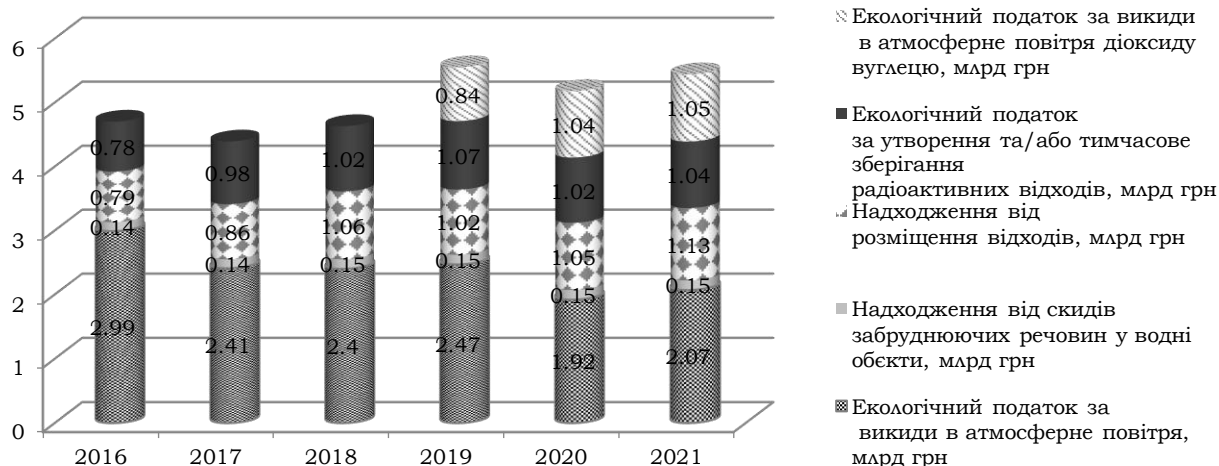

Рис. 1. Динаміка надходжень екологічних податків за 2016-2021 рр. в Україні, млрд грн

Fig. 1. Dynamics of environmental tax revenues in Ukraine, 2016-2021 (UAH billion)

Джерело: побудовано авторами за даними²

¹ Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року: Закон України № 2697-VIII від 28.02.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#n14> (дата звернення: 20.10.2022).

² OESD. Stat. Environmentally related tax revenue. URL: <https://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=ERTR> (дата звернення: 21.10.2022).

Таблиця 1. Надходження екологічного податку у % від ВВП
Table 1. Environmental tax revenues in % of GDP

Країна/Рік	2002	2006	2010	2012	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Austria	2,77	2,55	2,46	2,53	2,52	2,51	2,48	2,53	2,41	2,28	2,1
Belgium	2,47	2,28	2,26	2,18	2,1	2,1	2,19	2,25	2,23	2,14	2,01
Czech Republic	2,44	2,56	2,61	2,56	2,48	2,47	2,49	2,44	2,53	2,42	2,28
Denmark	5,09	4,81	4,12	4,04	4,01	3,99	3,91	3,66	3,62	3,29	3,17
Estonia	1,99	2,2	2,94	2,75	2,71	2,84	3,09	3,04	3,3	3,73	2,99
Finland	2,89	2,96	2,71	3,01	2,93	2,9	3,08	2,96	2,93	2,81	2,73
France	2,29	2,26	2,21	2,26	2,3	2,42	2,47	2,51	2,56	2,46	2,38
Germany	2,5	2,37	2,16	2,12	1,99	1,92	1,86	1,62	1,77	1,76	1,71
Greece	2,27	1,97	2,67	3,33	3,74	3,83	3,81	4,04	3,8	3,87	3,77
Hungary	2,61	2,95	2,86	2,86	2,37	2,73	2,8	2,69	2,56	2,45	2,46
Ireland	2,27	2,42	2,44	2,38	2,39	1,92	1,88	1,68	1,56	1,39	1,2
Italy	2,94	2,88	2,82	3,5	3,6	3,42	3,54	3,32	3,34	3,29	3,08
Latvia	2,33	2,27	3,31	3,09	3,51	3,66	3,75	3,69	3,51	3,33	3,31
Lithuania	2,92	1,83	1,88	1,73	1,84	1,96	2,04	2,02	2,04	1,94	1,98
Luxembourg	2,67	2,63	2,28	2,25	1,91	1,78	1,68	1,65	1,72	1,76	1,41
Netherlands	3,34	3,69	3,62	3,33	3,41	3,44	3,49	3,5	3,55	3,68	3,55
Poland	2,4	2,59	2,45	2,5	2,48	2,51	2,58	2,43	2,54	2,48	2,41
Portugal	2,99	2,79	2,44	2,2	2,28	2,43	2,59	2,59	2,58	2,53	2,38
Slovak Republic	2,36	2,4	2,04	1,93	2,02	2,02	2,03	2,02	2,11	2,04	1,9
Slovenia	3,26	3,01	3,71	4,09	4,44	4,6	4,64	4,43	4,11	4,01	3,61
Spain	2,01	1,83	1,65	1,58	1,88	1,93	1,87	1,84	1,84	1,77	1,75
Sweden	2,71	2,59	2,56	2,37	2,17	2,18	2,22	2,13	2,08	2,06	2,07
Switzerland	1,87	1,88	1,68	1,63	1,59	1,61	1,63	1,65	1,66	1,38	1,37
Bulgaria	2,36	2,74	2,73	2,64	2,82	2,94	2,97	2,78	2,61	2,98	3,03
Croatia	4,08	3,73	3,56	3,13	3,77	3,97	4,07	4,09	4,14	4,09	3,91
Cyprus	2,71	3,09	2,75	2,58	3,06	3,04	2,93	3,01	2,93	2,54	2,48
Malta	3,18	3,18	2,8	2,79	2,73	2,69	2,62	2,53	2,48	2,46	2,27
Ukraine	0,79	0,54	0,91	1,11	1,41	1,74	2,17	2,3	2,12	1,94	1,9

Джерело: складено авторами на основі даних¹

- збільшення податкового навантаження на ті види діяльності та форми споживання, що є екологічно шкідливими для суспільства, насамперед на шкідливу для здоров'я людей продукцію, ресурсні та екологічні платежі.

Серед основних засад державної екологічної політики України на період до 2030 року², що стосуються зрушень у екологічному оподаткуванні, є наступні:

- інтегрування екологічних вимог під час розроблення і затвердження документів державного планування, галузевого (секторального), регіонального та місцевого розвитку та у процесі прийняття рішень про провадження планованої діяльності об'єктів, які

можуть мати значний вплив на довкілля;

- відповідальність органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування за доступність, своєчасність і достовірність екологічної інформації;

- стимулювання державою вітчизняних суб'єктів господарювання, які здійснюють скорочення викидів парникових газів, зниження показників енерго- та ресурсоемності, модернізацію виробництва, спрямовану на зменшення негативного впливу на навколишнє природне середовище, у тому числі вдосконалення системи екологічного податку за забруднення довкілля та платежів за використання природних ресурсів.

¹ OESD. Stat. Environmentally related tax revenue. URL: <https://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=ERTR> (дата звернення: 21.10.2022).

² Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року: Закон України № 2697-VIII від 28.02.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#n14> (дата звернення: 20.10.2022).

Цілі сталого розвитку, адаптовані для України на період 2015-2030 року, передбачають низку завдань у сфері охорони навколишнього природного середовища, вирішення яких є можливим у т.ч. за умови повного виконання компенсаційної та стимулюючої функцій, покладених на екологічний податок (Канонішена Коваленко & Шевченко, 2018).

З 01 січня 2022 року збільшилися ставки екологічного податку (табл. 2).

Також тимчасово, з 1 січня 2022 року по 31 грудня року, в якому припинено чи скасовано воєнний стан, введений Указом Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24 лютого 2022 року № 64/2022¹, затвердженням Законом України «Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24 лютого 2022 року № 2102-IX², не нараховується та не сплачується екологічний податок платниками цього податку, зареєстрованими (взятими на облік) за місцем розміщення стаціонарних джерел забруднення, за утворення радіоактивних відходів та тимчасове зберігання радіоактивних відходів на територіях, на яких ведуться (велися) бойові дії, та на територіях, тимчасово окупованих зброй

ними формуваннями російської федерації.

Повномасштабне російське вторгнення на територію України призвело до значних негативних наслідків для довкілля, загострилися існуючі екологічні проблеми та з'явилися нові. Відсутність доступу до територій та об'єктів природоохоронного управління, втрата та руйнування інфраструктури, призупинення заходів контролю та скасування обов'язку сплати екологічного податку на період воєнного стану негативно вплинула на можливість повноцінно реалізувати державне управління у галузі охорони довкілля. Територіальними та міжрегіональними територіальними органами Державної екологічної інспекції відповідно до чинних методик^{3 4 5}, нараховано збитків в загальну суму 1 336 644 459,60 тис. грн, в тому числі: за засмічення земельних ресурсів – на суму 410 426 731,38 тис. грн; за забруднення ґрунтів речовинами, які негативно впливають на їх родючість та інші корисні властивості – на суму 2 303 631,36 тис. грн; за забруднення та засмічення вод – на суму 139 968,65 тис. грн; за викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря 923 774 128,20 тис. грн⁶.

Таблиця 2. Зміни ставок екологічного податку
Table 2. Changes in environmental tax rates

База та об'єкт оподаткування	Зміна ставки екологічного податку	Пункт у Податковому кодексі (ПК)
Викиди в атмосферне повітря Викиди двоокису вуглецю (CO ₂)	на 5% в 3 рази	(п. 241.1-241.3 ПК), (п. 243.4 ПК);
Викиди в водні об'єкти	у 2.4 рази передбачається поетапне підвищення ставок екоподатку з 2022 по 2025 рік З 2022 року по 2024 рік ставки екоподатку складатимуть 30%, 60% та 90% від базового рівня 2025 року, який визначений у п. 245.1 ПК;	(п. 37 підрозд. 5 Перехідних положень ПК).
Розміщення небезпечних відходів, у т.ч. ртутьмісних приладів і люмінесцентних ламп	на 10% та більше	(пп. 246.1.1 ПК) (пп. 246.1.2 ПК);
Тимчасове зберігання радіоактивних відходів їхніми виробниками понад установлений особливими умовами ліцензії строк	на 5% ставки екоподатку	(п. 248.1 ПК)

Джерело: зведено авторами за даними⁷

¹ Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24 лютого 2022 року № 64/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397> (дата звернення: 20.10.2022).

² Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» : Закон України від 24 лютого 2022 року № 2102-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2102-20#Text> (дата звернення: 20.10.2022).

³ Про затвердження Методики визначення збитків, заподіяних внаслідок забруднення та/або засмічення вод, самовільного користування водними ресурсами : Наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України від 21.07.2022 № 252. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0900-22#Text> (дата звернення: 20.10.2022).

⁴ Про затвердження Методики визначення розміру шкоди, завданої землі, ґрунтам внаслідок надзвичайних ситуацій та/або збройної агресії та бойових дій під час дії воєнного стану : Наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України від 04.04.2022 № 167. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0406-22#Text> (дата звернення: 20.10.2022).

⁵ Про затвердження Методики розрахунку неорганізованих викидів забруднюючих речовин або суміші таких речовин в атмосферне повітря внаслідок виникнення надзвичайних ситуацій та /або під час дії воєнного стану та визначення розмірів завданої шкоди : Наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України від 13.04.2022 № 175. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0433-22#Text> (дата звернення: 20.10.2022).

⁶ Інформаційно-аналітичні матеріали до питання слухань «Вплив воєнних дій на довкілля в Україні та його відновлення до природного стану». URL: <https://docs.google.com/document/d/1pX7ZSVYeDv2hkOZaP0P11VtmereExZDL/edit> (дата звернення: 20.10.2022).

⁷ Сайт головбух. Екологічний податок у 2022 році. URL: https://buhplatforma.com.ua/article/7127-ekologichniy-podatok-2019#anc_12%C2%BB (дата звернення: 20.10.2022).

Поряд із зростанням ставок екологічного оподаткування та тимчасовим зменшенням кількості підприємств, які сплачуватимуть екологічний податок, вкрай необхідним є забезпечення цільового і ефективного використання коштів від екологічного податку та стимулювання модернізації підприємств-забруднювачів для досягнення визначених орієнтирів у екологічній сфері.

У той же час вирішення питань з подолання неефективності екологічного оподаткування та регулювання природоохоронної діяльності в Україні мають розглядатися, враховуючи особливості ведення господарської діяльності, зокрема значний рівень тіньової економіки та корупційні зловживання в державному секторі.

Ураховуючи зростання ставок екологічного оподаткування та в умовах погіршення економічних умов ведення діяльності внаслідок воєнного стану в Україні, цілком можливим є активніше зростання тіньових операцій в діяльності підприємств, які є платниками екологічного податку, оскільки для бізнес-спільноти збільшення податків є додатковим фіскальним навантаженням. Характер ведення економічної діяльності в Україні, існуючий рівень тіньової економіки за видами діяльності та сприйняття корупції (табл. 3), рівень регулювання та контроль антропогенного навантаження на екосистеми значним чином впливають в цілому на обсяги екологічних податків, а також їх цільового використання.

Це вимагає ґрунтовного дослідження та аналізу природи факторів тінізації у екологічному оподаткуванні, які існуючих так і потенційних, що є необхідним для реалізації ефективної державної екологічної політики на різних рівнях.

Високий рівень тіньової економіки спостерігається за тими видами економічної діяльності, які чинять значний негативний вплив на навколишнє середовище у вигляді викидів, скидів та розміщення відходів та мають низький рівень впровадження нових або

вдосконалених технологій, зокрема добувна та переробна промисловість, транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність (табл. 4).

За результатами оцінки корупційних ризиків у діяльності Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України у 2021 р. в рамках Антикорупційної програми¹ встановлено 43 корупційні ризики та заплановані відповідні заходи щодо усунення корупційного ризику.

Ідентифікація тіньової природи факторів у механізмі екологічного оподаткування, проведена за ланцюговою моделлю (рис. 2), дозволяє виявити характер їх впливу на обсяги надходжень екологічних податків, а також на здійснення нарахування, справляння, розподілу та освоєння екологічного податку в Україні, що дасть змогу структурувати напрямки державної політики, які потребують удосконалених нормативно-регуляторних змін.

При нарахуванні екологічного податку платники можуть ухилятися від сплати екологічного податку до бюджету, оскільки відсутній єдиний облік суб'єктів господарювання, які отримали дозволи на викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря, а також належна взаємодія та обмін інформацією між органами державної влади з метою здійснення повноцінного контролю за справлянням екологічного податку, ефективних заходів державного контролю з питань охорони навколишнього середовища. Так, аудит ефективності виконання повноважень органами державної влади в частині контролю за повнотою і своєчасністю надходження екологічного податку з викидів у атмосферне повітря та скидів у водні об'єкти показує, що Міністерством захисту довкілля та природних ресурсів не розроблено та не затверджено зазначеного порядку обліку, що призводить до відсутності достовірного обліку суб'єктів господарювання, які мають дозволи на викиди забруднюючих речовин².

Таблиця 3. Динаміка тіньової економіки та сприйняття корупції в Україні
Table 3. Dynamics of the shadow economy and perception of corruption in Ukraine

Рік	Рівень тіньової економіки у % до ВВП	Індекс сприйняття корупції, балів	Рік	Рівень тіньової економіки у % до ВВП	Індекс сприйняття корупції, балів
2021	32	32	2016	33	29
2020	30	33	2015	35	27
2019	28	30	2014	36	26
2018	29	32	2013	30	25
2017	32	30	2012	30	26

Джерело: складено авторами на основі даних^{3 4 5}

¹ Наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України «Про затвердження Антикорупційної програми Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України на 2021–2023 роки» № 901 від 30 грудня 2021 року.

² Звіт про результати аудиту ефективності виконання повноважень органами державної влади в частині контролю за повнотою і своєчасністю надходження екологічного податку з викидів у атмосферне повітря та скидів у водні об'єкти : Рішення Рахункової палати від 11.04.2018 № 10-3. URL: https://rp.gov.ua/upload-files/Activity/Collegium/2018/10-3_2018/Zvit_10-3_2018.pdf (дата звернення 21.10.2022).

³ Загальні тенденції тіньової економіки в Україні у 2019 році. URL: https://ucap.io/wp-content/uploads/2020/06/1_shadow_2019.pdf (дата звернення 15.10.2022).

⁴ Тіньова економіка. Загальні тенденції-2021. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=e384c5a7-6533-4ab6-b56f-50e5243eb15a&tag=TendentsiiTynvoiEkonomiki> (дата звернення 21.10.2022).

⁵ Індекс сприйняття корупції-2021. Transparency International Ukraine. URL: <https://ti-ukraine.org/research/indeks-sprinyattya-koruptsiyi-2021/> (дата звернення 20.10.2022).

Також, нормативно-правові акти не містять уніфіковану систему одиниць виміру граничнодопустимих/дозволенних обсягів викидів забруднюючих речовин (у мг/м³, г/год, г/сек та в тонн/рік), що не сприяє достовірності даних щодо обсягів таких викидів та їх узагальнення. Одним із документів, необхідних для отримання дозволу на викиди, є звіт про проведення інвентаризації викидів забруднюючих речовин на підприємстві. Відсутність повноти державного обліку об'єктів, що справляють шкідливий вплив, та обліку суб'єктів господарювання, які отримали дозволу на викиди, невстановлення обов'язкових термінів проведення інвентаризації не сприяє ефективності контролю за обсягами та видами викидів, як наслідок, повноті надходження екологічного податку до державного бюджету.

Наявність тіньових схем організації діяльності насамперед промислових, добувних, переробних підприємств, коли частина діяльності переходить у неформальний сектор призводить до викидів, скидів у навколишнє середовище, які не підлягають обліку та подальшому оподаткуванню.

Тіньові операції при нарахуванні екологічного податку можуть виникати, по-перше, при визначенні об'єктів та баз оподаткування екологічного податку. Так, обсяги та види забруднюючих речовин, які викидаються в атмосферне повітря стаціонарними джерелами; обсяги та види забруднюючих речовин, які скидаються безпосередньо у водні об'єкти; обсяги та види (класи) відходів, що розміщуються у спеціально відведених для цього місцях протягом звітного кварталу, крім обсягів та видів (класів) окремих відходів як вторинної сировини, що розміщуються на власних територіях можуть свідомо занижуватися для зменшення бази оподаткування, цьому теж сприяє відсутність адміністративного кон-

тролю за поданням екологічної звітності та неузгодженість систем адміністрування екологічного оподаткування та контролю за екологічною звітністю.

При справлянні екологічного податку факторами тіннізації є відсутність ефективної та дієвої системи контролю за обсягами та видами викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря та скидів у водні об'єкти, які є об'єктом та базою оподаткування екологічним податком, а також за повнотою і своєчасністю надходження цього податку до державного бюджету. Система справляння екологічного податку не є інструментом державного впливу в охороні навколишнього природного середовища України та не стимулює суб'єктів господарювання до зменшення обсягів викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря та скидів у водні об'єкти, а також дотримання їх нормативів і лімітів¹.

Існують ризики виникнення корупційних схем при отриманні дозволів на викиди забруднюючих речовин та ліцензій на поводження з небезпечними відходами, у результаті чого здійснюється вплив на навколишнє середовище:

- за викиди забруднюючих речовин стаціонарними джерелами в атмосферне повітря. Відповідно до ст. 11 Закону України № 2707 «Про охорону атмосферного повітря»² отримання дозволу, виданого суб'єкту господарювання, об'єкт якого належить до другої або третьої групи, обласними, Київською, Севастопольською міськими державними адміністраціями, органом виконавчої влади Автономної Республіки Крим з питань охорони навколишнього природного середовища або через центри надання адміністративних послуг за погодженням з територіальним органом центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері санітарного та епідемічного благополуччя населення;

Таблиця 4. Рівень тіньової економіки за видами економічної діяльності, % від обсягу офіційного ВДВ відповідного ВЕД

Table 4. The level of the shadow economy by types of economic activity, % of the volume of official GVA corresponding to foreign trade

Вид економічної діяльності	2018 р.	2019 р.	2020 р.	2021 р.
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	29	36	31	28
Операції з нерухомим майном	34	29	35	32
Добувна промисловість	29	26	41	32
Фінансова та страхова діяльність	36	19	33	32
Переробна промисловість	25	20	31	24
Будівництво	25	21	35	32
Оптова та роздрібна торгівля	22	15	32	24
Сільське, лісове та рибне господарство	13	20	17	11

Джерело: складено авторами на основі даних^{3 4}

¹ Звіт про результати аудиту ефективності використання бюджетних коштів, спрямованих Державній екологічній інспекції України : Рішення Рахункової палати від 28.09.2021 № 21-3. URL: https://rp.gov.ua/upload-files/Activitv/Collegium/2021/21-3_2021/Zvit_21-3_2021.pdf (дата звернення 21.10.2022).

² Про охорону атмосферного повітря : Закон України від 16.10.1992 № 2707-12 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2707-12#Text> (дата звернення: 20.10.2022).

³ Загальні тенденції тіньової економіки в Україні у 2019 році. URL: https://ucap.io/wp-content/uploads/2020/06/1_shadow_2019.pdf (дата звернення 15.10.2022).

⁴ Тіньова економіка. Загальні тенденції-2021. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=e384c5a7-6533-4ab6-b56f-50e5243eb15a&tag=TendentsiiTinovoiiEkonomiki> (дата звернення 21.10.2022).

Рис. 2. Ланцюгова модель ідентифікації факторів тінзації при екологічному оподаткуванні
Fig. 2. Chain model of identification of shading factors in environmental taxation

- за скиди забруднюючих речовин у водні об'єкти здійснюється за наявності дозволу, який видається територіальними органами Державного агентства водних ресурсів.

- за розміщення відходів (крім розміщення окремих видів (класів) відходів як вторинної сировини, що розміщуються на власних територіях (об'єктах) суб'єктів господарювання) видається Міністерством захисту довкілля та природних ресурсів.

Одним із способів виявлення тіньових процесів на цьому етапі можна розглядати інтенсивне використання існуючих цифрових інструментів податкового адміністрування та контролю, зокрема для посилення аналітичної спроможності за рахунок міжвідомчої взаємодії. Таким прикладом вже є ініціатива залучення Державної податкової служби до спільного проекту Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України та Державного космічного агентства України з використанням аерокосмічного моніторингу для модернізації контролю екологічного оподаткування (Касперович, 2021).

При розподілі екологічного податку важливим аспектом у сфері екологічного оподаткування є розподіл коштів між рівнями бюджетної системи та напрями їх витрачання (Антипов, 2021). Кошти екологічного податку та збитків за шкоду навколишньому природному середовищу частково зараховуються до доходів загального фонду Державного бюджету України, і використовуються не на цілі, пов'язані з охороною навколишнього природного середовища.

Законодавчо визначений розподіл між бюджетами екологічного податку (крім частини, що стосується радіовідходів) з 2017 року становить 45 % до доходів загального фонду державного бюджету та 55% до надходжень спеціального фонду місцевих бюджетів. Для фінансування відновлення навколишнього середовища внаслідок воєнних дій на слуханнях Комітету ВРУ з питань

екологічної політики та природокористування¹ від 10.11.2022 р. запропоновано створити «Державний фонд відновлення природного стану довкілля України» у складі спеціального фонду Державного бюджету України. Це передбачає необхідність внесення відповідних змін та доповнень у Бюджетний та Податковий кодекси України та в інші нормативно-правові акти. Прозорість формування надходжень та контроль за ефективним витрачанням коштів новоутвореного фонду саме на цілі відновлення довкілля мають стати пріоритетними питаннями для органів влади.

При використанні екологічного податку проблемні питання, пов'язані з корупційними діями щодо використання екологічного податку в Україні виявлені під час проведення Держаудитслужбою заходів державного фінансового контролю².

Державний фонд охорони навколишнього природного середовища є складовою частиною Державного бюджету України та формується за рахунок частини коштів, що надійшли від сплати екологічного податку, та інших джерел, визначених законодавством. Кошти Фонду спрямовуються за бюджетною програмою КПКВК 2401270 «Здійснення природоохоронних заходів», головним розпорядником коштів якої є Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України відповідно до планів природоохоронних та ресурсозберігаючих заходів, перелік яких затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 17 вересня 1996 року № 1147.

У Держаудитслужби під постійним контролем перебуває питання використання коштів фонду шляхом проведення періодичних контрольних заходів у системі Міністерства.

Попри те, що основним джерелом наповнення фонду є частина екологічного податку, який сплачують забрудники навколишнього середовища і основною метою здійснення природоохоронних заходів є поліпшення стану довкілля, більшість цих заходів безпосе-

¹ Комітет ВРУ з питань екологічної політики та природокористування. Інформаційно-аналітичні матеріали до питання слухань «Вплив воєнних дій на довкілля в Україні та його відновлення до природного стану» (2022). URL: <https://docs.google.com/document/d/1pX7ZSVYeDv2hkOZaP0Pi1VTmeregExZDL/edit> (дата звернення: 20.10.2022).

² Комітет ВРУ з питань екологічної політики та природокористування. Матеріали слухання «Розподіл та використання екологічного податку в Україні: сучасний стан та пріоритетні напрями реформування». (2021) URL: <https://docs.google.com/document/d/1xPnAk6L2NVfuzIXhb5oOSxKh8AkS3BIH/edit> (дата звернення: 20.10.2022).

редньо не спрямована на подолання екологічних проблем та зменшення рівня впливу забруднювачів на стан довкілля.

Державний фінансовий аудит виконання бюджетних програм Міністерством енергетики та захисту довкілля України за період з 01.01.2018 по 31.12.2019, які були спрямовані на формування та реалізацію державної політики у сфері охорони навколишнього природного середовища, виявив низку недоліків у використанні коштів бюджетної програми КПКВК 2401270 «Здійснення природоохоронних заходів»: 1) міністерство приймало рішення про фінансування заходів, які не мають впливу на розв'язання екологічних проблем держави та піддають сумніву ефективність використаних коштів; 2) спрямування частини коштів бюджетної програми КПКВК 2401270 (близько 15% від загальної суми коштів) на заходи, які не мають на меті природоохоронного ефекту, що свідчить про їх неефективне використання: на зміцнення матеріально-технічної бази науково-дослідної установи «Український науково-дослідний інститут екологічних проблем»; на придбання автомобіля Державній екологічній академії післядипломної освіти та управління, які перебувають у сфері управління міністерства; фінансування низки заходів зі зміцнення матеріально-технічної бази Державної екологічної інспекції України та її територіальних органів (попри те, що утримання Держекоінспекції здійснюється коштом окремої бюджетної програми); 3) окремі заходи, заплановані міністерством на 2018–2019 роки з чітко вираженим природоохоронним ефектом, через брак коштів виконані частково або взагалі не виконані.

Нецільове використання знайдень від екологічного податку є одним із чинників, що значно стримують державну підтримку екомодернізації в Україні (Берзіна & Яреськовська, 2021). До них також відносять: незавершеність законодавства про державну до-

помогу в сфері навколишнього природного середовища; невідповідність чинного бюджетного законодавства України діючим нормам Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» щодо обов'язкового формування спеціального фонду за рахунок частини надходжень від екологічного податку; непрозоре, малоефективне і достатнє фінансування з державного та місцевих бюджетів природоохоронних заходів; фінансування природоохоронних заходів за залишковим принципом тощо.

Висновки. Для досягнення цілей екологічного податку, які передбачено його компенсаційною, стимулюючою і фіскальною функціями, та з метою детінізації екологічного оподаткування в цілому слід виявляти тіньові фактори.

Ланцюгова модель ідентифікації тіньових факторів при нарахуванні, справлянні, розподілі та освоєнні екологічного податку дозволяє виявити та структурувати характер природи їх виникнення на різних ланках ланцюга: економічний, політичний, нормативно-правовий, організаційний, регуляторний, бюджетний. Виявлено, що тіньовим процесам сприяють: відсутність єдиного обліку суб'єктів господарювання з дозволами на викиди забруднюючих речовин; відсутність комунікаційного механізму обміну інформацією між органами державної влади щодо справляння екологічного податку; відсутність належного адміністративного контролю та адміністрування екологічного оподаткування; існування корупційних схем при оформленні дозволів суб'єктами господарювання, а також при використанні надходжень від екологічного податку.

Запропонований підхід дозволить комплексно аналізувати напрямки державної політики, які потребують удосконалення та нормативно-регуляторних змін, для запобігання неформальним процесам у екологічному оподаткуванні в Україні.

Робота виконувалася за рахунок бюджетних коштів МОН України, наданих на виконання науково-дослідної роботи «Детінізація та регуляторна ефективність екологічного оподаткування: оптимізаційне моделювання для забезпечення національної безпеки та раціонального природокористування» (№ 0122U000777).

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Берзіна С., Яреськовська І. Екологічний податок та економічні інструменти стимулювання зеленої модернізації промислових підприємств. Онлайн засідання громадської ради Міндовкілля 18 січня 2021. URL: <https://mepr.gov.ua/files/%D0%BF%D1%80%D0%B5%D0%B7%D0%B5%D0%BD%D1%82%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F%20%D0%92%D0%91%D0%A3.pdf> (дата звернення: 02.10.2022).
2. Мішенін Є. В., Ярова І. Є. Системна оцінка результативності екологічного оподаткування у контексті соціально-еколого-економічної безпеки просторового розвитку. *Збалансоване природокористування*. 2019. Вип. 3. С. 101-107. URL: <https://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/82524> (дата звернення: 12.10.2022).
3. Бутнік-Сіверський О. Б., Петренко О. П. Тінізація економіки та інтелектуальної економіки як загроза національній безпеці країни та їх детінізація : монографія / за наук. ред. Бутнік-Сіверського О. Б.. 2020. 108 с.
4. Турлова Ю. А. Протидія екологічній злочинності в Україні: кримінологічні та кримінально-правові засади : дис... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2019. 485 с.

5. Вінчук М. В., Рижкова А. А. Проблемно-цільове програмування детінізації економіки України в контексті збалансованого соціально-економічного розвитку. *Актуальні проблеми зміцнення економічної без пеки держави та суб'єктів господарської діяльності* : матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Львів, 16 квітня 2021 р.) / за заг. ред. В. С. Білхара. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2021. 184 с.
6. Вовк В. І. Екологічна економіка – від доктрини до політики. 2004. URL: https://www.sd4ua.org/wp-content/uploads/2015/02/vovk_v.pdf (дата звернення: 30.10.2022).
7. Податкова політика: теорія, методологія, інструментарій : навчальний посібник / під редакцією д-ра екон. наук, проф. Іванова Ю. Б., д-ра екон. наук, проф. Майбурова І. А. Х. : ВД «ІНЖЕК», 2010. 492 с.
8. Дяченко О. П. Теоретико-методологічні засади державної політики протидії розвитку тіньової економіки в Україні : монографія. Одеса : Фенікс, 2018. 295 с.
9. Yoshihiro H. Effect of environmental tax evasion on pollution havens within the EU's dual regulation system. *SN Business & Economics*. 2022. Vol. 2(194). Pp. 1-25. DOI: <https://doi.org/10.1007/s43546-022-00368-2>
10. Кубатко В. В. Державна політика детінізації економіки України з урахуванням економіко-екологічних факторів : дис... канд. екон. Наук : 08.00.03. Суми, 2019. 221 с.
11. Тютюнник І. В. Детінізація національної економіки на основі управління податковими розривами : дис... д-ра екон. Наук : 08.00.03. Суми, 2020. 471 с.
12. Baksi S., Bose P. Environmental Regulation in the Presence of an Informal Sector. *Working Paper*: 2010. № 2010-03. Department of Economics, The University of Winnipeg. URL: <http://economics.uwinnipeg.ca/RePEc/winwop/2010-03.pdf> (дата звернення: 17.10.2022).
13. Candau F., Dienesch E. Pollution Haven and Corruption Paradise. *Journal of Environmental Economics and Management*. 2017. Vol. 85. Pp. 171-192. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jeem.2017.05.005>
14. Biswas A. K., Farzanegan M. R., Thum M. Pollution, shadow economy and corruption: Theory and evidence. 2012. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.econec.2012.01.007>
15. Elgin C., Mazhar U. Environmental Regulation, Pollution and the Informal Economy. 2012. URL: https://www.researchgate.net/publication/254395707_Environmental_Regulation_Pollution_and_the_Informal_Economy (дата звернення: 15.10.2022).
16. Heyin Chen, Yu Hao, Jingwei Li, Xiaojie Song. The impact of environmental regulation, shadow economy, and corruption on environmental quality: Theory and empirical evidence from China. *Journal of Cleaner Production*. 2018. Pp. 200-214. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0959652618315531> (дата звернення: 15.10.2022).
17. Dada J. T., Ajide F. M., Arnaut M., Adeiza A. On the shadow economy-environmental sustainability nexus in Africa: the (ir)relevance of financial development. *International Journal of Sustainable Development & World Ecology*. 2022. DOI: <https://doi.org/10.1080/13504509.2022.2115576>
18. Uzhva A., Belinska S., Rudenko N. Formation of the incentive role of the environmental tax in Ukraine. *Naukovyi Visnyk Natsionalnoho Hirnychoho Universytetu*. 2021. Vol. 3. Pp. 095 – 099. DOI: <https://doi.org/10.33271/nvngu/2021-3/095>
19. Шиманська К. В. Проблеми екологічного оподаткування в Україні: облікові аспекти тінізації екологічних платежів. Рекомендовано до друку радою Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького, Протокол № 3 від 6 листопада 2014 р., 185 с.
20. Захаркіна А. С., Новіков В. М. Екологічне оподаткування в Україні: перспективи удосконалення на основі зарубіжного досвіду. *Вісник СумДУ. Серія Економіка*. 2020. Вип. 4. С. 121-130. URL: https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/download/123456789/83732/1/Zakharkina_environmental_tax.pdf (дата звернення: 20.10.2022).
21. Канонішена-Коваленко К., Шевченко А. Екологічний податок від А до Я. Київ: Фондація «Відкрите Суспільство». 2018. URL: https://openaccess.org.ua/data/blog_dwnl/Ecological_tax_2018.pdf (дата звернення: 01.11.2022).
22. Касперович Ю. В. Розвиток цифрових інструментів податкового адміністрування та контролю. 2021. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2021-11/tsyfrovi-instrumenty_24112021.pdf (дата звернення: 18.10.2022).
23. Антипов В. Слухання комітету ВРУ з питань екологічної політики та природокористування «Розподіл та використання екологічного податку в Україні: сучасний стан та пріоритетні напрями реформування». 2021. URL: https://komekolog.rada.gov.ua/documents/sluhannja/kom_sluhannja/75533.html (дата звернення: 16.10.2022).

Стаття надійшла до редакції 30.10.2022 р.

Стаття рекомендована до друку 01.12.2022 р.

Iana Kobushko*, PhD (Economics), Associate Professor,
i.kobushko@biem.sumdu.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0002-2057-2300>

Iuliia Myroshnychenko*, PhD (Economics), Associate Professor,
iu.myroshnychenko@biem.sumdu.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0002-0463-0347>

Iryna Tenytska*, Graduate Student,
irishatenytska@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-2635-8399>

*Sumy State University, 2, St. Rymyskogo-Korsakova, Sumy, 40007, Ukraine

PROBLEM ASPECTS OF IDENTIFICATION THE FACTORS OF SHADOWING OF ENVIRONMENTAL TAXATION IN UKRAINE

In order to overcome the reasons for the environmental tax not fulfilling its compensatory, stimulating and fiscal functions, the need to study the problems of environmental taxation through the prism of the growth of the shadow economy and corruption in Ukraine is argued. The established relationships "shadow economy - corruption - environmental regulation - environmental pollution" are summarized and analyzed. A comparison of the volume of environmental taxes in Ukraine, environmental tax as a % of GDP in EU countries and Ukraine was made. The nature of shadow factors and the consequences of their impact on environmental taxation have been studied. A chain model was built to identify shadow processes in the mechanisms of assessment, settlement, distribution and development of environmental tax in Ukraine. It allows to identify and structure the nature of the appearance of shadow factors at various links of the chain: economic, political, regulatory, organizational, regulatory, budgetary. The most used shadow operations in environmental taxation are: evasion of payment of environmental tax to the budget due to lack of unified accounting of polluting economic entities; unreliability of data on the volume of emissions and their generalization; transfer of economic activity to the informal sector; corruption schemes when obtaining permits for emissions of pollutants and licenses for handling hazardous waste; untargeted distribution of environmental tax funds between the levels of the budget system; corrupt actions regarding the use of environmental tax. It was determined that at the current stage, it is necessary to make appropriate management decisions at the state level to counter informal processes in the mechanisms of assessment, settlement, distribution and development of the environmental tax in Ukraine. The chain model of identification of shadow factors will allow a comprehensive analysis of the areas of state policy that require improvement and normative and regulatory changes to prevent informal processes in environmental taxation in Ukraine.

Keywords: **Environmental Tax, Identification, Assessment, Distribution, State Regulation, Enforcement, Shadow Economy, Shadowing, Factor.**

JEL Classification: H22; H71; Q58.

REFERENCES

1. Berzina, S., & Yares'kovs'ka, I. (2021). Environmental tax and economic tools for stimulating green modernization of industrial enterprises. *Online meeting of the public council of the Ministry of Environment* on January 18, Retrieved from <https://mepr.gov.ua/files/%D0%BF%D1%80%D0%B5%D0%B7%D0%B5%D0%BD%D1%82%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F%20%D0%92%D0%91%D0%A3.pdf>. (in Ukrainian)
2. Mishenin, Ye.V., & Yarova, I. Ye. (2019). Systematic assessment of the effectiveness of environmental taxation in the context of social, environmental and economic security of spatial development. *Balanced nature management*, 3, 101-107. Retrieved from <https://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/82524>. (in Ukrainian)
3. Butnik-Siverskyi, O. B., & Petrenko, O. P. (2020). *Tinization of the economy and intellectual economy as a threat to the country's national security and their detinization: a monograph*. 108 p. (in Ukrainian)
4. Turlova, Yu. A. (2019). *Combating environmental crime in Ukraine: criminological and criminal law principles*. Kyiv. (in Ukrainian)
5. Vinichuk, M. V., & Ryzhkova, A. A. (2021). Problem-targeted programming of detinization of the economy of Ukraine in the context of balanced socio-economic development. *Actual problems of strengthening the economic stability of the state and subjects of economic activity*: materials of the All-Ukrainian scientific and practical conference. Lviv: Lviv State University of Internal Affairs. (in Ukrainian)
6. Vovk, V. I. (2004). Ecological economy - from doctrine to policy. Retrieved from https://www.sd4ua.org/wp-content/uploads/2015/02/vovk_v.pdf. (in Ukrainian)
7. *Tax policy: theory, methodology, tools*. (2010). Tutorial / Edited by Dr. Econ. Sciences, Prof. Yu. B. Ivanova, Doctor of Economics Sciences, Prof. Maiburova I. A. Kh.: VD "INZHEK". (in Ukrainian)
8. Dyachenko, O. P. (2018). *Theoretical and methodological foundations of the state policy of countering the development of the shadow economy in Ukraine*: Monograph. Odesa: Phoenix. (in Ukrainian)
9. Yoshihiro, H. (2022). Effect of environmental tax evasion on pollution havens within the EU's dual regulation system. *SN Business & Economics*, 2(194), 1-25. doi: <https://doi.org/10.1007/s43546-022-00368-2>

10. Kubatko, V. V. (2019). *The state policy of detinization of the economy of Ukraine taking into account economic and ecological factors*. Sumy. (in Ukrainian)
11. Tiutiunyk, I. V. (2020). *Detinization of the national economy based on the management of tax gaps*. Sumy. (in Ukrainian)
12. Baksi, S., & Bose, P. (2010). Environmental Regulation in the Presence of an Informal Sector. Retrieved from <http://economics.uwinnipeg.ca/RePEc/winwop/2010-03.pdf>.
13. Candau, F., & Dienesch, E. (2017) Pollution Haven and Corruption Paradise. *Journal of Environmental Economics and Management*, 85, 171-192. <https://doi.org/10.1016/j.jeem.2017.05.005>
14. Biswas, A. K., Farzanegan, M. R., & Thum, M. (2012). *Pollution, shadow economy and corruption: Theory and evidence*. doi: <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2012.01.007>
15. Elgin, C., & Mazhar, U. (2012). Environmental Regulation, Pollution and the Informal Economy. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/254395707_Environmental_Regulation_Pollution_and_the_Informal_Economy.
16. Heyin Chen, Yu Hao, Jingwei Li & Xiaojie Song. (2018). The impact of environmental regulation, shadow economy, and corruption on environmental quality: Theory and empirical evidence from China. *Journal of Cleaner Production*, 200-214. Retrieved from <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0959652618315531>.
17. Dada, J. T., Ajide, F. M., Arnaut, M., & Adeiza, A. (2022). On the shadow economy-environmental sustainability nexus in Africa: the (ir)relevance of financial development. *International Journal of Sustainable Development & World Ecology*. doi: <https://doi.org/10.1080/13504509.2022.2115576>
18. Uzhva, A., Belinska, S., & Rudenko, N. (2021). Formation of the incentive role of the environmental tax in Ukraine. *Naukovyi Visnyk Natsionalnoho Hirnychoho Universytetu*, 3, 095–099. doi: <https://doi.org/10.33271/nvngu/2021-3/095>
19. Shymanska, K. V. (2014). *Problems of environmental taxation in Ukraine: accounting aspects of shadowing of environmental payments*. Cherkasy National University named after Bohdan Khmelnytskyi. (in Ukrainian)
20. Zakharkina, L. S., & Novikov, V. M. (2020). Environmental taxation in Ukraine: prospects for improvement based on foreign experience. *Bulletin of Sumy State University. Economics series*, 4, 121-130. Retrieved from https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/83732/1/Zakharkina_environmental_tax.pdf. (in Ukrainian)
21. Kanonishena-Kovalenko, K., & Shevchenko, L. (2018). *Environmental tax from A to Z*. Kyiv: Open Society Foundation. Retrieved from https://openaccess.org.ua/data/blog_dwnl/Ecological_tax_2018.pdf. (in Ukrainian)
22. Kasperovych, Y. V. (2021). Development of digital tools for tax administration and control. National Institute of Strategic Studies. Retrieved from https://niss.gov.ua/sites/default/files/2021-11/tsyfrovii-instrumenty_24112021.pdf. (in Ukrainian)
23. Antypov, V. (2021). Hearing of the VRU committee on issues of environmental policy and nature management "Distribution and use of environmental tax in Ukraine: current state and priority areas of reform." Retrieved from https://komekolog.rada.gov.ua/documents/sluhanja/kom_sluhannia/75533.html. (in Ukrainian)

The article was received by the editors 30.10.2022.

The article is recommended for printing 01.12.2022.

<https://doi.org/10.26565/2524-2547-2022-64-12>
УДК 336.227.2.025

Дмитро Вадимович Носенко

аспірант

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна,

майдан Свободи, 4, Харків, 61022, Україна

nosenko2021pg@student.karazin.ua

<https://orcid.org/0000-0001-6524-782X>

ОЦІНКА ПЕРЕДУМОВ РЕАЛІЗАЦІЇ СУЧАСНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ПОДАТКОВОГО КОНТРОЛЮ ЗА РОЗМИВАННЯМ ПОДАТКОВОЇ БАЗИ Й ПРИХОВУВАННЯМ ПРИБУТКУ

Метою дослідження є оцінка можливості поєднання концепцій трансфертного ціноутворення, бенефіціарного власника доходу та ділової мети у моделі трикомпонентного аналізу податкових ризиків для протидії BEPS. На виконання зазначеної мети автором було висунуто пріоритетні задачі, а саме проведення ізолюваного аналізу концепцій трансфертного ціноутворення, бенефіціарного власника доходу та ділової мети з подальшим виявленням перетинів та взаємозв'язку таких концепцій, а також формування висновків щодо можливості об'єднання зазначених концепцій у єдину модель виявлення ризиків BEPS на протипагу ізолюваному аналізу. Під час дослідження автором проаналізовано трирівневу систему звітності з трансфертного ціноутворення, що впроваджено у податкову систему України Законом України № 466-IX «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо вдосконалення адміністрування податків, усунення технічних та логічних неузгодженостей у податковому законодавстві». Зокрема, виявлено підстави до переміщення суті аналізу з трансфертного ціноутворення від формального визначення відповідності цін встановлених в контрольованих операціях принципу «витагнутої руки» до аналізу ланцюгів створення вартості, розподілу функцій, активів та ризиків в межах міжнародної групи компаній, а також до вивчення процесу алокації вартості між юрисдикціями та справедливості такої алокації. Встановлено, що інформація, яка розкривається у звітності з трансфертного ціноутворення, може стати частиною аналізу правомірності застосування положень міжнародних конвенцій про уникнення подвійного оподаткування через концепцію «бенефіціарний власник доходів». В результаті проведеного дослідження запропоновано проект моделі трикомпонентного аналізу податкових ризиків для протидії BEPS, що відповідає міжнародним тенденціям по відмові від формального вивчення трансфертних цін в окремих контрольованих операціях на користь комплексного вивчення сутності процесу алокації вартості в межах міжнародних груп компаній. Автор приходить до висновку, що ізолюване вивчення елементів моделі трикомпонентного аналізу податкових ризиків для протидії BEPS, під час податкових перевірок, знижує ефективність забезпечення суверенності національних податкових надходжень. При цьому, законодавча обмеженість перевірки з трансфертного ціноутворення виключно питаннями дотримання принципу «витагнутої руки» вбачається автором за ключовий виклик імплементації моделі трикомпонентного аналізу податкових ризиків для протидії BEPS. Така обмеженість інструментарію контролюючого органу протирічить глобальній тенденції до протидії BEPS як комплексному явищу, а не як окремим (незалежним) механізмам агресивного податкового планування.

Ключові слова: BEPS, трансфертне ціноутворення, принцип «витагнутої руки», трикомпонентний аналіз, бенефіціарний власник доходу, ділова мета, конвенція про уникнення подвійного оподаткування.

JEL Classification: E62; H25; H26; O23.

Як цитувати: Носенко, Д. В. (2022). Оцінка передумов реалізації сучасних технологій податкового контролю за розмиванням податкової бази й приховуванням прибутку. *Соціальна економіка*, 64, 137-148. doi: <https://doi.org/10.26565/2524-2547-2022-64-12>

In cites: Nosenko, D. (2022). Assessment of the pre-conditions for the implementation of modern technologies of tax control on base erosion and profit shifting. *Social Economics*, 64, 137-148. doi: <https://doi.org/10.26565/2524-2547-2022-64-12> (in Ukrainian)

Вступ. Світовий рух національних економік до глобалізації та інтеграції безперервно підсилює тиск на принципи міжнародного

оподаткування. Неоднорідність міжнародного податкового простору створює все більше стимулів до розвитку гібридних схем та

агресивного податкового планування. Комплексність підходу національних податкових органів до протидії виведенню активних та пасивних доходів та/або прибутків з під оподаткування в межах зовнішньоекономічних транзакцій стає одним з найбільш актуальних питань захисту суверенності національних податкових надходжень.

Впровадження мінімальних стандартів боротьби з розмиванням оподаткованої бази й виведенням прибутку з-під оподаткування (Base erosion and Profit Shifting, далі – «BEPS») Законом України № 466-IX «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо вдосконалення адміністрування податків, усунення технічних та логічних неузгодженостей у податковому законодавстві» (далі – «Закон № 466-IX») в податкову систему України, в свою чергу, розширює можливості податкових органів до формування комплексного підходу протидії BEPS.

В умовах невмотивованої збройної агресії російської федерації проти України, забезпечення суверенності податкових надходжень та якісна перебудова процесу податкового адміністрування набули додаткової важливості.

Згідно статистичних даних Міністерства фінансів України, за результатами 2022 р. 53,14% доходів державного бюджету України було сформовано з податкових надходжень, з яких 14,85% – податки на доходи, прибуток та збільшення ринкової вартості¹. Зазначена стаття доходів може бути суттєво розширена за рахунок імплементації комплексного підходу до протидії BEPS.

Особливої уваги в межах такої протидії заслуговує можливість застосування податковими органами трикомпонентного аналізу, який одночасно фокусується на активних та пасивних доходах та/або прибутках підприємств, їх правильному відображенні та повноті сплати відповідних податків з таких доходів та/або прибутків.

Відтак, метою дослідження є оцінка можливості поєднання концепцій трансфертного ціноутворення, бенефіціарного власника доходу та ділової мети у моделі трикомпонентного аналізу податкових ризиків для протидії BEPS.

Для досягнення поставленої мети необхідним є вирішення таких задач:

- ізольований аналіз концепцій трансфертного ціноутворення, бенефіціарного власника доходу та ділової мети (розумної економічної причини здійснення зовнішньоекономічної господарської операції);

- виявлення перетинів та взаємозв'язку зазначених концепцій;

- формування висновків щодо можливості об'єднання зазначених концепцій у єдину модель виявлення ризиків BEPS на противагу ізольованому аналізу.

В даному випадку, об'єктом дослідження виступають інструменти протидії BEPS, що імplementовані в податкову систему України Законом № 466-IX.

В свою чергу, предметом дослідження є відносини між платниками податків та контролюючими органами, що складаються в податковій системі України в умовах глобальних ланцюгів створення вартості, неоднорідності міжнародного податкового законодавства та особливої важливості захисту суверенності національних податкових надходжень.

Огляд літератури. Ухилення від оподаткування в контексті BEPS є суттєвою частиною міжнародного наукового дискурсу. В свою чергу, розробка даного питання на вітчизняному рівні носить обмежений характер.

Про значний рівень розробки теми іноземними дослідниками свідчить розгляд проблематики ухилення від оподаткування як проблеми сталого розвитку. Згідно дослідження Р. Берда і К. Девіса-Ноземака, розгляд явища ухилення від сплати податків як проблеми сталого розвитку допомагає більш широко та цілісно зрозуміти суспільних наслідки такого ухилення. У дослідженні робиться висновок, що поєднання принципів сталого розвитку з корпоративною соціальною відповідальністю може сприяти досягненню цілей зменшення випадків ухилення від оподаткування (Bird & Davis-Nozemack, 2018).

К. А. Клаузінг зазначає, що проблема BEPS здебільшого притаманна країнам з високими ставками корпоративного податку (Clausing, 2016a). Цілком очікуваною є інтенція платників податків до переміщення бази оподаткування від країн з високою або прогресивною ставкою корпоративного податку до країн з відносно низькими ставками. Варти уваги в даному випадку є те, що ставка корпоративного податку в Україні є порівняно низькою. Згідно з результатами дослідження Corporate Tax Rates around the World, середня світова ставка податку на прибуток підприємств, відповідно до аналізу ставок податку в 180 юрисдикціях, становить 23,37%². В свою чергу, ставка податку на прибуток підприємств в Україні складає 18%. При цьому, явища BEPS все ще є притаманними для України, що викликає відповідну реакцію

¹ Доходи державного бюджету України за статтями доходів в 2022 р. (млн грн). URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/finance/budget/gov/income/> (дата звернення: 04.10.2022 р.).

² Corporate Tax Rates around the World. URL: <https://taxfoundation.org/publications/corporate-tax-rates-around-the-world/> (дата звернення: 04.10.2022).

контролюючих органів до впровадження механізмів боротьби з ними.

Важливо зазначити, що результатом розгалуженості відповідного дискурсу є й критичний погляд на План протидії BEPS та роль ОЕСР/G20.

Т. Бюттнер та М. Тіманн зазначають, що реалізація Плану протидії BEPS носить характер поступових, проте не корінних змін. Враховуючи недосконалий процес погодження рекомендацій ОЕСР/G20 або навіть їх несумісність із принципами міжнародного оподаткування, поступові зміни додають складності та неузгодженості у сам процес боротьби з BEPS. Авторами зазначається, що зайняття ОЕСР/G20 провідної ролі у створенні методологічних засад щодо боротьби з BEPS більшою мірою спрямоване на підтримання авторитету організації. У подальшому таке позиціонування може призвести до протиріч під час трактування ключових принципів алокації вартості у публічному дискурсі (Büttner & Thiemann, 2017).

При цьому, явище BEPS є цілком реальним для країн ОЕСР. У своєму дослідженні Ерік Дж. Бартельсман та Роел М. В. Дж. Бітсма наводять переконливі докази переміщення прибутку між юрисдикціями в залежності від рівня ставок корпоративного податку. Дослідники приходять до висновку, що одностороннє підвищення ставки корпоративного податку призводить до втрати значної кількості податкових надходжень через зменшення доходу, що декларується (Bartelsman & Beetsma, 2003).

С. Барріос, Х. Хейзінга, Л. Лавен та Г. Нікодемус зазначають, що неоднорідність міжнародного податкового простору чинить суттєвий вплив на прийняття рішень міжнародними групами компаній щодо юрисдикцій у яких будуть створюватись дочірні компанії (Barrios, Huizinga, Laeven, & Nicodème, 2012). Таким чином, одним з центральних питань міжнародного структурування залишається загальне податкове навантаження на рівні міжнародної групи компаній як єдиного цілого, що, в свою чергу, може створювати BEPS наслідки на рівні окремих юрисдикцій.

К. А. Клаузінг також вказує, що в процесі транскордонного структурування, мотивація міжнародних груп компаній, здебільшого, пояснюється неоднорідністю міжнародного податкового простору (Clausing, 2016b).

П. Джоши зазначає, що приватне та/або публічне розкриття податкової інформації, зокрема елементів звітності з трансфертного ціноутворення, чинить позитивний вплив на ефективні ставки оподаткування та поступово зменшує кількість випадків податково-мотивованого переміщення доходу (Joshi,

2020). Додатково, така позиція підтверджується А. Кобхем, П. Янським, М. Мейнцер. Дослідники стверджують, що звітування у розрізі країн міжнародної групи компаній це шлях до справедливого оподаткування транснаціональних корпорацій у країнах присутності (Cobham, Janský, & Meinzer, 2018). А. Олександр, А. Де Віто, М. Джейкоб також наголошують, що суворіший податковий контроль та розширення спектру інструментів боротьби з ухиленням від оподаткування чинять позитивний вплив та обмежують стимули міжнародних груп компаній переміщувати прибуток до низькоподаткових юрисдикцій (Alexander, De Vito, & Jacob, 2020).

А. Де Сімон та М. Ольберт зазначають, що обов'язкове приватне розкриття звітів у розрізі країн спонукає міжнародні групи компаній спрощувати корпоративні структури, здійснювати реальну інвестиційну діяльність та зменшувати агресивність податкового планування (Olbert & De Simone, 2021).

Під час проведення дослідження, в межах аналізу міжнародних практик ухилення від оподаткування та передових механізмів боротьби з BEPS, значна увага була приділена роботам таких дослідників як Дж. Х. Уайльд та Р. Дж. Уілсон (2018), К. Джонс, Ю. Темурі та А. Кобхем (2018), М. Купер та К. Т. К. Нгуєн (2020), Н. Рідель (2018), М. Джейкоб (2022), А. Елемес, Б. Блейлок та Ч. Спенс (2021), Ф. Себеле-Мпофу, Е. Машірі та С. К. Шварц (2021), Дж. Небус (2019), Ю. Темурі, А. Ахмед, В. Перейра та К. Джонс (2020), М. Стінглінг, А.-Р. Сміт, А. Сміт (2022).

Методологія дослідження. В межах дослідження було використано як загальнонаукові, так і спеціальні методи дослідження, а саме:

- системно-структурний підхід – використано з метою вивчення явища BEPS та визначення пріоритетних інструментів протидії;
- аналіз та синтез – використано з метою ізолюваного вивчення концепцій трансфертного ціноутворення, бенефіціарного власника доходу та ділової мети, їх подальшого групування у єдину модель аналізу;
- абстрактно-логічний підхід – використано з метою обґрунтування результатів дослідження й узагальнення висновків.
- графічний метод – використано з метою наочної репрезентації вхідних емпіричних даних та результатів дослідження.

Методичну базу дослідження складали Звіти щодо Дій 6, 8-10 та 13 Плану протидії BEPS від ОЕСР, що є найбільш деталізованим та передовими міжнародними розробками у питаннях забезпечення суверенності національних податкових надходжень¹.

Інформаційна база дослідження склада-

¹ BEPS Actions. URL: <https://www.oecd.org/tax/beps/beps-actions/> (дата звернення: 14.02.2022).

лась з найновіших праць вчених з журналів, що входять до наукометричної бази даних Scopus, положень національного податкового законодавства України та статистичних матеріалів Державної податкової служби України.

Основні результати дослідження. З метою формування трикомпонентної моделі аналізу ризиків BEPS, вважаємо за доцільне ізольовано розглянути концепції трансфертного ціноутворення, бенефіціарного власника доходу та ділової мети в межах податкової системи України.

1.1. Вдосконалення концепції «трансфертне ціноутворення» на тлі впровадження Закону № 466-IX

Трансфертне ціноутворення (далі – «ТЦ») на сьогоднішній день є добре відомою концепцією для платників податків, що здійснюють зовнішньоекономічні транзакції з пов'язаними особами та/або резидентами низькоподаткових юрисдикцій та/або нерезидентами, що не сплачують податок на прибуток підприємств у країнах реєстрації. Законом № 466-IX суттєво розширюється перелік інформації, що буде доступна податковим органам для аналізу відповідності умов здійснення контрольованих операцій принципу «витагнутої руки», а також зміщуються акценти з дослідження виключно відповідності цін ринковому рівню та формальної відповідності нормам статті 39 Податкового кодексу України (далі – «ПКУ»), на користь дослідження обґрунтованості та справедливості розподілу прибутків в межах міжнародних груп компаній (далі – «МГК») між центрами створення вартості та центрами оподаткування такої вартості відповідно до виконуваних функцій, залучених активів та понесених ризиків. Таке зміщення може бути класифіковане як перехід від розгляду формальних питань ТЦ на користь аналізу сутності процесу розподілу вартості. Про аналіз, в значній мірі, формальних питань з ТЦ свідчить огляд судової практики Верховного Суду у сфері трансфертного ціноутворення та міжнародного оподаткування¹.

В свою чергу, впроваджена Законом № 466-IX, трирівнева система звітності з ТЦ надає податковим органам принципово новий та потужний інструментарій для вивчення самої сутності процесу трансфертного ціноутворення. До вже звичної документації з ТЦ, що є дуже деталізованим документом, який може бути використаний податковими органами для встановлення відповідності, або невідповідності існуючої методики ціноутворення в межах окремої контрольованої

операції принципу «витагнутої руки», додаються майстер-файл та звіт у розрізі країн.

Майстер-файл виступає в якості оглядового документу, який надає податковим органам узагальнену інформацію щодо глобального бізнесу МГК, дає змогу проаналізувати ключові внутрішньогрупові транзакції, а також операції, що є типовими в межах найбільш важливих напрямків бізнесу, сформулювати уяву про окремі ланцюги створення вартості та про процес створення вартості взагалі. Одним з найбільш важливих інструментів, що отримують у свій арсенал податкові органи разом з імплементацією майстер-файлу як елементу трирівневої системи звітності з ТЦ, є аналіз ланцюгів створення вартості (value chain analysis, далі – «VCA»). До моменту набрання чинності Законом № 466-IX, стаття 39 ПКУ, вже містила вимогу щодо розкриття ланцюгу створення вартості в межах контрольованої операції в документації з трансфертного ціноутворення (локальний файл). У пп. «д» пп. 39.4.6. п. 39.4. статті 39 ПКУ зазначається, що документація з трансфертного ціноутворення повинна містити опис контрольованої операції із зазначенням ланцюга постачання (створення вартості) товарів (робіт, послуг) у контрольованій операції. На практиці, відповідність даній нормі, у більшості випадків, носить суто формальний характер та не надає податковим органам достатньої кількості інформації, що може бути застосована для більш глибокого розуміння бізнесу платника податків. Проте, повноцінний VCA надає податковим органам комплексне уявлення про бізнес МГК як єдиного цілого в межах ключових напрямків бізнесу. Якісно проведений VCA демонструє розподіл функцій, активів та ризиків між компаніями МГК на кожному етапі створення вартості, а також дозволяє зробити попередні висновки щодо справедливості алокації та оподаткування такої вартості. Важливо розуміти, що на практиці, питання трансфертного ціноутворення – це завжди зіткнення двох поглядів: податкових адміністрацій та платників податків. Отже, відповідальний підхід до проведення VCA та його документування є не тільки вимогою законодавства та розширенням інструментарію податкових органів, а й елементом додаткового захисту платників податків від неправомірних донарахувань податкових зобов'язань з податку на прибуток підприємств. Так, впровадження майстер-файлу у систему звітності з ТЦ в Україні має підштовхнути платників податку до оновлення підходу й до складання документації з

¹ Огляд судової практики Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду щодо трансфертного ціноутворення. URL: [https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Oglyad_transfertne_tsinoutvorennia%20\(1\)%20\(1\).pdf](https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Oglyad_transfertne_tsinoutvorennia%20(1)%20(1).pdf) (дата звернення: 11.05.2022).

трансфертного ціноутворення, а саме до відмови від формального висвітлення ланцюгів створення вартості відповідно до пп. «д» пп. 39.4.6. п. 39.4. статті 39 ПКУ. Розширення практики проведення комплексного VCA з-поміж українських платників податків має стати передумовою переходу від масового застосування методів рентабельності під час встановлення відповідності умов здійснення контрольованих операцій принципу «витагнутої руки» до застосування методу розподілення прибутку в операціях, що за своєю сутністю вимагають його застосування, проте аналізуються інакше у зв'язку з відсутністю достатньої та надійної інформації, а також усталеної практики застосування такого методу ТЦ.

В свою чергу, звіт у розрізі країн надає найбільш агреговану та поверхневу інформацію про діяльність міжнародної групи компаній, інформує податкові органи про алокацію прибутку в межах такої групи компаній, дає можливість простежити де саме генерується вартість, де оподатковується та як це співвідноситься з принципом економічної присутності. На сьогоднішній день можна зробити висновок, що обов'язок з подання звіту у розрізі країн буде виникати в обмеженій кількості українських платників податків. Це пов'язано, в першу чергу, з суттєвими граничними показниками, що створюють зобов'язання зі звітування. Відповідно до пп. 39.4.10 п. 39.4. статті 39 ПКУ, звіт у розрізі країн МГК буде подаватися платниками податків, якщо сукупний консолідований дохід МГК, в яку входить платник податків, за фінансовий рік, що передує звітному року, перевищує еквівалент 750 мільйонів євро. Також, для платника податків-резидента України має виконуватись одна з додаткових умов:

- платник податків має бути материнською компанією МГК;
- платник податків має бути уповноваженою на подачу звіту у розрізі країн компанією на рівні МГК;
- відповідно до вимог локального законодавства країни резидентства материнської компанії МГК, подання звіту у розрізі країн не вимагається й одночасно материнська компанія МГК не уповноважує іншу компанію МГК на подання звіту;
- між Україною та країною резидентства материнської компанії МГК або компанії, що уповноважена на рівні МГК подавати звіт у розрізі країн, підписаний міжнародний договір, що передбачає можливість здійснення обміну податковою інформацією, але не набув чинності порядок обміну звітами у розрізі країн або наявні факти систематичного невиконання такого порядку.

Оскільки звіт у розрізі країн є елементом автоматичного обміну даними та виходячи з

наведених вимог, можна зробити висновок, що переважно отримувати інформацію з такого звіту, податкові органи України будуть в контексті співпраці з іноземними податковими адміністраціями. Таким чином, комплексність аналізу з боку податкових органів значною мірою буде залежати від розбудови ефективної системи обміну інформацією.

Отже, аналізуючи структуру та сутність системи звітності з ТЦ в Україні впроваджену Законом № 466-IX, стає зрозуміло, що податкові органи України мають достатній інструментарій для здійснення потужного аналізу сутності процесу трансфертного ціноутворення. Одночасно з цим, інформація, що розкривається в межах звітності з ТЦ, дозволяє здійснювати контроль не лише за оподаткуванням активних доходів українських платників податків. Оскільки, у широкому сенсі, одними з найбільш важливих елементів звітності з ТЦ, як вже було зазначено, стає опис ланцюгів створення вартості, розподіл функцій, активів та ризиків в межах МГК, а також процес алокації вартості між юрисдикціями, інформація, що висвітлюється в описаних документах може бути вбудована в процес аналізу правомірності застосування положень міжнародних конвенцій щодо уникнення подвійного оподаткування. В даному випадку, зв'язок між аналізом процесу трансфертного ціноутворення та процесу оподаткування пасивних доходів (таких як дивіденди, роялті, відсотки тощо) податком на доходи нерезидентів виникає через категорію «бенефіціарний власник доходу», що також зазнала змін на тлі Закону № 466-IX.

1.2. Вдосконалення концепції «бенефіціарний власник доходу» на тлі впровадження Закону № 466-IX

Концепція «бенефіціарний власник доходу» безпосередньо пов'язана з правом застосування платниками податків-резидентами України положень міжнародних угод України про уникнення подвійного оподаткування. В таблиці нижче наведено порівняння визначення бенефіціарного власника доходу до набрання чинності Закону № 466-IX й після.

Фактично, оновлення визначення бенефіціарного власника доходу спрямоване на протидію структуруванню зовнішньоекономічних транзакцій таким чином, щоб отримувати неправомірні вигоди від застосування міжнародних угод України про уникнення подвійного оподаткування.

До впровадження оновленого визначення бенефіціарного власника доходу, ризики для платників податків-резидентів України, що здійснюють агресивне податкове структурування могли бути мінімізовані шляхом отримання від нерезидента документа, який підтверджує статус такого нерезидента як платника податку у відповідній юрисдик-

ції та належним чином легалізованого листа від отримувача доходів, яким він підтверджує свою бенефіціарність стосовно отриманих доходів. Показовою може вважатися справа № 803/1005/17, в межах якої Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду встав на сторону платника податків-резидента України у визнанні протиправним та скасуванні податкового повідомлення рішення¹. Не зважаючи на те, що Верховний Суд в межах касаційного провадження посилається на необхідність розглядати категорію «фактичний отримувач доходу» в широкому сенсі та зауважує, що для визначення особи як фактичного отримувача доходу, така особа повинна мати право на визначення подальшої економічної долі доходу, відсутність такого формулювання у ПКУ на момент судових проваджень не дозволило податковим органам сформулювати потужну позицію. У зв'язку з цим, податкові органи були вимушені будувати свою позицію на відсутності у платника податків довідки про бенефіціарність власника отриманих доходів. Проте, жодними нормами ПКУ не було встановлено форми такої довідки. Таким чином, аргументи податкових органів були визнані безпідставними та необґрунтованими.

В свою чергу, завдяки оновленому визначенню бенефіціарного власника доходу, податкові органи можуть суттєво посилити свою позицію, шляхом посилання не на формальну відсутність у платника податків тієї чи іншої довідки, а шляхом встановлення факту, що отримувач доходів з джерелом по

ходження в Україні-нерезидент не має права фактично розпоряджатися таким доходом. Не менш важливий вклад у розширення інструментарію податкових органів вносить доповнення ПКУ тестом «основної мети» (principal purpose test, далі – «PPT»).

Відповідно до абзацу третього п. 103.2. статті 103 ПКУ, податкові вигоди у вигляді звільнення від оподаткування або застосування пониженої ставки податку, передбачені міжнародним договором, не надаються стосовно відповідного виду доходу або прибутку, якщо головною або переважною метою здійснення відповідної господарської операції нерезидента з резидентом України було безпосереднє або опосередковане отримання переваг, які надаються міжнародним договором у вигляді звільнення від оподаткування або застосування пониженої ставки податку. Яскравим прикладом проваджень, щодо основної мети здійснення транзакцій, можна вважати справу № 440/2010/20². В межах даного провадження, податкової органи посилаються на те, що запозичення коштів здійснено платником податків-резидентом України саме з метою одержання переваг конвенції про уникнення подвійного оподаткування, а тому застосування пільгового оподаткування відсотків, які сплачуються на користь нерезидента, є неправомірним. Не зважаючи на те, що суд не був переконаний аргументами податкових органів та став на сторону платника податків, сутність даної справи є важливою з методологічної точки зору.

Таблиця 1. Зміни у концепції «бенефіціарний власник доходу» впроваджені Законом № 466-IX

Table 1. Changes in the concept “beneficial owner of income” introduced by the Law № 466-IX

Редакція ПКУ від 02.04.2020 р. (до набрання чинності Законом № 466-IX)	Редакція ПКУ від 01.01.2022 р. (поточна редакція)
103.3. Бенефіціарним (фактичним) отримувачем (власником) доходу для цілей застосування пониженої ставки податку згідно з правилами міжнародного договору України до дивідендів, процентів, роялті, винагород тощо нерезидента, отриманих із джерел в Україні, вважається особа, що має право на отримання таких доходів.	103.3. Бенефіціарним (фактичним) отримувачем (власником) доходу для цілей застосування пониженої ставки податку згідно з правилами міжнародного договору України до дивідендів, процентів, роялті, винагород тощо нерезидента, отриманих із джерел в Україні (якщо відповідна умова передбачена міжнародним договором), вважається особа, що має право на отримання таких доходів та є вигодоотримувачем щодо них (має право фактично розпоряджатися таким доходом).

Джерело: складено автором за положеннями Податкового кодексу України у редакціях від 02.04.2020 р. та 01.01.2022 р.³

¹ Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду по справі № 803/1005/17. 2018. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/72965294> (дата звернення: 04.06.2022).

² Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду по справі № 440/2010/20. 2021. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98013287> (дата звернення: 04.08.2022).

³ Податковий кодекс України : Закон від 02.12.2010 № 2755-VI із змінами та доповненнями / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/2755-17> (дата звернення: 14.11.2022).

Методологічна важливість зазначеної справи полягає саме в проведеному податковими органами аналізі безвідносно якості сформованих у суді аргументів. Податкові органи фактично посилаються на низьку економічну присутність кредитора платника податків-резидента України, у країні його резидентства, а також те, що кредитор є кондуїтною компанією – номінальним посередником між платником податків-резидентом України й бенефіціарним (фактичним) власником доходу з джерелом походження в Україні.

Звертаємо додаткову увагу на дану точку ізольованого аналізу, оскільки на цьому етапі формується перша ланка зв'язку між захистом суверенності податкових надходжень від оподаткування активних та пасивних доходів через інформацію, що є обов'язковою до розкриття податковим органам в складі звітності з трансфертного ціноутворення.

Відповідно до звіту про виконання плану діяльності Державної податкової служби України на 2021 рік, найбільша кількість виплат на користь нерезидентів здійснювалась у формі дивідендів, відсотків та роялті (рис. 1).

В свою чергу, операції щодо нарахування відсотків та роялті на користь нерезидентів традиційно підпадають під контроль за трансфертним ціноутворенням (рис. 2).

Як вже було зазначено, в межах трирівневої звітності з трансфертного ціноутворення, платники податків мають розкривати не лише аналіз відповідності окремих контрольованих операцій принципу «витагнутої руки», а й ланцюги створення вартості з зазначенням розподілу функцій, активів та ризиків в межах таких ланцюгів. Така інформація, в свою чергу, дає можливість податковим органам оцінити, яким чином такий розподіл співвідноситься з твердженням про те, що отримувач доходів з джерелом походження в

Україні має право фактично розпоряджатися таким доходом. Таким чином, інформація, що розкривається податковим органам в процесі адміністрування оподаткування активних доходів юридичних осіб у вигляді податку на доходи підприємств може бути застосована для адміністрування оподаткування пасивних доходів нерезидентів у вигляді дивідендів, відсотків, роялті тощо з джерелом походження в Україні податком на доходи нерезидентів.

1.3. Вдосконалення концепції «ділова мета» на тлі впровадження Закону № 466-IX

Третім компонентом, що доповнює механізм комплексного підходу до боротьби з виведенням доходів з під оподаткування в межах зовнішньоекономічних транзакцій, є оновлена концепція «ділової мети», що також впроваджена Законом № 466-IX. В таблиці нижче наведено порівняння концепції «ділової мети» до набрання чинності Закону № 466-IX й після.

Оскільки раніше вже була порушена тема РРТ, то наочно можна зіставити ці дві концепції. Фактично, тест «основної мети», в питаннях бенефіціарного власника доходу, є окремим випадком тесту «ділової мети». Таким чином, можна зробити висновок, що у разі непроходження платником податків тесту «основної мети» щодо операцій з нарахування та сплати дивідендів, відсотків, роялті тощо на користь нерезидента, ним автоматично буде непройдений тест «ділової мети» стосовно тих самих транзакцій. В свою чергу, зворотне твердження не буде дійсним у всіх випадках, проте, у разі не проходження платником податків тесту «ділової мети» щодо операцій з нарахування та сплати дивідендів, відсотків, роялті тощо на користь нерезидента, такі операції мають бути ретельно проаналізовані на наявність в них «основної мети».

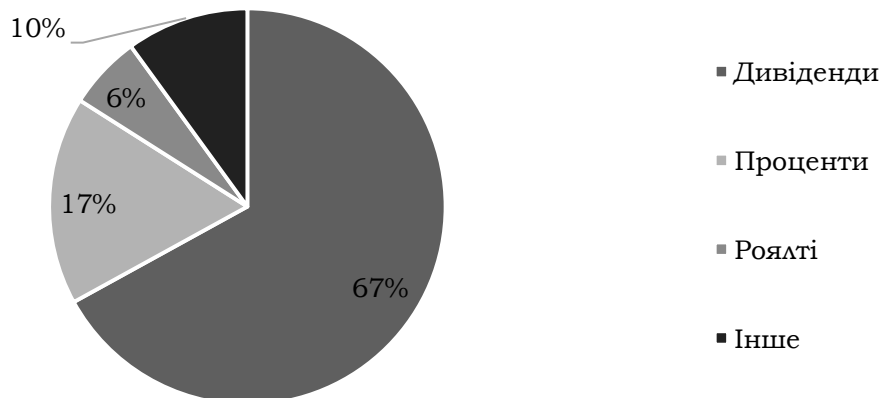

Рис. 1. Виплати доходів на користь нерезидентів за три квартали 2021 року в розрізі видів виплат

Fig. 1. Income repatriation to non-residents for the three quarters of FY2021 by types of payments
Джерело: складено автором за даними Державної податкової служби України¹

¹ Звіт про виконання Плану роботи Державної податкової служби України на 2021 рік. URL: <https://tax.gov.ua/diyalnist-/plani-ta-zviti-roboti-/396505.html> (дата звернення 15.02.2022).

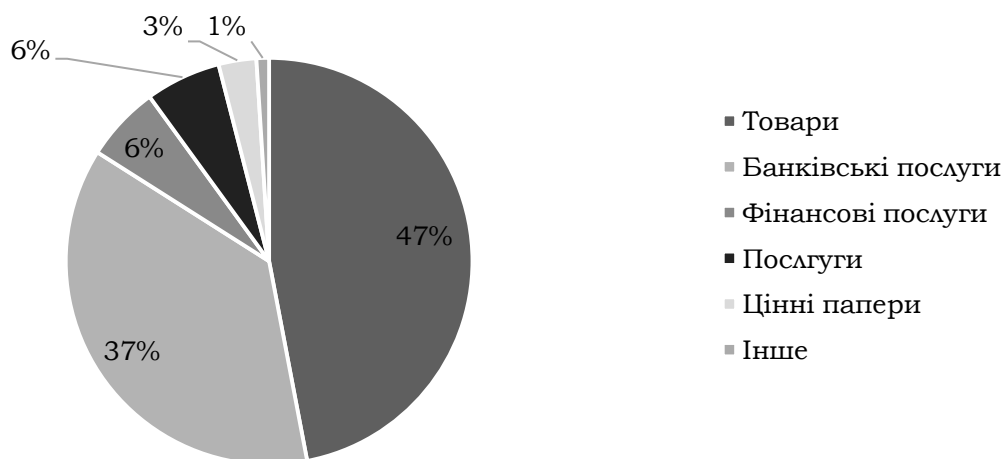

Рис. 2. Контрольовані операції в розрізі предметів операцій у 2020 році

Fig. 2. Controlled transactions by the subject of the transaction in FY2020

Джерело: складено автором за даними Державної податкової служби¹

Таким чином, на підставі аналізу звітності з трансфертного ціноутворення, податкові органи можуть дійти висновку про відсутність «ділової мети» та/або «основної мети» в межах транзакції, здійснити зняття вартості операції з витрат у повному обсязі, що збільшить базу оподаткування податком на доходи підприємств в обсязі грошового вираження ризикової операції відповідно до

пп. 140.5.2¹ п. 140.5. статті 140 ПКУ, та провести одночасне збільшення зобов'язання з податку на доходи нерезидентів з джерелом походження в Україні, оскільки непроходження тесту «основної мети» свідчить про протиправність застосування пільгової ставки оподаткування за конвенцією про уникнення подвійного оподаткування.

Таблиця 2. Зміни у концепції «ділова мета» впроваджені Законом № 466-IX

Table 2. Changes in the concept “valid business purpose” introduced by the Law № 466-IX

Редакція ПКУ від 02.04.2020 р. (до набрання чинності Законом № 466-IX)	Редакція ПКУ від 15.05.2021 р. (поточна редакція)
14.1.231. Розумна економічна причина (ділова мета) – причина, яка може бути наявна лише за умови, що платник податків має намір одержати економічний ефект у результаті господарської діяльності.	14.1.231. Розумна економічна причина (ділова мета) – причина, яка може бути наявна лише за умови, що платник податків має намір одержати економічний ефект у результаті господарської діяльності. Економічний ефект, зокрема, але не виключно, передбачає приріст (збереження) активів платника податків та/або їх вартості, а так само створення умов для такого приросту (збереження) в майбутньому. Для цілей оподаткування вважається, що операція, здійснена з нерезидентами, не має розумної економічної причини (ділової мети), якщо: <ul style="list-style-type: none"> • головною ціллю або однією з головних цілей операції є несплата (неповна сплата) суми податків та/або зменшення обсягу оподаткованого прибутку платника податків; • у зіставних умовах особа не була б готова придбати (продати) такі товари, роботи (послуги), нематеріальні активи, інші предмети господарських операцій, відмінні від товарів, у непов'язаних осіб.

Джерело: складено автором за положеннями Податкового кодексу України у редакціях від 02.04.2020 р. та 01.01.2022 р.²

¹ Звіт про виконання Плану роботи Державної податкової служби України на 2021 рік. URL: <https://tax.gov.ua/diyalnist-/plani-ta-zviti-roboti-/396505.html> (дата звернення 15.02.2022).

² Податковий кодекс України : Закон від 02.12.2010 № 2755-VI із змінами та доповненнями / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/2755-17> (дата звернення: 14.11.2022).

1.4. Побудова моделі трикомпонентного аналізу податкових ризиків для протидії BEPS

Проект моделі трикомпонентного аналізу податкових ризиків для протидії BEPS наведено нижче на прикладі операції внутрішньогрупового транскордонного фінансування (рис. 3).

Поетапно розглянемо застосування моделі трикомпонентного аналізу податкових ризиків для протидії BEPS в межах наведеного прикладу:

(1) Компанія А (податковий резидент України) залучає позику від Компанії Б (податковий резидент Республіки Кіпр) під 10% річних.

(2) Компанія А нараховує та сплачує на користь Компанії Б відсотки за користування позикою. Оскільки нарахування відсотків характеризується збільшенням зобов'язань Компанії А, нараховані відсотки є витратами, а отже, нарахування відсотків за позикою призводить до зменшення об'єкту оподаткування податком на прибуток підприємств 2020¹.

(3) Компанія Б отримує відсотки за користування позикою від Компанії А та одразу перераховує їх на користь власного засновника – Компанії В (резидент о. Мен).

(4) Під час виплати відсотків на користь Компанії Б, Компанія А утримує та сплачує до

бюджету України податок з доходів нерезидентів з джерелом його походження з України (податок на репатріацію) за зниженою ставкою: 5% замість 15%².

(5) Операція з нарахування відсотків на користь резидента низькоподаткової юрисдикції підпадає під контроль за трансфертним ціноутворенням. На даному етапі ідентифікації ризиків контролюючим органом тестується відповідність рівня відсоткової ставки принципу «витагнутої руки». Виходячи з ринкової практики, 10% є ставкою, що не відповідає принципу «витагнутої руки». Таким чином, контролюючий орган може зробити висновок про заниження об'єкта оподаткування податком на доходи нерезидента та донарахувати податкові зобов'язання виходячи з рівня ставок, що відповідає принципу «витагнутої руки». Виходячи з ринкової практики, 6% є ставкою, що відповідає принципу «витагнутої руки». Отже, витрати Компанії А зменшуються на 4% від обсягу нарахованих відсотків на користь Компанії Б. Відповідно, об'єкт оподаткування Компанії А збільшується пропорційно. Окрім іншого, на даному етапі податковий орган може проаналізувати ділову мету (розумну економічну причину) залучення позики як такої. Під час відповідного аналізу контролюючий орган може дізнатись інформацію щодо подальшого руху грошових коштів.

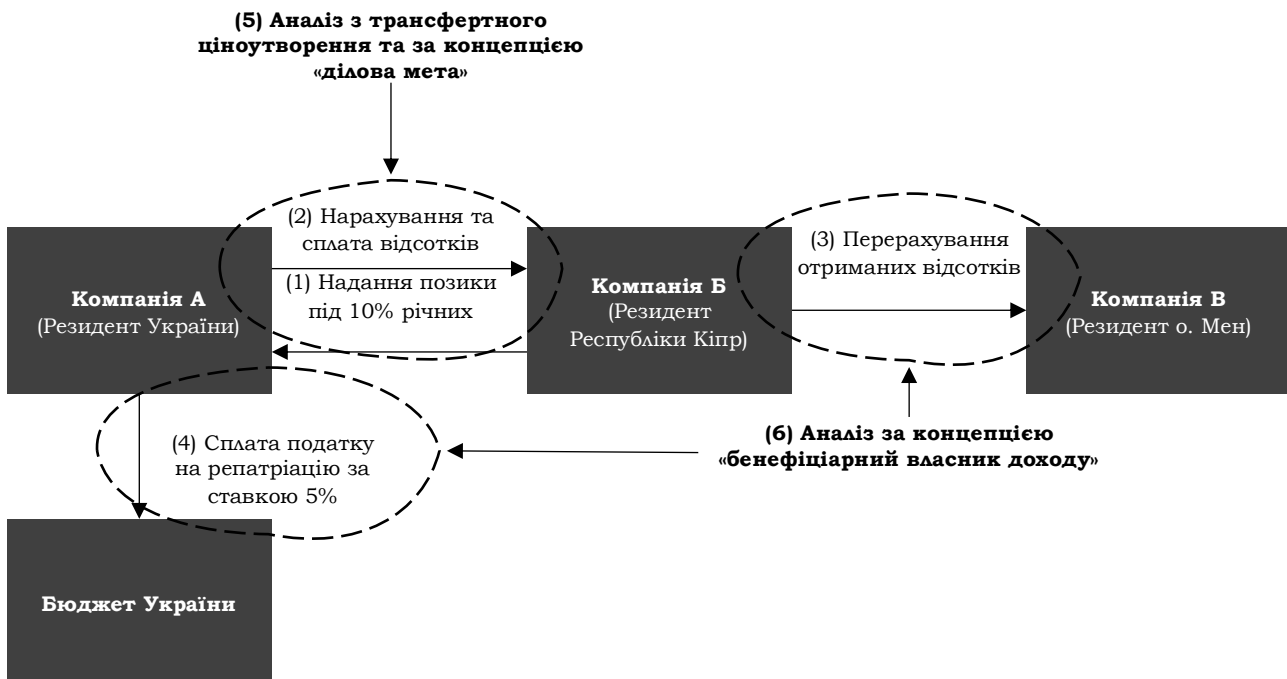

Рис. 3. Проект моделі трикомпонентного аналізу податкових (BEPS) ризиків
Fig. 3. The draft model of the three-component analysis of the tax (BEPS) risks

¹ Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 16 «Витрати». 2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0027-00#Text> (дата звернення: 04.02.2023 р.).

² Конвенція між Урядом України і Урядом Республіки Кіпр про уникнення подвійного оподаткування та запобігання податковим ухиленням стосовно податків на доходи. 2013. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/196_016#Text (дата звернення: 10.02.2022).

(6) Після аналізу на попередньому етапі контролюючому органу стає відомо, що відсотки отримані Компанією Б були одразу переказані на користь Компанії В. Контролюючий орган може зробити висновок, що фактичним бенефіціарним власником доходів з джерелом їх походження в Україні (відсотків за позикою) є Компанія В. Таким чином, Компанія А при утриманні та сплаті до бюджету України податку на репатріацію не мала права на застосування зниженої ставки податку відповідно до положень Конвенції між Урядом України і Урядом Республіки Кіпр про уникнення подвійного оподаткування та запобігання податковим ухиленням стосовно податків на доходи. Податкове зобов'язання з податку на доходу нерезидентів Компанії А збільшується з 5% від загального обсягу сплачених відсотків на користь Компанії Б до 15% від загального обсягу сплачених відсотків на користь Компанії Б.

В результаті застосування проекту моделі трикомпонентного аналізу податкових ризиків для протидії BEPS податкові зобов'язання Компанії А було збільшено:

- щодо податку на прибуток підприємств – на 4% від загального обсягу нарахованих відсотків на користь Компанії Б;
- щодо податку на репатріацію – на 10% від загального обсягу відсотків сплачених на користь Компанії Б.

Враховуючи, що операції визнаються контрольованими, а отже такими, що підпадають під контроль за трансфертним ціноутворенням, у разі досягнення мінімального вартісного критерію в обсязі 10 млн грн, можна стверджувати:

- про збільшення об'єкта оподаткування податком на прибуток підприємств Компанії А в мінімальному обсязі 4 млн грн, а отже, про збільшення зобов'язання з податку на прибуток підприємств Компанії А в мінімальному обсязі 720 тис. грн;
- про збільшення зобов'язання з податку на репатріацію Компанії А в мінімальному обсязі 1 млн грн.

Окрім іншого, у разі доведення відсутності ділової мети (розумної економічної причини) здійснення операції з залучення позики, усі витрати пов'язані з отриманням такої позики (нараховані відсотки, курсові різниці тощо) можуть бути заперечені контролюючим органом (виключені з витрат Компанії А).

Висновки. На підставі проведеного дослідження чинних норм податкового законодавства України, судової практики та міжнародних настанов щодо протидії BEPS, було виявлено, що впроваджені Законом № 466-IX мінімальні стандарти протидії BEPS в податкову систему України, створили достатні та необхідні законодавчі передумови для реалізації на практиці сучасних технологій податкового контролю, а також формування комплексного підходу до боротьби з виведенням доходів з під оподаткування в межах зовнішньоекономічних транзакцій як елементу забезпечення суверенності національних податкових надходжень.

Впроваджена трирівнева система звітності з ТЦ має розглядатися не лише як засіб адміністрування податку на доходи підприємств, а й як джерело інформації для адміністрування податку з доходів нерезидентів з джерелом походження в Україні.

В результаті дослідження було запропоновано проект моделі трикомпонентного аналізу податкових ризиків для протидії BEPS, що відповідає міжнародним тенденціям по відмові від формального вивчення трансфертних цін в окремих контрольованих операціях на користь комплексного вивчення сутності процесу алокації вартості в межах міжнародних груп компаній.

Основним викликом впровадження моделі трикомпонентного аналізу податкових ризиків для протидії BEPS контролюючим органом на практиці є те, що перевірка з трансфертного ціноутворення є спеціальним видом документальної перевірки, в межах якої контролюючий орган не може здійснювати перевірку питань непов'язаних з трансфертним ціноутворенням. Розбиття загального процесу трикомпонентного аналізу на різні перевірки, що здійснюються різними підрозділами та різним персоналом контролюючого органу знижує ефективність забезпечення суверенності національних податкових надходжень.

Порушені питання є підставою для розробки методологічних засад проведення трикомпонентного аналізу з подальшим впровадженням в процес проведення відповідних податкових перевірок з трансфертного ціноутворення, бенефіціарності власника доходів, наявності в межах зовнішньоекономічних транзакцій ділової мети та мають бути предметом подальших досліджень.

Стаття надійшла до редакції 16.11.2022 р.
Стаття рекомендована до друку 20.12.2022 р.

Dmytro Nosenko, Postgraduate Student, V.N. Karazin Kharkiv National University, 4, Svobody Sq., Kharkiv, 61022, Ukraine
 nosenko2021pg@student.karazin.ua
<https://orcid.org/0000-0001-6524-782X>

ASSESSMENT OF THE PRE-CONDITIONS FOR THE IMPLEMENTATION OF MODERN TECHNOLOGIES OF TAX CONTROL ON BASE EROSION AND PROFIT SHIFTING

Abstract. The purpose of the study is to assess the possibility of combining the concepts of transfer pricing, beneficial owner of income and valid business purpose in a model of three-component tax risk assessment for countering BEPS. To achieve this purpose, the author set priority tasks, namely conducting an isolated analysis of the concepts of transfer pricing, beneficial owner of income and valid business purpose with further identification of intersections and interconnections of such concepts, as well as the formation of conclusions regarding the possibility of combining these concepts into a single model for identification of BEPS risks. Under the study, the author analyzed the three-level transfer pricing reporting system introduced into the tax system of Ukraine by Law of Ukraine No. 466-IX “On Amending the Tax Code of Ukraine on Improving Tax Administration, Eliminating Technical and Logical Inconsistencies in Tax Legislation”. In particular, the study found grounds for moving the essence of transfer pricing analysis from the formal determination of compliance of the prices established within the controlled transactions with the “arm's length” principle to the analysis of value chains, distribution of functions, assets and risks within a multinational group of companies, as well as to the examination of the value allocation process between jurisdictions and the fairness of such allocation. The study established that the information disclosed under transfer pricing reporting process can become part of the analysis of the legality of applying of the provisions of international treaties on the avoidance of double taxation through the concept of “beneficial owner of income”. The draft model of three-component tax risk assessment for countering BEPS is proposed as a finding of the study. Such model corresponds with international trends of abandoning the formal study of transfer prices in separate controlled transactions in favor of a comprehensive study of the essence of the value allocation process within multinational groups of companies. The author concluded that the isolated assessment of the elements of the model of three-component tax risk assessment for countering BEPS, during tax audits, reduces the effectiveness of ensuring the sovereignty of national tax revenues. At the same time, the author saw the legislative limitation of the transfer pricing audit exclusively on issues of compliance with the “arm's length” principle as a key challenge to the implementation of the model of three-component tax risk assessment for countering BEPS. Such limitation of the control body's tools contradicts the global tendency to countering BEPS as a whole, and not as separate (independent) mechanisms of aggressive tax planning.

Keywords: **BEPS, Transfer Pricing, “Arm's Length” Principle, Three-component Analysis, Beneficial Owner of Income, Valid Business Purpose, Double Tax Treaty.**

JEL Classification: E62; H25; H26; O23.

REFERENCES

1. Bird, R., & Davis-Nozemack, K. (2016). Tax Avoidance as a Sustainability Problem. *Journal of Business Ethics*, 151(4), 1009–1025. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10551-016-3162-2>
2. Clausing, K. A. (2016). The Effect of Profit Shifting on the Corporate Tax Base in the United States and Beyond. *National Tax Journal*, 69(4), 905–934. DOI: <https://doi.org/10.17310/ntj.2016.4.09>
3. Büttner, T., & Thiemann, M. (2017). Breaking Regime Stability? The Politicization of Expertise in the OECD/G20 Process on BEPS and the Potential Transformation of International Taxation. *Accounting, Economics, and Law: A Convivium*, 7(1). DOI: <https://doi.org/10.1515/acl-2016-0069>
4. Bartelsman, E. J., & Beetsma, R. M. W. J. (2003). Why pay more? Corporate tax avoidance through transfer pricing in OECD countries. *Journal of Public Economics*, 87(9-10), 2225–2252. DOI: [https://doi.org/10.1016/s0047-2727\(02\)00018-x](https://doi.org/10.1016/s0047-2727(02)00018-x)
5. Barrios, S., Huizinga, H., Laeven, L., & Nicodème, G. (2012). International taxation and multinational firm location decisions. *Journal of Public Economics*, 96(11-12), 946–958. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jpubeco.2012.06.004>
6. Clausing, K. A. (2009). Multinational Firm Tax Avoidance and Tax Policy. *National Tax Journal*, 62(4), 703–725. DOI: <https://doi.org/10.17310/ntj.2009.4.06>
7. Joshi, P. (2020). Does Private Country-by-Country Reporting Deter Tax Avoidance and Income

- Shifting? Evidence from BEPS Action Item 13. *Journal of Accounting Research*, 58(2), 333–381. DOI: <https://doi.org/10.1111/1475-679x.12304>
8. Cobham, A., Janský, P., & Meinzer, M. (2019). A half-century of resistance to corporate disclosure. *Transnational Corporations*, 25(3), 1–26. DOI: <https://doi.org/10.18356/630d264a-en>
9. Alexander, A., De Vito, A., & Jacob, M. (2020). Corporate tax reforms and tax-motivated profit shifting: evidence from the EU. *Accounting and Business Research*, 50(4), 309–341. DOI: <https://doi.org/10.1080/00014788.2020.1712649>
10. Olbert, M., & De Simone, L. (2021). Real Effects of Private Country-by-Country Disclosure. *The Accounting Review*. DOI: <https://doi.org/10.2308/tar-2020-0714>
11. Wilde, J. H., & Wilson, R. J. (2018). Perspectives on Corporate Tax Planning: Observations from the Past Decade. *Journal of the American Taxation Association*, 40(2), 63–81. DOI: <https://doi.org/10.2308/atax-51993>
12. Jones, C., Temouri, Y., & Cobham, A. (2018). Tax haven networks and the role of the Big 4 accountancy firms. *Journal of World Business*, 53(2), 177–193. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jwb.2017.10.004>
13. Cooper, M., & Nguyen, Q. T. K. (2020). Multinational enterprises and corporate tax planning: A review of literature and suggestions for a future research agenda. *International Business Review*, 29(3), 101692. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.ibusrev.2020.101692>
14. Riedel, N. (2018). Quantifying International Tax Avoidance: A Review of the Academic Literature. *Review of Economics*, 69(2), 169–181. DOI: <https://doi.org/10.1515/roe-2018-0004>
15. Jacob, M. (2021). Real Effects of Corporate Taxation: A Review. *European Accounting Review*, 1–28. DOI: <https://doi.org/10.1080/09638180.2021.1934055>
16. Elemen, A., Blaylock, B., & Spence, C. (2021). Tax-motivated profit shifting in big 4 networks: Evidence from Europe. *Accounting, Organizations and Society*, 101267. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.aos.2021.101267>
17. Sebele-Mpofu, F., Mashiri, E., & Schwartz, S. C. (2021). An exposition of transfer pricing motives, strategies and their implementation in tax avoidance by MNEs in developing countries. *Cogent Business & Management*, 8(1), 1944007. DOI: <https://doi.org/10.1080/23311975.2021.1944007>
18. Nebus, J. (2019). Will tax reforms alone solve the tax avoidance and tax haven problems? *Journal of International Business Policy*, 2(3), 258–271. DOI: <https://doi.org/10.1057/s42214-019-00027-8>
19. Temouri, Y., Ahmed, A., Pereira, V., & Jones, C. (2020). The Relationship Between Corporate Governance and Tax Havens: A Critical Review and Future Research Directions. *Annals of Corporate Governance*, 5(3), 148–207. DOI: <https://doi.org/10.1561/109.00000022>
20. Stiglingh, M., Smit, A.-R., & Smit, A. (2020b). The relationship between tax transparency and tax avoidance. *South African Journal of Accounting Research*, 1–21. DOI: <https://doi.org/10.1080/10291954.2020.1738072>

The article was received by the editors 16.11.2022.

The article is recommended for printing 20.12.2022.

СТУДЕНТСЬКІ ДОСЛІДЖЕННЯ

<https://doi.org/10.26565/2524-2547-2022-64-13>
УДК 338.12

Захаров Євгеній Вячеславович

студент

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна,

майдан Свободи, 4, Харків, 61022, Україна

zakharov.evgenij2000@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-4380-3092>

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ПІДХОДІВ ДО КОНЦЕПЦІЙ СВІТУ: SPOD СУСПІЛЬСТВО, VUCA СУСПІЛЬСТВО ТА BANI СУСПІЛЬСТВО

Автор даного дослідження проводить порівняльний аналіз декількох сучасних підходів до концепцій світу, які змінювали один одного. До таких концепцій світу відносяться: SPOD суспільство, VUCA суспільство та BANI суспільство. Запропоноване дослідження починається з окремих описів кожного підходу, автор поступово розбирається у їх сутності за допомогою розкриття їх аббревіатури, де кожна літера несе в собі певний сенс концепції. SPOD суспільство – це акронім, який характеризує стійкий, простий, передбачуваний та визначений світ та суспільство, яке живе в ньому. На зміну SPOD суспільству в 1987 році з'явилася сутнісна нова концепція VUCA суспільства, яка характеризується мінливим, невизначеним, складним, неодноточним станом світу. Наступна концепція – концепція BANI суспільства стала актуальною після гучних, тотальних подій – з настання пандемійного періоду COVID-19 в 2020 році та розшифровується як крихкий, тривожний, нелінійний та незрозумілий світ (коли світ раніше не стикався з пандемією таких масштабів), незважаючи на те, що ознаки VUCA суспільстві також залишилися присутні в світі. Вибір методів дослідження, виходячи із специфічних характеристик предмета, об'єкта та мети наукової дослідження. Для проведення наукового дослідження підходів до концепцій світу використовувалися наступні теоретичні методи дослідження: метод узагальнення, аналізу і синтезу, методи класифікації, використано компаративний аналіз, індуктивні та дедуктивні методи для узагальнення отриманих автором даних. Провівши дослідження, автор статті приходять до певних висновків, що наведені вище підходи (а саме SPOD, VUCA та BANI) є радше реакцією на певні світові події, які відбувалися в той чи інший період часу, ніж фактичними рішеннями. Користь цього дослідження полягає в її інформативності, узагальненні підходів до концепцій світу. Інформація з цього проведеного дослідження дозволяє компаніям більше розуміння того, в якому світі вони знаходяться та серед якого суспільства ведуть господарську діяльність.

Ключові слова: **суспільство, концепція світу, світ, економіка, компанія.**

JEL Classification: F01; F20; F29.

Як цитувати: Захаров, Є. В. (2022). Порівняльний аналіз підходів до концепцій світу: SPOD суспільство, VUCA суспільство та BANI суспільство. *Соціальна економіка*, 64, 149-158. doi: <https://doi.org/10.26565/2524-2547-2022-64-13>

In cites: Zakharov, Y. (2022). Comparative analysis of approaches to world concepts: SPOD society, VUCA society and BANI society. *Social Economics*, 64, 149-158. doi: <https://doi.org/10.26565/2524-2547-2022-64-13> (in Ukrainian)

Вступ. Початок пандемійного періоду започаткував зміну концепції світу та суспільства VUCA до концепції BANI, через що змінилася поведінка суспільства та його потреби. Через зміни у світі, зміни в поведінці людей, виникла необхідність у компаній на ринку адаптуватися під нові умови, створені суспільством, щоб не тільки залишитися на ринку, але також підвищити рівень своєї конкурентоспроможності серед інших компаній в

ніші ведення господарської діяльності. Тому дослідження змін, різних концепцій світу та поведінки суспільства є актуальною темою для компаній, які мають бажання бути першими, хто задовольнить потреби власних споживачів та залучити потенційних нових.

Об'єктом дослідження є сукупність економічних відносин в рамках різних концепцій світу.

Предметом дослідження є підходи до кон-

цепцій світу, зокрема SPOD, VUCA та BANI суспільство.

Метою роботи є виділення особливостей адаптацій підприємств в умовах SPOD, VUCA та BANI суспільств.

Задачі дослідження:

- охарактеризувати SPOD, VUCA та BANI концепції світу;
- дослідити історію змін концепцій світу та появи нових;
- порівняти концепції світу між собою;
- узагальнити рекомендації як реагувати на нові виклики концепцій світу та суспільства.

Аналіз літератури. Дослідження підходів до концепцій світу та суспільства SPOD, VUCA та BANI зустрічаються в роботах таких вчених вітчизняних вчених як І. Балан, К. Баранюк, М. Сибірцева. Багато іноземних вчених виокремлювали певну тему дослідження, так С. Рувре, С. Готьє Ле Брі, М. Стюарт (Rouvrais, Gaultier Le Bris, & Stewart, 2018), Х. Аудунсон, Т. В. Фріджірссон, І. Семундсдоттір (Audunsson, Fridgeirsson, & Saemundsdottir, 2018) займались дослідженням підготовки студентів інженерів, як адаптивної практики в сучасному світі. Суміжною темою займався Й. Корнельсен (Kornelsen, 2016), який підіймав проблему комунікації між поколіннями у сучасному світі, досліджував проблему лідерства, як виклик на запити світу. М. Електроніко (Eletrônico, 2020), ми відносимо як дослідника BANI світу в контексті управління бізнесом та персоналом. С. Міцкус (Mitzkus, 2022) досліджував у своїх роботах BANI світ. Дослідженням VUCA концепції займалися: М. Бартоломео (Bartolomeo, 2019, 2022), Д. Карон, К. Лоуренс (Lawrence, n.d.), А. Глухова та ін. (Glukhova, Sherstobitova, Korneeva, & Kraуneva, 2020), С. Нандрам та П. Біндліш (Nandram & Bindlish, 2017), а дослідженнями BANI світу – М. Ф. де Годой та Рібас Фільо (Godoy & Filho, 2022). Питаннями діяльності HR в кордонах нового VUCA світу займався П. Шривастава (Srivastava, 2016). BANI світ та процес цифровізації є об'єктами дослідження С. Евсеєвої (Evseeva, 2022). Роль міленіалів в

VUCA та BANI світі визначав Р. Свейм (Swaim, 2016). Під керівництвом Я. Кок та С. ван ден Гейвел (Kok & van den Heuvel, 2019) була зіставлена збірка статей досліджень VUCA світу на стику з економікою, філософією та соціологією, бо даний процес є міждисциплінарним явищем.

Методи досліджень. Виходячи із заявлених задач дослідження, об'єкту та мети наукової статті, для дослідження підходів до концепцій світу автор використовує наступні методи: метод узагальнення, аналізу і синтезу, методи класифікації, використано компаративний аналіз, індуктивні та дедуктивні методи узагальнення даних.

Основний текст статті. Покоління людей поділяються на певні групи по класифікації згідно теорії поколінь, а саме бумери (люди, які народилися приблизно в період з 1946 року по 1964 рік), покоління X (з 1964 року по 1984 рік), міленіали (покоління Y; з 1984 року по 2004 рік) та зумери (ті, хто народився після 2004 року і які вже з самого раннього віку пов'язані з цифровими технологіями) (Сибірцева, 2021).

В свою чергу, як і покоління людей, які діляться на певні групи, світ також поділився на три концепції, які характеризують світову ситуацію та суспільство у цьому світі: SPOD, VUCA, BANI. Eletrônico, М. у своїй роботі сказав, що невизначеність – єдина визначеність, яка є сьогодні (Eletrônico, 2020). І саме через це, стає актуальним переосмислення сучасного світу, бо усе суспільство, усі його прошарки, усі суб'єкти та об'єкти опинились у цій реальності. Перелаштовуватись необхідно усім. Так, у скрутному становищі опинилась освіта. Наприклад, особливу роль в перелаштуванні та актуалізації знань опиняються студенти інженери (Rouvrais, 2018), (Audunsson, 2018), (Engineering students ready for a vuca world). А також представники бізнесу загалом, як на цьому наголошував Lawrence (Lawrence, 2018). Кожна концепція світу в своїй аббревіатурі несе загальну характеристику суспільства та ситуації, які склалися в світі в той чи інший період часу (табл. 1).

Таблиця 1. Розшифровка та характеристика акронімів концепцій світу
Table 1. Interpretation and description of acronyms of concepts of the world

SPOD	VUCA	BANI
Steady / стійкий	Volatility / мінливий	Brittle / крихкий
Predictable / передбачуваний	Uncertainty / невизначений	Anxious / тривожний
Ordinary / простий	Complexity / складний	Non-linear / нелінійний
Definite / певний	Ambiguity / неоднозначний	Incomprehensible / незрозумілий

Першою концепцією світу стало SPOD суспільство.

SPOD – це акронім, який характеризує стійкий, простий, передбачуваний та визначений світ та суспільство, яке живе в ньому. У SPOD світі можна всі події та ситуації спрогнозувати та передбачити. Світ в буквальному значенні ділиться рівно на чорне та біле: війна є війною, мирний час є мирним часом і ніяк інакше. Компанії розробляють та приймають різні SPOD-стратегії, які в таких умовах показують ефективність та працездатність протягом довгого часу і використовуються не тільки одним поколінням та однією компанією, але також ці стратегії використовуються й іншими компаніями та продовжують користуватися попитом у наступних поколіннях. Стратегії, які були прийняті у світі з концепцією SPOD, гарантовано призводили до запланованих результатів. Компанії відчували впевненість в своїх рішеннях, так як ринок був відносно стабільним. Головним завданням компаній був тільки правильний вибір найбільш підходящої під їх нішу стратегії з усіх існуючих (Чалюк, 2022).

На зміну SPOD-світу в 1987 році з'явилася концепція VUCA суспільства, яка була використана вперше у Військовому коледжі армії США, використовувалася для опису стану різних країн після періоду «холодної війни» та для пояснення нової динаміки в світі, була публічно опублікована Гербертом Барбером в 1991 році.

Дана концепція була розроблена на основі концепцій, які Уоррен Бенніс та Берт Нанус представили у їх книзі «Лідери: Стратегії взяття на себе відповідальності», та вперше запропонована Стефаном Гарросом, полковником США та доктором поведінкових наук, який працював саме над рішенням різних поставлених перед ним задач для Пентагону. Спочатку концепція VUCA суспільства застосовувалася армією США для опису умов для світу після закінчення конфлікту в Афганістані та «холодної війни», використовувалася для опису соціальних перетворень та для допомоги військовим в прийнятті рішень перед можливими конфліктами (Wright, 2022).

В 2000-х – початку 2010-х термін VUCA набуває популярності в бізнес-сфері, коли відбулися значні технологічні зміни, включаючи винахід та розповсюдження Інтернету та починає згадуватися у вузькоспеціалізованих колах: системах стратегічного лідерства у бізнесі та управління (Світ VUCA як сучасний контекст інформаційних і суспільно-політичних змін, 2017).

На початку 2020-х років людство зіткнулося з новою реальністю і концепція VUCA суспільства почала дуже різко перетікати в концепцію VANI суспільства.

VUCA являється аббревіатурою слів, які

стали для суспільства дуже звичними за період існування даної концепції: volatility – мінливість, uncertainty – невизначеність, complexity – складність, ambiguity – неоднозначність (Nandram & Bindlish, 2017).

Мінливість (volatility) характеризує той факт, що людство живе у світі, який перебуває під постійними змінами у світі, включаючи швидкі зміни на ринку та окремо по галузях. Більша швидкість змін пов'язана з коливаннями попиту або заворушеннями в світі. Навіть невеликі тригери (збуджувачі) можуть стати причиною початку великих змін. Наприклад, на ринку під впливом мінливості ціни на товари можуть суттєво впасти або несподівано зрости за короткий проміжок часу. При цьому напрямок тренду може змінитися також в будь-який момент. Сильні зміни ринкового середовища викликані появою нових технологій, правил та культурних тенденцій. Ці зміни викликають створення нових конкурентів на ринку, появу продуктів-замінників, дедалі коротші цикли продукту. VUCA світ обумовив розрив між поколіннями. Сучасне покоління називають мілениалами та зумерами, які виростили вже у середовищі цифровізації (Swaim, 2016). У свою чергу дослідження теми розриву поколінь сприяє поліпшенню ведення бізнесу, бо суб'єкти компаній різних вікових категорій (Kornelsen, 2019). Додатково тут постає питання лідерства, бо певні ролі в бізнесі все ще залишаються (Sarkar, 2016).

Продукти та послуги, які були засновані на нових технологіях, також змінюють повністю потреби та очікування споживачів (клієнтів). Як приклад, у 2007 році після появи смартфонів виникло нове суспільство під назвою «завжди онлайн», де ефективна взаємодія з клієнтами базується на тому факті, що тепер інформація та необхідний функціонал доступний завжди та всюди за допомогою маленького пристрою в руці.

Світ стає більш нестабільним. Чим нестабільніша ситуація в світі, тим швидше все змінюється. Події все важче стає спрогнозувати, невеликі або навпаки серйозні зміни стають більш непередбачуваними, більш різкими та швидкими. Причинно-наслідковий зв'язок через абсолютно несподіване походження подій проаналізувати та дослідити майже неможливо.

Невизначеність (uncertainty) пов'язана з нездатністю людей зрозуміти ситуацію в будь-чому більш повніше, що стає причиною створення невизначеного середовища, яке не дозволяє робити будь-які більш-менш вірогідні прогнози. Чим невизначеніше світ та середовище, тим складніше успішно передбачити та спрогнозувати майбутнє.

Невизначеність виникає тоді, коли події та результати непередбачувані. Причини та

наслідки недостатньо зрозумілі, і попередній досвід та знання не допомагають, бо можуть взагалі не стосуватися нових ситуацій. Невідомо та незрозуміло, в якому напрямку будуть розвиватися події; на невизначеному ринку, наприклад, незрозуміло, підніметься чи впаде ціна та на скільки.

Як стало зрозуміло, невизначеність в концепції VUCA означає стрімке зменшення передбачуваності більшості подій і прогнозів, зменшення досвіду з минулого, який виступав у ролі основи для формування майбутнього, втрачаючи свою актуальність і обґрунтованість. Стає майже неможливим планування інвестицій, розвитку та зростання. Довгострокові стратегії застаріли у більшості галузей, особливо у сфері послуг, та бізнес-плани динамічно змінюються (Srivastava, 2016).

Через те, що життєві цикли продукту стають дедалі коротшими, стає складніше аналізувати ринок, так як будь-який аналіз ринку набагато швидше втрачає свою правдивість та актуальність у цьому світі. Як наслідок, невизначеність багатьох осіб, які займаються прийняттям рішень, постійно зростає, а кількісна база для прийняття рішень стає недоступною. Тому тепер компанії перестають бути в комфортних умовах впевненості в майбутньому та в прийнятті рішень при виборі стратегій. Якщо вони хочуть швидше реагувати на зміни на ринку та в світі, то вони повинні знаходитися тепер завжди під великим тиском у середовищі VUCA.

У VUCA суспільстві виникають ряд принципів питань, які раніше були чітко вирішені:

- Які технології ми повинні вибрати?
- Як довго наша бізнес-модель працюватиме?
- Як ми можемо відрізнити себе перед нашими клієнтами та виділитися поміж глобальних конкурентів з країн з меншими витратами виробництва?
- Які профілі роботи необхідні для нашої ціннісної пропозиції?

Через такі питання компанії не мали під собою твердого фундаменту для стабільного розвитку в ніші, тому повинні були завжди знаходити відповіді на такі питання, що допомагало компанії залишатися на ринку та бути конкурентоспроможними.

У VUCA суспільстві проривні інновації стають особливо небезпечними для компаній, тому що вони часто відбуваються підступно. Спочатку на першому етапі їх, як правило, відомі гравці ринку недооцінюють і сміються над ними, але потім, коли вони досягають успіху, невизначеність поступається і компанії починають використовувати їх у самий останній момент (коли вже більш впевнені гравці ринку давно впровадили та викорис-

товують ці інновації), щоб продовження ігнорування цих інновацій не призвело до ще більших витрат.

Складність (complexity) у концепції VUCA суспільства означає той факт, що наш світ складніший, ніж будь-коли раніше. Що є причиною? Який ефект? Проблеми та їх наслідки стають складнішими та важчими для розуміння. Різні рівні взаємодії змішуються, що робить взаємозв'язки більш запутаними. Рішення стають неконтрольованою мережею реакції та контр реакції. Вірного рішення про єдиний правильний шлях майже немає.

Нові правила, нові технології, нові конкуренти, глобалізовані ринки, мінливі вимоги клієнтів – зміни в цьому сучасному світі вже не піддаються контролю. З кожним днем стає все важче зрозуміти причинно-наслідковий зв'язок різних подій.

На дуже багатьох рівнях зміни відбуваються паралельно. У цій мережі течій, реакцій та взаємодій менеджери все більше втрачають свій вплив на систему. Компанії часто ненавмисно протидіють цьому розвитку ще більш складними ситуаціями. Щоб підвищити якість роботи, вони ділять діяльність на дедалі менші завдання. Щоб краще керувати ними в цьому світі, готують вузькоспеціалізованих експертів, а менеджерам довіряють керівництво над ними. Зусилля, необхідні для цього, часто непропорційні його ефективності, а організаційна структура стає набагато складнішою.

З метою збільшення продажів компанії збільшують різноманітність продукції і розширюють портфель послуг. Однак необхідно кожен окремий продукт планувати, розробляти та продавати окремо, тому складність самого продукту та витрати на його вироблення, просування та реалізацію зростають.

Робляться спроби збільшити швидкість роботи, щоб швидше завершувати проекти. Однак скорочення термінів призводить до нехтування стандартами та плануванням, тому складність самих процесів зростає.

Менеджерам також важко передбачити вплив і успіх інновацій у складному середовищі. Якщо їм доводиться боятися ризикувати своєю кар'єрою, зробивши помилку, у них часто виникає спокуса дотримуватися існуючих рішень і процесів. У результаті інновації зменшуються, компанія не розвивається далі – тому довгостроковий успіх компанії знаходиться під загрозою.

Неоднозначність у концепції VUCA означає відсутність ясності у чомусь, характеризується постійним існуванням ризику бути дезінформованим – рідко буває щось абсолютно однозначне або точно визначене. Варіанти бувають не тільки чорні або білі, але і кольорові. Вимоги до організацій та лідерства в

сучасному VUCA суспільстві є більш суперечливими та парадоксальними, ніж будь-коли раніше, і повністю перевіряють особисту систему цінностей. Питання «що?» відходить на другий план до «чому?» і «як?». Рішення в цьому світі вимагають сміливості, усвідомленості та готовності робити помилки.

У VUCA суспільстві неоднозначність відноситься до неоднозначності інформаційної ситуації. Інформація, яку можна інтерпретувати різними способами, несе в собі високий ризик і часто призводить до неправильних рішень.

Керівники також стикаються з проблемою, про яку вже згадувалося тут: занепокоєння завдати шкоди компанії чи власній репутації шляхом прийняття неправильних рішень заважає їм вжити сміливих стратегічних заходів. В результаті компанія не розвивається далі.

Прийнято вважати, що термін VUCA суспільства застосовується на протиположному терміну SPOD суспільству. На відміну від нього VUCA суспільство характеризується як суспільство, яке перебуває в стресовому світі, в якому відбуваються постійні зміни та в якому потрібно швидко і адекватно переробляти величезні обсяги інформації, які поступають. Однією з характеристик VUCA суспільства є зростання важливості мати не тільки hard skills, але й soft skills.

До прикладів того, що суспільство та світ перейшли від SPOD до VUCA, належать:

1. Висока швидкість появи нової інформації та старіння наявної.

2. Швидкий темп розвитку інформаційних технологій, біотехнологій та систем зв'язку. Вартість зберігання 1 ГБ інформації стала дешевшою в 1 млрд разів, ніж у 1980 році. Три четверти населення планети забезпечені мобільним зв'язком.

3. Постійна поява нових професій, які стають затребуваними та високооплачуваними в той час, коли інші застарівають або зовсім зникають, передаючись в автоматизований функціонал.

4. Поява блокчейну, криптовалюти, розвиток нейронних мереж, цифрових технологій. Такі компанії, як Kodak та Polaroid займали лідерські позиції в SPOD-світі, але вони не встигли зробити ставку на цифрові технології та потерпіли крах – їх витиснули більш адаптовані конкуренти до нового VUCA-світу (Світ VUCA як сучасний контекст інформаційних і суспільно-політичних змін, 2017).

Правильне сприйняття парадигми VUCA допомогло багатьом компаніям позиціонувати себе у дедалі більш невизначеному середовищі, постійно розробляти гнучкі стратегії, нові бізнес-моделі, краще розуміти своїх клієнтів та своїх конкурентів (Баранюк, 2022).

Додатково в 2007 році з'явилася модель

VUCA Prime, яка стала відповіддю на виклики VUCA-світу. Вона розшифровується як:

- Vision – бачення (включає комунікацію, віру та фокусування);

- Understanding – розуміння (цікавість, емпатія, відкритий розум);

- Clarity – ясність (спрощення, інтуїція, системне мислення);

- Agility – спритність (рішучість, інноваційність, співпраця, обмін думками) (Bartolomeo, 2019).

VUCA Prime – це поведінкова модель лідерства, яку вперше представив у 2007 році Роберт Йогансен (відомий співробітник Інституту майбутнього), щоб протистояти кожному з чотирьох елементів VUCA за допомогою конкретної позитивної реакції. До позитивних реакцій відносять:

- бачення піднімається над мінливістю – коли умови змінюються непередбачувано, лідери повинні зосереджуватися на бажаному цільовому стані та баченні. Бачення має являти собою переконливу картину майбутнього, яка об'єднує зацікавлених сторін навколо мети трансформації, масштабу амбіцій і характеру переваг;

- розуміння зменшує невизначеність – коли виникає невизначеність, потрібно досліджувати та експериментувати, щоб покращити розуміння зовнішніх політичних, економічних, соціальних, технологічних, законодавчих та екологічних факторів (PESTLE);

- ясність протидіє складності – стикаючись із невідомими й непередбачуваними умовами, які можна зрозуміти лише заднім числом чи ретроспективно, потрібно навчитися спрощувати, де це можливо, оскільки ясність інформує рішення, а рішення дозволяють їх виконувати;

- гнучкість долає неоднозначність – коли майбутнє містить кілька альтернатив, необхідно бути готовими адаптувати підхід, щоб відповідати бажаному результату. Організаційна гнучкість досягається просто за допомогою практики співпраці, доставки, рефлексії та вдосконалення за погодженими показниками (Bartolomeo, 2022).

У динаміці, яка постійно змінюється, лідери організацій повинні змінити свій підхід. Навігацію в середовищі VUCA суспільства слід розглядати не як проблему, яку можна вирішити, а як постійну дихотомію (послідовний поділ цілого на дві частини і так далі), якою потрібно ефективно керувати.

Щоб вижити та процвітати, організації повинні приймати ширші перспективи під час прийняття стратегічних інвестиційних рішень у середовищі VUCA. Замість того, щоб просто реагувати на зміни, організації повинні рухатися до більш активної реакції на зміни. Особливе значення набуває освіта, яка

повинна «видавати» якісних ті сучасних спеціалістів. Дві організації, як розумне бізнес-середовище та університет базуються на ідеях цифровізації, що підвищують соціальний попит на співробітників, готових обробляти великі обсяги інформації, багатомірний аналіз даних та швидке визначення інтелектуальних управлінських рішень в умовах невизначеності та ризику (Glukhova, Sherstobitova, Korneeva, et al., 2020).

Оскільки сили VUCA та VUCA Prime існують у динамічній рівновазі, лідери повинні навчитися балансувати енергію будь-якої сторони з її доповненням. Взаємодія VUCA та VUCA Prime генерує продуктивний енергетичний стан, який може спонукати організації адаптуватися, змінюватися та розвиватися відповідно до умов свого організаційного середовища, використовуючи багатомодельний підхід до трансформаційних змін.

Група вчених вважає, що концепція VUCA суспільства вже перестала бути актуальною. Американський антрополог і футурист Джеймес Кашіо говорить про настання BANI суспільства в пандемійну та постпандемійну епоху. Для нього концепція VUCA суспільства здається застарілою. Багато інструментів, моделей та методик, розроблених дослідченими бізнес-стратегами для того, щоб продуктивно думати та працювати в середовищі VUCA, на його думку, потребують адаптації та переосмислення. Насамперед це пов'язано з пандемією COVID-19, яка створила сценарій, де концепція VUCA видалася недостатнім дескриптором ситуації в світі (Mitzkus, 2022). Разом з цим під керівництвом Jacobus (Kobus) Kok була зіставлена збірка статей, присвячена VUCA світу, яка поєднала в собі економіку, філософію, соціологію та інші дисципліни, бо даний процес є міждисциплінарним явищем.

Концепція BANI суспільства розшифровується як brittle, anxiety, nonlinear, incomprehensible.

Крихкість (brittle) замінює мінливість (volatility). Наш світ не просто мінливий. Виявилося, що швидкі зміни є великою проблемою, особливо коли система негнучка. Крихкість – саме те слово, яке підходить для опису цього стану: крихка система зазвичай виглядає дуже стабільною, але з часом стає пористою та ламається, переважно це відбувається неочікувано. Світ BANI встановлює нові потреби в застосуванні цифрових технологій (Evseeva, Evseeva, & Rawat, 2022). Те, що ми останнім часом живемо в BANI світі, говорив у своїх роботах антрополог, історик і футуролог Джамайс Кашіо. Особливо цей перехід активно помітний під час пандемії (Godoy & Filho, (2022)).

Наслідки такої крихкої системи посилю-

ються фактором несподіванки. Крихка система може створювати враження, що вона міцна, але критична точка може призвести до раптового колапсу з руйнівними наслідками.

Це викликано двома факторами:

- невинна гонитва за прибутком і максимальною ефективністю відбувається за рахунок інших не менш важливих факторів. Організації та їхні керівники часто не помічають цього. Так, наприклад, відсутність стосунків між працівниками може призвести до браку кваліфікованих працівників, що, у свою чергу, робить систему крихкою зсередини. Саме тут емоційний інтелект і більша емпатія до компанії відіграють важливу роль у структурованих організаціях;

- відсутність бажання миритися з крихкими факторами всередині організації. Ці прогалини в системі часто не помічаються, навмисно ігноруються або не можуть бути виправлені через брак навичок і знань.

Все більш взаємопов'язаний світ означає, що крихка система може мати величезні наслідки. Відмова важливої структури може призвести до цілої серії збоїв. Одним із прикладів є світова фінансова криза 2007 року, яка показує, що нинішні симптоми можуть призвести до глобального ефекту снігової кулі. Ось чому впровадження добре розподілених структур стало ще важливішим.

Тривога (anxiety) відображає невизначеність (uncertainty). Це страх, що щось значуще може перестати працювати в будь-який момент. Таким чином, невизначена система може викликати величезну тривогу.

Тривожний світ призводить до пасивного ставлення. Тривога змушує нас ставати більш неохочими до ризику, що впливає на здатність людини функціонувати в індивідуальному чи бізнес-контексті. Страх і занепокоєння зовсім не корисні, оскільки ми схильні утримуватися від прийняття необхідної відповідальності або брати участь у нав'язливому аналізі. Цей страх перед діями також може перетворитися на постійне почуття відчаю, що негативно впливає на процес прийняття рішень.

Крім того, ЗМІ розмовляють особливою мовою, яка покликана пропагувати страх. Читати позитивні новини стає все важче. Суспільство отримує масу поганих або фейкових новин. Погані новини чи пов'язані з ними пости не залишають багато місця для позитиву, натомість постійно викликають нові почуття тривоги.

Оскільки більшість із людей песимісти за своєю природою, так як таке ставлення захищає їх від шкоди, такий вид уникнення ризику може бути громіздким, якщо суспільство хоче створити нові інноваційні сценарії майбутнього та технологічний прогрес.

Нелінійність (non-linear) – це не продовження, а додаток до складності (complexity). Причина просто в тому, що системи, в яких суспільство живе і працює, надзвичайно складні. Це означає, що в цих складних системах зв'язок між причиною та наслідком не завжди може бути встановлений.

Дуже часто припускається, що А веде до В, яке, у свою чергу, веде до С. Але це не так. Неможливо взяти В лише з однієї причини, оскільки в більшості випадків ціла конструкція та синергія лежать за наслідком. Таким же чином, А також не призводить до одного ефекту, а може призвести до кількох пунктів призначення.

Це означає, що вжиті заходи не можуть бути пов'язані з результатом у впізнаваний або передбачуваний спосіб. Великі зусилля не дають ефекту, або маленькі рішення мають величезний вплив.

Незрозумілість (incomprehensible), зрештою, є наслідком нелінійного світу і йде на крок далі, ніж неоднозначність (ambiguity). Життя в крихкому, тривожному та нелінійному світі робить більшість подій, причин і рішень незрозумілими. Людина вперта у пошуку відповідей, але не завжди вдається знайти їх на всі питання в поточному сценарії.

Володіти більшим об'ємом інформації не означає більше розгадувати значення того, що відбувається. Насправді все з точністю до навпаки: шум зростає разом із труднощами знайти універсальну істину. Лінійне людське мислення та наша здатність розуміти світ залишаються незмінними.

Сценарій BANI може здатися антиутопією, оскільки кількість тривожних і депресивних людей зростає з кожним днем.

Однак у людства також ніколи не було стільки доступу та інструментів, щоб змінити те, з чим люди не згодні, і побудувати бажане майбутнє для всіх.

Тому, якщо єдиний вихід – це рухатися далі, кожен в масі людей має вчитися та набиратися сил для підготовки до непередбачуваності, яка чекає попереду.

Постають питання. Як можливо жити в хаотичному світі, який характеризується крихкістю, тривогами, нелінійними та незрозумілими системами? Як можливо успішно протистояти цим викликам і протистояти стресу? Джеймес Кашіо також прагне знайти відповіді на ці запитання або принаймні відповідь на те, як можливо реагувати на фактори в контексті BANI.

Ось тут і вступає в дію RAAT. RAAT означає R – resilience (стійкість), A – attention (увага), A – adaptation (адаптація) і T – transparency (прозорість). Давайте тепер докладніше розглянемо ці фактори (Mitzkus, 2022).

На відміну від крихкої основи, стійка не тільки витримує зовнішній тиск, але й швидше повертається у вихідний стан. Пориста, застаріла та негнучка система руйнується. Якщо організації мають високий рівень організаційної стійкості, вони можуть долати виклики набагато успішніше. У цьому контексті стійкість описує здатність швидко повертатися до початкового стану без постійного пошкодження.

Боротьба з тривогою – чудовий спосіб впоратися з труднощами. Можна регулювати свої власні хвилювання чи тривоги, коли людина перебуває в невизначеній ситуації. Це припинить сценарії страхів у голові та збільшить здатність діяти. Якщо людина не дозволить собі бути паралізованим страхом прийняти неправильні рішення, вона також зможе прийняти правильні рішення.

Дезінформація, перебільшення, псевдонаука чи навіть фейкові новини є найбільшими збудниками страху в сучасному світі. Якщо люди звернуть пильну увагу на те, що вони слухають та що вони поширюють, вони зможуть зустріти цю нову характеристику тривоги з ясністю та самосвідомістю.

Людство може адаптуватися до різних ситуацій, мислити й діяти відповідно. Люди залежать від їх адаптивності, щоб функціонувати в нелінійному світі. Якщо результати не підраховуються, люди марно намагаються вивести наслідки з причин.

Найкраща стратегія тут – адаптуватися. У той час як жорсткі плани мають тенденцію чіплятися до певного результату, гнучкість дозволяє людям адаптуватися незалежно від того, яким буде кінцевий результат. Це вже набагато більше про те, як найкраще використати нову ситуацію.

Прозорість – ефективний засіб від незрозумілої поведінки. Коли така низька розумілість поєднується з такою ж малою значущістю, психічне здоров'я, задоволення та готовність діяти, як правило, погіршуються.

Це особливо вірно в стандартизованій структурі, в якій знання скоріше використовуються як статусний інструмент. Однак знання самі по собі також не є відповідним рішенням. Для функціонування управління знаннями в компанії, а також у приватному житті, потрібні фільтри, щоб мати можливість обробляти потік інформації (Балан, 2019).

Наведені вище підходи (SPOD, VUCA та BANI) є радше реакцією на ті події, які відбувалися в той чи інший період часу, ніж фактичними рішеннями. Тим не менш, такі акроніми можуть нагадати людству, з чого почати. Крім того, вони дозволяють людству назвати та найменувати відчуття невизначеності і таким чином створити більше ясності. Ясність дуже потрібна якраз в часи невизначеності.

Безперечно, що все зміниться, оскільки

системи існують скрізь: чи то на державному та економічному рівні, чи навіть в особистому житті людей і стосунках з друзями та родиною.

Концепції суспільства не керують організаціями та компаніями, що розвиваються. Це не підготує компанії до змін і не дасть усіх відповідей, але принаймні може допомогти зрозуміти, як діяти в сучасному світі, які стратегії використовувати в тій же політиці просування товарів та послуг, які інновації впроваджувати на підприємстві при виробництві, просуванні чи реалізації продукції. Єдиною константою при різних концепціях світу, яка зберігається – це зміни.

Висновки. Виходячи з поставлених задач дослідження ми дійшли наступних висновків. Існує на даний момент три концепції світу, які характеризують в своїй аббревіатурі загальну характеристику суспільства та ситуації, яка складалася в світі в той чи інший період часу: SPOD (steady / стійкий; predictable / передбачуваний; ordinary / простий; definite / певний), VUCA (volatility / мінливий; uncertainty / невизначений; complexity / складний; ambiguity / неоднозначний) та BANI (brittle / крихкий; anxious / тривожний; nonlinear / нелінійний; incomprehensible / незрозумілий).

SPOD – це акронім, який характеризує стійкий, простий, передбачуваний та визначений світ та суспільство, яке живе в ньому. На зміну SPOD суспільству в 1987 році з'явилася концепція VUCA суспільства, яка характеризується мінливим, невизначеним, складним, неоднозначним станом світу. Концепція BANI суспільства стала актуальною після настання пандемійного періоду в 2020 році та розшифровується як крихкий, тривожний, нелінійний та незрозумілий світ, незважаючи на те, що ознаки VUCA суспільстві також залишились присутні в світі.

VUCA Prime стала поведінковою моделлю та відповіддю людей та компаній на виклики

концепції VUCA для протистояння кожному з чотирьох елементів за допомогою конкретної позитивної реакції: бачення піднімається над мінливістю, розуміння зменшує невизначеність, ясність протидіє складності, гнучкість долає неоднозначність. RAAT в свою чергу стала відповіддю на виклики концепції BANI як ряд рекомендацій для адаптації в хаотичному світі. RAAT означає стійкість, увагу, адаптацію та прозорість – чотири елемента, які дають певне розуміння, як можна жити в світі, який характеризується крихкістю, тривогою, нелінійними та незрозумілими системами.

Внаслідок пандемії світ перейшов з VUCA до BANI, але ознаки VUCA суспільства нікуди не зникли, вони лиш доповнилися за допомогою концепції BANI суспільства, в якому компаніям необхідно вести господарську діяльність та розробляти стратегії політики просування товарів та послуг згідно нових умов світі. Концепції суспільства не керують організаціями та компаніями, що розвиваються. Це не підготує компанії до змін і не дасть усіх відповідей, але принаймні може допомогти зрозуміти, як діяти в сучасному світі, які стратегії використовувати в тій же політиці просування товарів та послуг, які інновації впроваджувати на підприємстві при виробництві, просуванні чи реалізації продукції.

Перспективи подальшого дослідження. Через велику частоту змін в світі та суспільстві, сферу підходів до концепцій світу потрібно постійно аналізувати та переосмислювати для розуміння, в якому зараз стані знаходиться світ та суспільство. На основі цього перспективами подальшого дослідження є більш детальне розроблення рекомендацій щодо реакцій та адаптацій до нових змін в світі, а також дослідження змін в кожній економічній ніші окремо, а саме як компанії адаптувалися в тій чи іншій нішах до нових змін в світі та переходу з VUCA до BANI концепції світу та суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Сибірцева М. Теорія поколінь: бебі-бумери, покоління X, Y, Z і Альфа. URL: <https://blog.depositphotos.com/ua/teoriya-pokolin-bebi-bumery-pokolinnya-x-y-z-i-alfa> (дата звернення: 27.11.2022).
2. Eletrônico M. What is the BANI world and how can it affect your business? *Blog Mercado Eletrônico - O Comércio Entre Empresas De Forma Simples, Inteligente E Sustentável*. 2020. URL: <https://blog.mercadoe.com/en/o-que-e-o-mundo-bani/> (дата звернення: 27.11.2022).
3. Rouvrais S., Gaultier Le Bris S., Stewart M. Engineering Students Ready for a VUCA World? A design based research on decisionship. In *Proceedings of the 14th International CDIO Conference*, Kanazawa, Japan. 2018. URL: <https://hal.science/hal-02959211> (дата звернення: 27.11.2022).
4. Audunsson H., Fridgeirsson T., Saemundsdottir I. Challenging Engineering Students with Uncertainty in a VUCA Situation. In *Proceedings of the 14th International CDIO Conference*, KIT, Kanazawa, Japan. 2018. URL: <http://www.cdio.org/knowledge-library/documents/challenging-engineering-students-uncertainty-vuca-situation> (дата звернення: 27.11.2022).
5. Lawrence K. Developing Leaders in a VUCA Environment. UNC Kenan Flagler Business School. URL: <http://www.kenan-flagler.unc.edu/~media/Files/documents/executive-development/developing-leaders-in-a-vuca-environment.pdf> (дата звернення: 27.11.2022).
6. Чалюк Ю. Глобальний соціально-економічний розвиток в умовах VUCA, SPOD, DEST та BANI світу. 2022. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=4102455 (дата звернення: 27.11.2022).
7. Wright G. VUCA (volatility, uncertainty, complexity and ambiguity). 2022. URL:

- <https://www.techtarget.com/whatis/definition/VUCA-volatility-uncertainty-complexity-and-ambiguity> (дата звернення: 27.11.2022).
8. Nandram S. S., Bindlish P. K. Introduction to VUCA. *Management for Professionals*. Springer, Cham. 2017. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-319-52231-9_1
 9. Swaim R. Peter Drucker on Leading Millennials. 2016. URL: <https://www.managementmattersnetwork.com/strategic-leadership/columns/peter-drucker-on-leading-millennials> (дата звернення: 27.11.2022).
 10. Kornelsen J. The Quest to Lead (with) Millennials in a VUCA-World: Bridging the Gap Between Generations. *Contributions to Management Science*. Springer, Cham. 2016. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-319-98884-9_2
 11. Sarkar A. "We live in a VUCA World: the importance of responsible leadership". *Development and Learning in Organizations*. 2016. Vol. 30, No. 3. Pp. 9-12. DOI: <https://doi.org/10.1108/DLO-07-2015-0062>
 12. Srivastava P. Flexible HR to Cater to VUCA Times. *Glob J Flex Syst Manag*. 2016. Vol. 17. Pp. 105–108. DOI: <https://doi.org/10.1007/s40171-016-0124-6>
 13. Баранюк К. Комп'ютерні ігри у часи коронавірусу: як забути про пандемію. URL: <http://www.bbc.com/ukrainian/features-52683597> (дата звернення: 28.11.2022).
 14. Bartolomeo M. VUCA Prime – The answer to a VUCA dynamic. *Axelos*. 2019. URL: <https://www.axelos.com/resource-hub/blog/vuca-prime-the-answer-to-a-vuca-dynamic> (дата звернення: 28.11.2022).
 15. Bartolomeo M. What is VUCA Prime? 2022. URL: <https://pmmagazine.net/edition/2022-05/What-is-VUCA-Prime-by-Milvio-DiBartolomeo/> (дата звернення: 28.11.2022).
 16. Glukhova L. V., Sherstobitova A. A., Korneeva E. N., Krayneva R. K. VUCA-Managers Training for Smart Systems: Innovative and Organizational Approach. *Smart Education and e-Learning*. 2020. Smart Innovation, Systems and Technologies. 2020. Vol. 188. Springer, Singapore. DOI: https://doi.org/10.1007/978-981-15-5584-8_31
 17. Mitzkus S. BANI World: What is it and Why We Need it? *Digital Leadership*. 2022. URL: <https://digitalleadership.com/blog/bani-world/> (дата звернення: 28.11.2022).
 18. Kok J. Leading in a VUCA World. URL: https://link.springer.com/book/10.1007/978-3-319-98884-9?error=cookies_not_supported&code=a74514ae-761b-446e-ab99-6d5668221b2e (дата звернення: 29.11.2022).
 19. Evseeva S., Evseeva O., Rawat P. Employee Development and Digitalization in BANI World. *Innovations in Digital Economy*. SPBPU IDE 2021. *Communications in Computer and Information Science*. 2022. Vol. 1619. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-031-14985-6_18
 20. Godoy M. F. de, Ribas Filho D. Facing the BANI World. *International Journal of Nutrology*. 2022. Vol. 14(2). Pp. 33. DOI <https://doi.org/10.1055/s-0041-1735848>
 21. Балан І. Суспільство ризику: дестабілізаційні можливості. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/2_2019/103.pdf (дата звернення: 29.11.2022).

Стаття надійшла до редакції 30.11.2022 р.

Стаття рекомендована до друку 25.12.2022 р.

Yevhenii Zakharov, Student, V. N. Karazin Kharkiv National University, 4, Svobody Sq., Kharkiv, 61022, Ukraine
zakharov.evgenij2000@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-4380-3092>

COMPARATIVE ANALYSIS OF APPROACHES TO WORLD CONCEPTS: SPOD SOCIETY, VUCA SOCIETY AND BANI SOCIETY

Abstract. The author of this study conducts a comparative analysis of several modern approaches to world concepts that replaced each other. Such concepts of the world include: SPOD society, VUCA society and BANI society. Starting proposed research with the description of each approach, the author gradually understands their essence by revealing their abbreviation, where each letter carries a certain meaning of the concept. SPOD is an acronym that characterizes a steady, predictable, ordinary and defined world and the society that lives in it. In 1987, the fundamentally new concept of VUCA society, which is characterized by a volatile, uncertain, complex, ambiguous state of the world replaced the SPOD of society. The next concept – BANI concept of society became relevant after loud, total events – with the onset of the pandemic period of COVID-19 in 2020 and people deciphered it as a brittle, anxious, non-linear and incomprehensible world (when the world had not previously faced a pandemic of this scale), despite the fact that the signs of VUCA society also remained present in the world. The specific characteristics of the subject, object and purpose of the scientific article determine the choice of research methods. To study approaches to world concepts, the author used the method of generalization, analysis and synthesis, classification methods, comparative analysis, inductive and deductive methods for the author to generalize the obtained data.. After conducting research, the author of article comes to the certain

conclusions that the above approaches (namely SPOD, VUCA and BANI) are rather a reaction to events that occurred in one or another period of time than actual solutions. The benefit of this research lies in its informativeness, generalization of approaches to world concepts. The information from this research allows companies to better understand the world in which they live and the society in which they do business.

Keywords: **Society, World Concept, World, Economy, Company.**

JEL Classification: F01; F20; F29.

REFERENCES

1. Sibirtseva, M. (2021). *Generational Theory: Baby Boomers, Generations X, Y, Z and Alpha*. Retrieved from <https://blog.depositphotos.com/ua/teoriya-pokolin-bebi-bumery-pokolinnya-x-y-z-i-alfa>. (in Ukrainian)
2. Eletrônico, M. (2021). What is the BANI world and how can it affect your business? *Blog Mercado Eletrônico - O Comércio Entre Empresas De Forma Simples, Inteligente E Sustentável*. Retrieved from <https://blog.mercadoe.com/en/o-que-e-o-mundo-bani/>.
3. Rouvrais, S., Gaultier Le Bris, S., & Stewart, M. (2018). Engineering Students Ready for a VUCA World? A design based research on decisionship. In *Proceedings of the 14th International CDIO Conference*. Retrieved from <https://hal.science/hal-02959211>.
4. Audunsson, H., Fridgeirsson, T. V., & Saemundsdottir, I. (2018). Challenging Engineering Students with Uncertainty in a VUCA Situation. In *Proceedings of the 14th International CDIO Conference*, KIT, Kanazawa, Japan, June-July, 2018. Retrieved from <http://www.cdio.org/knowledge-library/documents/challenging-engineering-students-uncertainty-vuca-situation>.
5. Lawrence, K. (2013). Developing Leaders in a VUCA Environment, UNC Kenan Flagler Business School. Retrieved from <http://www.kenan-flagler.unc.edu/~media/Files/documents/executive-development/developing-leaders-in-a-vuca-environment.pdf>. Accessed January 2018.
6. Chalyuk, Yu. (2022). Global socio-economic development in the conditions of VUCA, SPOD, DEST and BANI of the world. Retrieved from https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=4102455. (in Ukrainian)
7. Wright, G., & Wigmore, I. (2022b, May 31). VUCA (volatility, uncertainty, complexity and ambiguity). *WhatIs.com*. Retrieved from <https://www.techtarget.com/whatis/definition/VUCA-volatility-uncertainty-complexity-and-ambiguity>.
8. Nandram, S. S., & Bindlish, P. K. (2017). Introduction to VUCA. In: Nandram, S., Bindlish, P. (eds). *Managing VUCA Through Integrative Self-Management. Management for Professionals*. Springer, Cham. doi: https://doi.org/10.1007/978-3-319-52231-9_1
9. Swaim, R. (2016) Peter Drucker on Leading Millennials. Retrieved from <https://www.managementmattersnetwork.com/strategic-leadership/columns/peter-drucker-on-leading-millennials>.
10. Kornelsen, J. (2019). The Quest to Lead (with) Millennials in a VUCA-World: Bridging the Gap Between Generations. In: Kok, J., van den Heuvel, S. (eds) *Leading in a VUCA World. Contributions to Management Science*. Springer, Cham. doi: https://doi.org/10.1007/978-3-319-98884-9_2
11. Sarkar, A. (2016). We live in a VUCA World: the importance of responsible leadership. *Development and Learning in Organizations*, 30(3), 9-12. doi: <https://doi.org/10.1108/DLO-07-2015-0062>
12. Srivastava, P. (2016). Flexible HR to Cater to VUCA Times. *Glob J Flex Syst Manag*, 17, 105-108. doi: <https://doi.org/10.1007/s40171-016-0124-6>
13. Baranyuk, K. (2022). Computer games in times of coronavirus: how to forget about the pandemic. Retrieved from <http://www.bbc.com/ukrainian/features-52683597>. (in Ukrainian)
14. Bartolomeo, M. di. (2019). VUCA Prime – The answer to a VUCA dynamic. *Axelos*. Retrieved from <https://www.axelos.com/resource-hub/blog/vuca-prime-the-answer-to-a-vuca-dynamic>.
15. Bartolomeo, M. (2022). What is VUCA Prime? Retrieved from <https://pmmagazine.net/edition/2022-05/What-is-VUCA-Prime-by-Milvio-DiBartolomeo/>.
16. Glukhova, L. V., Sherstobitova, A. A., Korneeva, E. N., & Krayneva, R. K. (2020). VUCA-Managers Training for Smart Systems: Innovative and Organizational Approach. In: Uskov, V., Howlett, R., Jain, L. (eds) *Smart Education and e-Learning 2020. Smart Innovation, Systems and Technologies*, 188. Springer, Singapore. doi: https://doi.org/10.1007/978-981-15-5584-8_31
17. Mitzkus, S. (2022). BANI World: What is it and Why We Need it? *Digital Leadership*. Retrieved from <https://digitalleadership.com/blog/bani-world/>.
18. Kok, J. (Kobus), & van den Heuvel, S. C. (2019). *Leading in a VUCA World*. *SpringerLink*. Retrieved from https://link.springer.com/book/10.1007/978-3-319-98884-9?error=cookies_not_supported&code=a74514ae-761b-446e-ab99-6d5668221b2e.
19. Evseeva, S., Evseeva, O., & Rawat, P. (2022). Employee Development and Digitalization in BANI World. In: Rodionov, D., Kudryavtseva, T., Skhvediani, A., Berawi, M.A. (eds) *Innovations in Digital Economy*. SPBPU IDE 2021. *Communications in Computer and Information Science*, 1619. Springer, Cham. doi: https://doi.org/10.1007/978-3-031-14985-6_18
20. Godoy, M. F. de, & Ribas Filho, D. (2022). Facing the BANI World. *International Journal of Nutrology*, 14(2), 33. doi: <https://doi.org/10.1055/s-0041-1735848>
21. Balan, I. (2019). Risk society: destabilizing possibilities. Retrieved from http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/_2_2019/103.pdf. (in Ukrainian)

The article was received by the editors 30.11.2022.

The article is recommended for printing 25.12.2022.

<https://doi.org/10.26565/2524-2547-2022-64-14>
УДК 336.143.2:332.14

Мар'яна Леонідівна Швайко*

кандидат економічних наук, доцент
mlshvayko@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-3911-0392>

Антоніна Віталіївна Оковита*

студент
antoninaokovyta@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-4739-9480>

* Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна,
майдан Свободи, 4, Харків, 61022, Україна

НАПОВНЕННЯ ДОХІДНОЇ ЧАСТИНИ МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Метою написання статті є аналіз джерел та структури наповнення дохідної частини місцевих бюджетів під час дії воєнного стану в Україні, виявлення основних проблем формування доходів місцевих бюджетів та визначення шляхів їх вирішення. Ми узагальнили ключові зміни до бюджетного законодавства, які були прийняті урядом в умовах воєнного стану для забезпечення ефективного функціонування бюджетної сфери, захисту громадської безпеки та життєвих потреб жителів територіальних громад. Аналіз структури доходів місцевих бюджетів за регіонами виявив помітне зменшення надходжень у районах ведення бойових дій та на окупованих (деокупованих) територіях. Натомість у тих регіонах, куди відбулося переміщення підприємств та зосереджена велика кількість внутрішньо переміщених осіб (ВПО), спостерігається значне збільшення надходжень до місцевих бюджетів. Визначено основні проблеми, які перешкоджають підвищенню ефективності формування та розподілу коштів місцевих бюджетів. Ми запропонували вжити низку дієвих заходів для збільшення надходжень до місцевих бюджетів та покращення добробуту населення та економічного стану відповідного регіону.

Ключові слова: **місцеві бюджети, доходи місцевих бюджетів, податкові надходження, міжбюджетні трансферти, доходи загального фонду.**

JEL Classification: H71; H72; O2.

Як цитувати: Швайко, М. А., & Оковита, А. В. (2022). Наповнення дохідної частини місцевих бюджетів в умовах воєнного стану. *Соціальна економіка*, 64, 159-170. doi: <https://doi.org/10.26565/2524-2547-2022-64-14>

In cites: Shvayko, M., & Okovyta, A. (2022). Filling the revenue part of local budgets under the conditions of marital state. *Social Economics*, 64, 159-170. doi: <https://doi.org/10.26565/2524-2547-2022-64-14> (in Ukrainian)

Вступ. Фінанси місцевого самоврядування займають важливе місце в економічній системі будь-якої держави, а місцеві бюджети є найбільшою за чисельністю ланкою бюджетної системи держави, що відіграє значну роль у перерозподілі валового національного продукту та фінансуванні державних видатків (в першу чергу видатків соціальної спрямованості).

Проблеми фінансів місцевого рівня ефективніше вирішувати саме на місцевому рівні, адже посадовці на найвищому рівні управління країною ніколи не зможуть визначити базові проблеми та ключові потреби конкретного міста, ОТГ і, відповідно, знайти найбільш оптимальні шляхи їх вирішення.

Ефективне місцеве самоврядування базується на розвинутому громадянському суспільстві й демократії, несумісній з тоталітарним режимом, що унеможливає узурпацію влади. Після проведення децентралізації в Україні було розширено права органів місцевого самоврядування у прийнятті рішень та надання їм повної бюджетної самостійності щодо наповнення своїх бюджетів та здійснення видаткових повноважень. Отже, повноваження, фінансові ресурси і контроль – це три кити, на яких базується ефективна модель місцевого самоврядування, за якої територіальні громади максимально мобілізують власні внутрішні резерви.

Головним призначенням місцевих фінан

сів завжди було забезпечення фінансовими ресурсами діяльності органів місцевого самоврядування, пов'язаної зі здійсненням ними своїх функцій і повноважень; найбільш повне задоволення потреб населення територіальних громад та якісне надання локальних суспільних послуг; формування стимулюючого механізму щодо раціонального використання наявних матеріальних і фінансових ресурсів, пошуку додаткових джерел доходів.

Метою написання статті є аналіз джерел і структури наповнення дохідної частини місцевих бюджетів під час дії воєнного стану в Україні, виявлення основних проблем щодо формування доходів місцевих бюджетів та визначення шляхів їх вирішення. Особливу увагу приділено податковим надходженням, які займають ліву частку в структурі доходів бюджетів місцевого самоврядування. Визначено, що через запровадження змін в законодавстві, що пов'язані з надскладною ситуацією в країні (зокрема, з березня 2022 року при ввезенні певних продуктів харчування, пального та інших товарів, які задовольняють базові потреби суспільства, ці групи товарів було звільнено від сплати мита і ПДВ; введення добровільної сплати Єдиного податку для деяких груп тощо) було недоотримано значну суму надходжень до бюджетів. Крім того, ведення активних бойових дій на території певної громади, велика кількість вимушено внутрішньо переміщених осіб досить сильно змінили структуру надходжень до місцевих бюджетів за регіонами. Подальші дослідження будуть пов'язані з оцінкою формування дохідної частини бюджетів місцевого самоврядування.

Об'єктом дослідження виступає процес формування доходів місцевих бюджетів України.

Предметом дослідження є теоретичні та практичні проблеми формування доходів місцевих бюджетів під час дії воєнного стану в країні та шляхи їх подолання.

Огляд літератури. Питанням, що пов'язані з удосконаленням процесу формування дохідної частини бюджетів місцевого самоврядування присвячені праці багатьох українських вчених, таких як О. М. Бабич (2011), А. С. Глушенко (2014), О. М. Підхольний та О. Ю. Журба (2017), Л. В. Лисяк (2017), О. П. Кириленко (2014), А. М. Науменко (2009), Ю. В. Пасічник (2008) та багато інших.

В. А. Янковський та М. Т. Шендригоренко (2020) охарактеризували теоретичні засади доходів місцевих бюджетів та приділили увагу впливу бюджетної децентралізації на склад та структуру доходів місцевих бюджетів. Л. В. Лисяк, С. В. Качула, Ю. О. Біневич (2021) порівняли наслідки фінансової децентралізації для доходів місцевих бюджетів в Ук-

раїні та країнах ЄС. Г. Гончар (2020) узагальнено теоретико-методологічні та практичні аспекти функціонування доходів місцевих бюджетів в Україні. А. Семенець, Д. Тюріна, Є. Кузькін, О. Ярмач (2021) проведена статистична оцінка складу та структури доходів місцевих бюджетів, виявлено проблеми забезпечення бюджетної автономії регіонів. В. С. Дмитровська та І. В. Кохан (2020), І. З. Сторонянська та Л. Я. Бенюк (2021) дослідили особливості функціонування доходів місцевих бюджетів в умовах пандемії Covid-19. І. Лещух (2022) ідентифікувала фактори впливу на формування дохідної частини місцевих бюджетів в умовах війни.

Тематики формування місцевих бюджетів також широко представлена в світовому науковому колі. Так, Р. Джеймс (2020) емпірично довів, що зміни обсягів міжбюджетних трансфертів не впливають на зменшення фіскальних зусиль місцевих органів влади. М. Кизилтан і А. Б. Єрелі (2022) надали оцінку реалізації фіскальної децентралізації в Турції та її впливу на фіскальну спроможність органів місцевого самоврядування. Також, особливості процесу фіскальної децентралізації для Індонезії розкрив К. Сільвер (2003). Цікавий предмет дослідження обрали С. Берсет, М. Хубер і М. Шелкер (2022), які дослідили вплив шоків доходів бюджетів на місцеву фіскальну політику. Т. Баскаран (2021) оцінив потенціал збільшення ставок місцевих податків і зборів. А. Мараттін, Т. Наннічіні та Ф. Порчеллі (2022) та М. Гессе (2022) розкрили специфіку фіскального коригування в італійських та німецьких муніципалітетах при зміні обсягів міжбюджетних трансфертів.

Проте, дана тема завжди залишається актуальною, не дивлячись на велику тему досліджень і публікацій різних авторів. Це обумовлено, перш за все постійними змінами, що відбуваються в процесі формування доходів місцевих бюджетів.

Методологія дослідження. При написанні статті застосовувалися загальнонаукові та спеціальні методи дослідження, використовувалися методи кількісного аналізу економічних показників – для визначення основних трендів щодо наповнення дохідної частини місцевих бюджетів, якісного аналізу та синтезу – для оцінки впливу фіскальних рішень на зміни обсягів доходів місцевих бюджетів, виявлення проблемних питань із наповнення місцевих бюджетів та розроблення заходів для їх подолання; SWOT-аналіз – для виявлення прихованого потенціалу збільшення бюджетних надходжень місцевих бюджетів.

Основні результати дослідження. З впровадженням в Україні військового стану більш гостро постало питання щодо забезпе-

чення оперативного, належного та безперервного виконання місцевих бюджетів. Задля забезпечення ефективного функціонування бюджетної сфери, захисту безпеки населення та життєво необхідних потреб мешканців територіальних громад у період дії воєнного стану урядом було прийнято ключові норми бюджетного законодавства в умовах воєнного стану, їх перерахуємо нижче:

- було дозволено перевищення обсягу резервного фонду бюджету понад 1%;
- введено додаткові правила щодо передачі коштів із спеціального до загального фонду бюджету, а також з місцевого до держбюджету з метою відсічі збройної агресії РФ проти України. Така передача можлива лише на підставі рішення органу місцевого самоврядування, місцевої державної адміністрації, військово-цивільної або військової адміністрації;
- дозволено спрямовувати залишки субвенції на заходи територіальної оборони, задоволення продовольчих потреб цивільного населення, евакуацію, вивезення, переміщення цивільного населення із місцевості, де ведуться бойові дії та небезпечних територій, а також на інші заходи, спрямовані на підтримку цивільного населення в умовах воєнного стану;
- була реалізована можливість передачі коштів між місцевими бюджетами без укладення договору;
- на час дії воєнного стану перевірки Державною аудиторською службою щодо виконання місцевих бюджетів не проводяться, а розпочаті перевірки було зупинено;
- Кабінетом Міністрів України було встановлено певні особливості бюджетних відносин. По-перше, не здійснюються пере-

рахування реверсної дотації до держбюджету з місцевих бюджетів на період дії воєнного стану. По-друге, припинено перерахування міжбюджетних трансфертів з держбюджету до місцевих бюджетів тих територій, які є тимчасово непідконтрольні Україні; кошти можуть бути перенаправлені до місцевих бюджетів тих громад, на територію яких переміщуються люди з тимчасово окупованих територій;

– внесені зміни щодо оподаткування. Уряд надав право на добровільну сплату єдиного податку платникам 1 і 2 груп, а також право застосовувати тим суб'єктам господарювання, річний дохід яких не перевищує 10 млрд грн, і в яких немає обмеження щодо кількості працівників, спрощену систему оподаткування 3 групи за ставкою 2%. Не нараховується і не сплачується екологічний податок і плата за земельні ділянки, що знаходяться на територіях, які тимчасово не контролюються Україною, а також там, де ведуться бойові дії. Штрафи та пені в разі несплати ЄСВ не застосовуються (Децентралізація в Україні, 2022).

Незважаючи на всі труднощі, з якими довелось зіткнутися Україні через повномасштабне вторгнення Росії, місцеве самоврядування продемонструвало стійкість і здатність впоратися з викликами, зокрема і у фінансовій сфері. Про це свідчить суттєве збільшення частки місцевих бюджетів у доходах зведеного бюджету (рис.1).

То ж, завдяки чому місцевим бюджетам вдалося підвищити свою частку в зведеному бюджеті України? Розглянемо рис.2, на якому показано за рахунок яких надходжень з січня по серпень 2022 року формувалися доходи місцевого самоврядування.

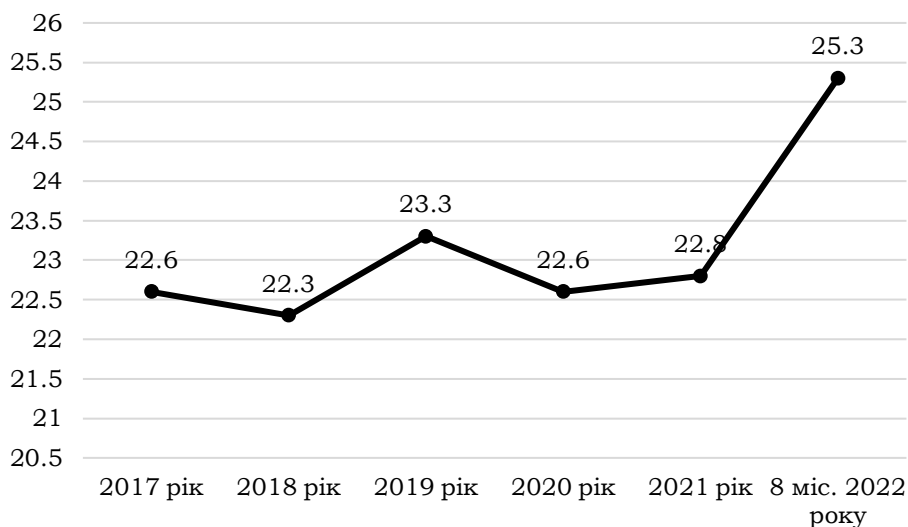

Рис.1. Частка місцевих бюджетів у доходах зведеного бюджету, %

Fig.1. Share of local budgets in consolidated budget revenues, %

Джерело: побудовано автором за даними¹

¹ Децентралізація в Україні. URL: <https://decentralization.gov.ua/> (дата звернення: 05.10.2022).

Рис. 2. Структура і обсяги надходжень до місцевих бюджетів за 8 міс. 2022 року, млрд грн
 Fig. 2. The structure and volumes of revenues to local budgets for 8 months 2022 (billion UAH)
 Джерело: побудовано автором за даними¹

Станом на 1 вересня 2022 року Уряд України здійснив перерахування міжбюджетних трансфертів до місцевих бюджетів в обсязі 92,7 млрд грн – це близько 83% від передбачуваних розписом асигнувань. Дотацій з державного бюджету місцевим було перераховано в розмірі 15,3 млрд грн (з них 10,9 млрд грн – базова дотація). Розмір субвенцій з держбюджету місцевим бюджетам складає 77,3 млрд грн, зокрема освітню субвенцію перераховано в розмірі 67,3 млрд грн. Крім того, у розпорядженні органів місцевої влади кожного місяця лишається реверсна

дотація, вона не перераховується до держбюджету у період воєнного стану.

Окрім трансфертів з держбюджету було також перераховано субвенції між місцевими бюджетами в розмірі 3,5 млрд.

Загалом, частка міжбюджетних трансфертів складає більше 27,5% від загальних надходжень до місцевих бюджетів.

На рис. 2 помітно, що основне джерело наповнення місцевих бюджетів України – податок на доходи фізичних осіб. За 8 місяців 2022 року до місцевих бюджетів було перераховано 163,8 млрд грн цього податку.

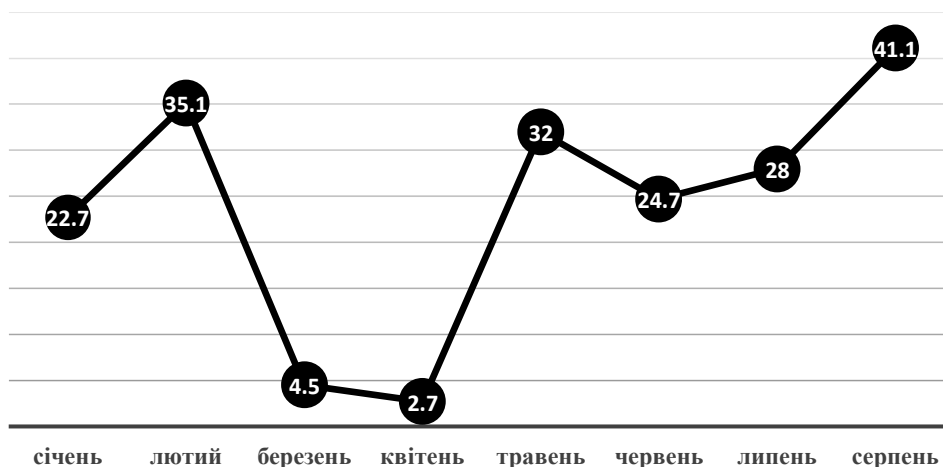

Рис. 3. Приріст надходжень ПДФО до місцевих бюджетів протягом січня-серпня 2022 р., %
 Fig. 3. Increase in personal income tax revenues to local budgets during January-August 2022, %
 Джерело: побудовано автором за даними²

¹ Децентралізація в Україні. URL: <https://decentralization.gov.ua/> (дата звернення: 05.10.2022).

² Децентралізація в Україні. URL: <https://decentralization.gov.ua/> (дата звернення: 05.10.2022).

Протягом січня-серпня 2022 року надходження ПДФО до місцевих бюджетів мали позитивну динаміку (рис. 3), а в серпні, як ми можемо бачити, надходження цього податку мали різкий приріст (+41,1% або ж це +7,1 млрд грн по відношенню до серпня попереднього року). Це зумовлено перш за все зростанням відрахувань із заробітних плат військовослужбовців, а також значну роль в цьому відіграло збільшення нормативу зарахування ПДФО до місцевих бюджетів із 60% до 64% з січня 2022 року.

В структурі доходів загального та спеціального фондів бюджету (з урахуванням трансфертів) податок на доходи фізичних осіб становить майже 47% від загальних надходжень, а в структурі доходів лише загального фонду без трансфертів його частка сягає 66,7% від надходжень.

Розглянемо динаміку надходжень місцевих бюджетів України за січень-серпень 2021-2022 рр. (рис. 4).

З рис. 4 бачимо, що протягом 8 місяців 2022 року надходжень до загального фонду місцевих бюджетів (без трансфертів) надійшло на 10,5% більше, ніж за аналогічний період 2021 р., в грошовому виразі надходження склали 245,8 млрд грн. Здебільшого це обумовлено значним ростом ПДФО (+23,8%), а от втрати від надходжень плати за землю та місцевих податків і зборів в порівнянні з аналогічним періодом минулого

року відповідно складають -21,4% та -9%.

Якщо ж розглядати помісячно динаміку доходів за типами бюджетів (рис. 5), можна зробити висновок, що спостерігається значне переважання доходів об'єднаних територіальних громад над доходами інших місцевих бюджетів. Також простежується падіння надходжень у березні-квітні 2022 року у порівнянні з аналогічним періодом минулого року, а починаючи з травня, спостерігаємо уже відновлення темпів зростання доходів місцевих бюджетів (+3,5 млрд грн або це +11,9% у порівнянні з травнем 2020 року).

Протягом літніх місяців 2022 року також спостерігається позитивний приріст надходжень до місцевих бюджетів. В липні приріст склав +17,1% (у грошовому виразі 4,9 млрд грн), а у серпні +7,7% (або 2,6 млрд грн), порівняно з відповідним періодом 2021 року.

Якщо ж переглядати структуру доходів місцевих бюджетів в розрізі регіонів (рис. 6), можна зробити висновок щодо помітного зниження надходжень в тих областях, де ведуться бойові дії, або в окупованих (деокупованих) областях. На противагу цьому спостерігається значний приріст доходів місцевих бюджетів в тих регіонах, куди були передислоковані підприємства та зосереджується велика кількість внутрішньо переміщених осіб (ВПО).

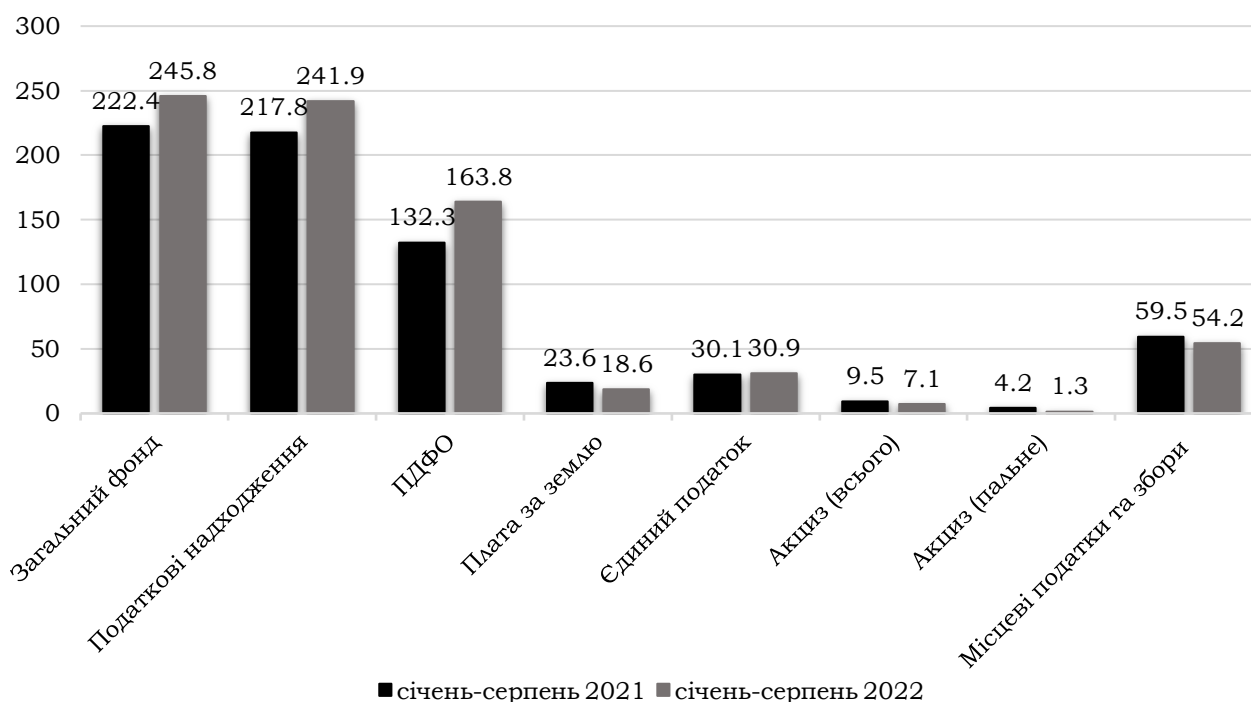

Рис. 4. Динаміка надходжень місцевих бюджетів за січень-серпень 2021-2022 рр., млрд грн

Fig. 4. Dynamics of local budget revenues for January-August 2021-2022 (billion UAH)

Джерело: побудовано автором за даними¹

¹ Децентралізація в Україні. URL: <https://decentralization.gov.ua/> (дата звернення: 05.10.2022).

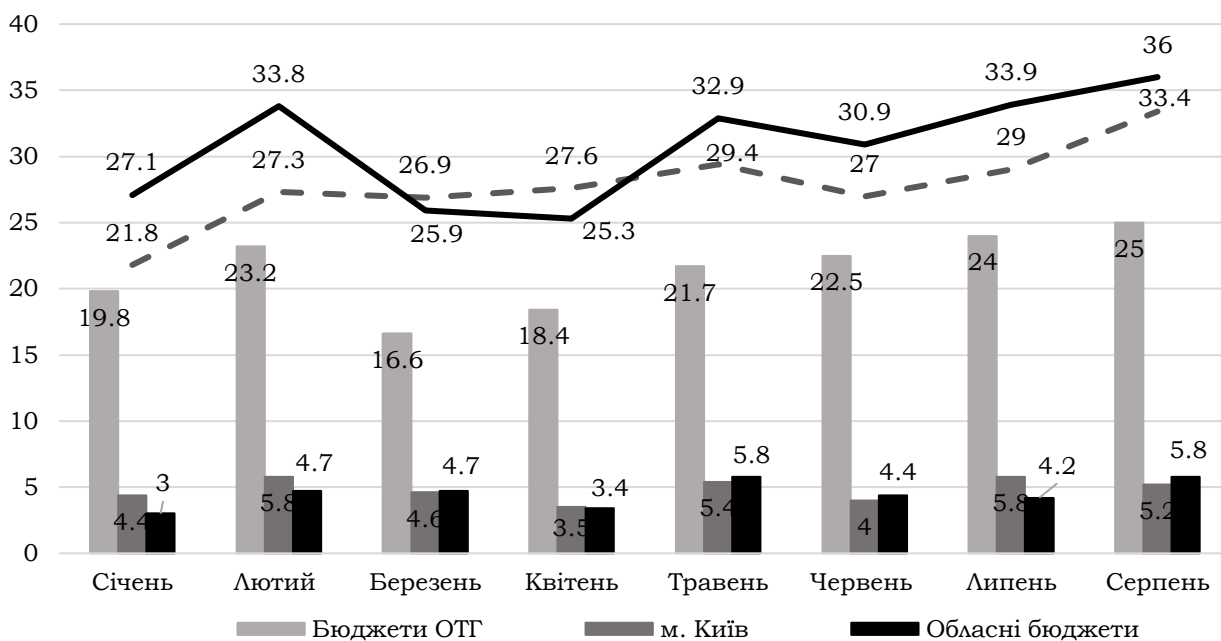

Рис. 5. Помісячна динаміка доходів, млрд грн

Fig. 5. Monthly income dynamics (billion UAH)

Джерело: побудовано автором за даними¹

Аналізуючи рис. 4, відзначаємо, що висока частка належить єдиному податку – 30,9 млрд грн (8,86%). Висока частка наповнення місцевого бюджету окремої громади цим податком свідчить про сильну за

лежність бюджетних надходжень від функціонування і наявності на її території підприємств. Розглянемо динаміку надходжень єдиного податку до місцевих бюджетів протягом січня-серпня 2022 року (рис. 7).

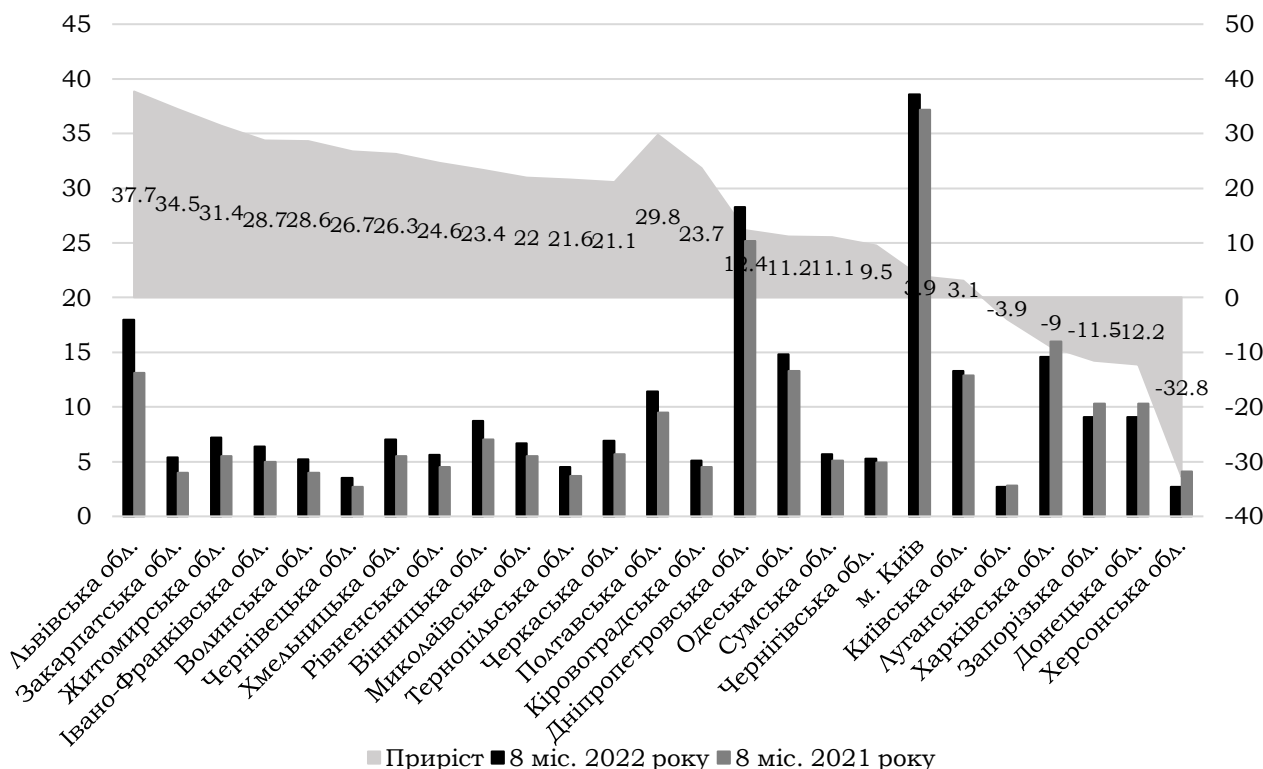

Рис. 6. Надходження доходів загального фонду регіонів протягом січня-серпня 2022р., млрд грн

Fig. 6. Revenues of the general fund of the regions during January-August 2022 (billion UAH)

Джерело: побудовано автором за даними²¹ Децентралізація в Україні. URL: <https://decentralization.gov.ua/> (дата звернення: 05.10.2022).² Децентралізація в Україні. URL: <https://decentralization.gov.ua/> (дата звернення: 05.10.2022).

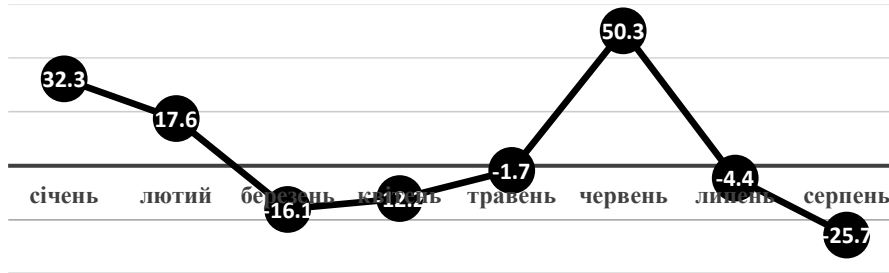

Рис. 7. Приріст надходжень єдиного податку протягом січня-серпня 2022р., %
 Fig. 7. Increase in revenues of the single tax to local budgets during January-August 2022, %
 Джерело: побудовано автором за даними¹

На рис. 7 спостерігаємо постійні коливання динаміка надходжень єдиного податку. Особливо різке зниження надходжень податку до місцевих бюджетів відбулося протягом червня-серпня, коли були зміни від приросту +50,3% до падіння -25,7%. Це пов'язано, перш за все, зі змінами у податковому законодавстві, про які згадувалося вище. Внаслідок чого досить багато суб'єктів господарювання обрали для себе спрощену систему оподаткування, а також віддали перевагу сплаті єдиного податку замість податку на прибуток (протягом перших 8 місяців до місцевих бюджетів було сплачено 10,2 млрд грн або 2,92% від загальних надходжень).

В додаток до цього змінилися і терміни сплати єдиного податку. Якщо раніше необхідно було сплачувати зазначений податок поквартально (протягом 50 днів по закін-

ченню звітного періоду), то за нововведеннями в законодавстві сплата відбувається щомісяця (протягом 30 днів по закінченню звітного періоду).

Якщо ж розглядати надходження єдиного податку в розрізі регіонів (рис. 8), відзначаємо, що спостерігається значний приріст сплати цього податку в західних областях України, на відміну від сходу. Зокрема, приріст +20,3% в Львівській області суттєво відрізняється від зниження таких же надходжень в Сумській, Одеській, Харківській, Миколаївській, Чернігівській, Запорізькій, Донецькій, Херсонській і Луганській областях. Це зумовлено перш за все війною в Україні, через що підприємства з тих областей, які є окуповані і тих, де ведуться активні бойові дії були релоковані в західні регіони країни або ж взагалі призупинили свою діяльність.

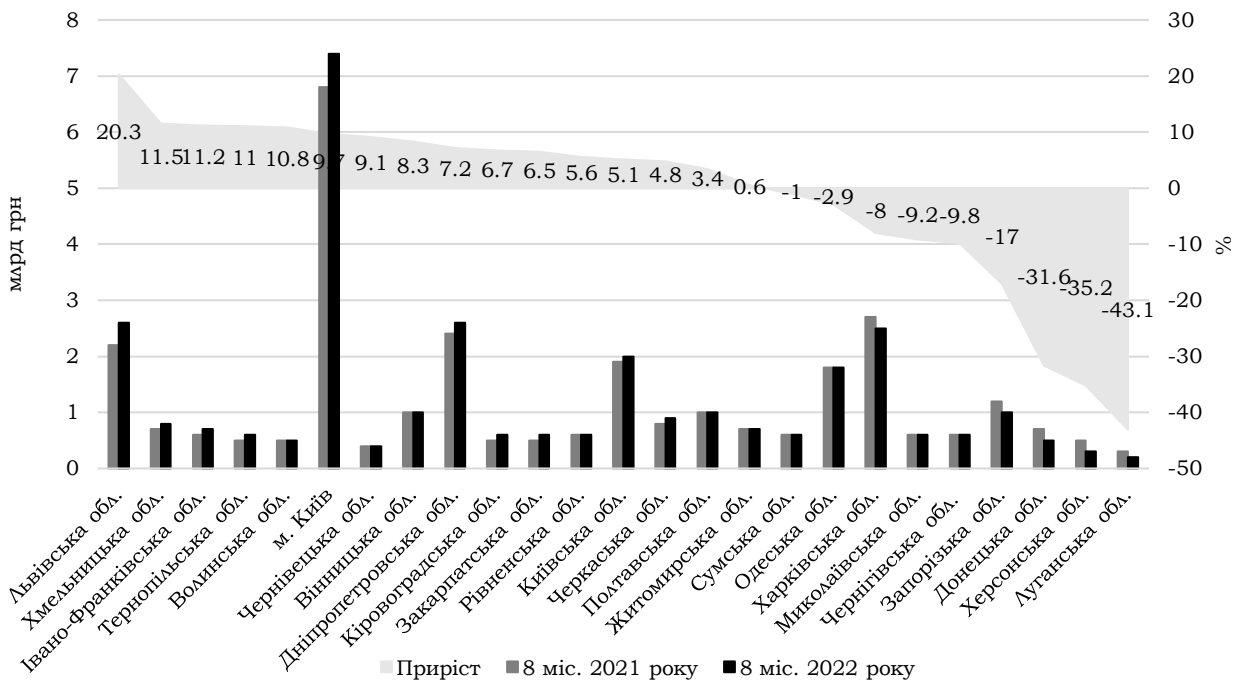

Рис. 8. Надходження єдиного податку в розрізі регіонів протягом січня-серпня 2022р.
 Fig. 8. Receipts of the Unified tax by region during January-August 2022
 Джерело: побудовано автором за даними²

¹ Децентралізація в Україні. URL: <https://decentralization.gov.ua/> (дата звернення: 05.10.2022).

² Там само.

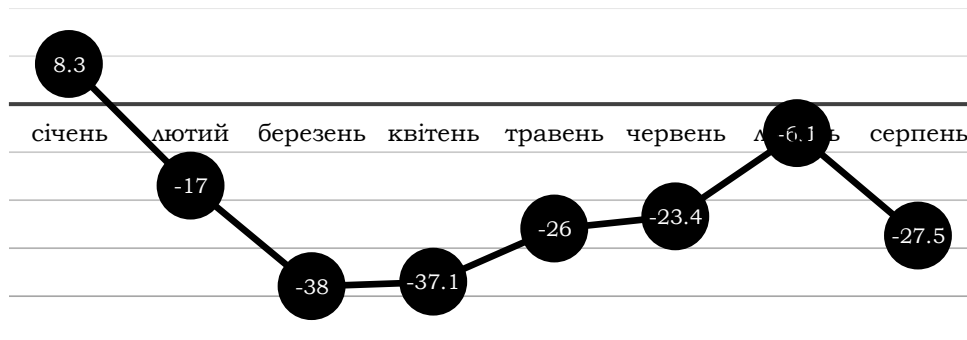

Рис. 9. Приріст надходжень плати за землю протягом січня-серпня 2022 р., %
 Fig. 9. Growth of land fee revenues to local budgets during January-August 2022, %
 Джерело: побудовано автором за даними¹

Найгірша ситуація наразі склалася з платою за землю. Починаючи з лютого і до серпня 2022 року спостерігаємо зниження надходжень (рис.9).

Найбільший спад ми можемо бачити в березні, тоді потенційні втрати склали -38%, а це близько 1,1 млрд грн недоотриманого доходу (і це лише за 1 місяць!). Це зниження також пов'язано зі змінами у податковому законодавстві (Закон України від 15.03.2022 №2120-IX). В цьому законі зазначено, що починаючи з березня 2022 року і до 31 грудня року, наступного за тим, коли буде припинено воєнний стан в країні, не буде нараховуватися і сплачуватися плата за землю на тих територіях, де ведуться чи велися бойові дії.

Ще один податок, який зазнав спаду через податкові пільги, – акцизний податок (рис. 10).

З лютого і до червня 2022 року включно можемо спостерігати негативні тенденції щодо цього податку. Це пояснюється тим, що найбільшу долю в структурі цього податку займав акциз на пальне, але з введенням воєнного стану уряд впровадив зміни в законодавстві, згідно яких ставка акцизу на пальне становила 0 євро за 100 літрів.

Трішки стабілізували ситуацію і забезпечили приріст акцизного податку у структурі доходів місцевих бюджетів акцизи на тютюн і алкоголь. Згідно законодавства, акцизний податок на ці групи товарів було збільшено.

В кінці серпня 2022 року Верховна Рада України прийняла законопроект про відновлення акцизного податку на пальне. Згідно цього Закону встановлено нові ставки акцизу на пальне, а саме: на газ – 52 євро/1000 л; на бензин та дизельне пальне – 100 євро/1000 л; акциз для альтернативних видів палива теж прирівнюється до 100 євро/1000 л. В наслідку цього очікується позитивний приріст сплати даного виду надходжень.

На жаль, на сьогодні перед місцевим самоврядуванням постає чимало нових завдань щодо забезпечення стабільного розвитку громад, врегулювання дисбалансів, які виникають між рівнями розвитку територіальних громад. Також з'являються нові виклики щодо необхідності забезпечення достойного рівня життя на деокупованих територіях та територіях, які постійно піддаються обстрілам і, звісно ж, відновлення пошкодженої інфраструктури.

Рис.10. Приріст надходжень акцизного податку протягом січня-серпня 2022р., %
 Fig.10. Increase in excise tax revenues during January-August 2022, %
 Джерело: побудовано автором за даними²

¹ Децентралізація в Україні. URL: <https://decentralization.gov.ua/> (дата звернення: 05.10.2022).

² Децентралізація в Україні. URL: <https://decentralization.gov.ua/> (дата звернення: 05.10.2022).

Структурувати основні проблеми місцевого самоврядування, виявити слабкі та сильні сторони, запобігти можливим загрозам і збільшити нові можливості фінансів місцевого самоврядування допоможе проведення SWOT-аналізу (табл.1).

Оскільки наповнення місцевих бюджетів більшою мірою відбувається за рахунок сплати податків з доходів економічних

суб'єктів, то проблему зі збільшенням надходжень до бюджетів місцевого самоврядування слід вирішувати шляхом зміцнення і нарощування виробничих потужностей суб'єктів господарювання. Таким чином, буде збільшено рівень доходності підприємств і, як наслідок, збільшиться доходна база тої адміністративно-територіальної одиниці, де функціонує підприємство.

Таблиця 1. SWOT-аналіз фінансів місцевого самоврядування
Table 1. SWOT analysis of local self-government finances

СИЛЬНІ СТОРОНИ (STRENGTHS)	СЛАБКІ СТОРОНИ (WEAKNESSES)
<ol style="list-style-type: none"> 1. Чітке розмежування повноважень і функцій між центральним та місцевими органами влади. 2. Розвиток демократії в суспільстві. 3. Зростання прозорості й публічності бюджетно-податкових процедур. 4. Місцева влада самостійно приймає рішення про обсяги і спрямування видатків на суспільні послуги, що надаються населенню. 5. Наявність великої кількості землі, що придатна для обробітки та вирощування сільськогосподарської продукції. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Недостатність власних фінансових ресурсів місцевих органів влади для забезпечення соціально-економічного розвитку регіону. 2. Незначна частка місцевих податків та зборів у структурі наповнення доходної частини місцевих бюджетів; натомість, лівова частка належить загальнодержавним податкам, що частково перераховуються до місцевих бюджетів. 3. Високий рівень «тіньової економіки», виплата заробітної плати «в конвертах» заважають щороку недоотримувати значні суми ПДФО. 4. Відтік капіталу за кордон через офшорні схеми – як наслідок, недоотримання доходів від сплати ПДФО. 5. Високий рівень корупції в країні, що допомагає ухилятися від сплати податків. 6. Погана якість доріг, ізольованість деяких малих сіл.
МОЖЛИВОСТІ (OPPORTUNITIES)	ЗАГРОЗИ (THREATS)
<ol style="list-style-type: none"> 1. Розширення прав місцевих органів влади щодо встановлення податків і зборів на території. 2. Дотримання цільового, раціонального та ефективного використання бюджетних коштів. 3. Активне залучення інвестицій в інтелектуальний розвиток (підвищення кваліфікації персоналу). 4. Перегляд бази оподаткування та ставок на податки та збори. 5. Активна підтримка та сприяння роботі малого та середнього бізнесу з боку місцевої влади. 6. Залучення малого та середнього бізнесу до вирішення соціальних проблем. 7. Розвиток сільського господарства з використанням нових технологій, добрив та техніки. 8. Покращення стану доріг. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Механічне застосування іноземного досвіду без урахування національних особливостей. 2. Високий рівень залежності від міжнародних позик – як наслідок, стрімке нарощування державного боргу. 3. Війна та території країни, політична нестабільність, що заважає залучати іноземних інвесторів. 4. Світова фінансова та економічна криза. 5. Низький рівень життя, погіршення соціальних стандартів життя. 6. Ізоляція та вимирання малих віддалених сіл. 7. Високий рівень урбанізації через відсутність робочих міст у селах чи невеликих містечках. 8. Міграція висококваліфікованих вітчизняних фахівців за кордон.

Подолання тіньової економіки та корупції в країні також сприятиме зростанню доходів місцевих бюджетів.

Відзначимо також, що з впровадженням реформи місцевого самоврядування, рівень доходів місцевих бюджетів зростає. Однак, діюча система акумулювання фінансових ресурсів до місцевих бюджетів потребує вдосконалення шляхом подальшого зростання частки власних доходів.

Реальні фінансові можливості місцевого самоврядування в Україні значно обмежені на сьогоднішній день – це і являється гальмом демократичних змін в державі. Доцільним буде розширити права місцевих органів влади щодо встановлення місцевих податків і зборів.

Висновки. Проводячи аналіз функціонування фінансів місцевого самоврядування, було виявлено, що основними проблемами, які заважають підвищувати ефективність формування і розподілу коштів місцевих бюджетів, є:

- недостатність власних джерел наповнення місцевих бюджетів для забезпечення соціально-економічного розвитку регіону;
- залежність місцевої влади від фінансування центральними органами влади;
- високий рівень тіньової економіки у порівнянні з європейськими країнами;
- відтік капіталу за кордон через війну;
- корупція та контрабанда на державних кордонах, використання офшорних схем;
- відсутність робочих місць у селах та невеликих містах тощо

Для усунення наявних проблем, слід вжити ефективних заходів для зростання доходів місцевих бюджетів та покращення добробуту населення і економічного стану відповідного регіону. Вважаємо, що такими заходами можуть бути:

- нарощування виробничих потужностей суб'єктів господарювання;
- підтримка з боку місцевої влади малого та середнього бізнесу на території громади та залучення цих підприємств до вирішення соціально-економічних проблем регіону;
- дотримання цільового, раціонального та ефективного використання коштів місцевих бюджетів;
- здійснювати активне залучення інвестицій для розвитку регіону;
- здійснити більш ефективний перерозподіл частини надходжень з державного бюджету – місцевим;
- здійснити перегляд та оптимізацію умов та ставок місцевих податків та зборів, розширивши повноваження органів місцевого самоврядування у цьому питанні;
- проводити більш ефективне управління земельними ресурсами, наприклад, переглянути діючі договори оренди; створити бази даних платників земельного податку; своєчасно переглядати розміри орендної плати тощо;
- залучення до сплати податку на доходи фізичних осіб відокремлених підрозділів юридичних осіб, працевлаштування внутрішньо переміщених осіб, створення нових робочих місць;
- розширення повноважень місцевих органів влади щодо встановлення податків та зборів на підконтрольній їм території;
- при пошуку додаткових джерел фінансування можна звернутися до європейського досвіду і впровадити випуск муніципальних цінних паперів, але важливо пам'ятати, що вони мають спрямовуватися винятково на розвиток соціальних об'єктів і в жодному разі не на здійснення поточного обслуговування або ж закриття касових розривів бюджетів місцевих рад.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Янковський В. А., Шендригоренко М. Т. Доходи місцевих бюджетів в Україні: сутнісна складова та сучасний стан у рамках реформи бюджетної децентралізації. *Бізнес Інформ*. 2020. № 11. С. 331-337. DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2020-11-331-337>
2. Лисяк А. В., Качула С. В., Біневич Ю. О. Зміни доходів та видатків місцевих бюджетів в процесі фінансової децентралізації: досвід ЄС в українських реаліях. *Інвестиції: практика та досвід*. 2021. № 1. С. 22-29. DOI: <https://doi.org/10.32702/23066814.2021.1.22>
3. Гончар Г. П. Особливості формування доходів місцевих бюджетів. *Інфраструктура ринку*. 2020. Вип. 45. С. 225-232. DOI: <https://doi.org/10.32843/infrastructure45-36>
4. Семенець А., Тюріна Д., Кузькін Є., Ярмач О. Статистичне дослідження формування доходів місцевих бюджетів в умовах децентралізації. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики*. 2021. № 1. С. 310-319. DOI: <https://doi.org/10.18371/fcaptr.v1i36.227916>
5. Дмитровська В. С., Кохан І. В. Доходи місцевих бюджетів в умовах пандемії COVID-19. *Актуальні проблеми розвитку економіки регіону*. 2020. Вип. 16(1). С. 180-190. DOI: <https://doi.org/10.15330/apred.1.16.180-190>
6. Сторонянська І. З., Беновська Л. Я. Економіка регіонів в умовах коронакризи: тенденції розвитку та їх вплив на податкові доходи місцевих бюджетів. *Економіка України*. 2021. № 5. С. 59-77. DOI: <https://doi.org/10.15407/economyukr.2021.05.059>
7. Лещух І. В. Доходи місцевих бюджетів в умовах війни: трансформація структури та перспективи подальшого формування. *Бізнес Інформ*. 2022. № 4. С. 74-82. DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2022-4-74-82>

8. Jaimes R. Fiscal adjustments at the local level: evidence from Colombia. *Int Tax Public Finance*. 2020. Vol. 27. Pp. 1148–1173. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10797-020-09598-2>
9. Kiziltan M., Yereli A. B. Evaluating local fiscal capacity and fiscal effort of Turkish local governments: Evidence from spatial panel data analysis. *Econ Change Restruct*. 2023. Vol. 56. Pp. 441–472. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10644-022-09424-1>
10. Silver C. Do the donors have it right? Decentralization and changing local governance in Indonesia. *Ann Reg Sci*. 2003. Vol. 37. Pp. 421–434. DOI: <https://doi.org/10.1007/s00168-003-0162-9>
11. Berset S., Huber M., Schelker M. The fiscal response to revenue shocks. *Int Tax Public Finance*. 2022. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10797-022-09727-z>
12. Baskaran T. The revenue and base effects of local tax hikes: evidence from a quasi-experiment. *Int Tax Public Finance*. 2021. Vol. 28. Pp. 1472–1518. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10797-021-09657-2>
13. Marattin L., Nannicini T., Porcelli F. Revenue vs expenditure based fiscal consolidation: the pass-through from federal cuts to local taxes. *Int Tax Public Finance*. 2022. Vol. 29. Pp. 834–872. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10797-021-09682-1>
14. Hesse M. Higher Taxes for Fiscal Consolidation? Expected and Unexpected Effects of Municipal Tax Policy. *Int Adv Econ Res*. 2021. Vol. 27. Pp. 287–302. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11294-022-09841-y>
15. Бабич О. М. Співвідношення централізації та децентралізації в системі державного управління. *Часопис Київ. ун-ту права*. 2011. № 2. С. 109–112.
16. Глущенко А. С. Фінанси : навч. посіб. Львів : «Магнолія 2006», 2014. 440 с.
17. Лисяк Л. В. Напрями вдосконалення бюджетної політики України в умовах децентралізації. *Науковий погляд: економіка та управління*. 2017. № 2(58). С. 42–56.
18. Місцеві фінанси : підруч. / за ред. д.е.н., проф. О. П. Кириленко. 2-ге вид., доп. і перероб. Тернопіль : Економічна думка ТНЕУ, 2014. 448 с.
19. Науменко А. М. Напрями підвищення дохідності місцевих бюджетів. *Фінанси України*. 2009. № 5. С. 127–131.
20. Пасічник Ю. В. Бюджетна система України : навч. посібник. 2-ге вид. перероб. і доп. Київ : Знання, 2008. 670 с.
21. Підхормний О. М., Журба О. Ю. Проблеми забезпечення та шляхи збільшення доходів місцевих бюджетів. Львів, 2017. С. 996-999.

Стаття надійшла до редакції 30.10.2022 р.

Стаття рекомендована до друку 29.11.2022 р.

Mariana Shvayko*, PhD (Economics), Associate Professor
mlshvayko@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-3911-0392>

Antonina Okovyta*, Student
antoninaokovyta@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-4739-9480>

* V.N. Karazin Kharkiv National University, 4, Svobody Sq., Kharkiv, 61022, Ukraine

FILLING THE REVENUE PART OF LOCAL BUDGETS UNDER THE CONDITIONS OF MARITAL STATE

Abstract. Due to the full-scale war with the Russian Federation, many Ukrainian villages and cities have changed beyond recognition. After February 24, Ukraine's economy is paralyzed, but local authorities are making great efforts to ensure that the regions continue to develop and the population of Ukraine feels the support of local authorities. And at a time when a full-scale war is going on in Ukraine, the issue of quality provision of the revenue base of local budgets and the identification of reserves for the growth of their resource base, the optimal redistribution of funds within the country is more acute than ever. The purpose of writing the article is to analyze the sources and structure of filling the revenue part of local budgets during the martial law in Ukraine, to identify the main problems related to the formation of revenues of local budgets and to determine ways to solve them. We summarized the key changes in budget legislation that were adopted by the government under martial law to ensure the effective functioning of the budget sphere, protection of public safety and vital needs of residents of territorial communities. An analysis of the structure of local budget revenues by region revealed a noticeable decrease in revenues in areas where hostilities are taking place or in occupied (de-occupied) areas. In contrast, there is a significant increase in local budget revenues in those regions where businesses have been relocated and a large number

of internally displaced persons (IDPs) are concentrated. We have identified the main problems that prevent increasing the efficiency of the formation and distribution of funds of local budgets. We proposed to take a number of effective measures to increase the income of local budgets and improve the welfare of the population and the economic condition of the respective region.

Keywords: **Local Budgets, Local Budget Revenues, Tax Revenues, Intergovernmental Transfers, General Fund Revenues.**

JEL Classification: H71; H72; O2.

REFERENCES

1. Yankovskyi, V. A., & Shendryhorenko, M. T. (2020). Revenues of Local Budgets in Ukraine: The Essential Component and the Current Situation in the Framework of the Budget Decentralization Reform. *Business Inform*, 11, 331-337. doi: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2020-11-331-337> (in Ukrainian)
2. Lysiak, L., Kachula, S., & Binevych, Y. (2021). Changes in local budget revenues and expenditures in the financial decentralization process: EU experience in ukrainian realities. *Investytsiyi: praktyka ta dosvid*, 1, 22-29. doi: <https://doi.org/10.32702/23066814.2021.1.22> (in Ukrainian)
3. Honchar, H. (2020). Features of location of local budget revenues. *Market Infrastructure*, 45, 225-232. doi: <https://doi.org/10.32843/infrastruct45-36> (in Ukrainian)
4. Semenets, A., Tiurina, D., Kuzkin, Y., & Yarmak, O. (2021). Statistical research on local budget's revenue formation amidst decentralization. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*, 1(36), 310-319. doi: <https://doi.org/10.18371/fcaptp.v1i36.227916> (in Ukrainian)
5. Dmytrovska, V. S., & Kokhan, I. V. (2020). Local budget revenues in the convention of the COVID-19 pandemic. *The actual problems of regional economy development*, 16(1), 180-190. doi: <https://doi.org/10.15330/apred.1.16.180-190> (in Ukrainian)
6. Storonyanska, I., & Benovska, L. (2021). Economy of regions in the conditions of the coronavirus crisis: trends of development and their impact on tax revenues of local budgets. *Economy of Ukraine*, 5, 59-77. doi: <https://doi.org/10.15407/economyukr.2021.05.059> (in Ukrainian)
7. Leshchukh, I. V. (2022). Revenues of Local Budgets in the Context of War: Transformation of the Structure, Prospects for Further Formation. *Business Inform*, 4, 74-82. doi: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2022-4-74-82> (in Ukrainian)
8. Jaimes, R. (2020). Fiscal adjustments at the local level: evidence from Colombia. *Int Tax Public Finance*, 27, 1148-1173. doi: <https://doi.org/10.1007/s10797-020-09598-2>
9. Kiziltan, M., & Yereli, A. B. (2023). Evaluating local fiscal capacity and fiscal effort of Turkish local governments: Evidence from spatial panel data analysis. *Econ Change Restruct*, 56, 441-472. doi: <https://doi.org/10.1007/s10644-022-09424-1>
10. Silver, C. (2003). Do the donors have it right? Decentralization and changing local governance in Indonesia. *Ann Reg Sci*, 37, 421-434. doi: <https://doi.org/10.1007/s00168-003-0162-9>
11. Berset, S., Huber, M. & Schelker, M. (2022). The fiscal response to revenue shocks. *Int Tax Public Finance*. doi: <https://doi.org/10.1007/s10797-022-09727-z>
12. Baskaran, T. (2021). The revenue and base effects of local tax hikes: evidence from a quasi-experiment. *Int Tax Public Finance*, 28, 1472-1518. doi: <https://doi.org/10.1007/s10797-021-09657-2>
13. Marattin, L., Nannicini, T. & Porcelli, F. (2022). Revenue vs expenditure based fiscal consolidation: the pass-through from federal cuts to local taxes. *Int Tax Public Finance*, 29, 834-872. doi: <https://doi.org/10.1007/s10797-021-09682-1>
14. Hesse, M. (2021). Higher Taxes for Fiscal Consolidation? Expected and Unexpected Effects of Municipal Tax Policy. *Int Adv Econ Res*, 27, 287-302. doi: <https://doi.org/10.1007/s11294-022-09841-y>
15. Babych, O. M. (2011). Correlation of centralization and decentralization in the system of public administration. *Journal of Kyiv University of Law*, 2, 109-112. (in Ukrainian)
16. Glushchenko, A. S. (2014). *Finance: Study guide*. Lviv: "Magnolia 2006". (in Ukrainian)
17. Lysiak, L. V. (2017). Directions for improving the budget policy of Ukraine in the context of decentralization. *Scientific view: economics and management*, 2 (58), 42-56. (in Ukrainian)
18. Kyrylenko, O. P. (Eds.). (2014). *Local Finance: textbook*. Ternopil: Economic thought of TNEU. (in Ukrainian)
19. Naumenko, A. M. (2009). Directions for increasing the profitability of local budgets. *Finances of Ukraine*, 5, 127-131. (in Ukrainian)
20. Pasichnyk, Y. V. (2008). *Budget system of Ukraine: Textbook*. - 2nd ed. revised and supplemented - Kyiv: Znannya. (in Ukrainian)
21. Pidkhomnyi, O. M., & Zhurba, O. Y. (2017). Problems of ensuring and ways to increase local budget revenues. Lviv. (in Ukrainian)

The article was received by the editors 30.10.2022.

The article is recommended for printing 29.11.2022.

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА

Випуск 64'2022

Журнал

Українською та англійською мовами

Відповідальний за випуск Пуртов В.Ф.

В авторській редакції

Підписано до друку 28.12.2022. Формат 60x84/8. Папір офсетний. Друк цифровий.
Ум. друк. арк. 14,9. Обл.-вид. арк. 18,6. Наклад 100 пр. Замовлення № 22/2022.

Видавець і виготовлювач
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна,
61022, Харків, майдан Свободи, 4.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3367 від 13.01.09

Видавництво ХНУ імені В. Н. Каразіна
Тел. 705-24-32